National Library
of Sweden

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

Ex. A

S.O.U.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1943:39
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

UTREDNING ANGÅENDE

NORRLANDS NÄRINGSLIV

FÖRBEREDANDE UNDERSÖKNING

VERKSTÄLLD AV

1940 ÅRS NORRLANDSUTREDNING

STOCKHOLM
1943

Statens offentliga utredningar 1943

Kronologisk förteckning

1. Betänkande med författnings- och organisationsförslag för genomförande av ett förstatligande av den allmänna väghållningen på landet m. m. Beckman. 321 s. **K.**
2. Flyttningsersättningssakkunniga. Betänkande med förslag till författningar angående ersättning för flyttningskostnad. Marcus. 156 s. **Fi.**
3. 1941 års familjebeskattningssakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade grunder för familjebeskattningen. Marcus. 170 s. **Fi.**
4. Utredning rörande skogsnäringens ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringens bärkraft. 3. Skogsbrukets transportfrågor: Vägar och järnvägar. Idun. 260 s. **Jo.**
5. Utredning rörande polismäns anslutning till politiska ytterlighetsriktningar m. m. Norstedt. 40 s. **S.**
6. Utredning och förslag angående pappersformaten inom statsförvaltningen. Beckman. 116 s. **H.**
7. 1940 års skolutredningsbetänkanden och utredningar. Bilaga 1. Hygieniska förutsättningar för skolarbetet. Av U. Iljärne. Idun. 66 s. **E.**
8. Betänkande angående levnadskostnadsindex. Norstedt. 147 s. **Fi.**
9. Utredning och förslag angående statsbidrag till daghem och lekskolor m. m. Beckman. 99 s. **S.**
10. 1940 års civila byggnadsutredning. Betänkande 1. Förslag till ändringar i Kungl. Maj:ts byggnadsstadga samt till föreskrifter rörande planläggning och utförande av byggnad för vissa vårdanstalter och folktandpolikliniker. Beckman. 80 s. **K.**
11. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 4. Förslag till åtgärder för textilforskningens ordnande. Hæggström. 82 s. **H.**
12. Betänkande med förslag till statliga åtgärder för stödjande av den privata motorlösa flygningens och modellflygningens utveckling. Beckman. 77 s. **Fö.**
13. Besparingsberedningens slututlåtande. Marcus. 158 s. **Fi.**
14. Betänkande angående åtgärder mot spekulation i vattenkraft. Norstedt. 79 s. **Ju.**
15. Utredning och förslag angående statsbidrag till social hemhjälpsverksamhet. Beckman. 87 s. **S.**
16. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 5. Förslag till åtgärder för järn- och metallforskningens ordnande. Hæggström. 79 s. **H.**
17. Tillströmningen till de fria fakulteterna och arbetsförhållandena närmast efter avlagd examen samt militärtjänstgöringens inverkan på universitetets- och högskoleungdomens studier och ekonomiska förhållanden. Norstedt. 145 s. **S.**
18. Utredning och förslag angående planmässigt sparande för familjebildning och statens bosättningslån. Beckman. 68 s. **S.**
19. 1940 års skolutredningsbetänkanden och utredningar. Bilaga 2. Den psykologiska forskningens nuvarande ståndpunkt i fråga om den psykiska utvecklingen hos barn och ungdom m. m. Idun. 81 s. **E.**
20. Betänkande med förslag angående omorganisation av rättsmedicinalväsendet i riket. Beckman. 182 s. **S.**
21. Betänkande med förslag till reglering av det militära arvodesväsendet. Beckman. 165 s. **Fi.**
22. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 6. Förslag till åtgärder för den geotekniska forskningens ordnande. Hæggström. 65 s. **H.**
23. Undersökning av taxeringsutfallet beträffande jordbruksfastighet å landsbygden vid 1938 års allmänna fastighetstaxering. Norstedt. 170 s. **Fi.**
24. Betänkande med förslag till lag om redovisningsmedel m. m. Norstedt. 77 s. **Ju.**
25. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 3. Tiden juli 1941—juni 1942. Idun. 528 s. **Fo.**
26. Ladugårdsbyggnadssakkunniga. Meddelande nr 1. Djurstallars planering, värmehushållning och ventilation. Rydahl. 153 s. **Jo.**
27. Betänkande med förslag till lag om folkskyddsväsendet (folkskyddslag) m. m. Beckman. 403 s. **S.**
28. Betänkande med förslag angående den statliga statistikens organisation m. m. Marcus. 146 s. **Fi.**
29. Betänkande rörande sinnesslövårdens organisation med hänsyn till erforderliga åtgärder för beredande av skolundervisning åt bildbara sinnesslöa barn. Norstedt. 161 s. **S.**
30. Stadsplaneutredningen 1942. 2. Förslag till vissa ändringar i byggnadsstadgan. Norstedt. 77 s. **Ju.**
31. Utredning med förslag angående reglering av den territoriella församlingsindelningen i Göteborg. Av E. Schalling. Hæggström. 118 s., 2 kartor. **E.**
32. Betänkande med förslag till hamnförordning. Norstedt. 103 s. **H.**
33. Betänkande rörande reglering av löner och tjänstförhållanden m. m. för lärarpersonal vid statsunderstödda sinnesslöskolor. Norstedt. 72 s. **S.**
34. Betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen. Hæggström. 447 s. **E.**
35. Tabellbilaga till betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen. Hæggström. 155 s. **E.**
36. Bihang 1 till betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen, innehållande förslag angående läroämnen, lärarbefattningar samt läro- och timplaner vid tekniska högskolan i Stockholm och Chalmers tekniska högskola. Av H. Kreüger och S. Hultin. Hæggström. 215 s. **E.**
37. Bihang 2 till betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen, innehållande förslag angående byggnader samt utrustning och möblering för tekniska högskolan i Stockholm samt Chalmers tekniska högskola. Av H. Kreüger och S. Hultin. Hæggström. 131 s. **E.**
38. Handledning rörande tillämpningen av administrativa fullmaktslagen. Beckman. 36 s. **S.**
39. Utredning angående Norrlands näringsliv. Idun. (2), 196 s., 1 karta. **Jo.**

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1943:39
JORDBRUKSDEPARTEMENTET

UTREDNING ANGÅENDE

NORRLANDS NÄRINGSLIV

FÖRBEREDANDE UNDERSÖKNING

VERKSTÄLLD AV

1940 ÅRS NORRLANDSUTREDNING

STOCKHOLM 1943
IDUNS TRYCKERI AKTIEBOLAG, ESSELTE AB.
219874

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sid.

Skrivelse till Konungen 3
Inledning 7
Areell och lokal produktion, landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning 7
Egenproduktion och bytesproduktion 8
Sveriges befolkningsutveckling 1860—1935 och beräknade framtida folkmängd. Befolkningens åldersfördelning 9
Landsbygdens avfolkning och tätorternas tillväxt. Urbanismen 11
Termer 18
Norrland 19
Avgränsning 19
Regionindelning 19
Indelning av landsbygden 21
Gruppering av tätorterna 29
Tätorter, tidsavstånd och regioner 40
Befolkningsförhållanden 41
Överblick av den hittillsvarande folkmängdsutvecklingen och befolkningsstrukturen år 1935 41
Dödlighet, fruktsamhet, reproduktion och flyttningsrörelser 46
Dödligheten 47
Fruktsamheten 52
Reproduktionen 55
Flyttningsrörelserna 59
Den framtida befolkningsutvecklingen 65
Egentliga landsbygden 67
Åldersgruppen 15—30 år 67
Åldersgruppen 30—45 år 69
Åldersgruppen 45—60 år 71
Åldersgrupperna 15—30, 30—45 och 45—60 år 71
Försörjningsmedlen sådana de avspeglas i befolkningens yrkes- och inkomstfördelning 74
Den areella produktionen och egentliga landsbygden 76
Produktionen per person av jordbruksbefolkningen 77
Jordbruket 81
Brukningstidens längd 81
Brukningsdelarnas storlek och arrondering 83

Sid.

Avsättningsförhållandena och möjligheterna att öka jordbruksproduktionen ... 85
Växtodlingen och husdjursskötseln ... 99
Skogsbruket ... 102
Jordbruk och skogsbruk ... 103
Den lokala produktionen och tätorterna ... 106
Industri och hantverk ... 106
Översikt ... 106
Norrlandsindustriens allmänna förutsättningar ... 110
Konjunkturvariationerna ... 112
Industribranscherna ... 114
Malmbrytning och metallindustri ... 114
Jord- och stenindustri ... 118
Träindustri ... 118
Pappers- och grafisk industri ... 122
Livsmedelsindustri ... 124
Textil- och beklädnadsindustri ... 126
Läder-, hår- och gummivaruindustri ... 127
Kemisk-teknisk industri ... 129
Byggnadsindustri och hantverk ... 130
Samfärdsel och handel, allmän tjänst och fria yrken ... 131
Samfärdsel ... 131
Handel ... 133
Allmän tjänst och fria yrken ... 140
Städer, handelsorter och järnvägsorter ... 146
Övriga yrkesgrupper ... 149
Skatter ... 150
Regionerna ... 153
Region I, Norrbottens län ... 154
Region I, Västerbottens län ... 157
Region II, Norrbottens län ... 160
Region II, Västerbottens län ... 166
Region III ... 171
Region IV ... 172
Region V ... 177
Region VI ... 178
Region VII ... 183
Region VIII ... 184
Region IX ... 186
Sammanfattning ... 191
Citerad litteratur ... 195

Till KONUNGEN.

I två inom 1940 års riksdag väckta likalydande motioner, I: 89 av herr Velander m. fl. samt II: 109 av herr Lindmark m. fl., hemställdes, bland annat, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om tillsät-

tandet av en kommission med uppgift att enligt i motionerna antydda riktlinjer vidtaga åtgärder för det norrländska näringslivets förkovran.

Under åberopande av jordbruksutskottets av riksdagen godkända utlåtande nr 44 av den 10 maj 1940 hemställde riksdagen i anledning av förenämnda motioner i skrivelse den 24 maj 1940, nr 279, att Eders Kungl. Maj:t måtte låta verkställa utredning angående åtgärder för det norrländska näringslivets förkovran samt framlägga det förslag i ämnet, vartill utredningen kunde föranleda.

I anledning härav förordnade Eders Kungl. Maj:t den 16 augusti 1940 undertecknad Lindeberg att, enligt chefens för jordbruksdepartementet närmare bestämmande, inom nämnda departement verkställa förberedande undersökning angående åtgärder för det norrländska näringslivets förkovran. Till sekreterare vid nämnda utredning förordnades docenten vid Stockholms högskola filosofie doktorn W. F. William-Olsson.

På anmodan av statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet utarbetades inom utredningen en plan för undersökningsarbetets bedrivande, vilken överlämnades till statsrådet med skrivelse den 30 oktober 1940. Den innebar i huvudsak följande.

Den hittillsvarande befolkningsutvecklingen och den nuvarande befolkningens struktur skulle närmare klarläggas. Jordbrukets och skogsbrukets utveckling samt de industriella och kommersiella liksom de förvaltningsmässiga och kulturella förhållandena skulle diskuteras. En allmän överblick av naturförhållandena skulle lämnas. Norrland skulle uppdelas i regioner, så enhetliga som möjligt. Städer och andra mera betydande tätorter och tätortsgrupper skulle avdelas från den egentliga landsbygden. För de sålunda utsöndrade regionerna och tätorterna skulle göras en så fullständig redovisning som möjligt av förhållandena, varvid framskrivningar av befolkningen skulle göras regionvis. Parallellt därmed skulle beräkningar utföras angående de olika näringsgrenarnas utvecklingsmöjligheter. Beräkningar rörande den framtida balansen mellan befolkning och försörjningsmöjligheter skulle göras region- och tätortsvis samt för Norrland i dess helhet.

Det förutsattes att samtidigt med det förberedande utredningsarbetet skulle förekomma diskussioner och samråd med olika sakkunniga, och skulle den omständigheten att utredningsarbetet igångsattes icke hindra från att åtgärder rörande Norrlands näringsliv vidtoges under arbetets gång. Vid lämplig tidpunkt efter det förberedande utredningsarbetets avslutande skulle den kommission tillsättas, varom motionärerna hemställt. Det material, som utredningen sammanställt, skulle överlämnas till den blivande kommissionen.

Föreliggande volym, vilkens text utarbetats av William-Olsson med biträde av fil. kand. Fritz Åberg för de statistiska beräkningarna, åsyftar icke att ge svar på frågan hur Norrlandsproblemen skola lösas. Dess syfte är att ange frågeställningarna och då särskilt de förbisedda frågeställningarna.

Detta förklarar varför vissa problem givits ett stort utrymme medan andra behandlats mera knapphändigt; de förra äro tidigare icke belysta, t. ex. befolkningsfrågorna, de senare äro väl genomtänkta eller också komma de att behandlas inom närmaste tiden i annat sammanhang. Till dem höra bland andra de industriella produktionsproblemen, som undersökas av Industriens utredningsinstitut.

Under arbetets gång har utredningsmannen stått i nära förbindelse med förvaltningens och näringslivets representanter i Norrland, med riksskogstaxeringen, med statens skogsförsöksanstalt, vilkens chef tilldelats vissa arbetsuppgifter som stå i direkt sammanhang med föreliggande utredning, samt med ledningen för den av Industriens utredningsinstitut bedrivna norrlandsutredningen. Härigenom har föreliggande utredning kunnat samordnas med andra för Norrland betydelsefulla utredningar, och dubbelarbete har icke behövt förekomma.

Stockholm den 15 oktober 1943.

Underdånigst
ERIK LINDEBERG

/ *W. William-Olsson*

INLEDNING.

Med Norrlands näringsliv förstås här samspelet mellan dess befolkning och försörjningsmedel. De aktuella svårigheterna härröra från en bristande balans mellan dessa faktorer. Försörjningsmedlen äro för knappa i förhållande till befolkningen. För att finna orsakerna härtill är det nödvändigt att granska befolkningen för sig och försörjningsmedlen för sig samt därtill att se hur de påverka varandra regionvis och ortsvis. Detta återspeglas i arbetets uppdelning på befolkningsundersökningar, granskningar av verksamhetsgrenar samt regionala beskrivningar.

Det har varit nödvändigt att med ett visst mått av våldförande på verkligheten inpassa de olika fenomenen i ett schema. Inledningsvis anges några grunddrag av detta schema. Därtill redovisas några huvuddrag av den svenska befolkningssituationen och några fakta rörande landsbygdsavfolkningen och tätortstillväxten, som äro behövliga för förståelsen av de norrländska förhållandena.[1]

Areell och lokal produktion, landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning.

Ur geografiska synpunkter plägar man indela produktionen i areell och lokal. Den förra är bunden till produktionsytor, t. ex. jordbruk och skogsbruk, den senare är bunden till produktionsorter, t. ex. industri, hantverk och handel. Mot den areella produktionen svarar den egentliga landsbygdsbefolkningen. Den är spridd över de ytor eller områden, från vilka den hämtar sin bärgning. Mot den lokala produktionen svarar tätortsbefolkningen. Den är bunden till de lokaler eller orter, från vilka den hämtar sin bärgning.

I verkligheten stämma icke arealproduktionen och lokalproduktionen å ena sidan samt landsbygdsbefolkningen och tätortsbefolkningen å den andra helt överens. En del av jordbruksbefolkningen, ehuru obetydlig, är sålunda bosatt i tätorter och en del av befolkningen på landsbygden utgöres av industriarbetare och andra till lokala produktionsgrenar bundna människor. Med den avgränsning, som i det följande, sid. 18, göres mellan landsbygd och tätorter, är emellertid den parallellisering som här gjorts mellan areal- och lokalproduktion samt landsbygds- och tätortsbefolkning i huvudsak berättigad.

---

[1] Med stöd av Längmanska kulturfonden, Stiftelsen Lars Hiertas minne och Wenner-Grenska samfundet utförde utredningens sekreterare på våren och sommaren 1939 vissa undersökningar, vilkas resultat kunnat utnyttjas i föreliggande undersökning.

Egenproduktion och bytesproduktion.

Med *bytesproduktion* avses i det följande sådan produktion som inom ett område eller en ort presteras för bytes- eller försäljningsändamål till andra områden eller orter, med *egenproduktion* avses sådan som presteras för konsumtion inom det egna området eller den egna orten.

I en modern hushållning är det bytesproduktionen, som i främsta rummet är bestämmande för välstånd och folkmängd. Som ett från Norrland hämtat exempel kan en sågverksort anföras. Dess befolkning består av sågverksarbetare, deras familjer, skollärare, hantverkare, detaljhandlare och många andra. Om sågverket, som svarar för ortens bytesproduktion, har full sysselsättning, då blomstrar orten; om det lägges ned måste också de övriga verksamheterna, som äro egenproduktiva enär de arbeta för ortens egen befolkning, så småningom läggas ned. Ehuru icke så uppenbart är förhållandet detsamma i en landsbygdsregion. Om landsbygdens produkter icke finna avsättning i städerna och tätorterna, då står sig landsbygdsbefolkningen illa. Om t. ex. de norrländska sågverks- och massaindustrierna skulle sluta upp att efterfråga virke, skulle uppenbarligen den norrländska landsbygden drabbas mycket hårt, ja sannolikt skulle den i stora delar avfolkas.

Av ovanstående följer att om man vill bättra förhållandena för befolkningen, måste man först och främst inrikta sig på åtgärder för att främja bytesproduktionen, antingen det är fråga om stad eller landsbygd, en landsdel eller en stat.

Detta betyder emellertid ingalunda att egenproduktionen kan försummas. Dess ändamålsenliga bedrivande är tvärt om av stor vikt. Man måste endast ha klart för sig att om bytesproduktionen sviktar, sviktar också i en modern hushållning grunden för egenproduktionen.

När i det följande produktionen upprepade gånger indelas i egenproduktion och bytesproduktion, innebär detta, liksom det skarpa särskiljandet mellan landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning och mellan areell och lokal produktion, ett visst mått av våldförande på verkligheten. Detta vore icke godtagbart om man ej hade möjlighet att se hur och var våldförandet skedde, men denna möjlighet finnes.

Om man tillämpar detta betraktelsesätt på Sverige och granskar dess bytesproduktion, vilket i huvudsak är liktydigt med dess export, finner man att Norrland spelar en mycket stor roll. Enligt Wiks beräkningar svarade Norrland under perioden 1871—1937 årligen för 25—30 % av landets hela export. Siffran är lågt räknad, ty i begreppet Norrland är därvid icke medtaget Gästrikland.[1]

---

[1] *Wik, H.*: Norrlands export 1871—1937, Geographica nr 11, Uppsala 1941.

Sveriges befolkningsutveckling 1860—1935 och beräknade framtida folkmängd. Befolkningens åldersfördelning.

Sveriges hittillsvarande och beräknade framtida folkmängd återges i fig. 1. Den hittillsvarande utvecklingen kännetecknas av en oavbruten stegring, som emellertid saktat av under det senaste årtiondet. Den framtida utvecklingen, sådan den beräknats av *S. Wicksell* och *C.-E. Quensel* för befolkningskommissionens räkning, anges av kurvorna i diagrammets högra del.[1] Dessa kurvor grunda sig på tanken att in- och utvandring komma att väga jämnt mot varandra, att dödligheten förblir oförändrad samt på olika

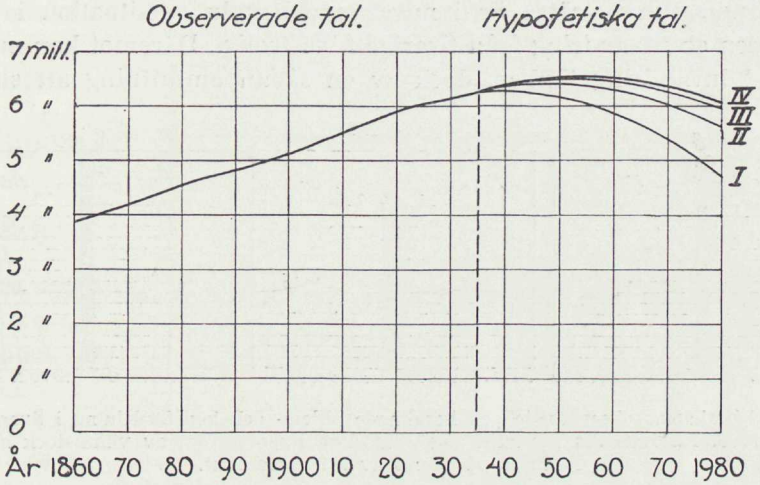

Fig. 1. Sveriges hittillsvarande och beräknade framtida folkmängdsutveckling.

antaganden angående framtida fruktsamhet och giftermålsfrekvens. Här är icke platsen att diskutera de olika hypoteserna. Det skall endast påpekas att utvecklingen 1935—1942 ger förhoppning om att framtidsutvecklingen kommer att följa en av de mera optimistiska kurvorna för att icke säga den mest optimistiska.[2]

I fig. 2 anges befolkningens ålders- och könsfördelning enligt observationer 1910 och 1935 samt enligt tre av de ovan nämnda hypoteserna år 1985. 1910 års befolkningspyramid visar en naturligt växande befolkning, där de yngsta årskullarna äro talrikast. 1935 års befolkningspyramid däremot visar en befolkning med för små barnantal och 1985 års pyramid

[1] Statens offentliga utredningar 1938: 24, socialdepartementet.

[2] I en uppsats i Ekonomisk tidskrift 1942, Nr 4, betitlad De senaste årens nativitetsuppgång, en analys, redogör Hannes Hyrenius för det aktuella befolkningsläget. Han konstaterar att uppgången i antalet födda hittills berott på strukturella förändringar inom befolkningen och »att vi innevarande år (1942) i fruksamhetsavseende ungefär hunnit upp till förhållandena år 1933, det år, då antalet födda var som lägst». Detta motsvarar ganska nära den bästa utveckling, som 1935 års sakkunniga vågade räkna med, i huvudsak en oförändrad fruktsamhet och en starkt ökad giftermålsfrekvens. Utvecklingen under år 1942 och första delen av år 1943 har emellertid också visat nativitetsökning.

enligt hypotes I visar ett starkt avtynande folk medan hypoteserna II och IV visa en sammankrympt, starkt åldrande befolkning.

Befolkningsprognoser av ovanstående art få naturligtvis ej betraktas som annat än försök att överblicka framtidsutvecklingen under vissa givna förutsättningar. Med avseende på den del av den framtida befolkningen, som redan är född, äro de emellertid ganska säkra. Dess numerär kan endast komma att bli en annan om dödligheten blir en annan än den i beräkningarna förutsatta eller om vi få en avsevärd in- eller utvandring. Vad dödligheten beträffar är det egentligen endast krig, pest eller hungersnöd som kunna avsevärt ändra siffrorna och då självfallet i negativ riktning.[1] Vad flyttningarna beträffa är i nuvarande befolkningssituation i Sverige och världen en utvandring från Sverige föga trolig. Däremot kan en framtida ökad invandring tänkas, dock av en sådan omfattning att siffrorna

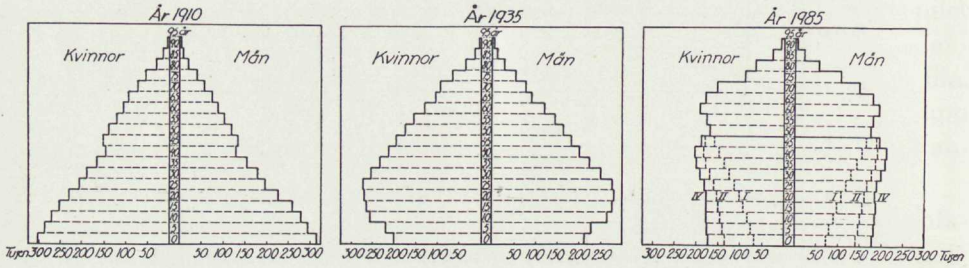

Fig. 2. Befolkningens observerade och beräknade ålders- och könsfördelning i Sverige 1910, 1935 och 1985. På 1985 års pyramid anges de olika hypoteserna, av vilka dock nr III utelämnats på grund av utrymmesbrist.

avsevärt förryckas endast under förutsättning att stora omvälvningar inträffa, vilka i sin tur komma att medföra sina problem.

Tjugo år framåt i tiden kan man med ganska stor säkerhet beräkna den vuxna befolkningens numerär och ålderssammansättning, enär vi känna de årskullars storlek, som komma att ingå i denna befolkning. De som ännu ej äro födda behöver man härvid ej alls räkna med, och den osäkerhet som alltid måste vidlåda nativitetsantaganden bortfaller därmed.

En lärdom kan hämtas ur ålderspyramiderna i fig. 2. Det kommer att bli ont om människor i de yngre arbetsföra åldrarna och relativt sett ett överflöd på människor i de äldre arbetsföra åldrarna samt i de äldsta årsklasserna. Det är också stor sannolikhet för att det kommer att bli en hård konkurrens mellan olika näringsgrenar, olika landsdelar och olika orter om de fåtaliga ungdomarna. Likaledes måste man, som många gånger framhållits i befolkningsdiskussionerna, vara beredd på svårigheter att ordna de mångtaliga äldres sysselsättnings- och försörjningsproblem.

[1] Den anmärkningsvärt låga dödligheten under de senaste åren kan emellertid, om den fortsätter, komma att påverka prognoserna avsevärt i positiv riktning.

Dessa framtidsperspektiv gälla hela landet men de gälla också var och en av dess delar. Norrland och särskilt dess två nordligaste län förete visserligen icke samma nativitetsfall som södra Sverige, men sannolikt komma befolkningsförhållandena i söder att påverka dem i norr, främst genom starka incitament till flyttningar men även genom att seder och bruk få en alltmer allmän spridning, i detta fall betydelsefull särskilt med avseende på födelsekontrollen.

Rikets olika delar äro att förlikna vid kommunicerande kärl. I det förgångna ha förbindelserören mellan dem varit relativt få och trånga, och förhållandena i landets olika delar ha skiftat ganska avsevärt. Kommunikationerna, i vilka innefattas även andliga kommunikationer såsom press, telefon och radio, vidga för varje år förbindelserören och skapa nya sådana. Följden blir en fortgående utjämning. Här skall denna process endast påpekas i anslutning till befolkningsfrågan. I fortsättningen ges vid upprepade tillfällen och på olika områden anledning att återkomma till den.

Landsbygdens avfolkning och tätorternas tillväxt. Urbanismen.

Innan uppmärksamheten inriktas på norrlandsproblemen är det skäl att beakta ett samhälleligt händelseförlopp, som varit ett av de mest betydelsefulla under den senaste mansåldern, nämligen landsbygdens avfolkning och städernas och de övriga tätorternas tillväxt.

Enligt beräkningar ställer sig landsbygdsbefolkningens och tätorternas folkmängdsutveckling så som framgår av efterföljande siffror.[1] Med tätorter förstås härvidlag liksom i de senaste folkräkningarna alla orter med en sammanträngd befolkning av minst 200 innevånare, som till övervägande del idkar annan näring än jordbruk, och med landsbygden förstås vad som blir övrigt, folkräkningarnas egentliga landsbygd.

Tab. 1. Rikets, landsbygdens och tätorternas folkmängdsutveckling 1880—1940.

År	Rikets folkmängd i tusental	Egentliga landsbygdens folkmängd i tusental	Tätorternas folkmängd i tusental
1880	4 566	3 687	879
1900	5 136	3 510	1 626
1910	5 522	3 364	2 158
1920	5 904	3 238	2 666
1930	6 142	3 112	3 030
1935	6 249	3 042	3 207
1940	6 371	2 790	3 581

Siffrorna visa en stigande riksbefolkning, en sakta och oavbrutet fallande landsbygdsbefolkning och en starkt stigande tätortsbefolkning. Siffrorna innebära en omflyttning och omvandling av landets befolkning och

[1] *William-Olsson, W.*, Stockholms framtida utveckling, Stockholm 1941.

dess livsföring så genomgripande att man icke finner dess motsvarighet tidigare i landets historia. För en mansålder sedan voro fyra femtedelar av Sveriges folk bundna till landsbygden och jordbruket, detta enligt urgammal tradition. Nu är över hälften av befolkningen en stads- eller tätortsbefolkning, bunden till lokalproduktion av olika slag, industri, handel, samfärdsel och dylika verksamhetsgrenar.

Rikssiffror som de nu relaterade äro emellertid föga användbara förrän man ser efter huru de avspegla sig i landets olika delar. Vad landsbygden beträffar är detta gjort i kartserien, fig. 3—6, som visar folkminskning och folkökning på Sveriges egentliga landsbygd under olika perioder.[1]

På kartan fig. 3 är utvecklingen 1880—1900 åskådliggjord. Då låg ett intensivt folkminskningsområde med en genomsnittlig årlig folkminskning av mer än 6·7 ‰ omkring Vänern, och ett annat omfattande Östergötland, med undantag av Östgötaslätten, samt norra och östra Småland och Öland.[2] Smärre dylika områden lågo i södra Småland och sydöstra Skåne. Övriga delar av södra Sverige, intill en linje från gränsen mellan Värmland och Dalarna i nordväst till Södertörns sydspets i sydost, visade en måttlig årlig folkminskning av 1·2—6·7 ‰. Norr härom vidtog ett bälte med stillastående folkmängd, ehuru vissa bygder i Uppland hade måttlig folkminskning och Rekarne i Södermanland visade folkökning. Norr om detta bälte låg en region av måttlig folkökning, 1·2—5·9 ‰, huvudsakligen i norra Dalarna, Gästrikland och ytterligare några norrländska kustbygder. Hela det övriga Sverige med undantag av Jämtlands storsjöbygd visade kraftig folkökning, mer än 5·9 ‰ per år.

På kartorna, fig. 4 och 5, är utvecklingen under perioderna 1900—1920 samt 1920—1935 åskådliggjord. Jämföras dessa kartor med varandra och med den föregående, finner man att området med den kraftigaste folkminskningen, mer än 6·7 ‰, utfyllts och successivt utvidgats mot nordost, så att det 1900—1920 omfattar även större delen av Västmanland och västra Södermanland och 1920—1935 Närke, Södermanland, större delen av Uppland och Dalarna sydöst om Siljan. Områden med måttlig folkminskning, 1·2—6·7 ‰ per år, ligga i stora delar av sydligaste Sverige. Dylika tränga emellertid i mellersta och norra Sverige för varje period allt längre norr ut, så att de 1920—1935 omfatta mellersta Norrlands kustbygder och Jämtlands storsjöbygd. På samma sätt förflytta sig områden med stillastående folkmängd mot norr. Av 1880—1900 års bälte med stillastående folkmängd återstår 1920—1935 endast Västerdalarna. Övriga delar ha förvandlats till folkminskningsbygder och stillastående folkmängd karakteriserar icke blott norrländska kustbygder utan även stora delar av inre Norrland. Samtidigt ha områdena med folkökning alltmer inskränkts så att de 1920—1935 om-

[1] *William-Olsson*, anfört arbete.

[2] De ojämna promilletalen härröra från att kartorna ursprungligen konstruerades med tanke på att visa förändringen per 20-årsperiod.

fatta endast Härjedalen och Ljusdalsbygden med en måttlig folkökning och de västra delarna av Västerbottens samt Norrbottens län, undantagandes Lulebygden, med en kraftig folkökning.

Utvecklingen 1935—1938, tre år som präglades av mycket gynnsamma konjunkturer med starkt industriellt framåtskridande, återges på kartan fig. 6. De siffror som ligga till grund för denna karta äro icke så fullständiga som de föregående, men de torde dock ge en i huvudsak riktig bild av utvecklingsförloppet.

Det första som faller i ögonen är ett i förhållande till föregående perioder starkt ökat tempo i landsbygdens avfolkning. Detta tempo är så hastigt att det varit nödvändigt att på kartan införa tvenne nya intensitetsbeteckningar för avfolkningen, 12·2—17·7 ‰ och mer än 17·7 ‰ per år. Många bygder ha t. o. m. under den sista tiden årligen förlorat mer än två procent av sin befolkning. Samtidigt kan man konstatera att det under dessa år icke finns någon bygd, som visar en kraftig ökning (mer än 5·9 ‰).

Praktiskt taget hela den egentliga landsbygden söder om Jämtland visar en stark eller mycket stark folkminskning. Det senare är särskilt fallet i ett brett bälte över mellersta Sverige och vissa bygder i sydliga Sverige. Stillastående folkmängd karakteriserar stora delar av Västerbottens län, medan en måttlig folkökning konstateras endast i Härjedalen, östra Jämtland, Skelleftebygden och de tre nordligaste bygderna i Norrbottens län. Anmärkningsvärt är att under de sista åren även Gotland, som förut visat sig mycket motståndskraftigt mot avfolkningen, nu visar en kraftig minskning.

Man kan alltså fastslå att landsbygdens folkminskning, ursprungligen en företeelse i begränsade områden i södra Sverige, för varje år spritt sig allt längre mot norr, så att det under de senare åren, 1935—1938, endast är några få norrländska bygder, som över huvud taget visa någon folkökning. Den återgivna kartserien leder till den förmodan att den norrländska landsbygden går emot en folkminskning som blir mycket allvarlig om tendensen av den sig från söder mot norr spridande avfolkningen fortsätter ohämmad. I diskussionen om den norrländska landsbygdens förhållanden ges i det följande tillfälle att återkomma till detta problem.

Utvecklingen av städer och övriga tätorter har som ovan påvisats varit stark i Sverige under den senaste mansåldern. Vid behandlingen i det följande av de norrländska städernas och tätorternas problem kommer denna utveckling att belysas. Här skola endast några grundläggande drag i densamma framhållas.

Städerna och tätorterna kunna med en mycket grov schematisering indelas i två huvudgrupper, industri- och handelsorter. Industriorterna äro för sin utveckling bestämda av ett eller flera industriföretag eller industribranscher, vilkas tillväxt eller tillbakagång också innebär orternas tillväxt eller tillbakagång. I det föregående har ett sådant fall dragits fram, sågverksorten. Som andra exempel kunna anföras orter med även annan trä-

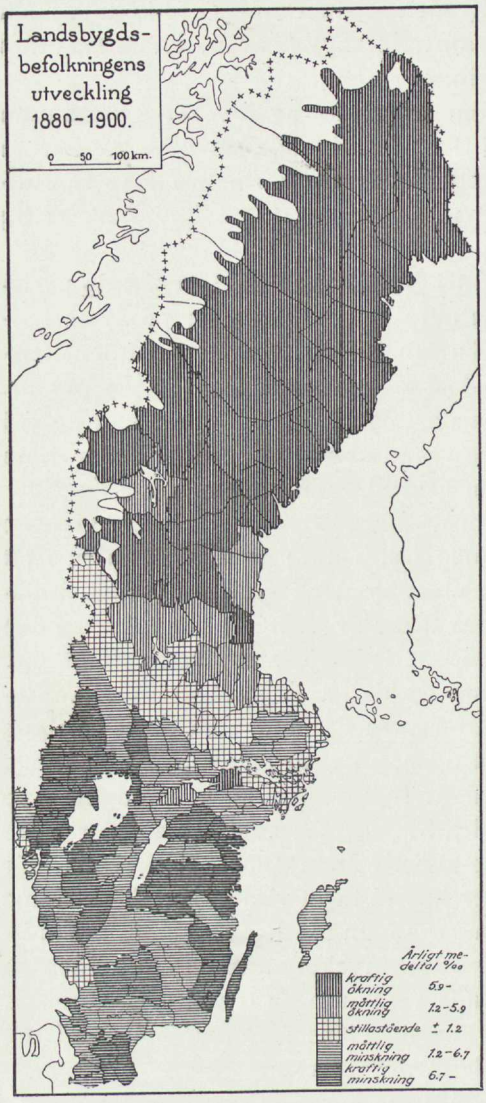

Fig. 3. Egentliga landsbygdens folkmängds-utveckling 1880—1900.

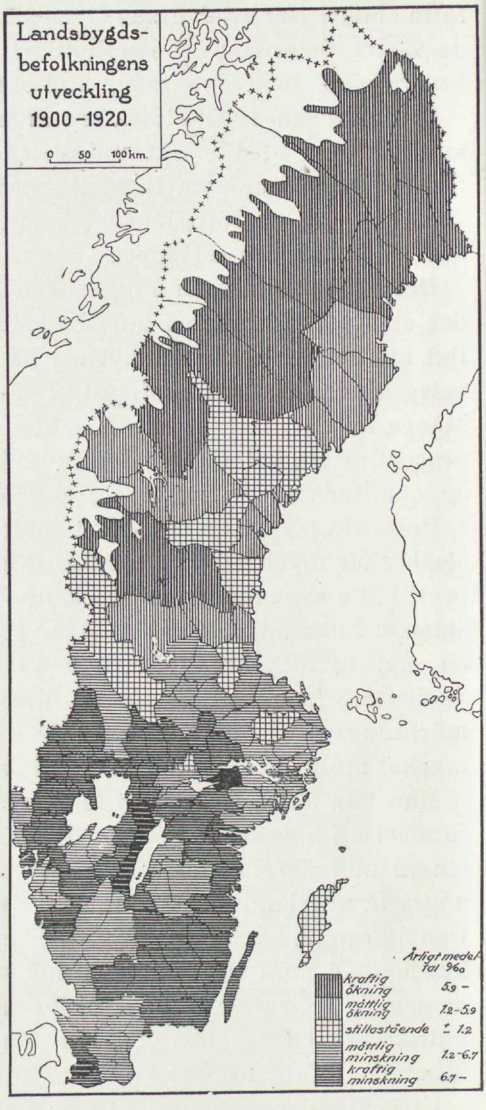

Fig. 4. Egentliga landsbygdens folkmängds-utveckling 1900—1920.

förädling, järnindustriorter, textilindustriorter och stenhuggerisamhällen. Dessa orters utveckling kan direkt förklaras genom att man bredvid dem ställer respektive industriers utveckling.

Svårare är det att få ett grepp om de krafter, som ligga bakom handelsorternas starka tillväxt. Handelsorterna bäras upp av de sedan urminnes tid specifikt stadsbildande verksamheterna, nämligen politiska, administrativa, kulturella och religiösa verksamheter samt handel i dess olika former. Dessa verksamheter kännetecknas av en så att säga pyramidformig organisation med lokala organ, spridda över landsbygden eller i små tätorter,

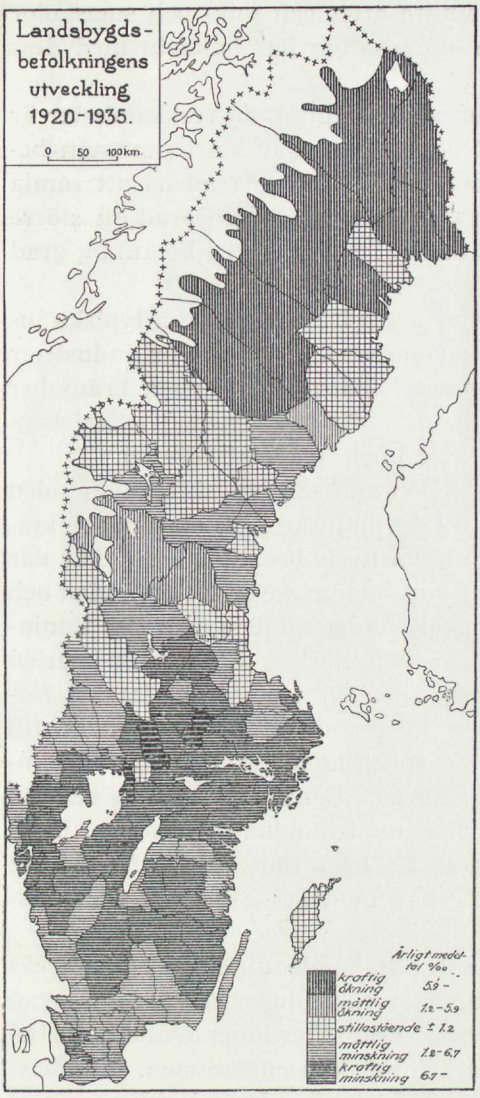

Fig. 5. Egentliga landsbygdens folkmängdsutveckling 1920—1935.

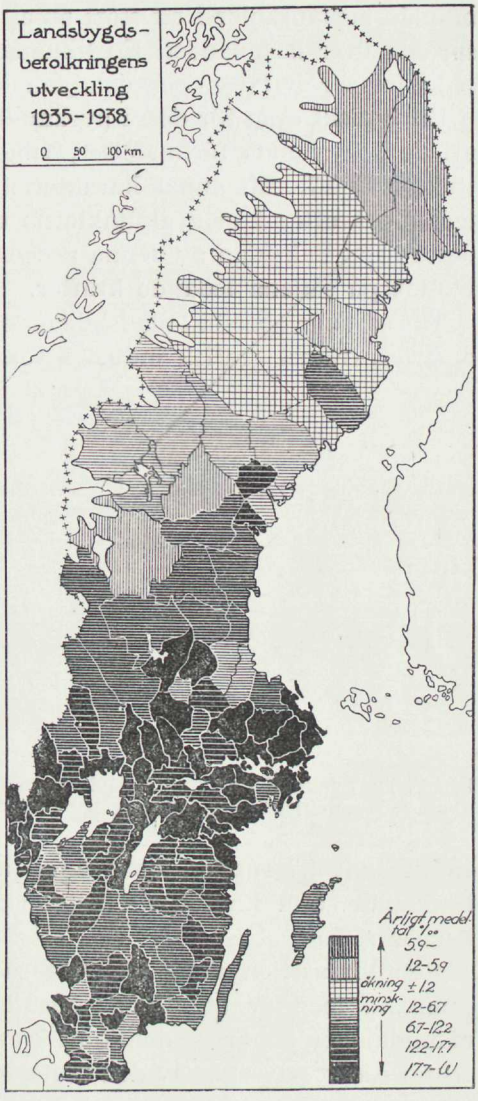

Fig. 6. Egentliga landsbygdens folkmängdsutveckling 1935—1938.

dem överordnade organ i större tätorter samt centrala organ i stora tätorter, vilka härigenom bliva politiska, administrativa, ekonomiska eller kulturella medelpunkter eller centralorter. För att taga endast några exempel återfinnas konung, regering och centrala ämbetsverk i Stockholm, landshövdingar i residensstäder och andra konungens ämbetsmän på landsbygden, samt högsta domstolen i Stockholm, hovrätter i hovrättsstäder och rådsturätter och häradsrätter spridda över landet. Universitet återfinnas i ett fåtal universitetsstäder, högre läroverk i ett flertal större landsortsstäder, kom-

munala mellanskolor i ett stort antal mindre orter och folk- och småskolor spridda över hela landet. En liknande organisation har handeln med dess olika former av gross- och detaljhandel.

Ett typiskt drag för dessa pyramidformigt organiserade verksamheter är att de kräva goda förbindelser, vilket omedelbart står klart om man betraktar fig. 7. Ett annat karakteristiskt drag är deras tendens att samla ledande krafter i centralpunkterna och detta i allt högre grad ju större dessa äro. Baksidan av denna process är att landsbygden i betänklig grad blottas på sådana ledande krafter.

Till nämnda specifikt stadsbildande verksamheter knytas vissa typiska industrier, främst grafisk industri, sömnadsindustri, modebundna industrier inom olika grupper, vissa branscher inom metallindustrien, livsmedelsindustri och byggnadsindustri.

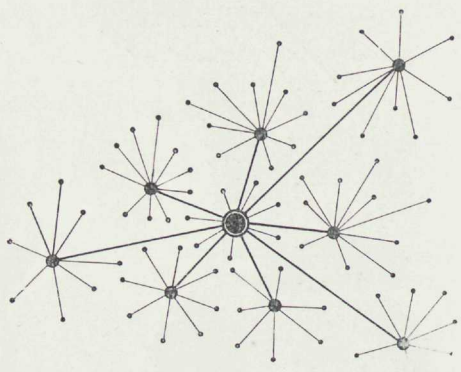

Fig. 7. De pyramidformigt uppbyggda verksamheternas organisation.

Den grafiska industrien är bunden till det politiska, ekonomiska och kulturella livets brännpunkter, enär där finnas många av dem som skriva och även många av dem som läsa tidningar och böcker. Sömnadsindustrien är, speciellt i dess högklassiga former, genom moderna knuten till de specifikt stadsbildande verksamheterna. Genom samma mekanism äro modebundna industrier inom andra industrigrupper, och deras antal är icke litet och befinner sig i växande, ofta knutna till handelsorternas modebestämmande kvalitetskoncentration.

Metallindustrien visar icke ett sådant påfallande direkt eller indirekt samband med de specifikt stadsbildande verksamheterna som de ovan nämnda, men det är sannolikt att även vissa branscher inom denna industrigrupp starkt påverkas av den omtalade kvalitetskoncentrationen. Handelsorternas livsmedelsindustri och byggnadsindustri äro huvudsakligen egenproduktiva och följaktligen för sin utveckling beroende av de övriga verksamheternas utveckling.

I korthet kan en handelsorts utveckling beskrivas på följande sätt: Främjade främst av kommunikationstekniken tillväxa de specifikt stadsbildande verksamheterna med större styrka ju större deras koncentration blir, dragande med sig vissa slag av typiska stadsindustrier, och ju mer alla dessa till stor del bytesproduktiva verksamheter växa och blomstra, desto mer utvecklas ortens egenproduktiva verksamheter. Effekten förstärkes dels av att med de ledande på olika områden följa höga inkomster, dels av att tillväxten i sig själv ger ständigt ökade inkomster, som möjliggöra en

Fig. 8. Restiden från Stockholm till olika delar av landet år 1920.

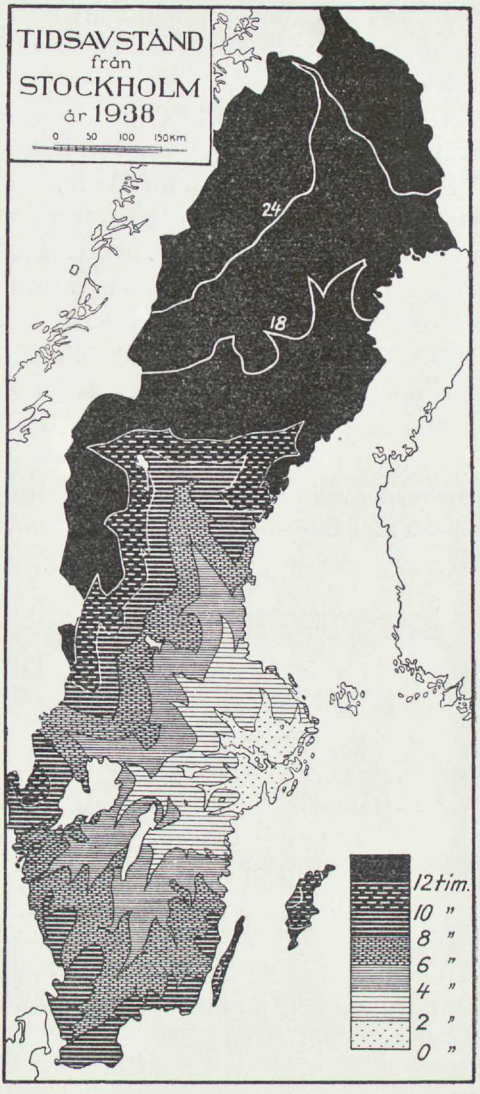

Fig. 9. Restiden från Stockholm till olika delar av landet år 1938.

liberal skattepolitik och en hög allmänstandard, vilket i sin tur lockar nya företag och även människor, som dragit sig tillbaka från förvärvsarbete men medföra sina ekonomiska tillgångar.

Den välbelägna handelsortens positiva utveckling fortgår sålunda ständigt, ett fenomen som motsvaras av en motsatt rörelse på landsbygden liksom även i många illa belägna handelsorter och inom i övrigt dåligt lottade tätorter. Det är mot bakgrunden av denna mekanism, som de svenska handelsorternas utveckling måste ses. På grund av landets befolkningssitua-

tion kommer den sannolikt att i framtiden med hänsyn till landsbygdens härav påverkade förhållanden att framträda som en särskilt betydelsefull fråga.

Ovan har framhållits, att de specifikt stadsbildande verksamheternas främsta lägeskrav är goda förbindelser, främst snabba kommunikationer. Utvecklingen på detta område har under mellankrigsperioden varit mycket stark, vilket framgår av kartorna fig. 8 och 9, som ange hur snabbt man nådde olika delar av Sverige från Stockholm åren 1920 och 1938. Det är denna utveckling, som ger en väsentlig del av förklaringen till Stockholms expansion. Dessa kartor kunna också tjäna som illustration till ett av Norrlands kommunikationsproblem, nämligen förbindelserna med södra Sverige. Förbättringarna av dessa förbindelser ha varit högst betydande.

Det kan synas långsökt att så utförligt som här skett redogöra för mekanismen i stadsbildningen. Det torde emellertid vara nödvändigt för förståelsen av de speciella norrlandsfrågorna att ha den klar för sig, dels för problemet landsbygd—stad i Norrland, dels för problemet Norrland—södra Sverige, dels ock för en rad av senare berörda specialproblem.

Termer.

I texten förekomma vissa termer, som böra redovisas till sitt innehåll.

Stad = ort med stadsrättigheter.

Landsbygd = Sverige eller del därav med undantag av städerna. Någon gång, när missförstånd är uteslutet, användes ordet i samma mening som egentlig landsbygd.

Tätort eller *agglomeration* = tättbebyggt samhälle med minst 200 invånare, som till övervägande del idkar annan näring än jordbruk.

Egentlig landsbygd = Sverige eller del därav med undantag av tätorterna.

A-kommun = kommun med befolkning som till mer än 75 % lever av jordbruk med binäringar.

NORRLAND.

Avgränsning.

När man i dagligt tal indelar Sverige i Götaland, Svealand och Norrland avses med Norrland de fem nordligaste länen, Gävleborgs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. Ur många synpunkter är denna avgränsning av Norrland för snäv. Ur naturgeografiska och även ur vissa näringsgeografiska synpunkter bör man med Norrland sammanföra även stora delar av Kopparbergs, Västmanlands, Örebro och Värmlands län, närmare bestämt de delar av dessa län, som falla inom den s. k. norrlandsterrängens gräns eller den gränslinje mellan småkuperad och storkuperad terräng, som sträcker sig utmed norrlandskusten mot SV till Kilsbergen i Närke och därefter genom trakterna norr om Vänern ned mot Bohuslän till norska gränsen vid Svinesund, fig. 11. I huvudsak sammanfalla dessa delar av svealandslänen med de där förefintliga stora, sammanhängande skogsområdena.

Föreliggande preliminära utredning begagnar den ovan angivna snävare avgränsningen och *behandlar endast de fem nordligaste länen.* Motiven härtill äro, frånsett att Kungl. Maj:ts givna uppdrag närmast torde avse de fem norra länen, dels nödvändigheten att nå snabba resultat, dels det faktum att svårigheterna äro störst och problemen mest brännande i norr. Till dessa motiv skulle kunna anföras ännu ett. Utredningsarbetet har måst läggas efter linjer som förut ej följts; det har varit nödvändigt att i många frågor experimentera sig fram, och under dylika omständigheter är det alltid fördelaktigast att arbeta med ett så begränsat material som möjligt. Därigenom minskas de tidsförluster, som sammanhänga med arbetets partiellt experimentella art. Det bör emellertid framhållas, att uppläggningen är sådan, att undersökningen utan svårighet kan utvidgas, om så av olika skäl skulle påfordras.

Regionindelning.

Det har många gånger framhållits att Norrland icke är ett enhetligt område med samma problem överallt. Trots detta resonera icke blott sörlänningar utan även stundom norrlänningar om Norrland som om det vore en

Fig. 10 och 11. Högsta kustlinjen eller marina gränsen samt Norrlandsterrängens gräns enl. Jonasson—Höijer—Björkman: Jordbruksatlas över Sverige.

odifferentierad enhet. Hur oriktigt ett dylikt betraktelsesätt är kommer att framgå av det följande.

Det är icke möjligt att göra en regionindelning, som står utan motsägelser.

En grov indelning, i stora regioner, blir otillfredsställande ur många lokala och speciella synpunkter, en fin indelning, i små regioner, blir otillfredsställande därigenom att överblicken går förlorad. Överblicken får i föreliggande sammanhang icke förloras och därför göres regionindelningen relativt grov. Inga hinder möta emellertid att vid behov ytterligare klyva upp de valda regionerna och därmed tillfredsställa lokala eller speciella önskemål. Många olika hänsyn måste också, oavsett regionernas storlek, tagas vid dragandet av regiongränserna, och det kan därvid icke undvikas att vissa synpunkter bli väl tillgodosedda, andra mindre väl. I föreliggande sammanhang måste de synpunkter, som äro av praktisk betydelse, skjutas i förgrunden.

Indelning av landsbygden.

Den första åtgärd, som måste vidtagas, är att skilja den rena landsbygden från städerna och tätorterna. Nödvändigheten härav är betingad av den i det inledande kapitlet omtalade fundamentala skillnaden mellan å ena sidan den areella produktionen, d. v. s. den produktion, som är bunden till produktionsytor, jordbruk, skogsbruk och fiske, å andra sidan den lokala produktionen eller den produktion, som är bunden till produktionsorter, nämligen handel, administration, industri m. fl. verksamheter. Till att börja med bortses alltså från alla städer och övriga tätorter och Norrland indelas i regioner efter landsbygdens förhållanden.

De många olika synpunkter, som därvid måste läggas, kunna grupperas under rubrikerna naturgeografiska förhållanden, kulturgeografiska förhållanden samt administrativa och statistiska förhållanden. Endast de mest framträdande dragen skola här framhävas.

Bland de *naturgeografiska förhållandena* framträder först berggrunden. Denna är i södra och mellersta Norrland mycket starkt kuperad, Sten De Geers rutplatåland, och i nordliga Norrland flackt kuperad eller flackt storkuperad, De Geers bergkulland.[1] I Jämtlands centrala delar ge därstädes förekommande kambrosiluriska skiffer- och kalkbergarter upphov till ett vågigt slättland med bördiga jordarter.

Utom dessa förhållanden framträder den s. k. högsta kustlinjen eller marina gränsen, fig. 10, såsom det i föreliggande sammanhang mest betydelsefulla draget. Denna gräns sträcker sig från trakten norr om Pajala i norr i en starkt buktande linje mot söder. I Norrbottens län ligger den på långt avstånd från kusten, närmar sig något kusten i Västernorrlands län för att återigen fjärma sig från densamma i sydliga Norrland. Den högsta kustlinjen är, som redan A. G. Högbom framhöll i sin regionindelning av Norrland, en mycket betydelsefull gränslinje.[2] Nedanför densamma ha de

[1] *De Geer, S.:* Norra Sveriges landformsregioner, Geografiska Annaler, Band VIII, 1926.
[2] *Högbom, A. G.:* Norrland, naturbeskrivning, Uppsala 1906.

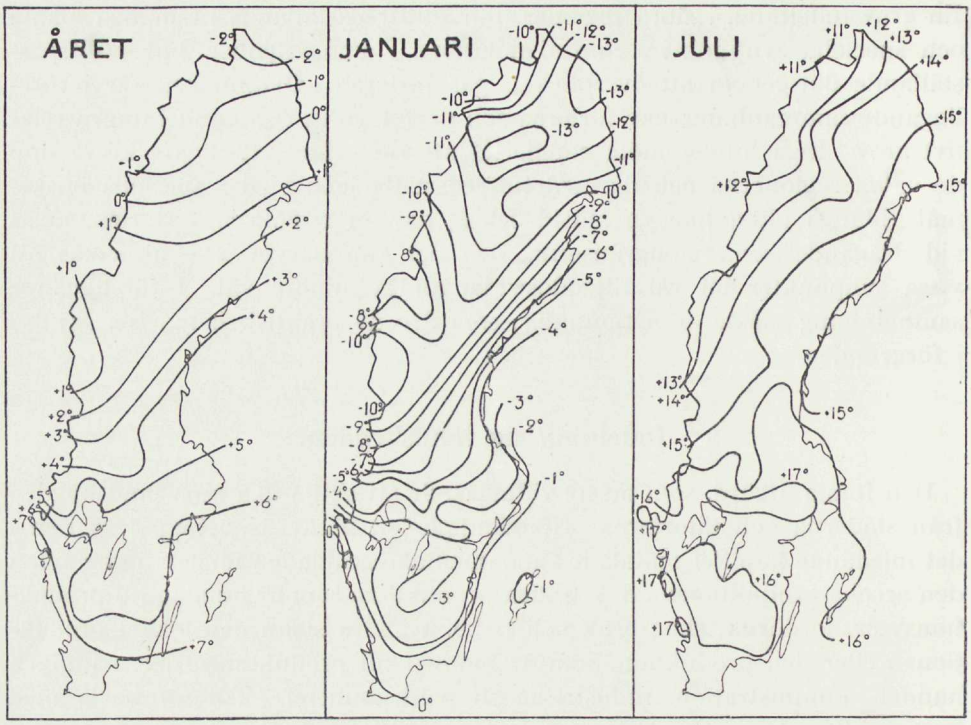

Fig. 12. Årsisotermer, januari- och juliisotermer, enl. A. Ångström.

lägre, för vågsvall skyddade partierna av terrängen täckts av sediment, som nu äro de bästa odlingsjordarna, medan höjdpartierna oftast ha en ursvallad, näringsfattig och till odling oduglig morän. Ovanför den marina gränsen äro de lägre partierna merendels täckta av myrar, detta särskilt i Norrbottens och Västerbottens län med deras flackare berggrund, medan odlingsjorden främst förekommer dels på moränliderna, där ingen ursvallning skett, dels vid selen samt på sedimenten i forna issjöar och postglaciala sjöar.

Redan dessa förhållanden ange grundlinjerna i en norrländsk regionindelning: de norra delarna måste särskiljas från de södra, den jämtländska silurbygden måste redovisas för sig och över allt måste kustlandet skiljas från inlandet. Många skäl finnas också att utskilja fjälltrakterna med deras allmänna höga höjd över havets nivå, deras långt ovan skogsgränsen nående fjällkammar och stundom djupt nedskurna dalgångar, vilka ofta äro täckta av issjösediment. Av praktiska skäl är det emellertid icke möjligt att utskilja fjälltrakterna annat än i Jämtland.

Klimatet ger anledning till i stort sett samma regionindelning. Detta beror på att temperaturförhållandena äro mera beroende av höjden över havet än av latituden. Särskilt högsommartemperaturen är sålunda ganska lika i

olika delar av Norrland på samma höjd över havet. Dock förekomma skillnader, mest beroende på s. k. lokalkontinentala och lokalmaritima förhållanden.[1] Härjedalen är ett utpräglat lokalkontinentalt område med mycket kalla vintrar men med hänsyn till latitud och höjdläge något varmare somrar än normalt. Detsamma gäller, fast i något mindre utpräglad grad om det inre, övre Norrland mellan fjällkedjan och kustregionen. Jämtland, särskilt längst i väster, har däremot ett lokalmaritimt klimat med mildare vintrar och förhållandevis svala somrar. Detsamma gäller själva kustbandet från Västerbotten söder ut. Årsisotermer samt januari- och juliisotermer återges i fig. 12.

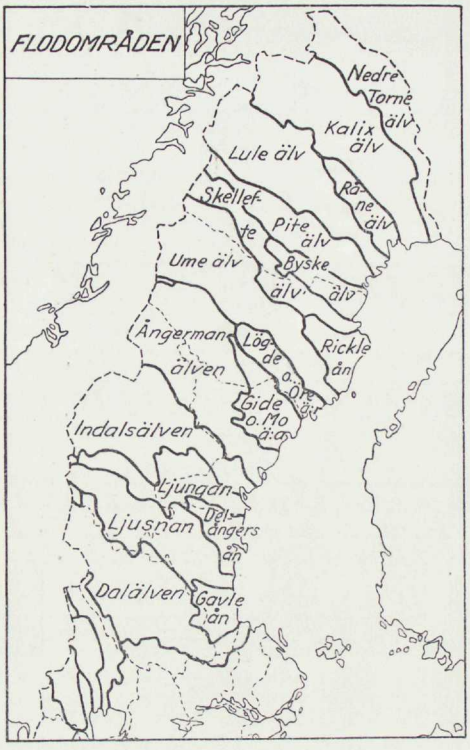

Fig. 13. Flodområden i Norrland.

Nederbörden är störst, men mycket ojämn, i fjällområdet och minskar i stort sett mot öster. Dock är inlandet mellan fjällen och kustregionen i allmänhet något nederbördsfattigare än den senare. Allra nederbördsfattigast är själva kustbandet. Tack vare den sena snösmältningen bli emellertid i Norrland, trots en ofta låg nederbörd under försommaren, försommartorkorna i regel ej så ödeläggande som längre söderut.

Av betydelse för regionindelningen äro även flodområdena, åskådliggjorda i fig. 13. Floderna utgöra Norrlands viktigaste godstransportleder på grund av flottningen, och även vägnätet, såväl järnvägar som landsvägar, äro i väsentlig grad bestämda av deras dalar. Därtill utgöra dessa områden i många fall särpräglade skogliga områden och viktiga statistiska redovisningsområden för skogen.

Bland de *kulturgeografiska förhållandena* framträda kommunikationerna, framför allt deras snabbhet, som betydelsefulla för regionindelningen. Förbindelserna mellan landsbygd och stad, mellan provins och huvudstad, äro bestämmande för hur »avlägsen» landsbygden eller provinsen är. De äro avgörande för handeln, såväl distributionen till som avsättningen från olika områden, de öva sitt inflytande på administrationen, och det kulturella

[1] *Ångström, A.:* Sveriges temperaturklimat, Kungl. Lantbruksakademiens tidskrift, Årg. LXXVIII, 1939, samt Norrlands klimat i Norrland, natur, befolkning och näringar, utg. av Geografiska förbundet och Industriens utredningsinstitut, Stockholm 1942.

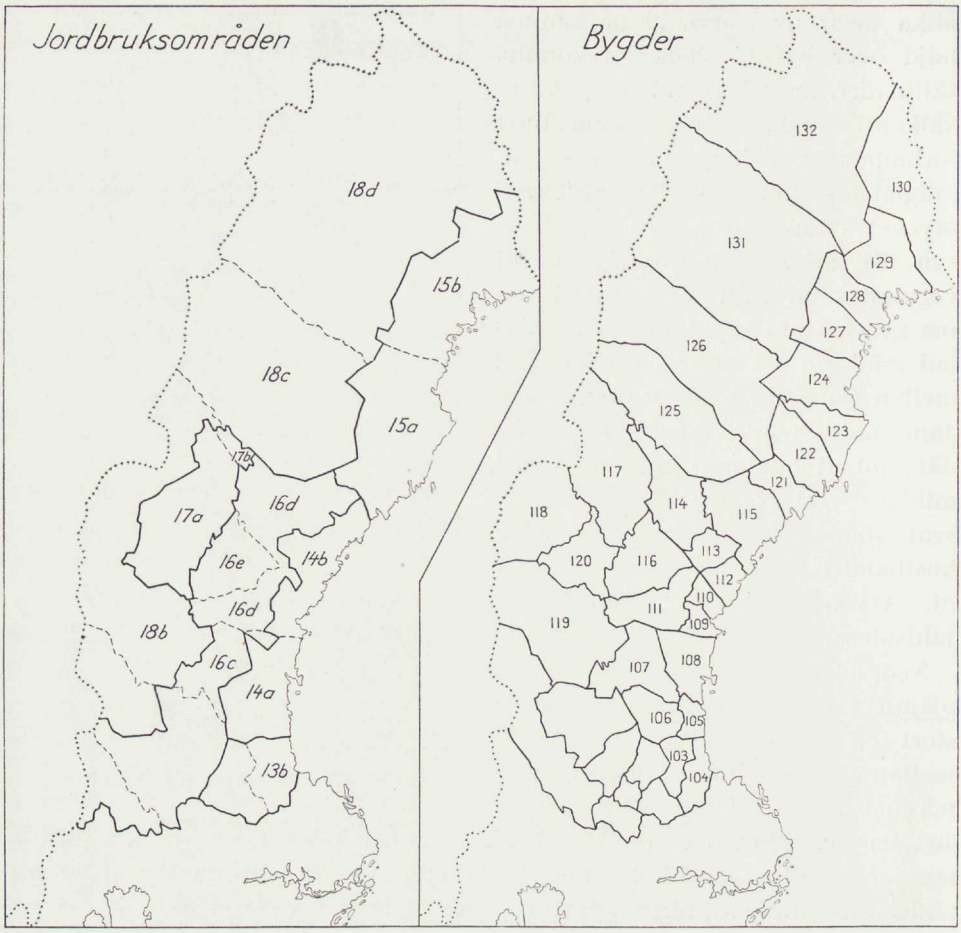

Fig. 14. Jordbruksområden och bygder.

livet över huvud taget är i hög grad beroende av dem. Kommunikationernas huvudlinjer och allmänna organisation bestämma också landsbygdsbefolkningens orientering i förhållande till centrala bygder eller städer.

På kartan, pl. 1, redovisas tidsavstånd inom Norrland. Kartan, vilkens konstruktion och innehåll beskrivas i det följande, sid. 40—41, anger hur lång tid det tar att komma från de kulturellt, merkantilt och administrativt mera betydande orterna till landsbygdens olika delar med allmänna kommunikationsmedel. Ju mörkare tonen är på kartan, dess mer avlägset ligga respektive områden.

Bland de *administrativa förhållandena* framträda länen som bestämmande för regionindelningen. Det är nödvändigt att ordna hela materialet så att det ligger väl till ur förvaltningsmässig synpunkt. Länen äro emellertid ur regionindelningssynpunkt för stora och heterogena. De måste

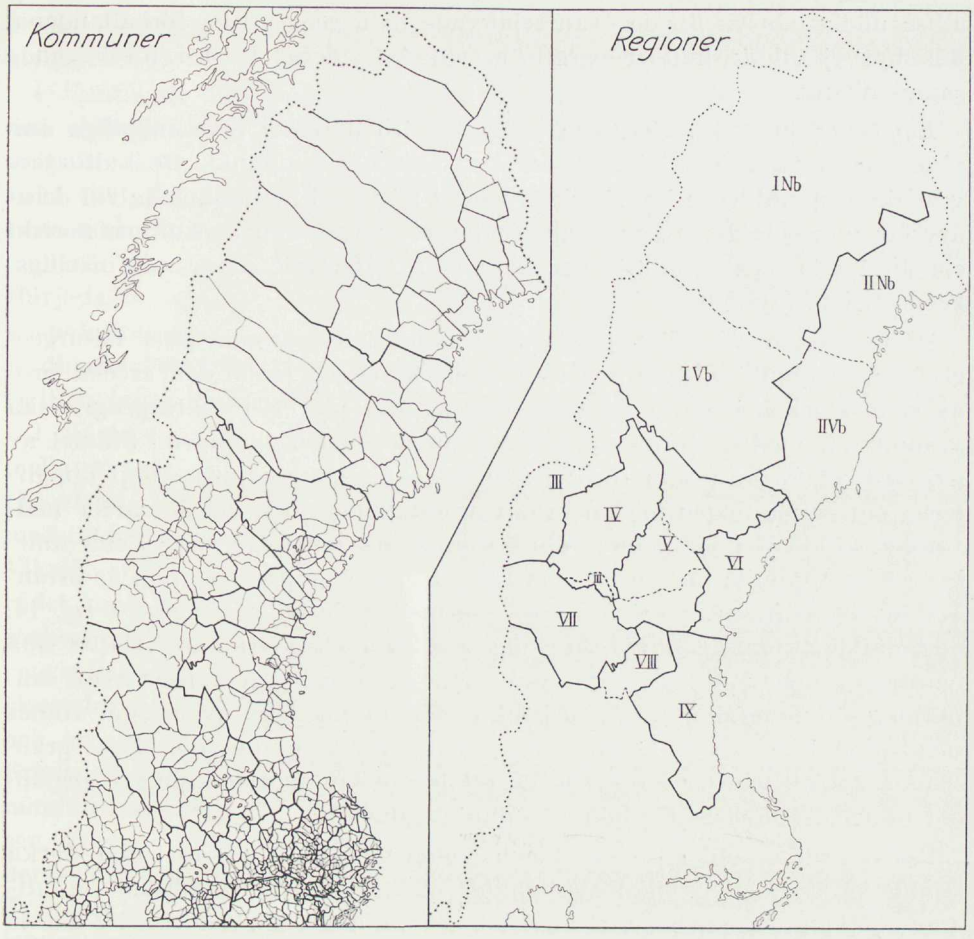

Fig. 15. Kommuner och regioner.

också i detta sammanhang delas, därför att deras gränser äro dragna utan tillräcklig hänsyn till de ovan omtalade naturgeografiska och kulturgeografiska förhållandena. Möjligheterna härtill äro bestämda av de *statistiska redovisningsområden,* som man måste hålla sig till om icke siffermaterialet skall bli alltför överväldigande. De områden man härvid har att hålla sig till äro jordbruksområdena för jordbruksstatistiken och bygderna för befolkningsstatistiken. Någon hänsyn måste också tagas till flodområdena, vilka som ovan sagts utgöra viktiga statistiska redovisningsområden för skogen.

Jordbruksområdena, återgivna i fig. 14, äro avgränsade huvudsakligen efter naturförhållandena, närmare bestämt de naturförhållanden, som äro bestämmande för jordbruksproduktionens art och omfattning.[1] De taga

[1] *Höijer, E.:* Sveriges uppdelning på naturliga jordbruksområden, Statsvetenskaplig tidskrift, Årg. 24, Lund 1921.

alltså nödig hänsyn till de ovan relaterade naturgeografiska förhållandena, däremot ej till de kulturgeografiska, vilket är deras brist i föreliggande sammanhang.

Bygderna, likaledes återgivna i fig. 14, äro däremot icke enhetliga områden ur fysisk-geografisk och näringsgeografisk synpunkt. De kulturgeografiska synpunkterna ha nämligen varit i hög grad bestämmande vid deras avgränsning och det ligger i sakens natur att vad som är kulturhistoriskt enhetligt ofta måste omfatta varandra kompletterande natur- och näringsgeografiska områden.[1]

På ena sidan stå alltså jordbruksområdena, avgränsade efter naturgeografiska synpunkter, med de bästa uppgifterna angående den areella produktionen, på den andra stå bygderna, avgränsade efter kulturgeografiska synpunkter, med de bästa uppgifterna angående befolkningen. Studiet av näringslivet fordrar, som förut framhållits, att man kopplar ihop uppgifterna om befolkningen med dem om produktionen, och det är därför nödvändigt att jämka samman jordbruksområdena och bygderna. Detta innebär en kompromiss mellan olika synpunkter, en kompromiss, som är ofrånkomlig. Som framgår av en jämförelse mellan de båda bilderna i fig. 14, underlättas sammanjämkningen i hög grad av att bygderna äro relativt små områden samt av att jordbruksområdesgränser och bygdegränser i stor omfattning sammanfalla. Sammanjämkningen möjliggöres av att det finnes såväl produktions- som befolkningsuppgifter för kommunerna, vilkas gränser återges till vänster i fig. 15. Resultatet av sammanjämkningen, regionindelningen, redovisas till höger i samma figur.

Hänsyn till de olika flodområdena, tagna vart för sig, kan i den starka konkurrensen mellan olika synpunkter endast tagas i begränsad omfattning. Genom sammanslagning av regioner kan man dock redovisa tre naturliga grupper av flodområden, de nordnorrländska älvarna t. o. m. Ume och Lögde älvar i söder, de mellannorrländska älvarna t. o. m. Ljungan i söder samt de sydnorrländska älvarna.

Regionerna te sig på följande sätt. I Norrbottens län skiljes mellan lappmark, region I Nb, och kustland, region II Nb. Svårigheten där har varit att jordbruksområdets gräns är dragen söder om Pajala och Korpilombolo tingslag, medan bygdegränsen (bygd 130) är dragen norr därom. En jämkning måste göras och därvid klyves bygden efter jordbruksområdets krav, detta på grund av de klimatologiska och transportgeografiska skäl, som framgå av fig. 12 och pl. 1. I Västerbottens län har jordbruksindelningen tidigare skett på kustland, mellanbygd och inland, vilket emellertid ändrats i den senaste jordbruksräkningen på framställning av hushållningssällskapet i länet. Här skiljes alltså endast mellan inland, region I Vb, och kustland, region II Vb. Fjällbygden har i de nordligaste länen ej särredovisats. Dels

[1] *Nelson, H.:* Sveriges kulturgeografiska provinser, Ymer 1918, H. 4.

är den nämligen, vad folkmängden beträffar, obetydlig, dels är det tekniskt mycket svårt att få fram siffror för den.

I Jämtlands län göres uppdelningen efter jordbruksområdena, dock med den skillnaden att Härjedalen särredovisas, detta främst av transportgeografiska skäl, pl. 1, men även av klimatiska skäl, fig. 12, samt hydrografiska skäl, fig. 13. Indelningen blir här: fjällbygden i Jämtland, region III; silurområdet, region IV; mellanbygden i Jämtland, vilken sammanslås med mellanbygden i Ångermanland och Medelpad, region V; samt slutligen Härjedalen, region VII. För att använda denna regionindelning fordras dels att befolkningssiffrorna i bygderna 117, 118 och 120 grupperas om, dels att jordbruksräkningens uppgifter om fjällbygden i Jämtlands län delas på fjällbygden i Jämtland samt Härjedalen.

I Västernorrlands län sammanslås som ovan sagts mellanbygden med mellanbygden i Jämtlands län till region V. Kustbygden, region VI, särredovisas. Denna uppdelning är gjord i enlighet med jordbruksområdena med undantag endast i fråga om tre socknar, nämligen Tåsjö, Graninge och Viksjö. Tåsjö, längst i nordväst, föres i jordbruksräkningen till silurområdet men här till mellanbygden, detta dels för att undvika att en enda socken brytes ut ur Västernorrlands län, dels på grund av dess transportgeografiska orientering, som tillåter ett dylikt förfaringssätt, pl. 1. Därtill visar det sig vid en närmare granskning av förhållandet mellan befolkning och arealproduktion, att det är omotiverat att bryta ut Tåsjö ur sitt län. Graninge och Viksjö socknar, vilka återfinnas vid gränsen mellan Ångermanland och Medelpad, ligga båda till allra största delen ovan marina gränsen, skogsarealerna äro stora och brukningsdelarna små, vilket allt talar för deras hänförande till mellanbygden i enlighet med jordbruksräkningen. Transportgeografiskt höra de emellertid, som framgår av pl. 1, till kustlandet och då de därtill i bygdeindelningen äro förda till bygderna 113 och 112, Sollefteå—Nylandsbygden och Nedre Ångermanlandsbygden, ha de förts till kustlandet. I detta fall, liksom nedan i fråga om Hassela och Voxna, ha alltså de kulturgeografiska synpunkterna fått råda över de naturgeografiska. För att nå överensstämmelse mellan befolkningsuppgifter och produktionsuppgifter i de ovan nämnda regionerna V och VI har det varit nödvändigt att klyva bygd 115, Norra Ångermanlandsbygden.

I Gävleborgs län göres uppdelningen i enlighet med jordbruksräkningen i mellanbygden, region VIII, samt kustlandet, region IX, dock med vissa jämkningar. Hassela i norr och Voxna i väster ha förts till kustlandet i enlighet med bygdeindelningen (bygderna 108 och 106, Dellen- resp. Bollnäsbygderna) samt i enlighet med de transportgeografiska förhållandena, åskådliggjorda i pl. 1. En bygd har måst klyvas, nämligen 107, Ljusdalsbygden, vilket skett så att kommunerna Järvsö, Undersvik och Arbrå förts till kustlandet medan resten av bygden förts till inlandet, detta i överensstämmelse med jordbruksräkningen.

Fig. 16. Åkerarealen. Enl. C. J. Anrick. Ur Jonasson—Höijer—Björkman: Jordbruksatlas över Sverige.

Anricks karta över åkerarealen, fig. 16, som visserligen är något föråldrad, särskilt vad de nordligaste länen beträffar, men dock återger de aktuella huvuddragen, ger en god bakgrund till den ovan redovisade regionindelningen.[1] Kustlandet har en relativt tät odling, mellanbygden är åkerfattig med inträngande åkertäta älvdalar, siluområdet har en relativt tät, delvis mycket tät uppodling, medan inlandet och fjällbygden framträda med en mycket gles uppodling.

Även ur skoglig synpunkt stämmer regionindelningen ganska väl. Barrblandskogar karakterisera kustlandet i Gävleborgs län, region IX, och övervägande tallskogar förhärska i södra Norrlands inland, ungefärligen till gränsen mellan Härjedalen och Jämtland, där nordgränsen för region VII dragits och ungefärligen där vattendelaren mellan Ljungans och Ljusnans flodområden går. Granen förhärskar i mellersta Norrland inom Ljungans, Indalsälvens, Ångermanälvens samt Mo- och Gideälvarnas flodområden, vilka i huvudsak sammanfalla med regionerna III, IV, V och VI samt Åsele och Vilhelmina lappmark. Längre norrut slutligen dominerar tallen.[2] De stora flodområdena utgöras här av Ume, Skellefte, Pite, Lule, Kalix och Torne—Sangis flodområden och dessa sammanfalla med regionerna I och II om man bryter ut de ovan nämnda Åsele och Vilhelmina lappmarker.

Gruppering av tätorterna.

Den ovan redovisade regionindelningen är som ovan sagts gjord efter landsbygdens förhållanden med bortseende från städerna och tätorterna. Dessa senare måste också karakteriseras och grupperas för att det skall bli möjligt att kvantitativt behandla de olika problemen.

Liksom vid indelningen av landsbygden är man här bunden av det statistiska primärmaterialet, i detta fall folkräkningarna och deras råtabeller. Fullständiga uppgifter finnas endast för de administrativa områdena, i detta fall städerna. I övrigt måste man lita till ofullständiga uppgifter, kompletterade med approximationer, vilka gjorts med hjälp av upplysningar från olika håll. Dessa äro lyckligtvis relativt rikliga. Det gäller nu liksom tidigare att få fram uppgifter om å ena sidan befolkningen, å den andra produktionen.

Uppgifter om de olika orternas invånarantal återfinnas i 1930 och 1935 års folkräkningar. I råtabeller till 1935 års folkräkning finnes också befolkningen i varje ort uppdelad på 5-årsgrupper, kön och civilstånd. Befolkningsredovisningen är alltså tillfyllest, dock med den reservationen att sannolikt åtskilliga smärre tätorter utelämnats. Svårare är det med uppgifterna om produktionen. Lokalproduktionen är över huvud taget svår att

[1] *Anrick, C. J.:* Karta över Sveriges åkerareal, Stockholm 1921.
[2] *Hesselman, H.,* och *Lundqvist, M.:* Karta över barrskogens procentiska arealfördelning. Ymer och Geografiska Annaler 1936.

fixera. När det gäller att få en överblick av samtliga dess grenar har man endast att hålla sig till uppgifter om antalet människor som äro knutna till dem. Dylika uppgifter finnas i 1930 års folkräknings yrkesredovisning. Dessa uppgifter äro ur här föreliggande synpunkt ganska bristfälliga. För det första äro de tio år gamla, en svaghet som emellertid icke är avgörande enär orterna sällan på 10 år skifta yrkeskaraktär. För det andra är det endast städerna som redovisas var och en för sig; de övriga tätorterna redovisas bygdevis, på så sätt att köpingarna inom en bygd äro sammanslagna i en redovisning, municipalsamhällena i en och samtliga övriga tätorter i en. I de fall där det endast finnes en köping eller ett municipalsamhälle inom en bygd erhålles uppgifter för just ifrågavarande ort.[1]

På diagrammen, fig. 17—19, redovisas med de skuggade ytorna den absoluta folkmängden i respektive tätorter eller tätortsgrupper år 1935 enligt skalan till höger. Siffran ovanför varje diagram anger den bygds nummer i vilken tätorten eller tätorterna ligga. Folkmängdsuppgifterna äro emellertid icke huvudsaken i diagrammen utan de staplar, som ange befolkningens tillhörighet till olika grupper av yrken, uttryckt i procent av totalbefolkningen enligt skalan till vänster. Från vänster räknat på diagrammen markerar den första stapeln befolkning tillhörig jordbruk, skogsbruk och fiske. De följande staplarna beteckna: industri och hantverk, handel och samfärdsel, allmän tjänst och fria yrken, husligt arbete samt f. d. yrkesutövare och övriga. Staplarna ange tillsammans de olika orternas eller tätortsgruppernas näringsgeografiska karaktär.

Industristaplarna äro uppdelade i byggnadsindustri, vitt; gruvdrift och metallindustri, svart; pappersindustri och massaindustri, rutning, och däremellan alla övriga industrigrupper, markerade med vertikala streck. Stapeln för handel och samfärdsel är delad, så att samfärdselns befolkning, markerad med ringar, skilts undan från den övriga befolkningen. Från de vita staplarna eller stapeldelarna kan tillsvidare bortses, enär de helt tillhöra egenproduktionen, såsom byggnadsindustri och husligt arbete, eller i övrigt äro mindre väsentliga för respektive orters utveckling, såsom jordbruk och f. d. yrkesutövare.

Diagrammen utvisa olika tätortstyper. Man finner en typ av orter, karakteriserad av relativt jämn yrkesfördelning, städerna och handelsorterna.[2] De

[1] På tillskyndan av föreliggande utredning har 1940 års folkräkning genomfört en yrkesredovisning för varje tätort, dock begränsad till huvudgrupper av yrken. Då denna redovisning blivit färdig först mot slutet av 1942 har det icke varit möjligt att grunda tätorternas gruppering på den. I noterna till översikten av regioner och tätorter, sid. 36—39, har emellertid angivits vilka justeringar som 1940 års material ge anledning till. En i detta sammanhang besvärande brist i det nya materialet ligger i att industrien icke är specificerad.

[2] Ordet stad användes i allmänhet för att beteckna en ort med stadsrättigheter. Detta gör att man helst undviker det i en diskussion om olika tätortstyper. Många svenska städer äro utpräglade industriorter, andra äro utpräglade handelsorter och åter andra äro utcslutande bostadsorter. I Norrland äro samtliga städer mer eller mindre utpräglade handelsorter, och där kan man tala om städer och handelsorter som en kategori av tätorter, där handelsorterna äro de mindre och städerna de större orterna.

utmärkas av en kraftig stapel för handel och samfärdsel, en betydande stapel för allmän tjänst och fria yrken, och en industristapel, som visar en mångskiftande industri. Alla de olika industrigrupperna finnas representerade i dessa orter. I motsats till dem framträder en annan typ av orter, nämligen industriorterna. De utmärkas av en kraftig industristapel medan de övriga staplarna äro små. Befolkningen inom dessa orter är helt beroende av industrien. Men det märkliga är, att industrien inom dem i allmänhet är ensidig.

En rad av orter behärskas helt av massa- och sågverksindustrierna och äro för sin utveckling beroende av dessa industrier. Sker en kontraktion inom dem, avspeglas detta i t. ex. handelsbefolkningens storlek, enär denna huvudsakligen utgöres av detaljhandlare, som förse industribefolkningen med varor. Andra typer av industriorter finnas också, t. ex. gruv- och metallindustriorter eller orter med kemisk industri.

En från industriorterna avvikande typ äro järnvägsorterna, i vilka en dominerande del av befolkningen utgöres av järnvägstjänstemän och deras familjer.

Diagrammen ge följande gruppering av tätorterna:

1. Städer och handelsorter.
2. Industriorter:
   a) Gruv- och metallindustriorter
   b) Träindustriorter (sågverks- och massaindustriorter)
   c) Övriga industriorter.
3. Järnvägsorter.

I översikten sid. 36—39 anges till vilken av ovanstående grupper var och en av Norrlands tätorter förts. Grupperingen, som med f. n. tillgängligt material icke kan göras säker, kräver på vissa punkter en kommentar i anslutning till diagrammen, enär den icke är självklar. Diagrammen för de olika tätorterna och tätortsgrupperna äro ordnade så att de, som relativt självfallet äro att hänföra till någon av de ovan angivna grupperna, äro upptagna först, i ovanstående ordning. Därefter komma de diagram, som äro mångtydiga. Inom varje grupp äro diagrammen ordnade efter bygdenumren, fig. 14.

Städerna och handelsorterna återfinnas i diagrammen, fig. 17. Det första diagrammet representerar Stockholm, som medtagits för att visa hur likartad yrkessammansättningen är inom handelsorter av de mest skilda storleksordningar. Av norrlandsstäderna, de två första raderna i bilden, ha vissa en kraftig industristapel, t. ex. Söderhamn, och industrien tenderar mot ensidighet. Stadens typ närmar sig i detta fall träindustriortens. I detta fall har en stad och en träindustriort kommit att ligga så nära varandra att de framstå som en ort. I andra fall händer det att stadsområdets areal är relativt stor och innesluter industrier, som med en snävare stadsgräns skulle ha redovisats inom självständiga orter utanför staden. Man

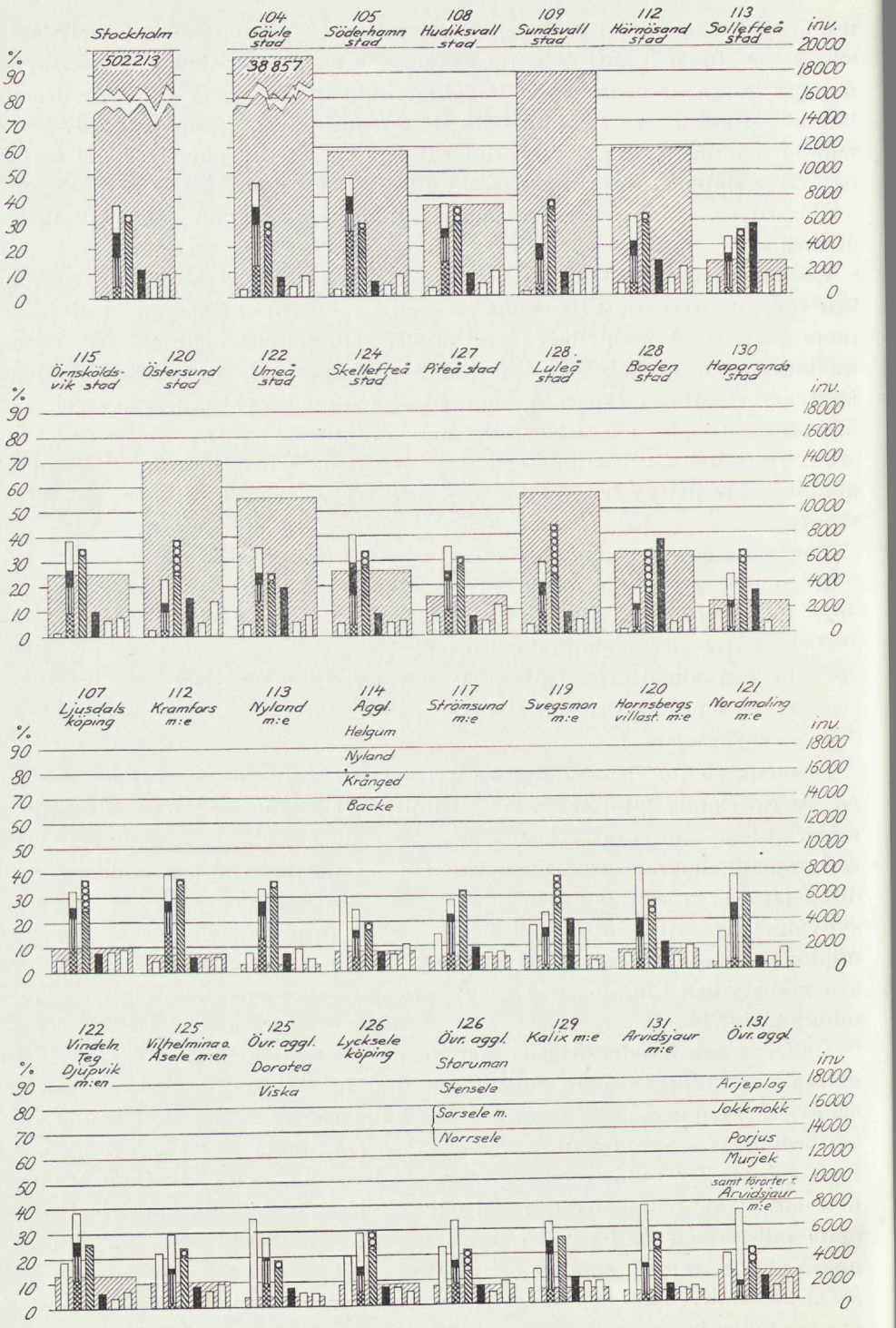

Fig. 17. Folkmängd och yrkesfördelning i olika tätorter och tätortsgrupper. För teckenförklaring se fig. 18 och texten på sid 30.

måste vid bedömandet av diagrammen ha klart för sig att siffermaterialet hänför sig till mer eller mindre godtyckligt avgränsade administrativa områden.

Två städer skilja sig markant från de övriga genom höga tal för gruppen allmän tjänst och fria yrken (den fjärde stapeln), nämligen Sollefteå och Boden, Norrlands två utpräglade militärstäder.

Ljusdals köping når upp till 2 000 invånare och har, i motsats till de övriga handelsorterna i bildens två nedre rader, gjorts till ett centrum i kartan över tidsavstånden, pl. 1, ett förhållande som skall motiveras i det följande. Municipalsamhällena Kramfors och Nyland ha handelsortens typiska yrkessammansättning och på kartan, pl. 1, ha de markerats som handelsorter men i översikten, sid. 38, liksom i beräkningarna i det följande ha de förts samman med de omkringliggande träindustriorterna.[1] De äro nämligen att betrakta som handelscentra i en större träindustribygd och det är en tillfällighet att de särredovisats, på grund av egenskapen av municipalsamhällen. I vilken ort som helst, som har ett någorlunda stort invånarantal, kan man sannolikt skilja ut ett centralt handelsområde, där befolkningen visar handelsortens yrkessammansättning. Av de övriga orterna äro samtliga att beteckna som självständiga handelsorter utom Hornsbergs villastad och Teg — förorter till Östersund respektive Umeå och redovisade tillsammans med dessa städer — samt Djupvik, redovisad tillsammans med träindustriorten Holmsund. Vindeln har i översikten, sid. 36, liksom i beräkningarna i det följande med orätt förts till järnvägsorterna. Den borde liksom också Älvsbyn ha klassificerats som handelsort.

I fortsättningen, diagrammen fig. 18, redovisas först gruv- och metallindustriorter, Sandviken samt malmfälten i norr, om vilkas karaktär ingen tvekan råder. En rad av utpräglade träindustriorter kommer därefter. Alby och Arbrå municipalsamhällen äro klassificerade som »övriga industriorter» ehuru de sinsemellan äro mycket olikartade. Alby är ensidig, säte för en kemisk industri, som f. ö. delvis håller på att flytta till annan ort, medan Arbrå är ett i Norrland icke vanligt exempel på de mångsidiga industriorterna.

Järnvägsorterna representeras av de sista diagrammen i fig. 18. Av dem ha Bollnäs och Björkhamre köpingar på grund av storlek och betydelse förts samman med städerna och handelsorterna och markerats som ett centrum på kartan över tidsavstånden, pl. 1. Bollnäs med Björkhamre har också numera stadsrättigheter.

De mångtydiga diagrammen äro, som ovan sagts, redovisade sist, fig. 19. Då nästan vart och ett av dem representerar många orter har det varit nödvändigt att komplettera de upplysningar, som diagrammen ge, med uppgifter ur industristatistik och kalendrar. Grupperingen anges i översikten,

[1] Nyland har på kartan placerats något för långt mot norr. Orten är ett gammalt sockencentrum.

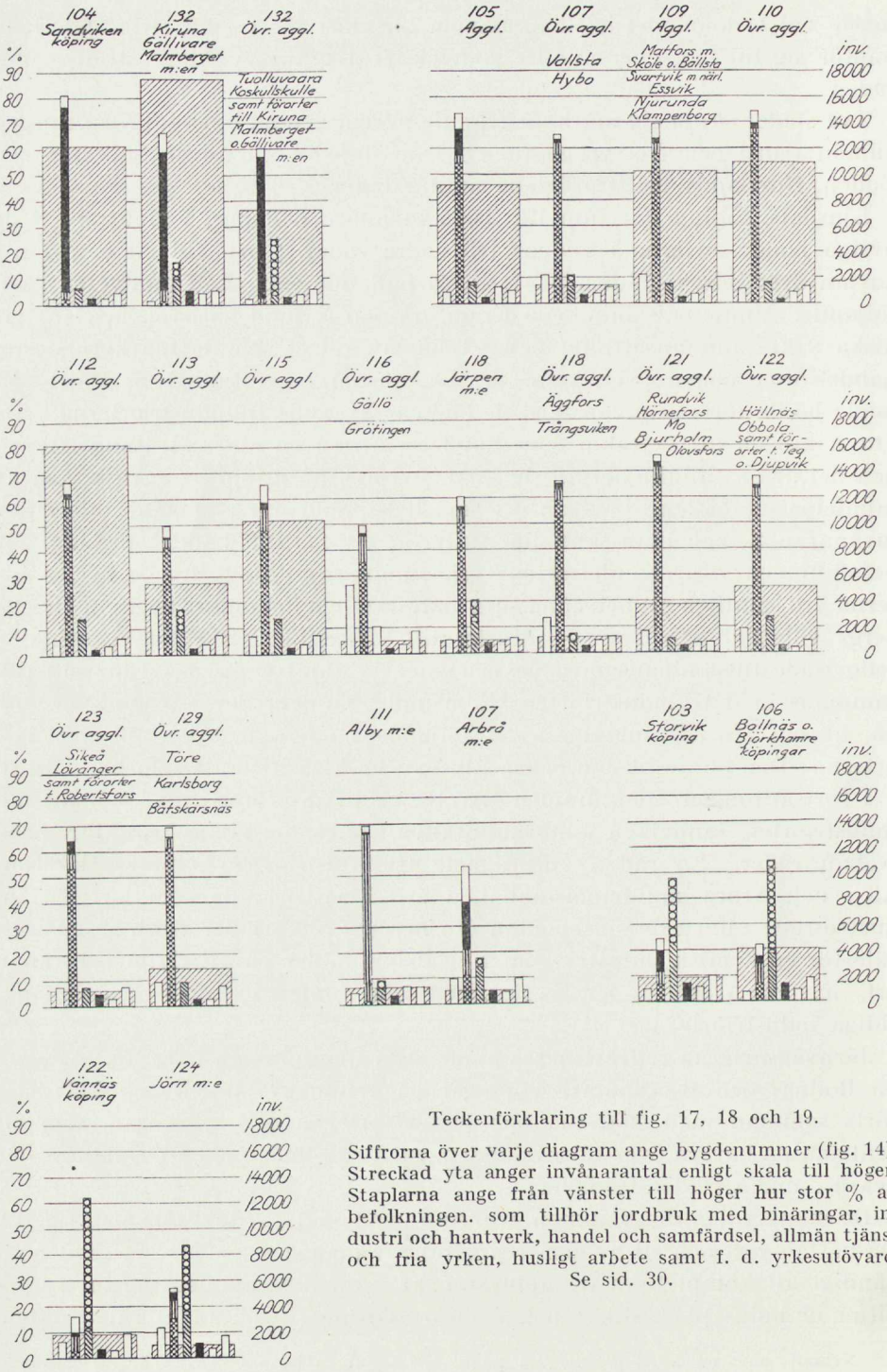

Teckenförklaring till fig. 17, 18 och 19.

Siffrorna över varje diagram ange bygdenummer (fig. 14). Streckad yta anger invånarantal enligt skala till höger. Staplarna ange från vänster till höger hur stor % av befolkningen. som tillhör jordbruk med binäringar, industri och hantverk, handel och samfärdsel, allmän tjänst och fria yrken, husligt arbete samt f. d. yrkesutövare.

Se sid. 30.

Fig. 18. Folkmängd och yrkesfördelning i olika tätorter och tätortsgrupper.

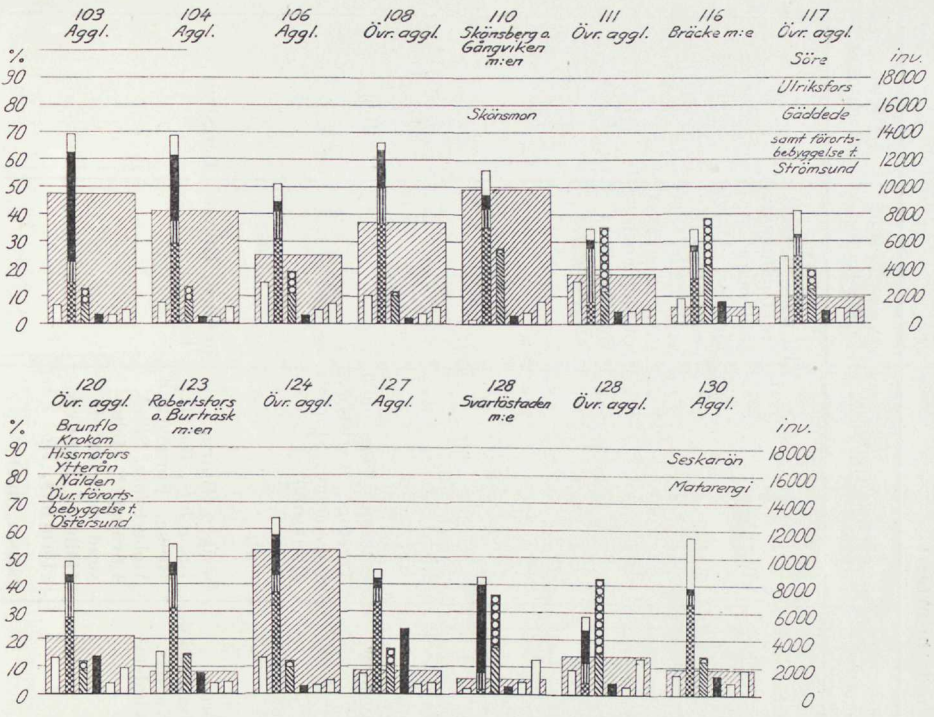

Fig. 19. Folkmängd och yrkesfördelning i olika tätorter och tätortsgrupper. För teckenförklaring se fig. 18 och texten på sid. 30.

sid. 36—39. Den är säkerligen på flera punkter mindre tillfredsställande. Några kommentarer tarvas. I bygderna 103 och 104, Gästrikland, har grupperingen skett med ledning av kalendrar, i bygderna 106 och 108, Hälsingland, har den grundats på industristatistikens primäruppgifter. I bygd 110 ha Skönsmons och Skönsbergs municipalsamhällen förts till Sundsvall i egenskap av förorter medan Gångviken hänförts till träindustriorterna. I bygd 111 hänföres Ånge till järnvägsorterna medan alla de övriga förts in under gruppen övriga industriorter, vilket visar sig mindre lämpligt beträffande Östavall, Fränsta kyrkplats och Stöde (jfr not sid. 39). Bräcke i bygd 116 har måhända oegentligt hänförts till järnvägsorterna. Tidigare, före överflyttningen av järnvägspersonal från Bräcke till Ånge, hade detta förfaringssätt varit mera berättigat.

I bygd 123 har Robertsfors municipalsamhälle sammanförts med Robertsfors bruk[1] till en träindustriort och som sådan har också lastageplatsen Sikeå klassificerats (fig. 18, bygd 123). Burträsk har däremot liksom Lövånger förts till handelsorterna. I bygd 124 är det vanskligt att gruppera orterna med ledning av diagrammet enär detta omfattar många olikartade orter. Grupperingen, som framgår av översikten, sid. 36, har därför måst stödas på uppgifter om industrien och med anlitande av lokalkunskap.

[1] Numera inkorporerat.

Översikt av regioner och tätorter.[1]

Region	Administrativa områden	Städer	Förorter	Handelsorter	Järnvägsorter	Träindustriorter	Gruv- och metallindustriorter	Övriga industriorter
I Nb	Norrbottens läns lappmark samt Pajala och Korpilombolo tg.			Arjeplog, Jokkmokk, Porjus[2], Murjek, Arvidsjaur			Kiruna, m. förorter, Tuolluvaara, Gällivaara m. förorter, Malmberget med Koskullskulle, Dennewitz med Tingvallskulle och övrig förortsbebyggelse.	
I Vb	Västerbottens läns lappmark			Storuman[3] Stensele, Sorsele, Lycksele, Vilhelmina, Åsele, Dorotea, Fredrika				
II Nb	Norrbottens läns kustland utom Pajala och Korpilombolo tg.	Haparanda, Luleå, Boden, Piteå	Gammelstad,[4] Bergnäset, Björkelund, Fagernäs, Furunäset	Matarengi, Kalix, Morjärv, Lakaträsk	Älvsbyn[5]	Seskarön, Töre med Törefors, Karlsborg, Båtskärsnäs, Storfors Munksund		Rånbyn
II Vb	Västerbottens läns kustland	Skellefteå, Umeå	Sunnanå, Morön, Kyrkobordet. Grisbacka, Teg samt övriga förorter	Burträsk, Norsjö, Nordmaling, Bjurholm	Jörn, Bastuträsk, Vännäs, Vindeln[5]	Örviken, Bureå, Brännfors, Båtvik, Byske, Furuögrund, Robertsfors, Sikeå, Lövånger[6], Holmsund med Obbola, Hällnäs,[7] Rundvik. Hörnefors, Mo	Boliden, Ursviken	Bergsbyn
III	Del av Lits och Rödöns tg: Hotagen;			Gäddede		Järpen (m:e)		

	Del av Hammerdals tg: Frostviken; Del av Undersåkers och Offerdals tg: Åre, Undersåker, Kall och del av Offerdal. Del av Bergs tg: Berg.							
IV	Del av Revsunds, Brunflo och Näs tg: Hackås, Näs, Lockne, Marieby och Brunflo; Lits och Rödöns tg utom Hotagen; Hammerdals tg utom Frostviken; Av Undersåkers och Offerdals tg: Mörsil, del av Offerdal, Alsen och Mattmar; Sunne, Ovikens och Hallens tg.	Östersund	Hornsbergs villastad. Förortsbebyggelse i Frösön och i Ås.	Strömsund med förorter		Söre, Ulriksfors, Äggfors, Trångsviken, Krokom och Hissmofors, Ytterån		Brunflo, Nälden
V	Av Jämtlands län: Ragunda tg samt Bräcke, Nyhem, Sundsjö, Revsund och Bodsjö.				Bräcke[8]	Gällö, Grötingen		
	Av Västernorrlands län: Skorped, Anundsjö, Björna och Trehör-			Helgum, Kyrkbygden, Backe,	Ånge			Bredbyn (m:e)[9] Östavall[10] Alby (m:e), Ljungaverk,

[1] Samtliga i noterna gjorda ändringar äro överförda på kartan pl. 1. — [2] Porjus är en industriort. — [3] Storuman är att betrakta som järnvägsort. — [4] Luleå gammelstad är att betrakta som självständig handelsort. — [5] Älvsbyn och Vindeln böra hänföras till handelsorterna. — [6] Lövånger är att betrakta som handelsort med starkt inslag av jordbruk och industri. — [7] Den största huvudgruppen inom Hällnäs är »allmän tjänst och fria yrken». Hänföres till handelsorterna. — [8] Bräcke är numera att betrakta som handelsort ehuru med stor järnvägsbefolkning och avsevärd industri. — [9] Bredbyn är en handelsort med avsevärd industri. — [10] Befolkningen i Östavall är till stor del knuten till samfärdseln.

Översikt av regioner och tätorter (forts.).

Region	Administrativa områden	Städer	Förorter	Handelsorter	Järnvägsorter	Träindustriorter	Gruv- och metallindustriorter	Övriga industriorter
	ningsjö, Haverö, Borgsjö, Torp, Stöde, Holm och Indals-Liden; Fjällsjö, Ramsele och Resele tg.			Backe, Rossön, Trehörningsjö				Torpshammar, Fränsta kyrkplats.[1] Stöde (Kärvsta)[1]
VI	Ångermanlands n:a domsagas tg utom Skorped, Anundsjö, Björna och Trehörningsjö; Sollefteå, Boteå och södra Ångermanlands tg; Del av Medelpads västra domsägas tg: Sättna, Selånger, Tuna, Attmar; Medelpads östra domsagas tg utom Holm och Indals-Liden.	Örnsköldsvik Sollefteå Härnösand Sundsvall	Domsjö, Österås, Järved, m. m. i Arnäs. Rämslemon m. övrig förortsbeb. Förortsbeb. i Säbrå, Skönsmon, Skönsberg, Ortviken		Långsele	Köpmanholmen, Bjästa, Själevad, Bonäset, Husum, Bollsta m. Blästa, Hammersön m. Sandslån, Forsse, Limsta, Lunde, Frånö, Nensjö, Svanö, Dynäs, Ramvik, Utansjö, Sandö, Lugnvik, Marieberg, Klockestrand-Lugnviksstrand, Lo, Nyland med Nylandsby och Rossö,[2] Nyadal, Kramfors[2] samt övrig förortsbebyggelse i Gudmundrå, Tunadal m. Tunaby, Johannedal, Vivsta-Näs m. Vivsta, Sörberge, Rii, Skyttberg, Fagervik, Wii-Alvik, Hovid-Eriksdal, Ankarsvik-Utvik, Nyvik, Johannesnäs, Gustavsberg-Strand, Myrnäs-Karlsvik, Nacka, Söråker, Gångviken m. Skön-		Matfors

						vik och Sund, Svartvik, Essvik, Njurunda och Klampenborg		
VII	Sydvästra delen av Jämtlands län: Svegs tg; Hede tg; Bergs tg utom Berg.			Svegsmon m:e				
VIII	Västra Hälsinglands domsaga utom Järvsö, Undersvik och Arbrå.			Ljusdals köp.		Hybo		
IX	Bergsjö och Forssa, Delsbo, Enångers och Ala tg;	Hudiksvall	Vi		Storvik	Iggesund, Forså (Näsviken),[8] Stocka, Strömsbruk, Ljusne, Vallvik, Marmaverken, Bergvik, Askesta, Bergfors, Lottefors, Runemo, Viksjöfors, Vallsta, Järvsö,[9] Hammarby, Mackmyra, Norrsundet, Axmarbruk, Harnäs	Jädraås, Åshammar, Hofors med Born, Hofors med Robertsholm, Tjärnäs, Forsbacka, Sandviken m. förorter, (Stensäter, Säljan, Västanbyn och övrig förortsbebyggelse i Högbo)	Strömbacka, Delsbo[3] Sörforsa (Lund), Bergsjö[3] Kilafors,[4] Sibo, Alfta,[5] Edsbyn, Arbrå, Ockelbo,[6] Kungsgården, Torsåker, Gysinge med Mattön[7] Järbo m. Finnäs
	Bollnäs tg samt Järvsö, Undersvik och Arbrå. Gästriklands västra domsagas tg och Gästriklands östra domsagas tg.	Söderhamn	Östanbo, Forsbacka och övr. i Norrala	Bollnäs med Björkhamre, Rehn och Granberg				
		Gävle	Hemligby, Hagaström, Järvsta, Varva m. Hillebyn, Forby					

[1] Fränsta kyrkplats och Stöde äro handelsorter med stora inslag av jordbruks- och industribefolkning. — [2] Kramfors och Nyland äro utpräglade handelsorter. Jfr dock kommentaren å sid. 33. — [3] Delsbo och Bergsjö äro handelsorter. — [4] Handels- och kommunikationsort. — [5] Handelsort med starkt inslag av industri, jordbruk och allmän tjänst. — [6] Handelsort med starkt inslag av industri. — [7] F. d. brukssamhälle, numera i hög grad ett jordbrukssamhälle. — [8] Forså med pappersbruk bör hänföras till övriga industriorter. — [9] Järvsö bör klassificeras som handelsort.

Bergsbyn, som förts till övriga industriorter, utgör ett svårklassificerat särfall. Den är ett mellanting mellan en jordbruksby och en bostadsort för arbetare, som finna sin utkomst dels i metallindustri (Rönnskär), dels i sågverk och massaindustrier i närliggande träindustriorter och slutligen i någon mån också i Skellefteå stad. I bygd 127 har Furunäset med dess sjukhus registrerats som förort till Piteå, varigenom den kraftiga stapeln för allmän tjänst och fria yrken inräknats i denna stad. Älvsbyn har, som en senare granskning visar, med orätt registrerats som järnvägsort, medan de övriga orterna betecknats som träindustriorter. Svartöstadens municipalsamhälle i bygd 128 är en förort till Luleå. Det sista diagrammet delas mellan träindustriorten Seskarön och handelsorten Matarengi.

Tätorter, tidsavstånd och regioner.

Regionindelningen och tätortsgrupperingen anges på kartan, pl. 1. Regiongränserna anges av tunna linjer och städerna och de övriga tätorterna äro markerade med klot, rymdproportionella mot invånarantalen år 1935. Klotens olika färger markera arten av respektive orter: svart, städer och handelsorter; rött, gruv- och metallindustriorter; gult, träindustriorter; grönt, övriga industriorter; och blått, järnvägsorter.

Skrafferingen, som ligger i bottnen på kartan, anger tidsavståndet från de handelsorter, som år 1935 hade mer än 2 000 invånare. Handelsorter av denna storlek ha i allmänhet en ganska väl differentierad handel och de äro också tillräckligt stora för att bära upp exempelvis en realskola. De kunna tjänstgöra såsom centralpunkter för relativt stora områden. Det visar sig, att samtliga de här som centralpunkter i isokronsystemet upptagna orterna och inga andra ha egna tidningsspridningsområden.[1] De ha också en rikt utvecklad detaljhandel med många olika branscher representerade.[2] Tidsavstånden ha, med utgångspunkt från sommartidtabellerna 1939, avsatts utefter järnvägs- och omnibusslinjer på så sätt att det markeras, hur långt man kommer på en timme, två timmar, tre timmar etc. med järnvägarnas persontåg eller med omnibussar. Vidare har förutsatts, att man från busslinjerna och järnvägarna kan komma i alla riktningar med en hastighet av 4 km i timmen, då man lämnat det mekaniserade fordonet.

Kartan ger en bild av de olika handelsorternas och städernas omland, vilka delar av Norrland, som så att säga behärskas från Östersund, Sundsvall, Umeå eller andra städer eller större handelsorter. Av de mörkare partierna på kartan ser man gränsen mellan exempelvis Östersunds och Sundsvalls omland, hur de olika städerna behärska lappmarken o. s. v. Skrafferingen visar samtidigt, hur långt »bort» landsbygden ligger.

[1] Affärsekonomis karta över befolkningsfördelningen i Sverige och tidningsspridningsdistrikten, Stockholm 1942.

[2] Enligt primärmaterialet till 1931 års företagsräkning, bearbetat av Affärsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.

Kartan ger den transportgeografiska och kulturgeografiska motiveringen för regionindelningen. Kustlandet är markerat i ljus ton, det ligger nära kulturhärdar och administrativa och ekonomiska centra liksom också Storsjöbygden i Jämtland. Pajala och Korpilombolo tingslag har sina snabbaste förbindelser med Gällivare och bör därför, som här gjorts, sammanföras med lappmarken, ej med kustlandet. Arjeplog och Arvidsjaur äro transportgeografiskt orienterade mot Västerbottens län, ej mot Norrbottens, och på samma sätt äro Åsele och Vilhelmina lappmarker orienterade mot Västernorrlands län, ej mot Västerbottens. Härjedalen framträder med sin mörka ton som avlägset, och dess södra del är i ganska hög grad orienterad mot Kopparbergs län.

Färgerna på tätorterna markera också skillnaden mellan Bergslagen med dess dominerande järn- och gruvindustri, utmärkt med de röda kloten, och Norrland med de ensidiga träindustriorterna, markerade med gult, samt de ensamt liggande Boliden-Ursviken samt Gällivare och Kiruna, markerade med rött. Redan detta förhållande jämte kartans genomgående ljusa toner i Bergslagen anger att problemen där äro olika dem i Norrland och i många avseenden lättare att bemästra.

Befolkningsförhållanden.

Överblick av den hittillsvarande folkmängdsutvecklingen och befolkningsstrukturen år 1935.

I tab. 2 anges folkmängdens utveckling 1880—1940 i de olika norrlandslänen samt folkmängdens fördelning på städer med förorter, övriga tätorter och egentlig landsbygd. I tab. 3 anges motsvarande siffror för riket. Siffrorna äro approximativa med undantag för länssiffrorna.[1]

Samtliga län ha ökat sin folkmängd starkt under det senaste århundradet, procentuellt starkare än riket i dess helhet, fig. 20. Den kraftigaste ökningen har genomgående ägt rum under den tidigare delen av perioden ehuru folkökningen i de nordligaste länen varit kraftig även på senare år. Gävleborgs och Västernorrlands län visa en markerad tillbakagång under de sista fem åren. Siffrorna för städerna och tätorterna visa en fortgående stegring med undantag för städerna i de sistnämnda länen 1935—1940. Att märka är att den starka uppgången i talen för övriga tätorter från 1935 till 1940 och den motsvarande starka minskningen i siffrorna för den egentliga landsbygden samma år huvudsakligen beror på att tätortsredovisningen vid 1940 års folk-

[1] Folkmängdssiffrorna för den egentliga landsbygden och agglomerationerna ha för tidigare år erhållits genom analyser av kommunernas folkmängdskurvor. Se William-Olsson, W., anfört arbete. För de senaste åren ha de erhållits ur folkräkningarna. Siffrorna för agglomerationerna och den egentliga landsbygden äro osäkra, särskilt för tidigare år.

Tab. 2. Norrlandslänens folkmängd, fördelad på städer med förorter, övriga tätorter och egentlig landsbygd 1880—1940.

Område	1880	1900	1910	1920	1930	1935	1940
Gävleborgs län	178 732	238 048	253 792	268 277	279 716	281 143	274 018
Därav:							
Städer med förorter	31 850	52 926	57 848	60 589	63 082	64 609	63 852
Övriga tätorter	10 450	33 528	40 330	51 954	59 388	61 637	75 490
Egentlig landsbygd	136 432	151 594	155 614	155 734	157 246	154 897	134 676
Västernorrlands län	170 032	232 311	250 512	265 136	278 562	282 103	275 474
Därav:							
Städer med förorter	21 044	35 753	42 634	45 880	53 007	55 378	53 520
Övriga tätorter	9 350	34 066	41 255	51 512	60 918	62 792	75 395
Egentlig landsbygd	139 638	162 492	166 623	167 744	164 637	163 933	146 559
Jämtlands län	83 263	111 391	118 115	133 533	134 514	136 407	138 722
Därav:							
Städer med förorter	2 854	8 194	10 792	15 221	16 373	17 537	20 438
Övriga tätorter	850	4 626	6 848	10 531	10 719	10 263	14 553
Egentlig landsbygd	79 559	98 571	100 475	107 781	107 422	108 607	103 731
Västerbottens län	106 458	143 735	161 366	182 234	204 031	215 011	219 939
Därav:							
Städer med förorter	3 695	5 362	7 851	12 585	20 941	26 545	35 481
Övriga tätorter	2 300	10 273	16 731	25 032	32 058	37 061	37 091
Egentlig landsbygd	100 463	128 100	136 784	144 617	151 032	151 405	147 367
Norrbottens län	90 754	134 769	161 132	182 949	199 826	207 694	216 005
Därav:							
Städer med förorter	8 495	17 624	20 071	25 796	26 215	27 242	29 685
Övriga tätorter	2 600	15 459	28 160	34 735	38 329	38 367	46 370
Egentlig landsbygd	79 659	101 686	112 901	122 418	135 282	142 085	139 950
Norrland	629 239	860 254	944 917	1 032 129	1 096 649	1 122 358	1 124 158
Därav:							
Städer med förorter	67 938	119 859	139 196	160 071	179 618	191 311	202 976
Övriga tätorter	25 510	97 952	133 324	173 764	201 412	210 120	248 899
Egentlig landsbygd	535 791	642 443	672 397	698 294	715 619	720 927	672 283

räkning var betydligt utförligare än vid 1935 års. Den egentliga landsbygden visar stegring till en viss tid, därefter en stagnation, som inträffar senare ju längre mot norr länen ligga. Denna process har tidigare åskådliggjorts i fig. 3—6 och diskuterats på sid. 11—18.

Befolkningens ålders- och könsfördelning i olika län år 1935 åskådliggöres i befolkningspyramiderna fig. 21. De absoluta talen framgå av de inre, mör-

Tab. 3. Rikets folkmängd 1880—1940 i tusental.

	1880	1900	1910	1920	1930	1935	1940
Riket	4 566	5 136	5 522	5 904	6 142	6 249	6 371
Därav:							
Städer med förorter	754	1 264	1 635	1 952	2 221	2 355	2 684
Övriga tätorter	125	362	523	714	809	852	897
Egentlig landsbygd	3 687	3 510	3 364	3 238	3 112	3 042	2 790

kare pyramiderna, de relativa talen av de utanför dem liggande vita, allt i enlighet med skalorna vid pyramidernas baser. Samtliga pyramider ha en underdimensionerad bas, en avspegling av nativitetsfallet. Detta behandlas siffermässigt i det följande och här skola endast huvuddragen anges: nativitetsfallet har hunnit längre söder ut än norr ut, det har hunnit längre i städerna än i agglomerationerna och vida längre i dessa än på den egentliga landsbygden.

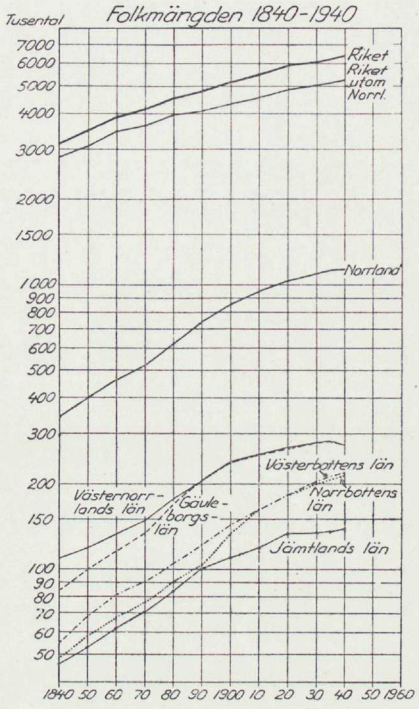

Fig. 20. Folkmängdens tillväxt i de norrländska länen och riket 1840—1940.

För att möjliggöra det parallella studium av befolkningen och dess försörjningsmedel, som här eftersträvas, är det emellertid nödvändigt att klyva upp befolkningsbilderna i enlighet med den regionindelning och tätortsgruppering, som genomförts i det föregående. I fig. 95—105 redovisas för varje landsbygdsregion och för varje tätortskategori inom de olika regionerna den beräknade folkmängdsutvecklingen 1880—1935, befolkningens fördelning på åldrar, kön och civilstånd år 1935 samt beräkningar rörande folkmängdsutvecklingen intill 1960 och folkmängdens åldersfördelning detta år. Senare komma utvecklingsförloppen och de framtida befolkningsbilderna att diskuteras. Här skola endast vissa drag i 1935 års befolkningsbilder, preciserade i diagrammen fig. 22, behandlas. Diagrammen visa för var och en av landsbygdsregionerna och tätortstyperna inom regionerna antal kvinnor på 1 000 män i åldrarna 20—30 år, gifta kvinnor på 1 000 kvinnor i åldrarna 20—30 år samt barn i åldrarna 0—5 år på 1 000 kvinnor i åldrarna 15—45 år. I samtliga diagram visas med uppåtgående staplar att talen ligga över respektive riksmedeltal, med nedåtgående staplar att de ligga under respektive riksmedeltal. Det översta diagrammet ger en bild av könsproportionen i de ur flyttningarnas och äktenskapsbildningens synpunkt mest betydelsefulla åldrarna, 20—30 år. Det andra diagrammet ger motsvarande bild av den kvinnliga äktenskapsprocenten medan det tredje diagrammet ger en uppfattning om den s. k. effektiva fruktsamheten.[1]

Städerna visa en övertalighet för kvinnorna med 10 à 20 % i de nämnda åldrarna och en kvinnlig äktenskapsprocent som ligger nära riksmedeltalet.

[1] Med den effektiva fruktsamheten förstås antal flickebarn i åldern 0—5 år per 1 000 kvinnor i åldrarna 15—45 år. Här redovisas antal barn i åldern 0—5 år i stället för flickebarn och då gossebarnen och flickebarnen äro ungefär liktaliga anger diagrammet den dubbla effektiva fruktsamheten.

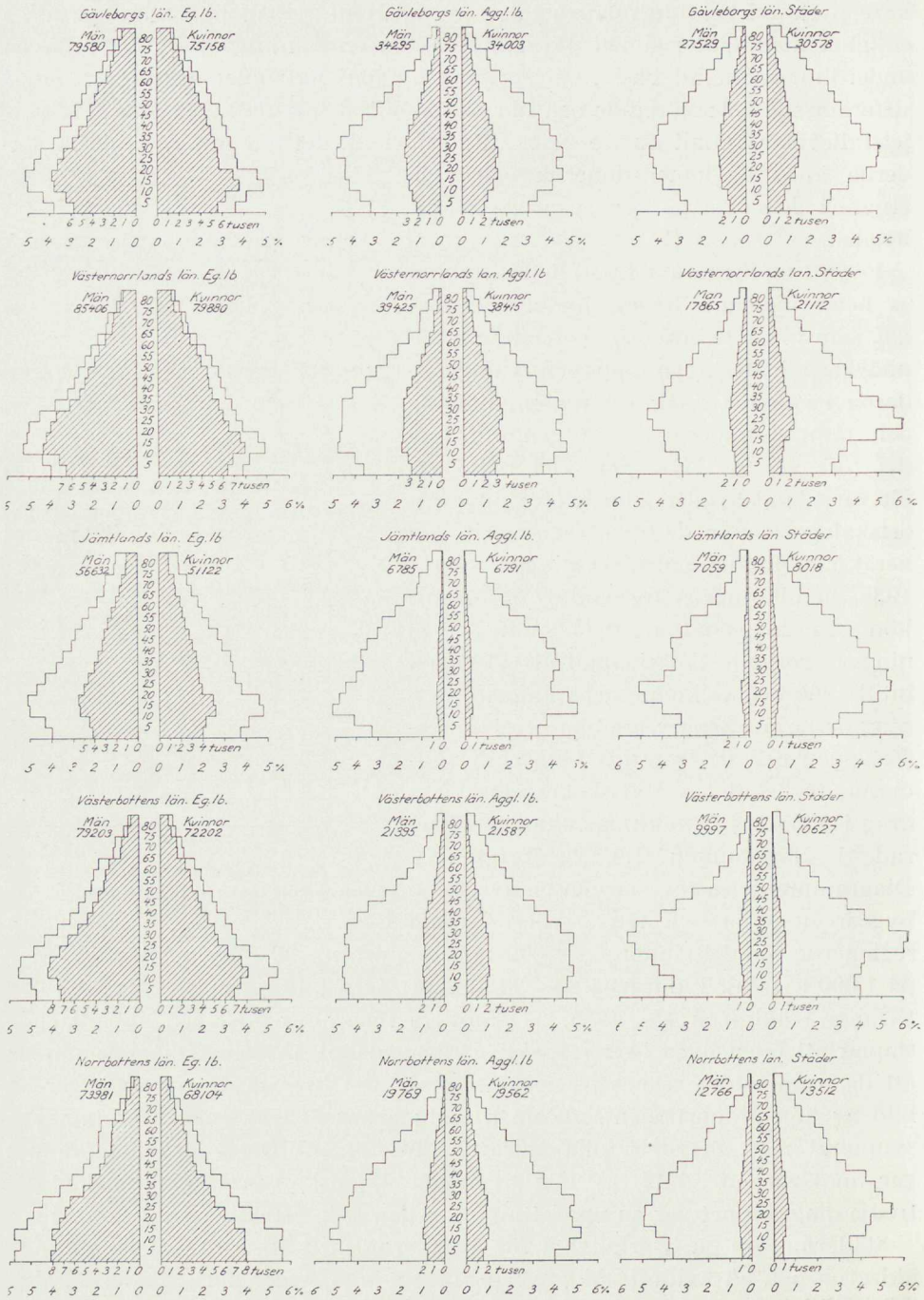

Fig. 21. Befolkningens ålders- och könsfördelning i de norrländska länens egentliga landsbygd, agglomerationer och städer år 1935. De inre, streckade pyramiderna ange de absoluta talen medan de yttre, vita pyramiderna ange de relativa talen.

Fig. 22. Könsfördelning och kvinnlig äktenskapsprocent i åldrarna 20—30 år samt fruktsamhet i tätortskategorierna och på den egentliga landsbygden regionvis år 1935. Den översta stapelraden visar kvinnor på 1 000 män i åldrarna 20—30 år, den mellersta raden visar gifta kvinnor på 1 000 kvinnor i åldrarna 20—30 år och den understa raden visar barn under 5 år på 1 000 kvinnor i åldrarna 15—45 år. Romerska siffror ange regioner.

Den effektiva fruktsamheten håller sig nära riksmedeltalet i städerna i Norrbottens och Västerbottens län (II Nb. och II Vb.). I de övriga länens städer (IV, VI och IX) ligger den icke obetydligt under. Handelsorterna och järnvägsorterna visa samma huvuddrag som städerna, ehuru utslagen äro starkare. Detta har sannolikt sin förklaring i slumpen, som har stort spelrum enär befolkningsmassorna, angivna av invånarantalen längst ned på bilden, äro relativt små i dessa tätortsgrupper. Bland järnvägsorterna bryter sig särskilt Långsele (VI) ut från de övriga.

Gruv- och metallindustriorterna visa en god balans mellan könen, en hög kvinnlig äktenskapsprocent och en effektiv fruktsamhet som ligger vid eller över riksmedeltalet. Den höga fruktsamheten i Boliden-Ursviken (II) måste ses mot bakgrunden av en fördelaktig åldersfördelning, härrörande från en stark nyinflyttning. Träindustriorterna visa i allmänhet undertalighet för kvinnorna, hög kvinnlig äktenskapsprocent och en effektiv fruktsamhet som ligger nära riksmedeltalet. På grund av i vissa fall låga folknumerärer måste emellertid diagrammen tydas med försiktighet. De övriga industriorterna i Norrland visa någon undertalighet för kvinnorna, en äktenskapsprocent som ligger vid eller över riksmedeltalet och en normal effektiv fruktsamhet.

Landsbygdsregionerna slutligen visa genomgående en stark undertalighet för kvinnorna, en kvinnlig äktenskapsprocent som i allmänhet ligger nära riksmedeltalet och en relativt hög fruktsamhet, för nutida svenska förhållanden t. o. m. mycket hög i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker (I) och även i dessa läns kustland (II).

För att förstå de förhållanden, som diagrammen ge uttryck för, är det nödvändigt att man mera ingående än vad här skett studerar de olika tätortskategorierna, närmast i anslutning till försörjningsmedlens utbyggnad och utvecklingstendenser i varje ort. Dylika studier skola göras i det följande, där näringslivets förhållanden i region efter region diskuteras. Följande förhållande kan emellertid redan nu fastslås. Den åtskillnad, som i det föregående gjorts med utgångspunkt från befolkningens yrkestillhörighet mellan egentlig landsbygd å ena sidan och städer och tätorter å den andra samt mellan olika tätortstyper, motsvaras av markanta skiljaktigheter i befolkningens struktur med avseende på ålder, kön och civilstånd samt fruktsamhet.

Därtill tillåta de hittills erhållna siffrorna en jämförelse mellan de mest motsatta typerna, nämligen städer, handelsorter och järnvägsorter å ena sidan samt landsbygdsregioner å den andra. I fråga om könsproportionen äro de helt motsatta. Landsbygdens kvinnounderskott står emot städernas, handelsorternas och järnvägsorternas kvinnoöverskott. Den kvinnliga äktenskapsprocenten är däremot ungefär lika; av städernas starkt övertaliga kvinnor i de ifrågavarande åldrarna lever en lika stor procent i äktenskap som av landsbygdens starkt undertaliga kvinnor. Man skulle ha väntat sig något annat, att en stor del av de fåtaliga landsbygdskvinnorna skulle leva i äktenskap, men så är icke fallet. Den manliga äktenskapsprocenten måste vara abnormt låg på landsbygden i motsats till städerna, där den måste vara relativt hög. Detta förhållande måste sammanhänga med stora svårigheter för männen på landsbygden att finna utkomster m. m., som ge möjlighet att bilda familj. Vad slutligen fruktsamheten beträffar är denna, som ovan framhållits, betydligt högre på landsbygden än i tätorterna. Detta beror till en del på den utomäktenskapliga fruktsamheten, som på landsbygden i Gävleborgs län (VIII—IX) är betydligt högre, i de övriga länen (I—VII) något högre än i städerna, men det beror huvudsakligen på att av de fåtaliga landsbygdskvinnorna de fåtaliga gifta kvinnorna ha stora barnskaror.

Dödlighet, fruktsamhet, reproduktion och flyttningsrörelser.

Folkmängdsutvecklingen är ett resultat av tre samverkande faktorer, dödligheten, fruktsamheten och flyttningsrörelserna. Här nedan skola dessa faktorer i korthet behandlas i tur och ordning.

Dödligheten.

Det vanligaste måttet på dödligheten är *det allmänna dödstalet,* som anger antal döda ett visst år i promille av medelfolkmängden. Det är lätt att få fram men samtidigt mycket grovt, enär det ej tar hänsyn till befolkningens ålderssammansättning och de mycket olika dödsriskerna inom olika åldrar. Då det på grund härav icke kommer att användas i de fortsatta beräkningarna återges det för olika tidsperioder och län utan närmare diskussion, med ett konstaterande av att det under innevarande sekel i huvudsak befunnit sig i sjunkande.

Tab. 4. Allmänna dödstalet 1901—1940 på den administrativa landsbygden.

Län	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	1936—40
Gävleborgs	14·3	14·0	11·8	11·4	11·7
Västernorrlands	14·7	14·9	12·9	11·9	12·4
Jämtlands	14·1	15·0	12·5	11·3	11·9
Västerbottens	14·1	14·6	12·0	11·3	11·1
Norrbottens	16·5	16·3	13·1	11·9	11·2
Riket	14·9	14·6	12·5	12·0	12·2

Tab. 5. Allmänna dödstalet 1901—40 i städerna.

Län	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	1936—40
Gävleborgs	14·6	13·3	12·0	12·3	12·0
Västernorrlands	13·8	14·3	12·2	12·0	12·2
Jämtlands	12·3	13·2	11·1	9·9	9·9
Västerbottens	13·1	12·2	10·8	10·1	8·5
Norrbottens	15·6	14·5	11·0	10·8	11·0
Riket	14·9	13·5	11·2	10·9	10·7

Ett finare mått på dödligheten är det av befolkningskommissionen använda *dödlighetsindex.*[1] Det definieras som kvoten mellan det faktiska antalet dödsfall inom en viss befolkning och det antal dödsfall inom denna befolkning, som skulle inträffa, om samma åldersdödlighet vore rådande inom den som inom en annan befolkning. Dödlighetsindex skall här användas dels för att med den nuvarande dödligheten jämföra den tidigare dödligheten på rikets administrativa landsbygd och i dess städer, dels skall det användas för att jämföra norrlandslänens landsbygdsdödlighet med rikets landsbygdsdödlighet och dödligheten i norrlandsstäderna med dödligheten i rikets städer.

I tab. 6 anges dödlighetsindex för rikets administrativa landsbygd och städer 1910—11, 1930—31 och 1935—36. Jämförelsebasen utgöres för landsbygden av rikets landsbygdsbefolkning 1935—1936 och för städerna av rikets stadsbefolkning samma år.

[1] Betänkande med vissa demografiska utredningar, avgivet av befolkningskommissionen, Statens offentliga utredningar 1938: 24, socialdepartementet.

Tab. 6. Dödlighetsindex för rikets administrativa landsbygd och städer 1910—11, 1930—31 och 1935—36.

År	Rikets	
	administrativa landsbygd	städer
1910—11	118	144
1930—31	103	107
1935—36	100	100

På rikets administrativa landsbygd har dödligheten, mätt med dödlighetsindex, under ifrågavarande period sjunkit från talet 118 till 100, i rikets städer från 144 till 100. Dödlighetsindex ger en överdriven bild av dödlighetens nedgång för städernas vidkommande, ett förhållande som icke här kan diskuteras, men man kan dock säga, att dödligheten, som sjunkit starkt på såväl landsbygden som i städerna, sjunkit starkast i städerna. Siffrorna för dödligheten på landsbygden och i städerna ha, som statistiska centralbyrån också konstaterar, närmat sig varandra för varje år och skillnaden mellan dem är numera icke stor.[1]

I tab. 7 anges dödlighetsindex för den administrativa landsbygden i norrlandslänen 1910—1911, 1928—1933 och 1935—1936.[2] Jämförelsebaserna utgöras av rikets administrativa landsbygdsbefolkningar vid respektive tidpunkter.

Tab. 7. Dödlighetsindex för administrativ landsbygd åren 1910—11, 1928—33 och 1935—36.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
1910—11	103	110	99	112	125	100
1928—33	102	114	101	118	136	100
1935—36	105	110	97	117	126	100

Om man läser tabellen vågrätt finner man att dödligheten vid alla tre tidpunkterna var högre på norrlandslänens landsbygd än på rikets landsbygd i dess helhet, dock med undantag för Jämtlands län 1910—11 och 1935—36. Man finner också att dödligheten vid alla tre tidpunkterna var högre ju längre mot norr länen ligga med undantag för Jämtlands län. Slutligen finner man, om man studerar tabellen lodrätt, att siffrorna för de olika länen voro ungefär lika höga 1910—11 som 1935—36. Detta innebär, att länens överdödlighet (i Jämtlands län underdödlighet) hela tiden varit i huvudsak oförändrad. Då dödligheten på rikets administrativa landsbygd, som ovan sagts, sjunkit från indextalen 118 till 100 och samtidigt länens överdödlighet varit oförändrad, kan man konstatera dels att dödligheten minskat på samt-

[1] Befolkningsrörelsen år 1939 av Statistiska centralbyrån, Stockholm 1942.

[2] Uppgifterna 1928—33 grunda sig på siffror ur befolkningskommissionens ovan citerade betänkande (S. O. U. 1938: 24), tab. 39.

liga läns landsbygd, dels att ingen regional utjämning skett. Såväl förr som nu är dödligheten större i norrlandslänen än i riket i dess helhet och större i de nordliga norrlandslänen än i de sydliga.

I tab. 8 anges dödlighetsindex för städerna i Norrland 1928—33 och 1935—36. Jämförelsebaserna utgöras av rikets stadsbefolkningar vid respektive tillfällen. Siffrorna måste tydas med försiktighet på grund av att norrlandsstädernas befolkningar äro relativt små. Intet dödlighetsindex har uträknats för städerna 1910—11, enär stadsbefolkningen i Norrland då var allt för liten för beräkningar av föreliggande art.

Tab. 8. Dödlighetsindex för städer 1928—33 och 1935—36.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
1928—33.....	105	111	110	120	120	100
1935—36.....	102	114	104	112	116	100

Om man läser siffrorna vågrätt finner man samma förhållande som på landsbygden. Dödligheten stiger mot norr med avvikelser endast i Jämtlands län i den övre sifferraden, 1928—33, och Västernorrlands i den undre, 1935—36. Om man läser siffrorna lodrätt finner man en nedgång i siffrorna utom i Västernorrlands län. Det förefaller som om dödligheten i de norrländska städerna i förhållande till dödligheten i rikets hela stadsbefolkning i allmänhet håller på att minska.

Följande resultat av granskningen av dödlighetsindex, som äro av betydelse för det följande, ha nåtts. På landsbygden har ingen regional utjämning skett utan dödligheten har sjunkit i ungefär samma grad över allt. Samtidigt har dödligheten i städerna, som förut var betydligt högre än landsbygdsdödligheten, sjunkit så starkt att den numera är endast obetydligt högre. Med stöd av dessa förhållanden har beträffande den framtida utvecklingen antagits att dödligheten kommer att vara densamma i städerna som på landsbygden samt att förbättringen, som hittills, successivt kommer att sprida sig från län till län i huvudsak från söder mot norr.

För att få en uppfattning om hur snabbt som dödligheten förbättrats i riket och för att få ytterligare möjligheter att jämföra dödlighetsförhållandena i Norrland med dem i riket i dess helhet har ännu ett dödlighetsmått använts, *det standardiserade partiella dödstalet.* Detta definieras som antalet årligen döda i åldrarna 0—80 år i promille av antalet individer i åldrarna 0—80 år i en befolkning, som är uppbyggd enligt dödlighetstabellen vid en viss tidpunkt.[1] Det standardiserade partiella dödstalet är alltså en samman-

[1] Då man för ett visst år känner antal individer och antal döda i varje årsklass vet man hur stor promille, som dött i varje årsklass. Dessa promilletal ställas upp i en dödlighetstabell. I den anges exempelvis att 50 ‰ dött i åldern 0—1 år, 20 ‰ i åldern 1—2 år, 10 ‰ i åldern 2—3 år o. s. v. När man bygger upp en befolkning enligt dödlighetstabellen går man så tillväga

fattande karakteristik av dödlighetstabellen, vilken i sin tur anger dödsriskerna i varje åldersklass. Motivet för att taga undan åldrarna över 80 år är dessas ringa numerärer i så små befolkningsmassor som länsbefolkningarna.

I tab. 9 anges standardiserade partiella dödstal för riket 1901—1935. Längst till höger anges det enligt pensionsförsäkringskommitténs dödlighetstabell, R 32.

Tab. 9. Standardiserade partiella dödstal för riket.

	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	R 32
Riket	14·36	13·96	12·17	11·59	9·59

Dödligheten har under de 27 $^1/_2$ år, som tabellens siffror i genomsnitt omsluter, gått ned från 14·36 till 11·59, en genomsnittlig förbättring av ungefär 0·8 % per år.

I tab. 10 anges motsvarande tal för de olika norrlandslänens och rikets administrativa landsbygd och städer 1935—1936.

Tab. 10. Standardiserade partiella dödstal för norrlandslänens och rikets administrativa landsbygd och städer 1935—36, ‰.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Administrativ landsbygd	12·5	13·2	11·8	13·6	14·0	12·0
Städer	12·8	13·8	12·4	13·7	13·8	12·7

Om man antar att dödligheten i norrlandslänen kommer att sjunka i samma takt som hittills i riket, med 0·8 % per år, ett antagande som förefaller rimligt, om man beaktar dels den hittillsvarande utvecklingen, dels spädbarnsdödligheten och tuberkulosdödligheten sådana de redovisas i det följande, får man med utgångspunkt från siffrorna i tab. 10 fram siffrorna i tab. 11, som visa hur lång tid det kommer att dröja innan dödligheten i de olika norrlandslänens administrativa landsbygd och städer når samma nivå som dödligheten i rikets administrativa landsbygd och städer 1935/36.

Med en årligen sjunkande dödlighet av 0·8 % ligger landsbygden i Norrbottens län 1935—36 c:a 19 år efter i tiden jämfört med rikets landsbygd. Även Västernorrlands och Västerbottens län uppvisa en betydande eftersläpning, som uppgår till 12 respektive 16 år. I Gävleborgs län är siffran 5.

att man tänker sig exempelvis 1 000 födda. Dessa utgöra befolkningspyramidens bas. Ett år senare har 50 ‰ av dem dött, 950 återstå, som utgöra pyramidens första trappsteg. Efter ytterligare ett år ha ytterligare 20 ‰ dött, $950 - \frac{950 \times 20}{1000} = 931$ återstå, vilka utgöra pyramidens andra trappsteg. Om ytterligare ett år ha ytterligare 10 ‰ dött, 922 återstå, vilka bilda pyramidens tredje trappsteg, o. s. v.

Tab. 11. Dödlighetens eftersläpning uttryckt i år. (1935—36.)

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Administrativ landsbygd	5	12	— 3	16	19	0
Städer	1	11	— 3	10	11	0

Däremot ligger Jämtlands län före i tiden. Skillnaden mellan norrlandsstäderna och rikets städer är ej fullt så stor. Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län uppvisa siffrorna 10 och 11. Städerna i Gävleborgs län avvika ej nämnvärt från rikets städer. Östersund ligger före i tiden i förhållande till rikets städer liksom Jämtlands läns landsbygd ligger före rikets landsbygd.

Ovan har norrlandslänens landsbygd jämförts med rikets landsbygd och norrlandslänens städer med rikets städer. Om man jämför norrlandslänens städer ej med rikets städer utan med dess landsbygd, ökar eftersläpningen för norrlandsstäderna med närmare 6 år och eftersläpningen blir, om man undantar Västernorrlands och Jämtlands län, ungefär densamma i stad och på landsbygd i de olika länen.

Med avseende på den framtida utvecklingen har med stöd av de föregående beräkningarna antagits dels vad som förut sagts, att åldersdödligheten kommer att vara densamma på landsbygden och i städerna i varje län, dels att dödligheten kommer att sjunka med 0·8 % per år intill 1960 med utgångspunkt från den observerade dödligheten på den administrativa landsbygden i varje län 1935—1936.

Spädbarnsdödligheten och tuberkulosdödligheten.

En stor del av förklaringen till den höga dödligheten i vissa norrlandslän är att söka i spädbarnsdödligheten och tuberkulosdödligheten.

I tab. 12 anges dödsrisken i åldern 0—1 år i städer och administrativ landsbygd i norrlandslänen och i riket i dess helhet åren 1935—1939.

Tab. 12. Dödsrisken i promille i åldern 0—1 år 1935—39.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Städer	40	48	37	52	54	38
Administrativ landsbygd	47	55	45	56	70	45

I det föregående har sagts att dödligheten i allmänhet är något högre i städerna än på den administrativa landsbygden. Detta gäller icke spädbarnsdödligheten, som genomgående är högre på landsbygden än i städerna. I

Gävleborgs län och Jämtlands län är den ungefär densamma som i riket i dess helhet, i de övriga länen är den däremot högre, på landsbygden i Norrbottens län t. o. m. mycket högre.

Lungsoten som dödsorsak anges i tabell 13.

Tab. 13. Döda i lungsot i procent av hela antalet döda 1935—36.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Städer	7	9	8	10	12	7
Administrativ landsbygd	8	9	8	11	14	7

Liksom spädbarnsdödligheten och dödligheten i allmänhet avviker tuberkulosdödligheten i Gävleborgs och Jämtlands län endast obetydligt från rikets. I de övriga länen, särskilt i de två nordligaste, är den däremot betydligt högre. På den administrativa landsbygden i Norrbottens län är lungsoten som dödsorsak dubbelt så vanlig som i riket i dess helhet. Om man betänker att dödligheten i och för sig i dessa län är särskilt hög, framstår tuberkulosdödligheten, som här angetts i relation till den totala dödligheten, såsom mycket hög.

Fruktsamheten.

Det vanligaste måttet på fruktsamheten är *det allmänna födelsetalet,* som anger antal födda ett visst år i promille av medelfolkmängden. Liksom det allmänna dödstalet är det allmänna födelsetalet lätt att få fram men samtidigt mycket grovt enär det ej tar någon hänsyn till befolkningens ålderssammansättning.

Tab. 14. Det allmänna födelsetalet på den administrativa landsbygden 1901—40.

Län	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	1936—40
Gävleborgs	28·4	24·6	19·5	15·1	14·9
Västernorrlands	30·2	26·0	21·1	16·6	16·4
Jämtlands	27·3	25·8	20·8	16·1	16·8
Västerbottens	32·1	29·0	25·0	20·3	20·1
Norrbottens	37·7	31·6	27·6	23·9	23·7
Riket	25·7	22·7	18·8	15·2	15·4

Tab. 15. Det allmänna födelsetalet i städerna 1901—40.

Län	1901—10	1911—20	1921—30	1931—35	1936—40
Gävleborgs	26·6	20·3	15·3	11·6	12·5
Västernorrlands	25·3	20·9	16·8	13·4	15·0
Jämtlands	24·5	23·6	17·5	14·0	14·0
Västerbottens	24·6	23·5	20·8	19·1	18·1
Norrbottens	32·6	23·9	20·0	15·8	15·8
Riket	25·9	20·5	14·7	11·9	13·7

Om man jämför de båda tabellerna med varandra, finner man att det allmänna födelsetalet i regel ligger högre på den administrativa landsbygden än i städerna. Det har överallt befunnit sig i stark nedgång utom under senare delen av 1930-talet, då en svag tendens till stegring kan konstateras i vissa områden. I regel är det högre i norrlandslänen än i riket i dess helhet och betydligt högre i de nordligare länen än i de sydligare. Detta gäller särskilt landsbygden. Som ovan sagts är emellertid det allmänna födelsetalet ett bristfälligt mått; vida bättre äro de s. k. fruktsamhetstalen.

Det allmänna fruktsamhetstalet anger antalet barnaföderskor per tusen kvinnor i åldrarna 15—45 år. I tab. 16 anges det allmänna fruktsamhetstalet 1910—11, 1930—31 och 1935—36 länsvis i städer, administrativ landsbygd samt A-kommuner. Med A-kommuner förstås de kommuner, som år 1935 hade en befolkning, som till mer än 75 % levde av jordbruk, skogsbruk och fiske, m. a. o. tämligen renodlade landsbygdskommuner, fig. 23.

Tab. 16. Allmänna fruktsamhetstalet 1910—11, 1930—31 och 1935—36.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
			Städer			
1910—11	95	89	95	90	111	94
1930—31	47	52	52	61	66	45
1935—36	44	46	50	68	58	44
			Administrativ landsbygd			
1910—11	132	139	131	145	173	123
1930—31	76	84	81	100	118	77
1935—36	65	73	77	90	110	69
			A-kommuner			
1910—11	[1] (131)	146	132	152	177	.
1930—31	.	.	.	.	.	.
1935—36	[1] (79)	90	81	98	139	76

[1] Litet material.

Vad först städerna beträffar var fruktsamheten inom dem 1910—11 ungefär lika stor över allt. Endast Norrbotten avvek med en hög siffra. Åren 1930—31 och 1935—36 visade norrlandsstäderna högre tal än riket och stigande tal mot norr. Den administrativa landsbygden liksom också A-kommunerna visa vid alla tillfällena mot norr stigande tal ehuru Jämtlands län i allmänhet bryter sig ut ur ordningsföljden.

I tab. 17 äro siffrorna i tab. 16 omräknade så att man kan avläsa förändringarna i tiden. Det allmänna fruktsamhetstalet 1910—11 i varje län, uppdelat på städer, administrativ landsbygd och A-kommuner, är satt lika med 100 och de övriga siffrorna äro omräknade till delar därav. Överallt kan man konstatera en kraftig nedgång. I städerna har den allmänna fruktsam-

heten på tjugofem år gått ned till ungefär hälften med undantag för Västerbottens län, där nedgången är måttligare. På den administrativa landsbygden har fruktsamheten gått ned med omkring hälften i Gävleborgs och Västernorrlands län och med omkring fyra tiondedelar i de övriga länen. I A-kommunerna ställa sig förhållandena något bättre; i Norrbotten stannar nedgången vid drygt en femtedel och i de övriga länen vid omkring fyra tiondedelar.

Tab. 17. Allmänna fruktsamhetstalet för städer, administrativ landsbygd och A-kommuner 1930—31 och 1935—36 i % av d:o för 1910—11.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
			Städer.			
1910—11	100	100	100	100	100	100
1930—31	49	58	55	68	59	48
1935—36	46	51	52	75	52	46
			Administrativ landsbygd.			
1910—11	100	100	100	100	100	100
1930—31	57	60	62	69	68	63
1935—36	49	52	59	62	64	56
			A-kommuner.			
1910—11	100	100	100	100	100	100
1930—31	·	·	·	·	·	·
1935—36	60	62	61	65	78	·

Det allmänna fruktsamhetstalet kan bestämmas exakt endast om man känner antal barnaföderskor och antal kvinnor i åldrarna 15—45 år. I folkräkningarna återfinnas sådana uppgifter endast för administrativa områden. I föreliggande sammanhang är det emellertid av vikt att också känna den allmänna fruktsamheten för den agglomererade landsbygden eller tätorterna och den egentliga landsbygden. Denna kan beräknas med ganska stor noggrannhet med hjälp av de uppgifter om befolkningens fördelning på 1-årsklasser, som redovisas i 1935 års folkräkning för agglomererad landsbygd och egentlig landsbygd. Då man känner dödligheten i det första levnadsåret samt proportionen mellan levande födda och barnaföderskor kan man beräkna antalet barnaföderskor under år 1935, och genom att ställa de sålunda erhållna talen i relation till kvinnor i åldrarna 15—45 år erhåller man det allmänna fruktsamhetstalet. I tab. 18 anges detta för städer, agglomererad landsbygd och egentlig landsbygd länsvis.

Talen för den agglomererade landsbygden ligga emellan de starkt divergerande talen för städer och egentlig landsbygd, men de ligga i regel närmare de förra. I detta avseende som i så många andra ligga agglomerationerna närmare städerna än den egentliga landsbygden utom i Västernorr-

Tab. 18. Allmänna fruktsamhetstalet för städer, agglomererad landsbygd och egentlig landsbygd år 1935.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Städer	43	43	49	61	61	41
Agglomererad landsbygd	52	63	54	73	64	56
Egentlig landsbygd	73	78	74	95	120	75

lands län, där emellertid, som nedan sid. 179 påpekas agglomerationsgränserna äro för snävt dragna. Om man tar hänsyn till åldersfördelningen och äktenskapsfrekvensen ligga i själva verket agglomerationerna mycket nära städerna i fruktsamhetsavseende.

Vid beräkningarna av den framtida utvecklingen antas i det följande att fruktsamheten kommer att förbli på samma nivå som 1935—1936 i såväl städerna som i agglomerationerna och på den egentliga landsbygden. Detta antagande måste mot bakgrunden av de ovan beskrivna starkt fallande rörelserna betecknas som ganska optimistiskt, en optimism som emellertid synes berättigad mot bakgrunden av de senaste årens utveckling (jfr noten sid. 9). Att märka är emellertid att fruktsamhetsantagandet icke kommer att nämnvärt påverka de arbetsföra åldrarnas numerärer förrän efter 1960 och att intresset i föreliggande sammanhang samlas på perioden före denna tidpunkt.

Reproduktionen.

Dödligheten och fruktsamheten bestämma tillsammans den *naturliga* folkökningen eller folkminskningen; om antalet födda överstiger antalet döda växer befolkningen, om antalet döda överstiger antalet födda sjunker den. På längre sikt kan emellertid en befolkning gå emot en naturlig minskning även om de föddas antal vid en viss tidpunkt överstiger de dödas, detta beroende på åldersfördelningen. En sådan situation föreligger för närvarande i Sverige. Antalet människor i medelåldern är nu mycket stort, i barna- och ungdomsåldrarna litet. Om ett antal år kommer antalet åldringar med en hög dödlighet att vara mycket stort och antalet människor i sina bästa år, som sätta barn till världen, att vara litet. Om åldersdödligheten och åldersfruktsamheten förbli oförändrade, kommer då antalet döda att överstiga antalet födda och en naturlig folkminskning inträder.

Ett samlande mått på den rådande åldersdödligheten och den rådande åldersfruktsamheten är det s. k. *nettoreproduktionstalet*. Detta tal anger, om man multiplicerar det med 1 000, hur många flickebarn, som 1 000 nu födda flickebarn komma att sätta till världen, om de nuvarande dödlighets- och fruktsamhetsförhållandena bli rådande även i framtiden. Om dessa dödlighets- och fruktsamhetsförhållanden äro sådana att 1 000 flickebarn komma att vid mogen ålder sätta 1 000 flickebarn till världen, då föreligger full re-

produktion, befolkningen ersätter sig själv och nettoreproduktionstalet är 1. Om dödlighets- och fruktsamhetsförhållandena äro sådana att 1 000 nu födda flickebarn komma att sätta 1 100 flickebarn till världen, då är nettoreproduktionstalet 1·1, om de komma att sätta endast 900 flickebarn till världen är nettoreproduktionstalet 0·9 o. s. v. I det förra fallet föreligger på längre sikt en naturlig folkökning, i det senare en naturlig folkminskning.[1]

I tab. 19 anges nettoreproduktionstalet för städer, administrativ landsbygd och A-kommuner 1935—36, och i tab. 20 samma tal för egentlig landsbygd och agglomererad landsbygd 1935.

Tab. 19. Nettoreproduktionstal 1935—36.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Städer	0·52	0·53	0·60	0·76	0·67	0·52
Administrativ landsbygd	0·81	0·91	0·99	1·12	1·31	0·88
A-kommuner	0·99	1·14	1·06	1·25	1·68	0·98

Tab. 20. Nettoreproduktionstal 1935.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
Egentlig landsbygd	0·92	0·97	0·95	1·22	1·45	0·96
Agglomererad landsbygd	0·63	0·75	0·68	0·84	0·72	0·69

Rikets städer ha en reproduktion av endast 0·52; hälften så många barn födas där som skulle behövas för full reproduktion och stadsbefolkningen är på väg mot utdöendet. I städerna i Gävleborgs och Västernorrlands län äro förhållandena lika dåliga; något bättre ehuru långt ifrån tillfredsställande äro de i de övriga länens städer.

På den agglomererade landsbygden, i tätorterna utom städerna, ligga reproduktionstalen omkring 0·7, något olika i olika län; även denna befolkning har beträtt vägen mot utdöendet, ehuru agglomerationerna i Västerbottens län icke ligga så katastrofalt under reproduktionsgränsen som de övriga.

Den egentliga landsbygdsbefolkningen befinner sig i hela riket och i de sydliga norrlandslänen något under reproduktionsgränsen, den ersätter sig icke själv, medan Västerbottens och Norrbottens län visa tal över reproduktionsgränsen, Norrbottens län t. o. m. betydligt över densamma.

[1] Nettoreproduktionstalet är emellertid ingalunda invändningsfritt, främst emedan det ej tar nödig hänsyn till civilståndsfördelningen. Det ger en något för pessimistisk bild av Sveriges nuvarande befolkningssituation. Jfr Quensel, C.-E.: Några kritiska anmärkningar rörande begreppet reproduktionstal. Ekonomisk Tidskrift 1941, Nr 3, Årg. XLIII.

A-kommunerna slutligen, de kommuner där befolkningen till mer än 75 % är sysselsatt i jordbruk och skogsbruk, visa i riket och Gävleborgs län i det närmaste full reproduktion, i de övriga norrlandslänen tal, som ligga över reproduktionsgränsen.

Om man studerar tabellernas siffror lodrätt finner man att nettoreproduktionstalen genomgående äro lägst i städerna, något högre i agglomerationerna, betydligt högre på den egentliga landsbygden och högst i A-kommunerna. Skiljaktigheterna äro sådana att städerna och agglomerationerna framstå som en grupp med mycket för låga tal, medan den egentliga landsbygden ännu i stort sett har tillräckligt hög reproduktion.

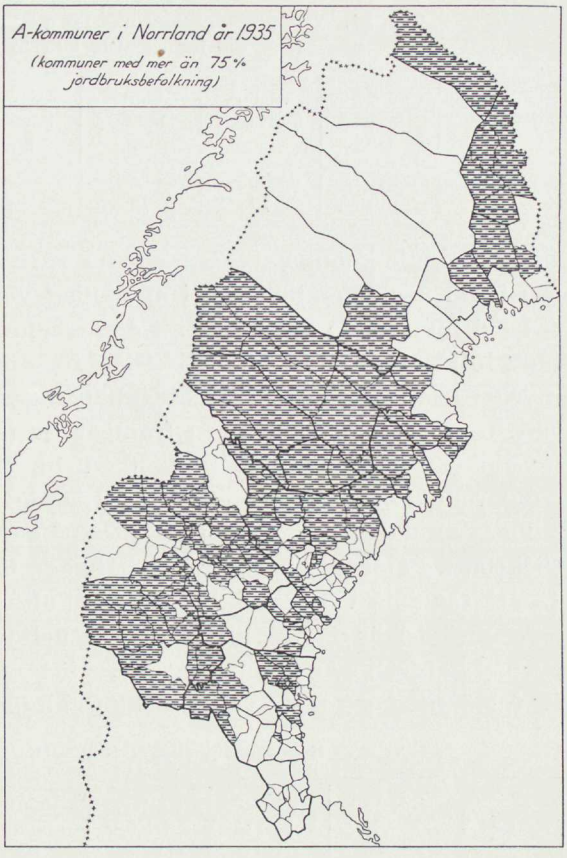

Fig. 23. Norrlands A-kommuner år 1935.

De norrländska A-kommunerna visa avsevärt bättre reproduktion än den egentliga landsbygden i dess helhet i Norrland. Förklaringen torde, om man dömer efter den tidigare tendensen, ligga i att de norrländska A-kommunerna ligga avsides, något som framgår av fig. 23, och att nativitetsfallet ännu icke nått så långt inom dem som inom den egentliga landsbygden i dess helhet på grund av deras läge. De norrländska A-kommunerna ha icke i lika hög grad som landsbygden i gemen rönt påverkan från och inblandning av industri- och annan tätortsbefolkning.

Ovan har sagts att stads- och agglomerationsbefolkningen i föreliggande liksom i så många andra avseenden utgör en karakteristisk kategori, den egentliga landsbygdsbefolkningen en annan. I tab. 21 anges hur mycket lägre nettoreproduktionstalet är i agglomerationerna än på den egentliga landsbygden.

Skillnaden mellan agglomerationerna och den egentliga landsbygden skulle vara än större om icke äktenskapsfrekvensen vore högre i agglomerationerna än på den egentliga landsbygden, och agglomerationernas nettoreproduk-

Tab. 21. Nettoreproduktionstalet för agglomererad landsbygd i % av d:o för egentlig landsbygd 1935.

Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
68	77	72	69	50	72

tionstal skulle komma städernas ännu närmare om icke äktenskapsfrekvensen inom agglomerationerna i allmänhet vore högre än i städerna, fig. 22.

I det föregående har visats att dödligheten successivt förbättrats under en lång följd av år samt att nativiteten försämrats. Nativitetsfallet har verkat mycket kraftigare än dödlighetsförbättringen och reproduktionen har försämrats. Graden av försämringen framgår av tab. 22, som visar ett *reproduktionsindex* för de olika länen 1906—1910, 1926—1930 och 1931—1935.

Reproduktionsindex är ett i förhållande till nettoreproduktionstalet förenklat reproduktionsmått, som bygger på den effektiva fruktsamheten (antal flickebarn i åldrarna 0—5 år i förhållande till antal kvinnor i åldrarna 15—45 år) samt på vid respektive tillfällen aktuella överlevelsetabeller.[1] Reproduktionsindex är mindre tillförlitligt än nettoreproduktionstalet. Liksom detta ger det värdet 1 när befolkningen ersätter sig själv, högre värden vid naturlig folkökning och lägre vid naturlig folkminskning.

Tab. 22. Reproduktionsindex 1906—10, 1926—30 och 1931—35.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
			Städer.			
1906—10	1·13	0·97	1·02	0·99	1·21	1·00
1926—30	0·62	0·60	0·62	0·75	0·74	0·56
1931—35	0·54	0·52	0·52	0·75	0·72	0·52
			Administrativ landsbygd.			
1906—10	1·50	1·53	1·47	1·61	1·82	1·44
1926—30	0·99	1·06	1·05	1·28	1·38	1·03
1931—35	0·84	0·92	0·93	1·09	1·25	0·90
			Egentlig landsbygd.			
1926—30	1·09	1·11	1·07	1·33	1·51	1·09
1931—35	0·93	0·98	0·96	1·14	1·40	0·97
			Agglomererad landsbygd.			
1926—30	0·80	0·95	0·94	1·08	0·99	0·85
1931—35	0·66	0·81	0·74	0·92	0·83	0·72

[1] Reproduktionsindex erhålles genom att sätta den effektiva fruktsamheten i relation till den effektiva fruktsamhet, som skulle råda, om befolkningen vore uppbyggd enligt dödlighetstabellen. Vid beräkningarna av reproduktionsindex 1906—10 ha överlevelsetabellerna för städer och landsbygd 1901—10 använts. Vid beräkningarna av reproduktionsindex 1926—30 och 1931—35 ha motsvarande överlevelsetabeller 1935—36 använts.

Av tabellen framgår att reproduktionen hastigt försämrats. Graden av försämringen i städerna och den administrativa landsbygden framgår av tab. 23, som visar den procentuella nedgången från 1906—10.

Tab. 23. Reproduktionsindex för städer och administrativ landsbygd 1926—30 och 1931—35 i % av d:o 1906—10.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
	Städer.					
1906—10	100	100	100	100	100	100
1926—30	55	62	61	76	61	56
1931—35	48	54	51	76	60	52
	Administrativ landsbygd.					
1906—10	100	100	100	100	100	100
1926—30	66	69	71	80	76	72
1931—35	56	60	63	68	69	63

Flyttningsrörelserna.

Vid sidan av dödligheten och fruktsamheten äro, som förut sagts, flyttningsrörelserna avgörande för befolkningsutvecklingen.

I tab. 24 ges en översikt av flyttningarna till och från norrlandslänen och riket under det senaste århundradet. Länssiffrorna äro icke korrigerade med hänsyn till gränsförändringar och i rikssiffrorna inkluderas överföringar till och från boken över obefintliga.

Siffrorna för riket visa små utvandringsöverskott på 1840-talet som emellertid bli allt större och nå en stor höjd under årtiondet 1881—1890, då nettoutvandringen uppgick till icke mindre än 347 000 personer. Därefter minskade utvandringen från årtionde till årtionde och på 1930-talet förbyttes de tidigare flyttningsförlusterna i ganska stora flyttningsvinster.

Tab. 24. Nettoflyttning under olika perioder 1840—1940.
Flyttningsvinst (+). Flyttningsförlust (—).

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
1841—50	— 589	+ 823	+ 333	+ 279	+ 502	+ 1 348	— 4 057
1851—60	+ 2 815	+ 1 307	+ 1 071	— 196	— 182	+ 4 815	— 28 633
1861—70	— 1 318	+ 2 659	+ 218	— 1 754	— 2 346	— 2 541	— 150 135
1871—80	+ 10 537	+ 8 492	+ 1 777	— 3 674	— 91	+ 17 041	— 138 754
1881—90	— 1 028	+ 4 739	+ 875	— 4 497	— 1 421	— 1 332	— 347 285
1891—1900	— 51	— 11 647	— 3 829	— 2 760	+ 9 290	— 8 997	— 180 340
1901—10	— 18 057	— 18 229	— 8 264	— 9 395	— 4 568	— 58 513	— 191 914
1911—20	— 11 148	— 12 433	+ 1 983	— 3 379	— 3 805	— 28 782	— 64 360
1921—30	— 7 354	— 7 800	— 9 901	— 3 063	— 9 500	— 37 618	— 91 319
1931—35	— 2 418	— 2 319	— 1 307	+ 1 577	— 3 504	— 7 971	+ 33 085
1936—40	— 10 132	— 11 629	— 1 014	— 5 112	— 3 754	— 31 641	+ 25 655
1931—40	— 12 550	— 13 948	— 2 321	— 3 535	— 7 258	— 39 612	+ 58 740

Flyttningsrörelserna till Norrland visa en i stort sett motsatt bild med mångenstädes avsevärda flyttningsvinster under tiden fram till 1800-talets senare år och därefter betydande flyttningsförluster. Som framgår av tabellens siffror har emellertid utvecklingen tett sig olika i de olika länen. Särskilt böra de stora flyttningsförlusterna från Gävleborgs och Västernorrlands län under innevarande århundrade observeras.

I tab. 25 anges de relativa flyttningarna 1895—1940. Siffrorna äro hämtade ur Socialvetenskapliga institutets flyttningsundersökning[1] utom för åren 1930—1940, för vilka de sammanställts av föreliggande utredning. För perioden 1936—1940 äro de preliminära.

Tab. 25. Årlig flyttningsvinst (+) och förlust (—) i ‰ för hela länen 1895—1940.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Riket
1895—1904	—1·3	—4·2	—4·0	—3·1	+7·7	—2·9
1905—14	—6·1	—4·8	—2·5	—5·3	—2·7	—2·2
1915—20	—2·3	—3·5	+5:3	+0·7	—1·6	—0·1
1921—30	—2·1	—2·3	—7·1	—1·3	—4·4	—1·1
1931—40	—4·5	—5·0	—1·7	—1·7	—3·5	+0·9
1931—35	—1·7	—1·7	—1·9	+1·5	—3·4	+1·1
1936—40	—7·3	—8·3	—1·5	—4·7	—3·5	+0·8

Av större intresse än flyttningarna till och från Norrland äro emellertid flyttningarna inom Norrland. I tab. 26 och 27 lämnas en översikt av netto-

Tab. 26. Städernas nettoflyttning 1931—40.

Flyttningsvinst (+) och flyttningsförlust (—).

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
1931—35	+ 451	+ 1 150	+ 631	+ 3 459	— 13	+ 5 678	+ 101 086
1936—40	— 1 166	+ 513	+ 1 210	+ 500	+ 1 145	+ 2 202	+ 155 235
1931—40	— 715	+ 1 663	+ 1 841	+ 3 959	+ 1 132	+ 7 880	+ 256 321

Tab. 27. Den administrativa landsbygdens nettoflyttning 1931—40.

Flyttningsvinst (+) och flyttningsförlust (—).

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
1931—35	— 2 869	— 3 469	— 1 938	— 1 882	— 3 491	— 13 649	— 68 001
1936—40	— 8 966	— 12 142	— 2 224	— 5 612	— 4 899	— 33 843	— 129 580
1931—40	— 11 835	— 15 611	— 4 162	— 7 494	— 8 390	— 47 492	— 197 581

[1] Population Movements and Industrialization, Swedish Counties 1895—1930, by the staff of the Institute for Social Sciences, Stockholm University, Stockholm 1942.

flyttningen för de olika norrlandslänens och rikets städer och administrativa landsbygd åren 1931—1935 och 1936—1940.

Rikets städer visade under det gångna årtiondet en inflyttningsvinst av en kvarts miljon människor. Inflyttningen var större under årtiondets senare hälft än under den förra. Norrlands städer tillhopa, tabellens näst sista kolumn, visade också inflyttningsvinst, men denna var mindre under årtiondets senare del än under den förra. Gävleborgs läns städer skilja sig från de övriga länens genom att för hela tioårsperioden visa flyttningsförlust, en förlust, som emellertid helt inföll under perioden 1936—1940.

Den administrativa landsbygden i riket visade en flyttningsförlust under det senast förflutna årtiondet av närmare 200 000 människor och denna förlust inföll till sin huvuddel under årtiondets senare del. Samma huvuddrag visade den administrativa landsbygden i samtliga norrlandslän: stora flyttningsförluster och särskilt stora under senare år. Tempot i landsbygdens avfolkning ökades m. a. o. under tioårsperioden 1931—1940. Det kan härvid vara fråga om en varaktig tendens men sannolikt äro siffrornas vittnesbörd till stor del betingade av konjunkturerna, som hämmade flyttningen från landsbygden under 1930-talets tidigare år och främjade den under de senare.

Det är en ingripande omflyttning som ägt rum under 1930-talet. I tabellernas sista kolumner finner man som ovan sagts att drygt 250 000 människor då flyttade in till rikets städer medan nära 200 000 lämnade den administrativa landsbygden. Om man kunde skilja ut tätorterna ur den administrativa landsbygden och se siffrorna för den egentliga landsbygden, skulle sannolikt dennas flyttningsförluster visa sig ännu större. Nära 7 900 fler människor flyttade in till norrlandsstäderna än ut från dem under 1930-talet, och drygt 47 000 fler människor lämnade den administrativa landsbygden i Norrland än flyttade till den under samma tid. För hela Norrland, dess städer och administrativa landsbygd, resulterade flyttningarna 1931—40 i en totalförlust av nära 40 000 människor.

Det är av stort intresse att se hur flyttningarna fördelat sig på män och kvinnor. I tab. 28 anges kvinnornas andel i flyttningsströmmarna 1931—40.

Procenten kvinnor i nettoinflyttningen till städerna under åren 1931—1940 utgjorde för hela riket 55 mot 62 för Norrlands städer. I Gävleborgs län, där denna period emellertid visade en nettoutflyttning av män och kvinnor sammantagna, var utflyttningen av kvinnor endast obetydligt högre än inflytt-

Tab. 28. Procent kvinnor i nettoflyttningen 1931—40.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
Till städer.....	5	59	53	56	70	62	55
Från administrativ landsbygd..	56	53	81	65	62	60	58

ningen, varför nettoutflyttningen nästan helt gick ut över männen. I Jämtlands län, Östersunds stad, spelade kvinnorna i flyttningsströmmen en något mindre roll än i riket, vilket torde få ses mot bakgrunden av Östersunds karaktär av militärstad. För de övriga tre norrlandslänens städer voro procenttalen högre än i riket. I Norrbottens län var detta tal icke mindre än 70.

I flyttningarna från den administrativa landsbygden i hela riket ingingo kvinnorna med 58 %; för Norrland var motsvarande siffra högre, 60 %. Något lägre siffror än riket uppvisa Gävleborgs län och Västernorrlands län. I de två nordligaste länen var procenten över 60 och i Jämtlands län över 80.

Om man hade kunnat skilja undan tätorterna från den egentliga landsbygden i de ovan angivna siffrorna för den administrativa landsbygden, skulle man sannolikt ha funnit att procenten kvinnor i flyttningsströmmen från den egentliga landsbygden hade varit än högre. Detta framgår bland annat av att procenten kvinnor i flyttningarna från den administrativa landsbygden i Jämtlands län är så utomordentligt hög; där är nämligen tätortsbefolkningen mycket liten i förhållande till den egentliga landsbygdsbefolkningen och de relativa siffrorna för den administrativa landsbygden kunna följaktligen icke mycket avvika från dem, som gälla för den egentliga landsbygden. I Västernorrlands och Gävleborgs län är å andra sidan tätortsbefolkningen stor i förhållande till den egentliga landsbygdsbefolkningen och där var kvinnornas andel i flyttningsströmmen relativt låg (53 och 56 %). Kvinnornas stora andel i flyttningsströmmen från den egentliga landsbygden avspeglas i könsproportionen därstädes. Som ovan, sid. 46 och fig. 22, påvisats äro kvinnounderskotten särskilt i de yngre arbetsföra åldrarna, i vilka flyttningarna företrädesvis äga rum, stora på den egentliga landsbygden.

Det är av ett särskilt stort intresse att få en uppfattning om flyttningarnas storlek från den egentliga landsbygden, enär det är denna som hittills utgjort städernas och tätorternas befolkningskälla, en källa som nu håller på att sina. Fortsatta stora flyttningar från den egentliga landsbygden skulle komma att innebära en allvarlig landsbygdsavfolkning och ett upphörande av flyttningarna från landsbygden skulle få svåra verkningar i ett stort antal städer och tätorter.

För att få en uppfattning om den egentliga landsbygdens flyttningsförluster måste man tillgripa beräkningar, detta emedan den egentliga landsbygden ej är administrativt avgränsad och följaktligen saknar en genomförd redovisning av befolkningen. Beräkningarna, som grundas på 1930 och 1935 års folkräkningars redovisning av den egentliga landsbygdsbefolkningens numerär samt 1935 års folkräknings uppdelning av den egentliga landsbygdsbefolkningen på 5-års åldersklasser, ha utförts på följande sätt:

De allmänna födelsetalen på den egentliga landsbygden för perioden 1931—1935 ha beräknats med utgångspunkt från folkmängden i åldern 0—5 år 1935, d. v. s. födda 1931—35. För varje läns administrativa landsbygd har uträknats hur stor sannolikheten var för ett under åren 1931—35 fött barn

att vara vid liv vid folkräkningen 1935. De sålunda erhållna sannolikhetstalen, giltiga för den administrativa landsbygden, ha tillämpats på den egentliga landsbygden och därmed ha siffror på antalen födda på den egentliga landsbygden 1931—1935 erhållits, vilka ställts i relation till medelfolkmängden. De sålunda erhållna talen måste ligga ganska nära de allmänna födelsetalen. De allmänna dödstalen på den egentliga landsbygden för perioden 1931—1935 ha erhållits genom att beräkna antalet döda och sätta detta antal i relation till medelfolkmängden. Antalet döda har erhållits genom att på den egentliga landsbygdens befolkning tillämpa den relativt lätt tillgängliga åldersdödligheten för den administrativa landsbygden.

Med kännedom om allmänna födelsetal, allmänna dödstal och folkmängd erhålles lätt den naturliga folkökningen. Skillnaden mellan den naturliga folkökningen och den faktiska, som kan bedömas med ledning av folkräkningens uppgifter om den egentliga landsbygdens folkmängd 1930 och 1935, är flyttningarna.[1]

I tab. 29 anges de sålunda beräknade flyttningarna med absoluta tal i den övre sifferraden och relativa i den undre raden.

Tab. 29. Den egentliga landsbygdens beräknade nettoflyttningar, absolut och relativt, 1931—35.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
Absoluta tal.....	— 7 800	— 7 400	- 900	— 8 200	— 3 400	— 27 700	— 165 300
Per 1 000 av medelfolkmängden, årligen.....	— 9·9	— 8·8	— 1·6	— 10·8	— 4·8	— 7·6	— 10·7

Tillförlitligheten hos siffrorna är beroende av riktigheten hos de antaganden som gjorts, i första hand antagandet att folkmängden på den egentliga landsbygden angivits med tillräcklig säkerhet i 1930 och 1935 års folkräkningar för kalkyler av detta slag och i andra hand antagandet att inga nettoflyttningar ägt rum i åldrarna 0—5 år. Båda dessa antaganden äro osäkra, i all synnerhet det förra om folkmängdssiffrornas tillförlitlighet. Tabellens siffror måste utnyttjas med försiktighet.

I tab. 30 äro de i tab. 29 angivna flyttningarna fördelade på kön och femårsklasser i enlighet med könsfördelningen bland de flyttande från länens A-kommuner 1931—1940 och åldersfördelningen bland de flyttande från administrativ landsbygd till städer i riket 1931—1935 enligt Quensels beräkningar.[2]

Ett annat sätt att få en bild av den egentliga landsbygdens flyttningsförluster är att undersöka de i det föregående omtalade A-kommunerna eller de

[1] Jfr v. Hofsten. E.: Demografiska undersökningar av Stockholms folkmängdstillväxt, Stockholm 1941, där denna metod att beräkna flyttningsrörelser användes.

[2] Quensel, C.-E.: Omflyttningen mellan landsbygd och städer 1931—35. Statsvetenskaplig tidskrift 1939.

Tab. 30. Beräknade relativa flyttningar från egentlig landsbygd i 5-årsgrupper, 1931—35, ‰.

Ålder	Gävleborgs län		Västernorrlands län		Jämtlands län		Västerbottens län		Norrbottens län		Riket	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
0— 5 (—10)...	1·10	1·50	0·95	1·30	0·14	0·31	0·75	1·54	0·30	0·62	1·30	1·55
5—10 (—15)...	2·74	2·89	2·32	2·59	0·35	0·58	1·93	3·28	0·83	1·41	3·20	3·15
10—15 (—20)...	7·81	18·70	6·92	16·55	0·99	3·74	5·91	22·39	2·70	10·22	9·40	20·15
15—20 (—25)...	10·54	29·06	8·94	24·58	1·37	5·73	8·09	33·78	3·66	15·16	12·25	29·95
20—25 (—30)...	8·04	7·11	6·85	6·37	1·08	1·45	6·38	8·86	2·88	4·06	9·40	7·65
25—30 (—35)...	4·44	0·42	4·06	0·37	0·60	0·09	3·63	0·53	1·71	0·25	5·25	0·45
30—35 (—40)...	2·79	0·98	2·65	0·92	0·37	0·20	2·41	1·32	1·13	0·62	3·30	1·00
35—40 (—45)...	1·97	1·74	1·75	1·62	0·24	0·36	1·64	2·49	0·80	1·21	2·25	1·80
40—45 (—50)...	1·49	1·82	1·31	1·67	0·18	0·39	1·29	2·70	0·64	1·32	1·70	1·90
45—50 (—55)...	1·32	1·47	1·19	1·35	0·16	0·32	1·18	2·30	0·61	1·15	1·50	1·50
50—55 (—60)...	1·42	1·37	1·34	1·25	0·18	0·31	1·24	2·04	0·60	0·98	1·55	1·35
55—60 (—65)...	0·63	1·20	0·57	1·07	0·08	0·25	0·48	1·71	0·22	0·80	0·60	1·10
60—.....	0·60	0·18	0·56	0·17	0·07	0·04	0·63	0·32	0·31	0·15	0·65	0·15
	3·92	6·08	3·49	5·48	0·50	1·25	3·17	7·96	1·45	3·63	4·50	6·20

kommuner, där befolkningen år 1935 till mer än 75 % levde av jordbruk, skogsbruk och fiske. I fråga om dem har man att göra med administrativa områden och kan följaktligen använda den officiella statistikens uppgifter om in- och utflyttade.

I tab. 31 anges nettoflyttningarna för A-kommunerna under perioderna 1931—1935 och 1936—1940 och i tab. 32 de årliga flyttningarna i relativa tal.

Tab. 31. Nettoflyttningar för A-kommunerna 1931—35 och 1936—40. Absoluta tal.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
1931—35.....	— 781	— 1 948	— 602	— 2 333	— 53	— 5 717	— 40 309
1936—40.....	— 2 258	— 3 186	— 2 592	— 1 976	— 1 093	— 11 105	— 71 672

Såsom framgår av tabellerna voro de genomsnittliga flyttningsförlusterna i allmänhet betydligt större under den senare 5-årsperioden än under den förra. Förklaringen ligger huvudsakligen i de konjunkturella förhållandena. Under de övervägande konjunktursvaga åren i början av 1930-talet voro sålunda flyttningarna låga. De av högkonjunktur präglade åren därefter visa större flyttningar. För Västerbottens län är den årliga förlusten för A-kommunerna under åren 1936—1940 emellertid lägre än under den föregående 5-årsperioden. Orsaken härtill är sannolikt att söka i att några av 1935 års A-kommuner i Västerbottens län ändrat karaktär på de senaste åren. Tätorter, närmare bestämt gruvindustriorter, ha växt fram inom dem och förorsakat en inflyttning, som motvägt den egentliga landsbygdens utflyttning. Detta förhållande kan emellertid närmare belysas först när 1940 års folkräkning hunnit längre i bearbetningen av sitt material.

Tab. 32. Årliga nettoflyttningar för A-kommunerna 1931—35 och 1936—40 i promille av medelfolkmängden.

År	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
1931—35.....	— 5·4	— 6·1	—1·7	—4·4	—0·3	—3·7	— 6·7
1936—40.....	—15·9	—10·0	—7·4	—3·6	—5·0	—7·0	—12·3

En jämförelse mellan siffrorna i tab. 29 över den egentliga landsbygdens beräknade relativa flyttningar och tab. 32 över A-kommunernas relativa flyttningar 1931—1935 visar genomgående lägre siffror för A-kommunerna än för den egentliga landsbygden. Siffrorna för A-kommunerna äro emellertid bristfälliga ur här föreliggande synpunkt. Inom dem kunna, som nämnts med avseende på Västerbottens län, tätorter växa fram som förändra deras karaktär. Dessutom synas A-kommunerna icke vara representativa för den egentliga landsbygden. Deras läge i Norrland anges på kartan fig. 23, och om man jämför denna karta med kartan över tidsavstånden och tätorterna, pl. 1, finner man att de i allmänhet ligga avsides. Framför allt äro de sparsamt företrädda i kustlandet och utefter norra stambanan. Städernas och de övriga tätorternas dragningskraft är i allmänhet störst inom en viss rayon med goda kommunikationer och följaktligen böra Norrlands A-kommuner visa lägre relativa flyttningsförluster än den egentliga landsbygden i dess helhet.

Försöken att närmare bestämma den egentliga landsbygdens flyttningsförluster ha icke givit några exakta resultat. Dock kan man sammanfattningsvis draga den slutsatsen av dem att flyttningarna varit stora samt att de ökat starkt från förra delen av 1930-talet till den senare.

Den framtida befolkningsutvecklingen.

Som förut framhållits är folkmängdsutvecklingen beroende av dödligheten, fruktsamheten och flyttningsrörelserna. Med stöd av vad som sagts i det föregående göras följande antaganden med avseende på framtiden.

Dödligheten förutsättes komma att vara lika hög på landsbygden som i städerna och tätorterna i varje län. Åldersdödligheten förutsättes komma att successivt sjunka i samma takt som hittills i riket i dess helhet. Detta antagande om dödlighetens utveckling måste betecknas som relativt säkert såvida icke krig, pest eller hungersnöd förrycka det i negativ riktning.

Fruktsamheten förutsättes komma att förbli oförändrad. Framskrivningen av den egentliga landsbygdsbefolkningen är sålunda gjord under antagande av att åldersfruktsamheten kommer att förbli densamma som den egentliga landsbygdsbefolkningens åldersfruktsamhet år 1935 i varje län. Framskrivningen av tätortsbefolkningen och stadsbefolkningen är

analogt härmed gjord under antagande av att 1935 års åldersfruktsamhet på den agglomererade landsbygden respektive i städerna kommer att förbli oförändrad länsvis.[1] Fruktsamhetsantagandet är naturligtvis mycket osäkert men detta är mindre betydelsefullt, enär fruktsamheten, som ovan sagts, ej kommer att påverka de arbetsföra åldrarnas och de fruktsamma åldrarnas numerär förrän efter omkring tjugo år. Flyttningsrörelserna representera befolkningsframskrivningarnas mycket osäkra antaganden. De måste göras alternativa.

Som en grund för bedömandet av den framtida befolkningens storlek har först antagits att alla flyttningar upphöra från år 1935. Resultaten redovisas för de olika landsbygdsregionerna och tätortskategorierna i diagrammen och befolkningspyramiderna, fig. 95—105. De representera maximiantaganden för landsbygdsregionerna och minimiantaganden för tätorterna och städerna, enär antagandet att flyttningsrörelserna upphöra strider emot vad man vet om landsbygdsnäringarnas och stadsnäringarnas förmåga att konkurrera om den mänskliga arbetskraften. Utvecklingen under åren 1936—1940 har f. ö. redan vederlagt antagandet om upphörande flyttningar från år 1935.

Emot detta antagande ställes ett, som endast berör landsbygdsregionerna och som i huvudsak innebär att flyttningarna från dem från år 1935 och framåt i tiden komma att vara omkring 50 % högre än de relativa flyttningsförluster 1931—1935, som anges i tab. 30. Om exempelvis 10 ‰ av folkmängden i en viss åldersklass enligt beräkningar flyttade under ifrågavarande period, antas flyttningarna i framtiden komma att utgöra 15 ‰ i samma åldersklass. Beräkningarna ha gjorts särskilt för kvinnor och särskilt för män.

Ett avsteg har gjorts från antagandet att de framtida flyttningarna komma att ligga 50 % högre än de för perioden 1931—35 beräknade. Flyttningarna från Jämtlands län voro enligt beräkningarna denna period så små, att man måste betvivla siffrornas riktighet, och vid beräkningen av de framtida flyttningarna har antagits, att de i verkligheten varit tre gånger så stora som siffrorna ange. Enligt detta antagande komma de att vara ungefär lika stora som flyttningarna från länets A-kommuner 1931—1940, tab. 32.

Avsikten med de gjorda flyttningsantagandena, som torde ha vissa skäl för sig, är att se hur utvecklingen kan komma att gestalta sig. Antagandena äro relativa, vilket innebär att en viss procent av befolkningen tänkes flytta. Om folkmängden sjunker totalt eller i en viss åldersklass, antagas också flyttningarna komma att sjunka, totalt eller i en viss åldersklass, räknat i absoluta tal. De antagna flyttningarna äro stora men icke i förhållande till vad som observerats i södra och mellersta Sverige under senare årtionden. Kartorna fig. 3—6 ge en antydan om dessas storlek. De äro icke heller stora om man betänker att de satts endast 50 % högre än

[1] Beräkningarna rörande fruktsamheten finnas tillgängliga i manuskript.

flyttningarna under en svår arbetslöshetskris. På grund av befolkningssituationen behöver man sannolikt icke annat än i exceptionella fall frukta en dylik kris i framtiden, åtminstone ej i fråga om de yngre arbetsföra åldrarna, som samtidigt äro flyttningsåldrarna. Så långt man nu kan döma voro flyttningarna också betydligt högre än vad antagandet förutsatt under de uppåtgående konjunkturerna i senare hälften av 1930-talet, så höga, att de genomsnittliga årliga flyttningarna under hela 1930-talet sannolikt voro lika stora som här antagits för framtiden.

Egentliga landsbygden.

I diagrammen fig. 24—27 anges regionvis den egentliga landsbygdens beräknade folkmängdsutveckling i åldersgrupperna 15—30, 30—45, 45—60 och 15—60 år, fördelad på män och kvinnor. De övre kurvorna ange utvecklingen om flyttningarna tänkas upphöra från år 1935, de undre kurvorna ange utvecklingen enligt de ovan diskuterade flyttningsantagandena.

Åldersgruppen 15—30 år.

De övre kurvorna, fig. 24, baserade på antagandet av inga flyttningar, visa i regionerna i Norrbottens län (I Nb och II Nb) för såväl män som kvinnor stigande tal. I Västerbottens län (I Vb och II Vb) inträffar någon stegring. I de övriga regionerna (III—IX) äro talen fallande, ehuru samtliga kurvor visa en uppgång i början av 1940-talet. Stegringen i början av 1940-talet beror på övergången från betydande faktiska flyttningar före 1935 till inga flyttningar därefter enligt det här gjorda, overkliga antagandet.

De undre kurvorna visa alla starkt fallande rörelser utom i Norrbottens län (I Nb och II Nb). De ge uttryck åt en betydande minskning av ungdom på den norrländska landsbygden liksom också på landsbygden i riket i dess helhet, en minskning, som tyvärr icke i sina huvuddrag är osannolik och som knappast kan tänkas kompenserad av höjd nativitet. Det är endast under perioden 1930—1945 födda, som år 1960 komma att ingå i ifrågavarande åldersgrupp, och man vet redan att deras antal icke kommer att kunna avsevärt överstiga de beräknade talen.

Kurvornas branta stup är ett resultat av två samverkande faktorer, dels en sedan länge pågående kraftig sänkning av födelsetalen, dels flyttningar, som till sin huvudpart ligga i framtiden. Den svåraste åderlåtningen gäller kvinnorna och om utvecklingen i framtiden går efter här gjorda antaganden, kommer den i det föregående påvisade undertaligheten för kvinnorna på landsbygden att bli än mer utpräglad. I vissa regioner komma enligt kurvorna kvinnorna i åldern 15—30 år att år 1960 utgöra endast hälften mot männen. Troligt är emellertid att om de totala flyttningarna bli så stora som här antagits, de i högre grad än hittills komma att gå ut

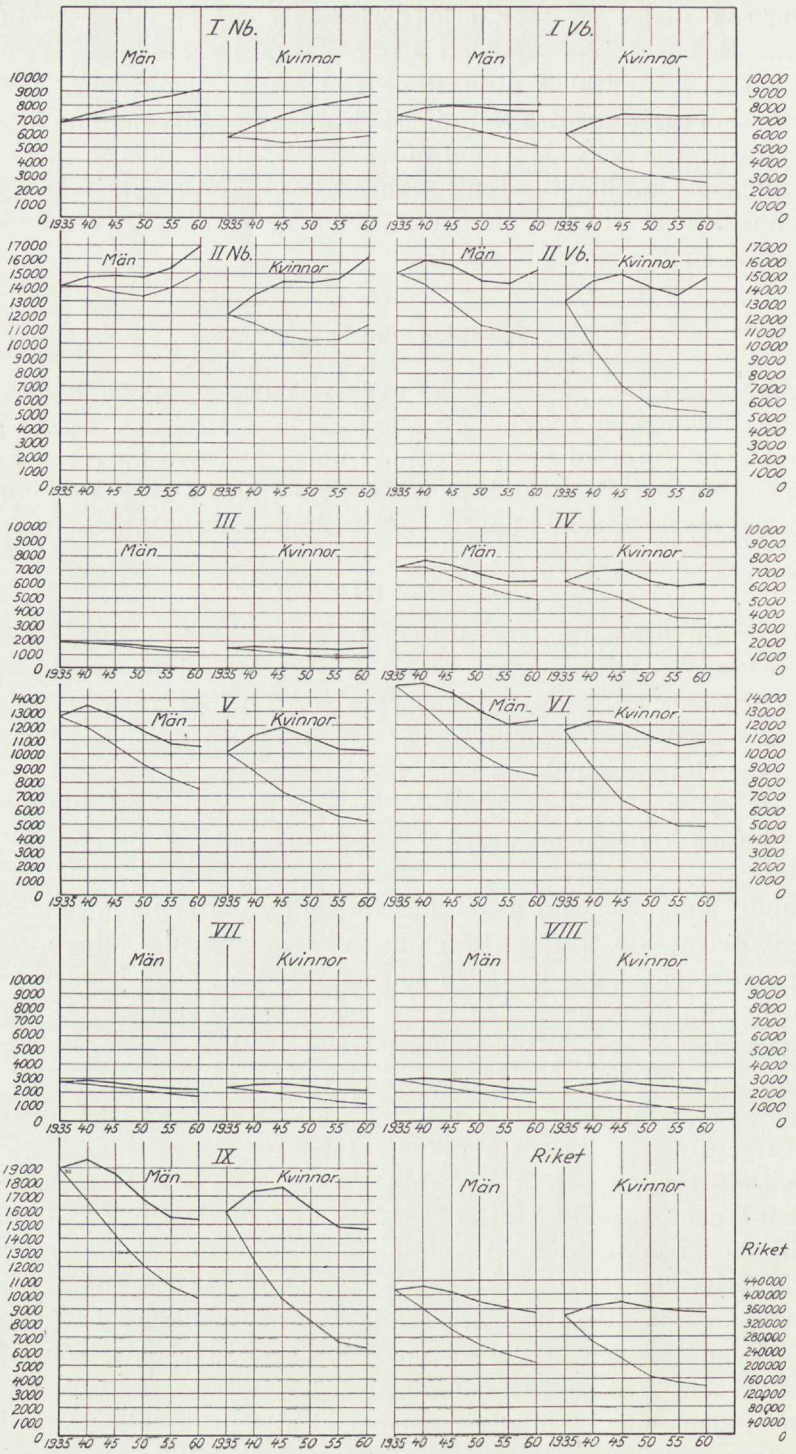

Fig. 24. Den beräknade utvecklingen 1935—1960 av åldersgruppen 15—30 år på egentliga landsbygden regionvis. De övre kurvorna i varje diagram ange utvecklingen om alla flyttningar från egentliga landsbygden upphöra, de undre kurvorna ange utvecklingen om flyttningarna fortsätta enligt de gjorda antagandena.

över männen och i lägre grad över kvinnorna, vilket skulle innebära en mindre ofördelaktig könsproportion både i den återstående landsbygdsbefolkningen och i tätortsbefolkningen.

Det är möjligt att utvecklingen av den diskuterade åldersgruppen blir bättre än vad kurvorna ange, men det är heller icke uteslutet att den blir sämre. I Norrbotten är detta t. o. m. troligt på grund av att flyttningsantagandet där är relativt lågt och på grund av att det allmänna nativitetsfallet ännu knappast nått dit. Sammanfattningsvis kan om de undre kurvorna sägas att de peka åt det håll, som utvecklingen tenderar att bära och att det under alla förhållanden måste framstå som angeläget att överväga följderna av en sådan tänkt eller möjlig utvecklingstendens.

Det är allvarliga framtidsperspektiv som här upprullas, främst därför att det är ungdomarna på vilka Norrlands framtid måste byggas. En viktig intern angelägenhet är nu att bringa upp nativiteten. Denna angelägenhet är också brännande i Norrland, eftersom dess befolkning till större delen hunnit under gränsen för den egna reproduktionen. I Norrland är det därtill en brännande angelägenhet att behålla de fåtaliga ungdomarna. Detta kan endast ske genom att ge dem så goda utkomstmöjligheter att de se sig i stånd att under nutida förhållanden stanna i Norrland och där bilda familj. På landsbygden, om vilken det här är fråga, måste detta till större delen ske inom skogsbruket och jordbruket.

Åldersgruppen 30—45 år.

Utvecklingen av den egentliga landsbygdsbefolkningen i åldersgruppen 30—45 år i de olika regionerna anges av diagrammen, fig. 25. De övre kurvorna visa utvecklingen utan flyttningar, de undre utvecklingen med flyttningar av i det föregående beskriven storlek.

Om flyttningarna upphöra komma såväl männens som kvinnornas antal att stiga avsevärt fram mot 1960-talet i samtliga landsbygdsregioner i Norrland liksom i riket i dess helhet. Antagandet har endast jämförande intresse, enär avsevärda flyttningar ägde rum 1936—1940 och enär man icke har anledning att anta att den hittillsvarande flyttningsströmmen helt skall upphöra.

De undre kurvorna visa i allmänhet stigande rörelser fram till mitten av 1940-talet, därefter fallande. I Norrbottens läns inland (I Nb) fortsätter stegringen av ifrågavarande åldersgrupp under hela perioden men i kustlandet (II Nb) märks en tillbakagång vid slutet av perioden. I Västerbottens län går folkmängden mot slutet av perioden tillbaka kraftigt, särskilt för kvinnornas del (I Vb och II Vb), i mellersta Norrland (III—VIII) är nedgången betydande och i kustlandet i Gävleborgs län (IX) liksom i rikets landsbygd i dess helhet är den mycket stark.

Utvecklingen av åldersgruppen 30—45 år är mycket betydelsefull för den närmre framtiden enär den representerar människorna i deras kraftigaste

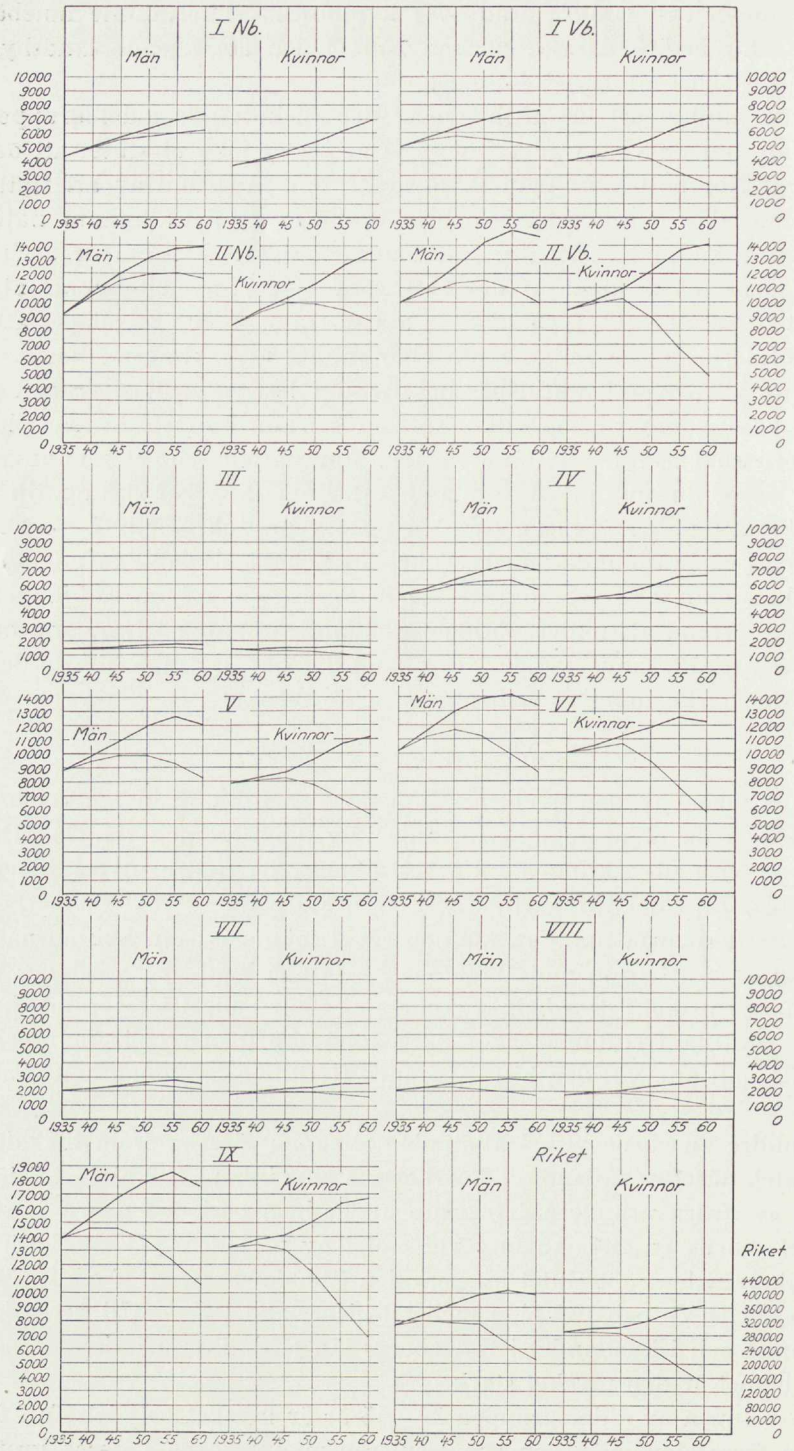

Fig. 25. Den beräknade utvecklingen 1935—1960 av åldersgruppen 30—45 år på egentliga landsbygden regionvis. De övre kurvorna i varje diagram ange utvecklingen om alla flyttningar från egentliga landsbygden upphöra, de undre kurvorna ange utvecklingen om flyttningarna fortsätta enligt de gjorda antagandena.

ålder. För dess utveckling intill 1965 spelar nativiteten ingen roll. Dess storlek bestämmes endast av dödligheten, som man känner med relativt stor säkerhet, samt flyttningarna, vilka äro avgörande. De stora skillnaderna mellan kurvorna i fig. 25 bero på skiljaktigheterna i flyttningsantagandena och de undre kurvorna äro att beteckna som sannolika framför de övre. I vissa regioner, särskilt i Norrbottens län, kan utvecklingen tänkas gå mot en kraftigare minskning än de undre kurvorna visa, vilket knappast kan sägas om de sydligare regionerna, enär en sådan minskning av ifrågavarande åldersgrupp är svår att förlika med vad man känner om arbetsförhållanden och arbetskraftsbehov på landsbygden.

Åldersgruppen 45—60 år.

Denna åldersgrupp är liksom den föregående gruppen till sin framtida storlek bestämd av dödligheten samt flyttningarna, vilka emellertid äro obetydliga, enär det huvudsakligen är unga människor, som flytta. Kurvorna i fig. 26 gå också mycket nära varandra. De visa alla, för såväl män som kvinnor, kraftiga stegringar. Det är den omtalade s. k. förgubbningsprocessen, som här visar sig.

Åldersgrupperna 15—30, 30—45 och 45—60 år.

I fig. 27 redovisas de föregående åldersgrupperna tillsammans, en redovisning som ger en uppfattning om den del av befolkningen, som befinner sig i sin fulla arbetskraft. Till vänster redovisas regionvis män och kvinnor för sig, till höger redovisas de sammanslagna.

Om man räknar med att flyttningarna upphöra, de övre kurvorna, kommer man över allt, såväl i fråga om män som kvinnor, att få stigande antal arbetsföra människor under den ifrågavarande perioden. Om man räknar med de i det föregående gjorda flyttningsantagandena komma talen att stiga i Norrbottens län men sjunka i de övriga länen, kraftigare ju längre söder ut de ligga, liksom i riket i dess helhet.

Det är de framtida flyttningarna, som komma att bli bestämmande för utvecklingen. Flyttningarna äro en funktion av försörjningsmedlens bärkraft, den lön som olika verksamheter kunna bjuda sina arbetare, och de komma att väsentligen bestämmas å ena sidan av det norrländska skogsbrukets och jordbrukets effektivitet, å den andra sidan av näringslivets konkurrenskraft i de norrländska städerna och tätorterna samt södra och mellersta Sveriges förmåga att konkurrera om arbetskraften. Som framhållits upprepade gånger i det föregående har man att vänta sig en hård konkurrens om särskilt ungdomarna. Ur detta förhållande måste man draga den slutsatsen att det är nödvändigt att med kraft arbeta på det norrländska skogsbrukets och jordbrukets förkovran, så att det ger sina utövare en bättre bärgning, detta om man vill bevara den norrländska landsbygdens befolkning. Samtidigt är detta en fråga, som ur hela samhällets synpunkt måste

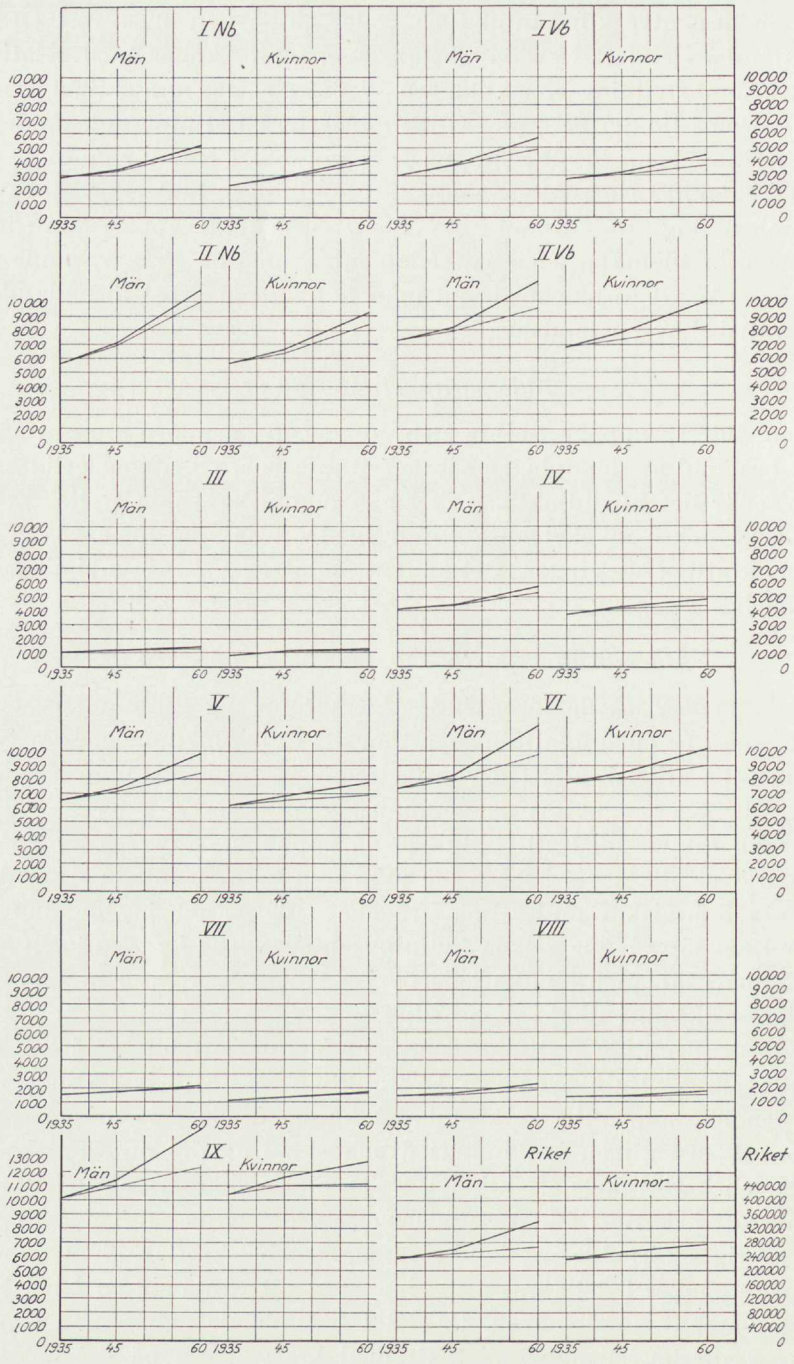

Fig. 26. Den beräknade utvecklingen 1935—1960 av åldersgruppen 45—60 år på egentliga landsbygden regionvis. De övre kurvorna i varje diagram ange utvecklingen om alla flyttningar från egentliga landsbygden upphöra, de undre kurvorna ange utvecklingen om flyttningarna fortsätta enligt de gjorda antagandena.

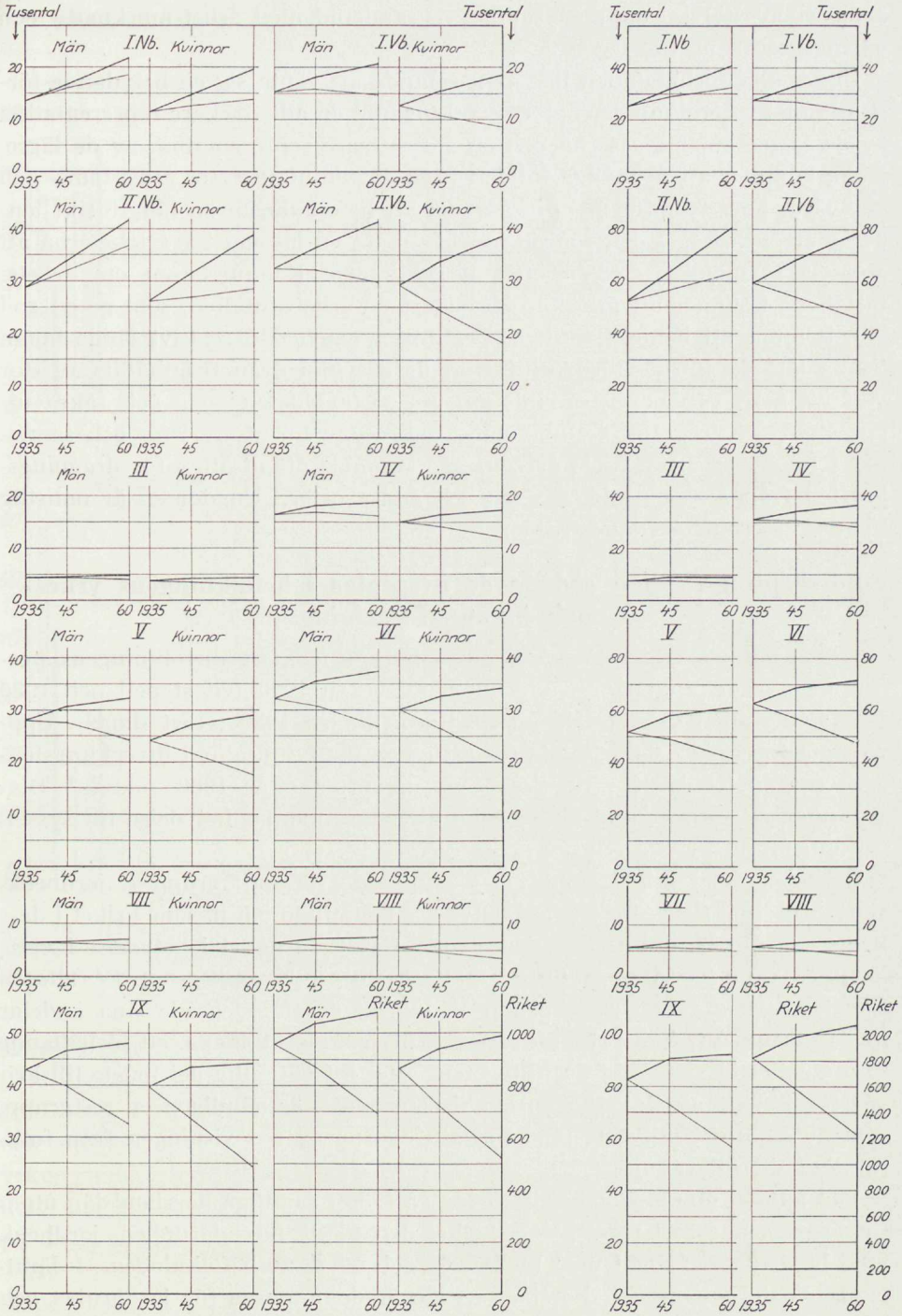

Fig. 27. Den beräknade utvecklingen 1935—1960 av åldersgruppen 15—60 år på egentliga landsbygden regionvis. De övre kurvorna i varje diagram ange utvecklingen om alla flyttningar från egentliga landsbygden upphöra, de undre kurvorna ange utvecklingen om flyttningarna fortsätta enligt de gjorda antagandena.

ägnas den största uppmärksamhet i samband med arbetsmarknads- och näringspolitik m. m.

Under alla förhållanden har man sålunda att vänta sig en betydande förskjutning av befolkningens åldersstruktur mot en allt starkare representation av de högre åldersklasserna och en allt svagare representation av de lägre. Detta kommer att få många följder, bl. a. ökade utgifter för ålderdoms- och sjukvård, men framför allt innebär det att befolkningen på längre sikt tenderar att minska. I och för sig innebär detta en lättnad i svårigheterna att anpassa försörjningsmedlen efter befolkningen. Konkurrensen om arbetstillfällena kommer att minska och endast de arbetstillfällen, som ge en god lön, komma att behöva anlitas. Det dröjer emellertid relativt länge innan denna lättnad inträder och intill dess är det som ovan framhållits av stor vikt att man vårdar sig särskilt om att ge ungdomen goda och säkra utkomstmöjligheter. Det är ungdomen som redan nu utsättes för och sannolikt i högre grad för varje år som går kommer att utsättas för dragningskraften från andra näringsgrenar och andra orter. Ungdomen är omistlig för den norrländska landsbygden.

Försörjningsmedlen sådana de avspeglas i befolkningens yrkes- och inkomstfördelning.

I diagrammen fig. 28 åskådliggöres länsvis norrlandsbefolkningens procentuella fördelning på huvudgrupper av yrken 1920 (vit stapel) och 1930 (streckad stapel) samt totala inkomstfördelningen 1930 (svart stapel). Uppgifterna för 1920 ha medtagits för att ge en uppfattning om utvecklingstendenserna, detta i all synnerhet som uppgifter efter 1930 saknas.[1] Diagrammen ge en grov bild av de olika huvudgruppernas betydelse för sysselsättningen.

Perioden 1920—1930 utmärkes av följande förlopp: grupp I, jordbruk, skogsbruk och fiske, förlorade i betydelse i samtliga län liksom i riket i dess helhet; grupp II, industri och hantverk, förlorade något i betydelse i vissa län men vann i andra; grupp III, handel och samfärdsel, grupp IV, allmän tjänst och fria yrken samt grupp V, husligt arbete, stegrade sina andelar medan grupp VI, f. d. yrkesutövare och övriga, gick tillbaka, ett förhållande som emellertid sannolikt är fiktivt, enär det till väsentlig del måste tillskrivas förbättring av statistiken. Den sista gruppen är nämligen en restgrupp, som automatiskt minskas med förbättringarna av redovisningen från folkräkning till folkräkning.

Vad antalet människor beträffar låg år 1930 i samtliga norrlandslän utom Gävleborgs liksom i riket i dess helhet den första huvudgruppen, jordbruk med binäringar, främst med mellan 35 och 59 % av befolkningen. I Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län är dominansen för jordbruket och

[1] Från 1940 års folkräkning äro uppgifterna angående yrkesfördelningen nu tillgängliga. De ge i huvudsak samma bild av yrkesfördelningen som 1930 års uppgifter. På grund av ändringar i klassificeringen äro 1930 och 1940 års uppgifter tyvärr ej fullt jämförbara. 1920 och 1930 års uppgifter äro däremot i ovanligt hög grad jämförbara.

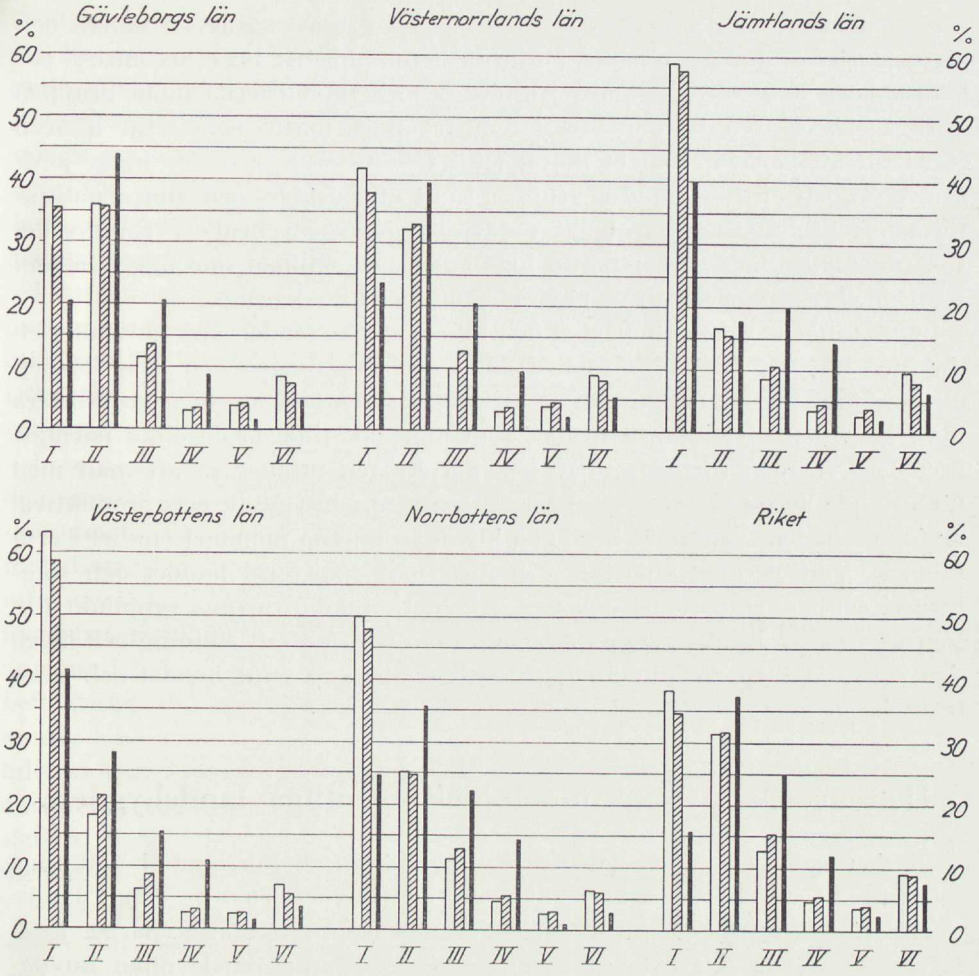

Fig. 28. Befolkningens fördelning på yrke 1920 (vit stapel) och 1930 (streckad stapel) samt inkomst 1930 (svart stapel). I = jordbruk med binäringar; II = industri och hantverk; III = handel och samfärdsel; IV = allmän tjänst och fria yrken; V = husligt arbete; VI = f. d. yrkesutövare och övriga.

skogsbruket stark. Industri och hantverk gav uppehälle åt 36 à 33 % av befolkningen i Gävleborgs och Västernorrlands län, i Jämtlands län omkring 16 % och i Västerbottens och Norrbottens län 21 respektive 25 %. Handel och samfärdsel sysselsatte mellan 9 och 14 % och allmän tjänst och fria yrken mellan 3 och 6 % av befolkningen. De övriga grupperna äro dels små, dels äro de i huvudsak egenproduktiva och böra därför utproportioneras på de fyra första grupperna såsom stundom sker i den officiella statistiken.

Av särskilt intresse är att jämföra den andra och den tredje stapeln i varje stapelgrupp, att jämföra fördelningen efter antal människor och fördelningen efter inkomster. En sådan jämförelse visar att inkomsten per person genomgående ligger högst i gruppen allmän tjänst och fria yrken, därnäst i gruppen handel och samfärdsel och därefter i gruppen industri och hant-

verk. Inkomsterna per person äro i de andra grupperna av en annan och lägre storleksordning. Särskilt jordbruksbefolkningens låga inkomster per person böra observeras. De äro jämförliga med inkomsterna inom gruppen husligt arbete. Vid bedömandet av diagrammet måste emellertid hänsyn tagas till att barnen, som ej bidraga till inkomsterna, äro fler inom jordbruksgruppen än inom andra grupper samt att bostads- och andra naturaförmåner genomgående äro lågt redovisade inom jordbruket. En mycket stor inkomstskillnad är emellertid för handen, en skillnad som ligger bakom jordbruksbefolkningens ovan påvisade relativa tillbakagång.

Befolkningens yrkestillhörighet och inkomstförhållanden äro självfallet en för liten bas vid det jämförande studiet av befolkningen och dess försörjningsmöjligheter. Den kan endast användas för att så att säga grovsortera materialet och bestämma den vikt, som man bör tillägga de olika näringsgrenarna vid den fortsatta analysen. Sorteringen utfaller så att man med uteslutande av de två sista grupperna, som äro i huvudsak egenproduktiva, ur folkmängdens synpunkt bör ägna huvudgrupperna uppmärksamhet i ordningen jordbruk med binäringar, industri och hantverk, handel och samfärdsel samt allmän tjänst och fria yrken. Ur inkomstnivåns synpunkt liksom ur vissa kvalitativa synpunkter bör man gå i motsatt riktning och lägga den största vikten vid allmän tjänst och fria yrken samt handel och samfärdsel.

Den areella produktionen och egentliga landsbygden.

På den egentliga landsbygden lever huvuddelen av Norrlands befolkning, mellan 50 och 75 %, olika i olika län, och huvudparten av denna landsbygdsbefolkning finner sin utkomst i de areella produktionsgrenarna, jordbruk, skogsbruk och fiske. Befolkningens fördelning på de olika huvudgrupperna av yrken i regionerna framgår av fig. 29. Jordbruk med binäringar dominerar över allt men ingenstädes är denna dominans fullständig. På landsbygden finnas nämligen alltid hantverkare av olika slag, handlande, lärare, präster o. a., som arbeta i lokala produktionsgrenar för lands-

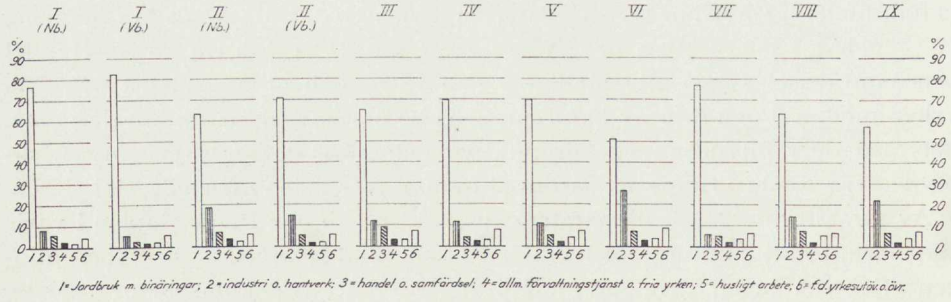

Fig. 29. Egentliga landsbygdsbefolkningens fördelning på huvudgrupper av yrken regionvis.

bygdens befolkning. De äro att beteckna som egenproduktiva. I några regioner äro enligt diagrammet industri och hantverk särskilt starkt företrädda. Detta gäller kustlandet i Norrbottens, Västernorrlands och Gävleborgs län, regionerna II Nb, VI och IX. På landsbygden bo i dessa regioner ganska många människor, som arbeta i tätorternas industrier, men de relativt höga talen för industribefolkningen torde väsentligen bero på en särskilt inom dessa regioner ofullständig tätortsredovisning. Till landsbygden har räknats många inom tätorter bosatta industriarbetare.

I huvudsak består emellertid landsbygdsbefolkningen, som utgör huvudparten av Norrlands befolkning, av jordbrukare och skogsarbetare och deras familjer samt människor som arbeta i egenproduktiva verksamheter, vilka för sin utveckling äro beroende av jordbrukets och skogsbrukets utveckling.

I tab. 33 återges vissa uppgifter angående landsbygdsbefolkningen och den areella produktion, av vilken den hämtar sin bärgning. Siffrorna äro sammanställda ur befolkningsstatistiken och jordbruksstatistiken och tarva förtydliganden endast på några punkter. Jordbruksbefolkningen år 1935 har måst beräknas. Detta har skett med hjälp av uppgifter om den totala landsbygdsbefolkningen 1930 och 1935 samt jordbruksbefolkningen 1930 jämte antagandet att relationen mellan total landsbygdsbefolkning och jordbruksbefolkning var densamma 1935 som 1930. Felen vid en sådan beräkning kunna icke vara betydande. Produktionssiffrorna äro också beräknade. Antalet skördeenheter har erhållits med hjälp av uppgifterna om åkerjordens användning, tab. 34, skördesiffrorna, tab. 35, samt den gängse skördeenhetsskalan. Vid beräkningen av skördeenheterna har endast den odlade jorden medtagits, ej den naturliga ängen, som sörjer för en stor del av foderbehovet i Norrland. Mjölk- och köttproduktionen har beräknats med hjälp av uppgifter, som ställts till förfogande av 1938 års jordbruksutredning på det sätt som närmare beskrives nedan, sid. 93. Skogens årliga tillväxt har beräknats genom att multiplicera skogsarealerna med riksskogstaxeringens uppgifter om tillväxt per hektar. Dessa siffror komma att senare kunna ersättas av siffror från den nu pågående riksskogstaxeringen.

Produktionen per person av jordbruksbefolkningen.

Det är en mångfald olika uppgifter, som redovisas i den nyss angivna tabellen 33. De åsyfta endast att helt summariskt lämna upplysningar om den totala produktionen och produktionen per individ. Till att börja med skola de siffror granskas, som ange förhållandet mellan produktion och jordbruksbefolkning. I diagrammet fig. 30 äro de mest betydelsefulla av dessa återgivna, nämligen skördeenheter, mjölkproduktion och skogens årliga tillväxt per person av jordbruksbefolkningen. Skördeenheterna (streckade staplar) återge den vegetabila produktionen. Mjölkproduktionen (vita

Tab. 33. Landsbygdsbefolkning

	I. Nb	I. Vb	II. Nb	II. Vb
Folkmängd 1935	46 508	48 568	95 577	102 837
Vuxen befolkning	29 331	32 525	64 815	72 824
därav män	15 927	17 664	33 745	38 068
» kvinnor	13 404	14 861	31 070	34 756
Jordbruksbefolkning 1930	34 043	39 287	60 202	79 407
Beräknad jordbruksbefolkning 1935	36 154	41 723	60 684	80 042
Åker, har	12 825	18 770	56 420	95 537
Äng, har	68 500	35 904	60 444	40 223
därav: slåtteräng	62 303	26 514	35 984	12 937
kult. betesäng	189	408	1 143	1 261
annan betesäng	6 008	8 982	23 055	26 005
Skogsmark, har[2]	2 582 740	1 912 464	1 266 474	1 215 398
Reducerad jordbruksareal, har[3]	16 585	20 977	59 560	98 550
Nötkreatursenheter	25 313	36 286	65 190	96 116
Höns	3 762	22 083	17 715	55 142
Bisamhällen	—	18	1	217
Antal brukningsdelar	5 159	7 404	12 901	17 839
Beräknad produktion:				
Skördeenheter från odlad jord	16 987 000	20 265 000	75 289 000	104 244 000
Mjölk, 1 000 kg	25 007	34 712	75 645	109 557
Skogstillväxt, m³	1 807 918	2 294 957	2 279 653	2 187 716
Per person av jordbruksbefolkn.				
Skördeenheter	470	486	1 241	1 302
Mjölk, kg	692	832	1 247	1 369
Skogstillväxt[2], m³	50	55	38	27
Per brukningsdel:				
Åker, har	2·5	2·5	4·4	5·4
Skogsmark, har	501	258	98	68
Reducerad jordbruksareal, har	3·2	2·8	4·6	5·4
Nötkreatursenheter	4·9	4·9	5·1	5·5

[1] Städernas arealer och husdjursbestånd äro icke medräknade, vilket förklarar den bristande överensstämmelsen med uppgifterna för jordbruksområdena och länen i Jordbruksräkningen 1937 liksom även den bristande överensstämmelsen med siffrorna för regionerna i slutet av föreliggande publikation.

[2] Siffrorna för skogsmarkens areal äro för höga och därmed även siffrorna för skogstillväxten. Bättre siffror komma att erhållas ur den pågående riksskogstaxeringen.

staplar) utväljes som exponent för den animala produktionen och skogstillväxten (svarta staplar) för skogsproduktionen. I diagrammets vänstra del äro de olika regionerna i Norrland redovisade i ordning efter skördeenheternas antal, en ordning som hade blivit praktiskt taget den samma, om mjölkproduktionen hade valts som måttstock. I diagrammets högra del återges motsvarande tal för jordbruksområdena Sydsvenska höglandet och Östsvenska dalbygden, Mälar- och Hjälmarbygden samt Skåne-Hallands slättbygd.[1]

Jämföras de olika delar av Sverige, som redovisas på diagrammet, framträda betydande skiljaktigheter. På Skåne-Hallands slättbygd, Sveriges förnämsta jordbruksregion, är antalet skördeenheter per person av jordbruks-

[1] *William-Olsson, W.*, anfört arbete.

och arealproduktion.[1]

III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
13 158	52 463	86 167	102 181	19 071	19 647	135 118
9 933	38 900	62 497	75 793	13 955	14 270	100 759
5 204	20 389	33 220	38 647	7 610	7 607	51 884
4 729	18 511	29 277	37 146	6 345	6 663	48 875
8 543	37 737	62 585	58 085	14 636	12 776	84 292
8 528	37 594	62 897	57 911	14 899	12 687	82 353
7 547	42 059	43 803	65 799	6 468	8 917	102 539
4 051	15 910	28 480	30 277	11 405	3 809	27 465
1 335	3 479	14 750	12 942	5 310	1 568	10 871
162	1 459	448	1 069	364	75	1 011
2 554	10 972	13 282	16 266	5 731	2 166	15 583
482 682	809 610	1 718 109	611 821	811 022	372 421	1 009 828
7 894	43 399	46 660	68 826	7 538	9 209	104 688
11 498	53 827	59 919	78 788	13 726	9 920	102 660
5 884	43 036	45 466	73 723	4 541	12 690	115 394
8	254	345	1 234	4	61	1 946
1 942	7 982	12 180	14 738	2 382	1 802	15 219
9 901 500	55 164 300	57 319 900	89 157 600	8 676 800	12 479 900	141 253 095
10 696	55 864	58 140	92 979	13 505	9 627	127 002
724 023	1 214 415	3 307 124	1 284 824	1 216 533	1 080 021	2 928 501
1 161	1 467	911	1 540	582	984	1 715
1 254	1 486	1 478	1 606	906	759	1 542
85	32	53	22	82	85	36
3·9	5·3	3·6	4·5	2·7	4·9	6·7
666	101	141	42	340	207	66
4·1	5·4	3·8	4·7	3·2	5·1	6·9
5·9	6·7	4·9	5·3	5·8	5·5	6·7

[3] Med reducerad jordbruksareal förstås åkerarealen plus ängsarealen, reducerad efter dess värde i förhållande till åkern. Som reduktionstal har använts värdet per har åker i förhållande till värdet per har äng enligt 1938 års fastighetstaxering. Se jordbruksräkningen år 1937 av statistiska centralbyrån, s. 15.

befolkningen mer än fyra gånger så stort som i region IX, kustlandet i Gävleborgs län, och här är åter antalet väl dubbelt så stort som i region I, lappmarken i Västerbottens och Norrbottens län. Om man jämför mjölkproduktionen kommer man till liknande resultat. Skåne-Hallands slättbygd visar visserligen ej alls en så stor övervikt vid en dylik jämförelse, men om man räknar med andra delar av animalieproduktionen, främst fläskproduktionen, blir överlägsenheten mycket betydande. Att differensen mellan södra Sverige och Norrland är så mycket större vid jämförelsen mellan skördeenheterna än mellan mjölkproduktionen beror till väsentlig del på, att den naturliga ängen, som ej medtagits i beräkningarna, spelar en mycket större roll i Norrland än i södra Sverige. Skogsproduktionen visar en i grova drag omvänd bild av jordbruksproduktionen.

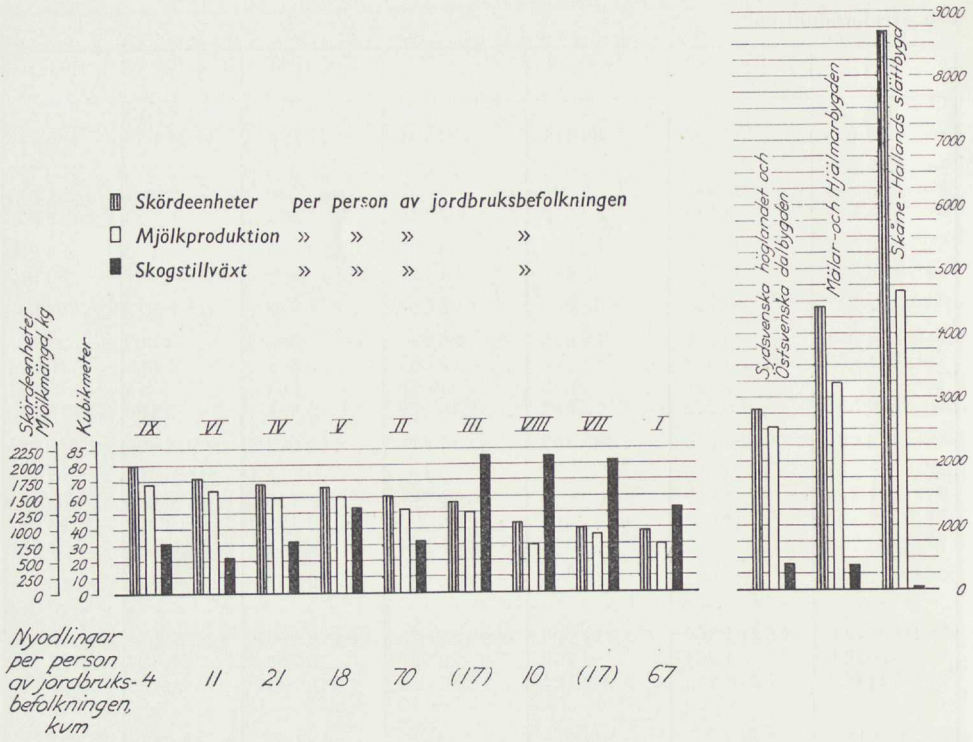

Fig. 30. Beräknad produktion per person av jordbruksbefolkningen regionvis. Diagrammet är byggt på siffror, vilka beräknats med betydande felmarginaler. Det får följaktligen icke pressas på sitt innehåll.

En jämförelse av ovanstående art är naturligtvis mycket grov. Produktionsmängderna äro sålunda beräknade med betydande felmarginaler och jordbruksbefolkningens numerär är också beräknad, ehuru felmarginalerna därvidlag ej äro stora. Befolkningens åldersstruktur är olika i olika regioner, vilket gör att vissa områden, nämligen de där barnskarorna äro stora, automatiskt få relativt låga siffror enär barnen ej bidraga till produktionen. Detta förhållande måste särskilt beaktas för Norrlands vidkommande enär barnskarorna där äro större än i södra Sverige; inom Norrland äro de större i nordliga och avsides belägna regioner än i sydliga och mera centralt belägna regioner. Ett annat förhållande, som man måste taga hänsyn till vid tydandet av diagrammet, är att vegetabilieproduktionen så att säga går igen i animalieproduktionen, enär en stor del av densamma användes som foder. Nyodlingar och jordförbättringar av olika slag böra också beaktas. Särskilt nyodlingsverksamheten är en viktig del av »produktionen» i Norrland. Dess omfattning, uttryckt i årlig nyodling per person av jordbruksbefolkningen, anges av siffrorna under diagrammet, och som framgår av dessa är det i vissa regioner fråga om ganska stora siffror. Härmed sammanhänger också det förhållandet, att nyodlingar i början ge låga hektarskördar, vilket tryc-

ker ned åtskilliga norrlandssiffror. Ingen hänsyn tages heller till att mekaniseringen och kapitalinvesteringarna äro större i det sydsvenska jordbruket än i det nordsvenska, vilket i föreliggande jämförelse trycker ned det senares ställning. Det norrländska jordbrukets kapitalinvesteringar ligga i första hand i hus och byggnader, detta beroende på brukningsdelarnas ringa areal. Slutligen är det vanskligt att väga jordbruket å ena sidan mot skogsbruket å den andra.

Man kan likväl draga vissa bestämda slutledningar ur diagrammet, vilka visserligen kunna sägas vara kända men som dock måste understrykas. Den första är skogens stora betydelse för den norrländska jordbruksbefolkningen och den andra är jordbrukets mycket låga avkastning i förhållande till den mänskliga arbetskraft, som är bunden till detsamma. Här skall till att börja med jordbruket diskuteras, därefter skogsbruket och slutligen jordbruket och skogsbruket tillsammans.

Jordbruket.

Jordbrukets låga avkastning per person måste medföra stora olägenheter. Åtgärder kunna vidtagas åsyftande antingen en ökning av produktionen med bibehållen arbetskraft eller en minskning av arbetskraften med upprätthållande av produktionen i oförminskad omfattning eller kunna dessa utvägar, en ökning av produktionen och en minskning av den mänskliga arbetskraften, kombineras. Det är många olika synpunkter, som måste beaktas i detta sammanhang.

Brukningstidens längd.

Klimatet sätter bestämda gränser för jordbrukets bedrivande. Den mest betydelsefulla klimatiskt betingade begränsningen gäller brukningstiden eller den tid då arbete med jorden över huvud taget är möjligt. I diagrammet fig. 31 anges brukningstidens längd i olika delar av Sverige jämte vissa huvuddata angående jordbruket. Från vänster till höger anger diagrammet olika orter och områden inom Sverige, från Lund och Skåne i söder till Jokkmokk och Norrbottens län i norr. Uppifrån och nedåt markerar diagrammet årets gång med början den första oktober längst upp och därefter november, december, januari, februari o. s. v., året runt. De olika beteckningarnas betydelse framgår av skalan till höger. Där anges tidpunkten för vinterns och vårens början (när dygnstemperaturen går under, respektive över 0°), den sista snön, vårbrukets början, kornsådd, havresådd, sättning av potatis, höskörd, skörd av höstråg, korn, höstvete, havre, sådd av höstråg och höstvete, potatisplockning, den första snön och vinterns början. Samtliga uppgifter äro medeltal för en lång följd av år, hämtade ur publikationen Det svenska året.[1]

[1] *Edin, G., Lundquist, G., Söderberg, R.:* Det svenska året, Svenska Turistföreningens förlag, Stockholm 1941.

BRUKNINGSTIDENS LÄNGD I OLIKA DELAR AV SVERIGE

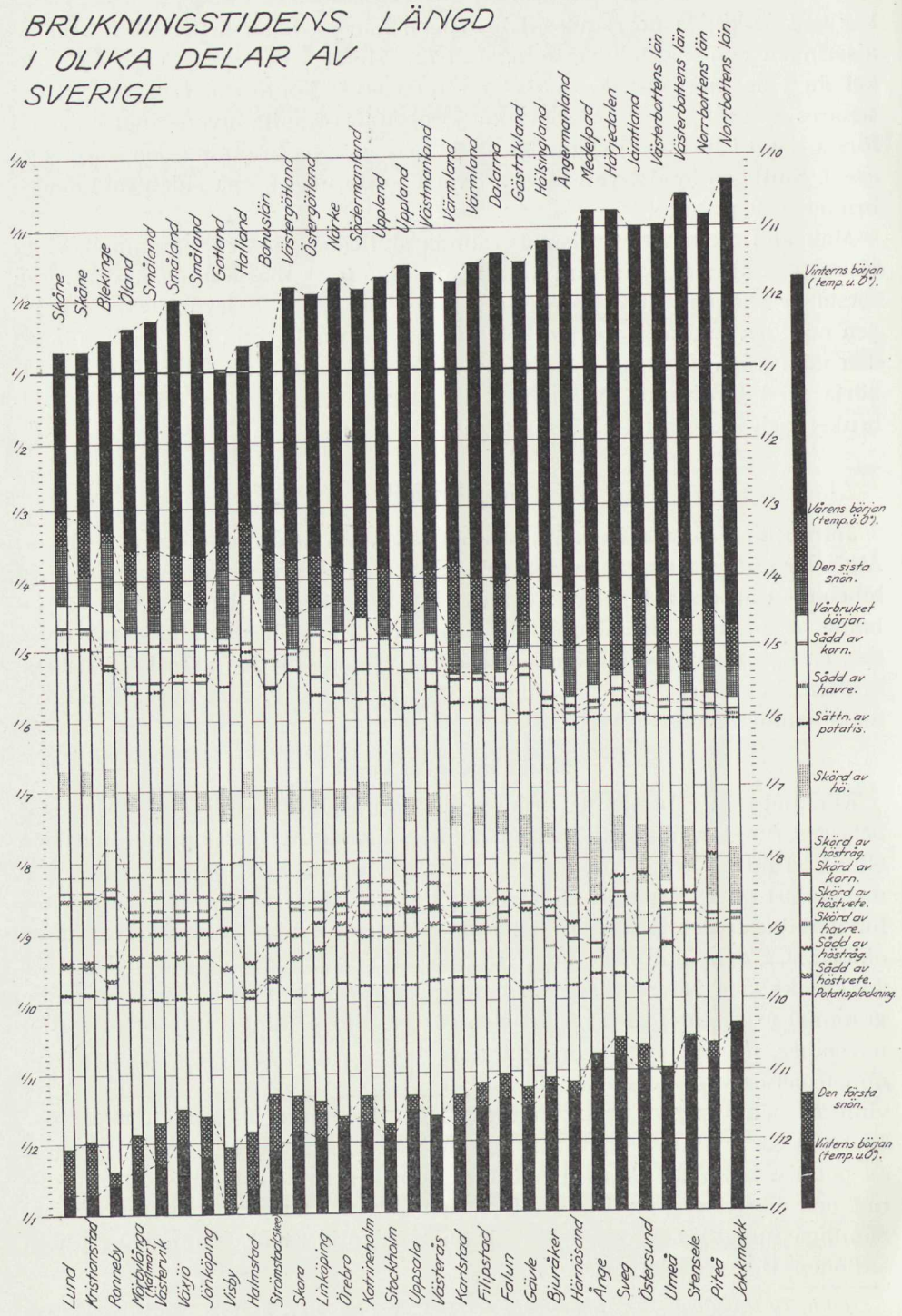

Fig. 31.

Diagrammet visar först och främst det kända förhållandet att vintern, diagrammets mörka del, är längre ju längre norr ut man kommer och brukningstiden, diagrammets ljusa del, kortare. I Skåne är temperaturen under 0° i knappa två och en halv månader, i Norrbotten nära sex och en halv; den snöfria tiden är i Skåne åtta och en halv månader, i Norrbotten knappa fem månader. Vårbruket börjar i Skåne i första hälften av april, i Norrbotten i slutet av maj o. s. v. Det andra huvuddraget, som diagrammet visar, är huru jordbrukssysslorna trängas ihop till de brådaste tiderna allt mer ju längre mot norr man kommer.

I dessa förhållanden ligga givetvis några av orsakerna till att produktionen per person är låg i Norrland. Dels omöjliggöra de odling av vissa högvärdiga kulturväxter, dels tvinga de jordbrukaren att syssla med annat än jordens skötsel under en stor del av året.

På den förberedande utredningens stadium är det icke plats att ens skissera ett jordbruksprogram. Det är en uppgift för det fortsatta arbetet. Här skall endast ett par synpunkter i samband med brukningstidens varaktighet framhävas. Växtförädlingen kan drivas vidare och frambringa arter, som äro bättre anpassade efter klimatet än de som nu äro i bruk, jordbrukstekniken kan utvecklas och kunskapen i jordbrukets rätta bedrivande kan spridas så att svårigheterna bättre bemästras. Mångenstädes förefaller det även att finnas möjligheter att börja vårbruket tidigare om åkern täckdikas.

Det är också nödvändigt att uppmärksamma och att taga vara på alla möjligheter till arbetsförtjänst under vinterhalvåret och det ligger i sakens natur att dessa möjligheter i stor omfattning måste sökas utanför jordbruket. Man kan visserligen säga, att jordbrukaren alltid kan finna sysselsättning på sin gård, men det är icke här fråga om att finna sysselsättning utan om att finna en lönande utkomst. Skogsarbetet framstår som det ur många synpunkter viktiga komplementet till jordbruksarbetet och en av huvuduppgifterna för framtiden måste bli att på ett rationellt sätt samordna jordbruk och skogsbruk där detta ej skett. Man får emellertid därför ej förbise möjligheterna att finna lönande arbeten även vid sidan av jordbruket och skogsbruket.

Brukningsdelarnas storlek och arrondering.

Klimatet försvårar jordbrukarens arbete genom att beröva honom en god del av arbetsåret, genom att minska den *tid* han kan ägna åt sitt yrke. Andra förhållanden försvåra hans arbete genom att begränsa det *rum* eller den areal på vilken han utför sitt arbete.

I diagrammen, fig. 32, redovisas för varje region med de svarta staplarna hur stor procent av samtliga brukningsdelar, som ha en areal av 0·26—2, 2—5, 5—10, 10—20, 20—30, 30—50 och mer än 50 hektar åker. Med de breda skuggade staplarna i samma diagram anges hur stor procent av den totala åkerarealen i varje region som tillhör de ovan omtalade storleksgrupperna.

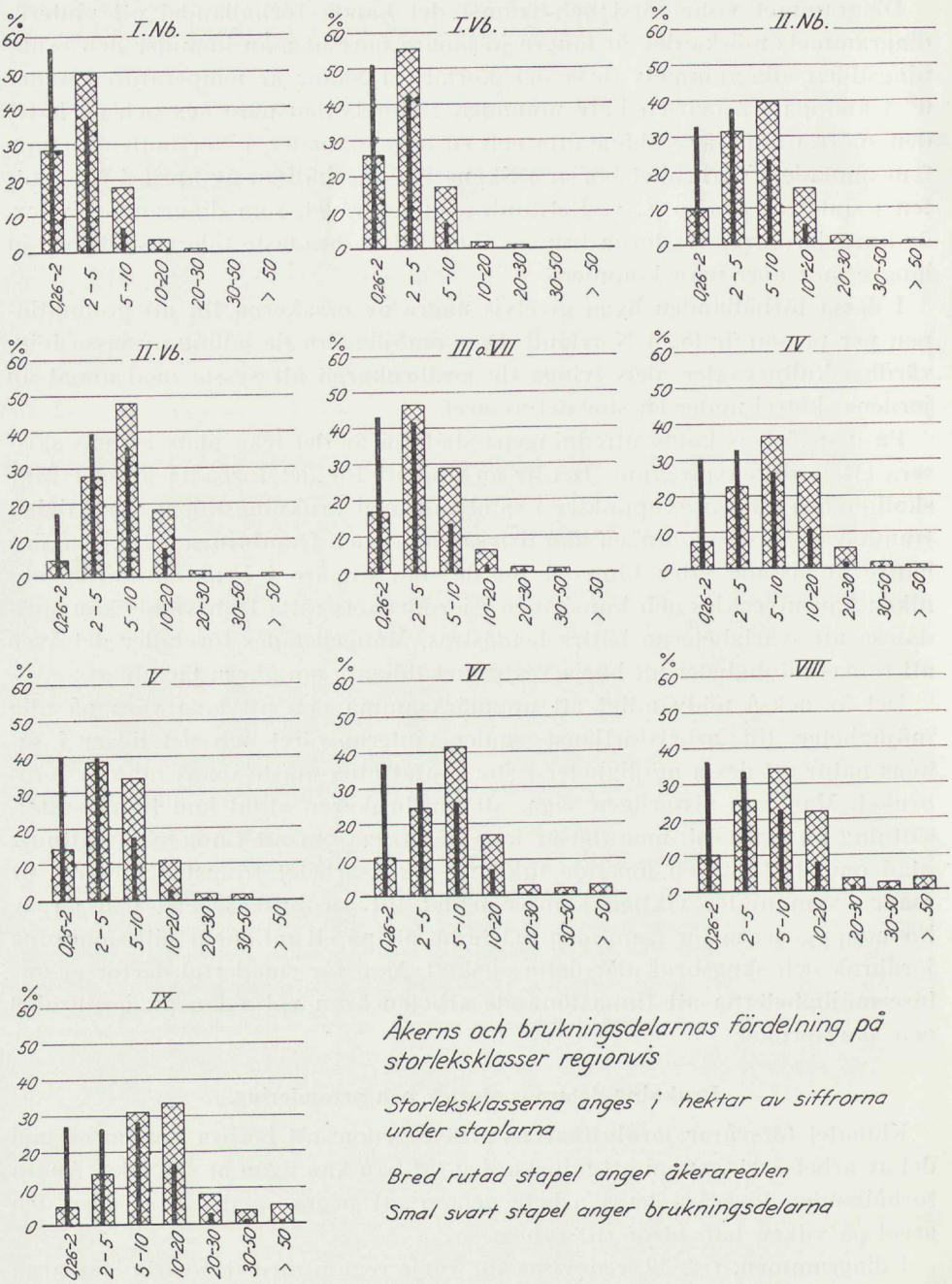

Fig. 32. Brukningsdelarnas storlek.

En granskning av hur brukningsdelarna, de svarta staplarna, fördela sig, visar att i alla regioner utom Norrbottens och Västerbottens kustland (II Nb och II Vb), silurområdet (IV) samt kustlandet i Gävleborgs län (IX) den minsta storleksgruppen är talrikast företrädd medan de övriga storleksgrupperna bli mindre företrädda ju större de äro. I de övriga regionerna utom region IX är den näst minsta storleksgruppen talrikast företrädd och i region IX storleksgruppen 5—10 hektar. I alla regioner tillhöra över hälften av brukningsdelarna de två minsta storleksgrupperna och i lappmarken, fjällbygden i Jämtlands län och Härjedalen samt mellanbygden i Jämtlands och Västernorrlands län tillhöra 80 à 90 % dessa de minsta kategorierna. Det är endast i silurområdet och Gävleborgs läns kustland som mer än 10 % av brukningsdelarna tillhöra storleksgrupperna över 10 hektar, d. v. s. de grupper där man enligt nutida förhållanden har någon som helst utsikt att driva ett bärkraftigt mera självständigt jordbruk.

Åkerarealens fördelning på storleksgrupperna, de breda skuggade staplarna, visar självfallet en gynnsammare bild men långt ifrån en tillfredsställande. I alla regioner är mer än hälften av åkerjorden sönderstyckad i brukningsdelar om mindre än 10 hektar och i lappmarken är nästan all åkerjord fördelad på småbruk.

Det räcker emellertid icke med att jorden är sönderstyckad i oekonomiska brukningsdelar. Arronderingen är också mångenstädes sådan att ett rationellt jordbruk liksom också ett rationellt skogsbruk omöjliggöres. Som ett exempel kan Sävast by i Överluleå socken tjäna. Fig. 33 visar brukningsdelarnas utformning i denna by.

Vid laga skiftet ha brukningsdelarna, som omfatta olika ägoslag, vilka icke kunna återges i kartans skala, givits formen av långsmala rektanglar. Vid senare hemmansklyvningar ha dessa redan från början mycket obekväma skiften delats på längden så att de mångenstädes fått en bredd av 50, ja 25 m eller därunder och längder som gå upp emot milen. Det är omöjligt att på sådana ägofigurer ekonomiskt utnyttja den mänskliga arbetskraften. Sävast by är ingalunda ett enstaka fall. Det omdömet torde kunna fällas att den nuvarande arronderingen i hög grad bidrager till att den norrländska jordbrukaren får en dålig lön för sin möda.

Med brukningsdelar som falla långt under gränsen för ett rationellt jordbruk och med en olämplig arrondering är det självklart att produktionen per person av jordbruksbefolkningen måste bli låg. Det är intet tvivel om att dessa förhållanden måste rättas om den norrländska jordbruksbefolkningens ekonomiska läge skall kunna avsevärt förbättras.

Avsättningsförhållandena och möjligheterna att öka jordbruksproduktionen.

För att bedöma möjligheterna att öka det norrländska jordbrukets produktion måste man överblicka Sveriges jordbruksproduktion i dess helhet

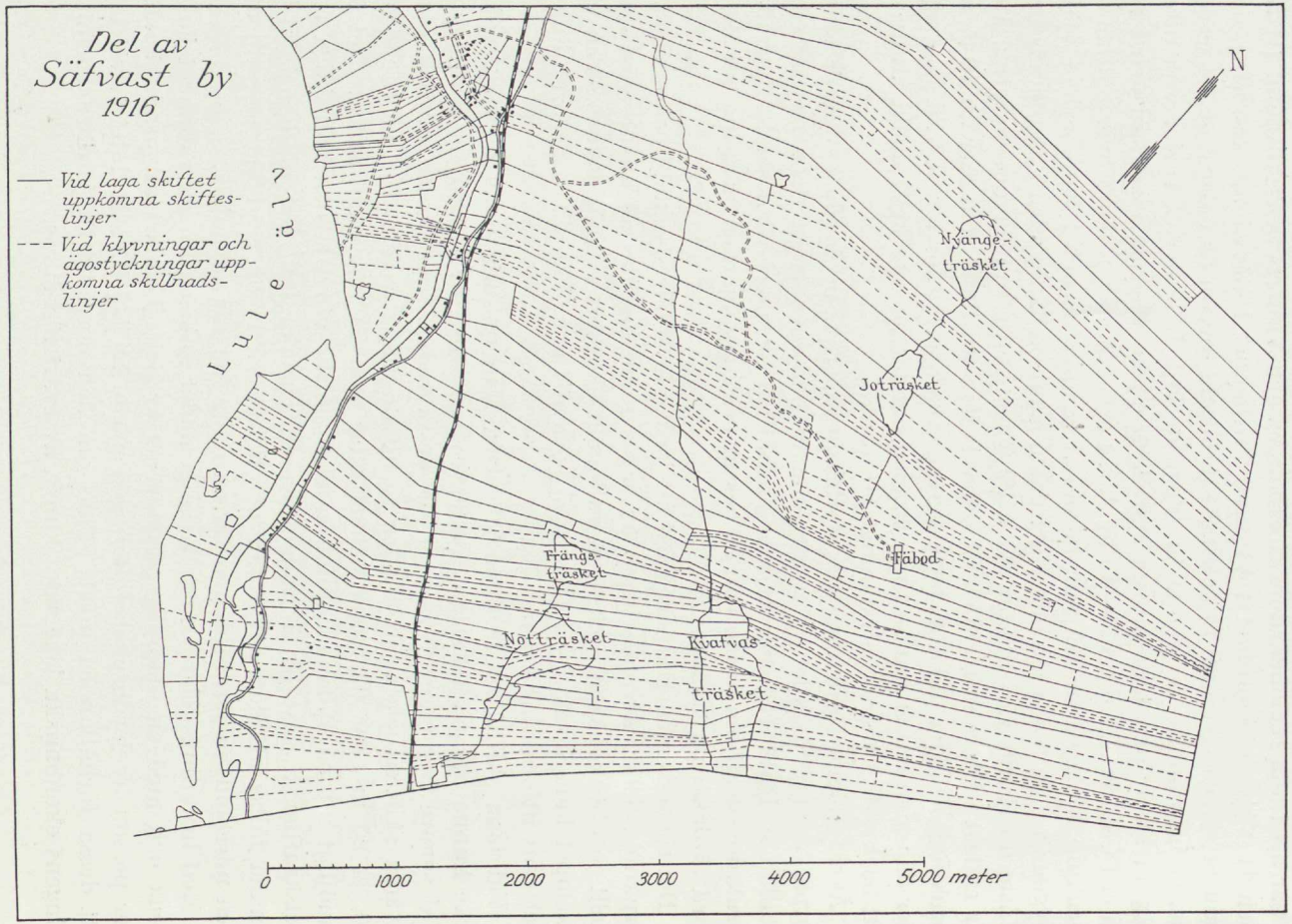

Fig. 33. Del av Säfvast by i Överluleå socken. Bilden visar hur jorden delats i ohanterligt långsmala brukningsdelar.

Sambandet med och konkurrensen från södra Sverige kan man nämligen icke bortse ifrån.

I diagrammet fig. 34 återges med index utvecklingen från år 1880 fram till nutiden av det svenska jordbrukets totala vegetabiliska och animaliska produktion (kurvorna I och II). På diagrammet är också inlagt skogsbrukets produktion, mätt i avverkade virkeskvantiteter, samt den vuxna landsbygdsbefolkningen (kurvorna III och IV). Den vegetabiliska produktionen har under det halvsekel det här är fråga om ökat kraftigt, med dryga 60 %, och den animaliska mycket kraftigt, med omkring 176 %. Skogsavverkningen har stigit med omkring 60 % medan den vuxna landsbygdsbefolkningens numerär sjunkit något. Det kan i detta sammanhang förtjäna erinras om att man anser sig för vårt land kunna räkna med en sekulär stegring i den totala jordbruksproduktionen av lågt räknat 1 % per år. Om oförändrad produktion i genomsnitt skulle upprätthållas, skulle detta kunna ske på en areal, som reduceras med c:a 30 à 40 000 hektar årligen.

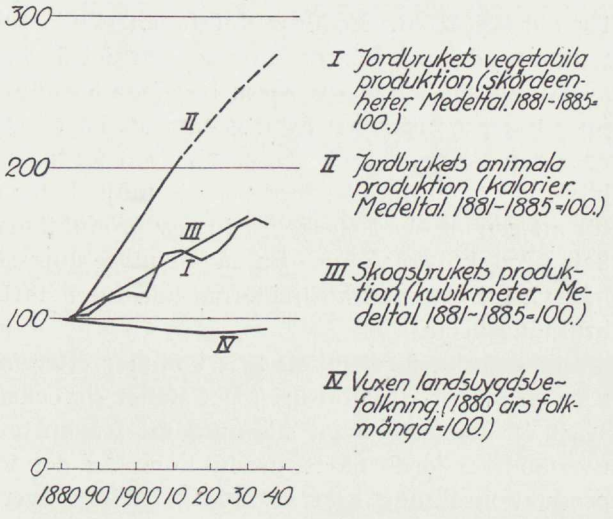

Fig. 34. Den svenska arealproduktionens utveckling.

Sverige är nu under normala år praktiskt taget självförsörjande med avseende på vegetabiliska livsmedel för människor och i jämförelse med många andra länder äro de svenska produktionsbetingelserna sådana, att man ej gärna kan tänka sig någon större spannmålsexport eller annan vegetabilisk export från vårt land. Med avseende på fodermedel finns emellertid ännu någon marginal för utvidgning av produktionen, varigenom importen av kraftfoder skulle kunna nedbringas. En utvidgning med sikte på vegetabiliska råvaror för industrien anses också vara tänkbar. Den nuvarande produktionen har kunnat uppnås endast med hjälp av en protektionistisk jordbrukspolitik. Den animaliska produktionen lämnade före kriget ett avsevärt överskott för export, men denna export subventionerades enär de erhållna priserna icke täckte produktionskostnaderna.

Här kan endast i korthet beröras några frågor som ha samband med jordbrukets framtida problem. Samtidigt må framhållas betydelsen av att man i vårt land på allvar tager i tu med den svåra och viktiga uppgiften att

genomdiskutera och klarlägga ett program för vår jordbrukspolitik för närmaste framtiden efter kriget och de faktorer, som få anses inverka på denna politik. Inom 1938 års jordbruksutredning upptogs frågan, om icke jordbruksproduktionen borde utvecklas i riktning mot större mångsidighet och upptaga mer eller mindre nya produktionsgrenar, såsom odling bland annat av olje- och spånadsväxter. Måhända föreligger även möjlighet att upptaga en odling av ytterligare produkter, som hittills importerats. Textilväxter torde företrädesvis få odlas i västra delen av sydligare Sverige och oljeväxter i östra delen. Foderproduktionen skulle samtidigt kunna förskjutas i motsvarande utsträckning norrut, och det är tänkbart, att med hänsyn till avsättningsmöjligheterna vissa begränsade möjligheter föreligga att utvidga jordbruksproduktionen även genom att taga i anspråk ny mark. Sedan genom den ekonomiska föreningsrörelsen jordbrukets avsättningsförhållanden blivit väl organiserade, torde ökade möjligheter över huvud taget öppna sig för att genom ökad specialisering av produktionen kunna förbättra jordbrukets produktavkastning. En sådan utveckling skulle även, icke minst med hänsyn till byggnadskostnaderna, tala för i stort sett en strävan efter större brukningsdelar.

Det svenska jordbrukets kris kommer efter mångas åsikt att i framtiden vara en överproduktionskris. Det ställer sig också under alla omständigheter svårt att ingående taga ställning till frågan om lämpligheten att öka det norrländska jordbrukets produktion. Är det icke bättre att taga ut den produktionsökning som är möjlig i södra Sverige, där klimatet är gynnsammare och där människornas sociala behov i allmänhet äro lättare att tillfredsställa? Detta är givetvis frågor, som man icke kommer förbi och som ingen torde kunna besvara på förhand. Utvecklingen sådan den kommer att gestaltas av jordbrukarna i landets olika delar och i viss mån den jordbrukspolitik som föres kommer också att ge svaret och man torde kunna gå ut ifrån att jordbrukarna var och en på sitt håll komma att göra vad de kunna för att svaret skall bli gynnsamt för dem. Medlet i konkurrensen kommer att bli effektivisering av arbetet och för Norrlands vidkommande måste följaktligen åter igen framhållas vikten av att jordbruksarbetet rationaliseras så att produktionen per person ökas. Några ytterligare synpunkter må här tilläggas, vilka äro ägnade att klarlägga vissa för det norrländska jordbruket särskilda problem.

Det kan förtjäna erinras om hur 1930-talets jordbrukspolitik präglats av stark protektionism. Under det att denna politik ända till slutet av 1920-talet inskränkte sig till tämligen moderata tullar för spannmål och sedan 1926 av tullmedel finansierade exportpremier, blev den sedermera av helt annan storleksordning och utnyttjade helt andra medel, åsyftande att förbättra jordbrukets avsättningsmöjligheter och priser. Dessutom har från statens sida sedan lång tid tillbaka bedrivits en omfattande stödverksamhet i syfte att rationalisera produktionen och därigenom nedbringa produktionskostnaderna. Förutom i lagstiftningsåtgärder tar denna sig uttryck i under-

stöd i form av bidrag och lån till åtgärder, som avse att förbättra det tekniska utbytet, exempelvis grundförbättringar, växt- och djurförädling, veterinärvård, kontroll, forskning, undervisning och upplysning etc. Meningarna härom äro dock i någon mån delade.

Frånsett jordbruksstödet torde det mindre jordbrukets lönsamhet inom olika jordbruksområden intaga en ogynnsammare ställning än det medelstora och större jordbruket. Denna det mindre jordbrukets ogynnsamma ställning anses tilltaga i samma mån som jordbruksdriften kan bli föremål för rationalisering, enär det mindre jordbruket icke skulle ha samma möjlighet att tillgodogöra sig denna. Särskilt är detta fallet beträffande den manuella arbetskraftens ersättande med maskinell, i den mån dessa svårigheter icke kunna övervinnas genom gemensam maskinanvändning. Det mindre jordbruket företer också en mycket stor arbetsförbrukning i förhållande till produktionens storlek. En av professor Nanneson företagen undersökning för år 1939 visar, att för mellersta Sveriges skogsbygder var arbetsförbrukningen för lanthushållningen i manstimmar per hektar och år i storleksgruppen c:a 6 hektar åker 570, i storleksgruppen c:a 15 hektar 365 och i storleksgruppen c:a 30 hektar åker 235 manstimmar. I norra Sverige voro förhållandena likartade, och det är inom dessa två områden, som de mindre jordbruken ha den största anparten i jordbruksproduktionen. Här anförda förhållanden i svårigheten att i lämplig kombination utnyttja den mänskliga arbetskraften ävensom svårighet för utnyttjande av ett ofta för stort hästbestånd synes vara en väsentlig anledning till det mindre jordbrukets ekonomiska svårigheter. Vad som hjälper upp ställningen är de inkomster, som erhållas från skogen och övriga inkomstkällor.

Efter jordbruksstödets genomförande framkom snart krav på en differentiering av stödet. Detta tillgodosågs först geografiskt med företräde för Norrland och senare mellan olika storleksgrupper med företräde för det mindre jordbruket. På sina håll har lämpligheten av dessa växlande stöd satts i fråga. Man har menat, att jordbruksstödet ursprungligen i princip icke gynnat eller missgynnat något särskilt jordbruksområde eller någon särskild storleksgrupp framför andra, så att på grund härav en differentiering av stödet vore skälig. Det mindre jordbrukets otillfredsställande lönsamhet och ekonomiska svårigheter bottnade i andra förhållanden, som härigenom riskerade att förbises. Ett riktigt avhjälpande av dessa svårigheter vore i stället en förstärkning av de mindre jordbruken, så att de bildade ett bättre underlag för en rationalisering av jordbruksdriften. Denna förstärkning borde för jordbruksdriftens del ske genom anskaffande av tilläggsjord av åker eller genom nyodling, genom anläggande av väl ordnade betesmarker, röjning och grundförbättring. Tilldelning av skogsmark tillmättes jämväl betydelse.

Från de håll, där invändningar resas mot ett differentierat jordbruksstöd som en på lång sikt lagd jordbrukspolitisk linje, anses detta stöd vara ägnat att hindra en utveckling mot större brukningsdelar. Uppmärksamheten av-

ledes nämligen lätt från själva grundorsaken till jordbrukets ekonomiska svårigheter i de landsdelar och för de storleksgrupper, till vilkas förmån differentieringen sker. Det anses vidare hindra en rationell utveckling av den samlade jordbruksnäringen genom att jordbruksproduktionens tyngdpunkt skulle tendera att förskjutas från de medelstora (familjejordbruken) och större jordbruken till de mindre och ofullständiga jordbruken. Det är uppenbart, att denna fråga är av stort intresse även för det övriga näringslivet och övriga befolkningsgrupper.

Det bör emellertid icke förbises att ett differentierat jordbruksstöd kan vara motiverat ur social synpunkt såsom en tillfällig åtgärd, där inga andra möjligheter stå öppna. Det kan vidare vara motiverat som ett tillfälligt uppfostringsstöd i ett jordbruksområde, som står tillbaka i utveckling, vilket torde vara fallet med stora delar i inre och övre Norrland, där befolkningens förvärvsintresse i stor utsträckning bundits vid arbete i storskogsbrukets tjänst.

Man bör även i detta sammanhang ha i minnet, att inom vissa trakter av landet de naturgeografiska förhållandena mer eller mindre förhindra en ökning av brukningsdelarnas åkerareal. Likväl kan av flera skäl vara önskvärt, att jordbruk bli bestående i sådana bygder, låt vara att dess nettoavkastning ur ren jordbrukssynpunkt icke är vad man skulle vilja eftersträva. Särskilt utpräglade specialfall framträda i de små jordbruken inom glesbygderna i Norrlands stora skogsområden. Redan av Nannesons uppgifter framgick, att betydande inkomster här kunde beredas av extra förtjänster. För dessa skogsområdens skogsbruksdrift är det av vikt, att där finnes en fast bosatt befolkning, som förutom av skogen kan förtjäna sitt uppehälle genom jordbruks- och kreatursskötsel. Jord och skog höra där starkt samman. De komplettera varandra, och det vore icke tänkbart att enbart bygga avverkningarna på den arbetskraft, som varje vinter dock tillföres de stora skogarna från andra orter. Skogsbygdens jordbrukare måste i viss utsträckning kunna för arbetet i skogarna, förutom den egna arbetskraften, leverera smör och mjölk och andra produkter, hålla hästar och foder åt dessa m. m. Genom de tryggade förtjänstmöjligheterna från skogen är det möjligt att här uppehålla och inom rimliga gränser utveckla en med hänsyn till skogsbruket berättigad jordbruksbebyggelse. Även inom andra delar av landet kunna finnas stödjordbruk av liknande karaktär, ehuru den extra förvärvskällan icke utgöres av skogen, i stället ofta av någon industri eller fiske vid kusterna och i skärgården. Vad man här måste ha i minnet är att bortfaller skogsbrukets eller den lokala industriens stöd, blir ett dylikt stödjordbruk genast ett mycket ofullständigt jordbruk, som stundom på ett icke önskvärt sätt kan hindra ägaren vid sökandet efter andra förvärvstillfällen.

Det får icke heller förbises, att dessa Norrlandsbygder i hög grad äro bärare av den folkökning på landsbygden, som vi ännu så länge haft att trygga oss till, låt vara att ett differentierat stöd måhända här gör att en alltför talrik befolkning blir kvar vid jordbruket.

Från samhällets sida framstår uppenbarligen som eftersträvansvärt att förbättra den jordbrukande befolkningens läge genom att omföra ofullständiga jordbruk till fullständiga jordbruk, i de fall där fördelarna härav äro påtagliga, medelst sammanläggning av härför lämpade brukningsdelar av ofullständiga jordbruk eller stödjordbruk. Samma mål kan även nås genom nyodling i övre Norrland, särskilt i anslutning till förut odlad jord och i nära anslutning till nuvarande bosättning, i de fall där terrängförhållanden, lokalisation eller andra förhållanden verkligen göra sådana åtgärder befogade.

För Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län framträder här alltså frågan om en ytterligare utvidgning av jordbrukets odlade areal. Särskilt är detta av betydelse, då härigenom storleken av brukningsdelarna skulle kunna ökas väsentligt. En ökad nyodling är givetvis mest aktuell för de två nordligaste länen, där betydande arealer för odling lämplig såväl fastmark som torvmark finnes tillgänglig, främst å enskildas marker såväl inom kustlandet som inom vissa delar av lappmarken. Frågan om rationaliserad nyodling med hjälp av arbetsmaskiner är för närvarande jämlikt kungl. uppdrag föremål för gemensam behandling av lantbruks- och egnahemsstyrelserna. För här nämnda jordbruks- och socialpolitiska verksamhet har också egnahemsstyrelsen sitt främsta arbetsfält. Särskilt för nämnda län bör man också kunna tala om jordbruk av den storlek och godhetsgrad att skötseln av dem helt bör upptaga ägarens tid och intresse för att den bästa avkastningen skall kunna utvinnas.

Det bör måhända tilläggas att för främst övre Norrlands del torde ännu så länge jordbrukets produktionsfaktorer icke vara tillräckligt utnyttjade. Sortförädlingen har här arbetat under kortare tid än i södra Sverige. Jordens brukning och skötsel i allmänhet måste i flera fall anses vara mindre utvecklad. Täckdikningen har icke nått mera allmän spridning och betydelsen av förstklassigt utsäde har icke alltid vunnit beaktande. Stora outnyttjade möjligheter finnas för vallodlingen. Kreatursskötseln lämnar också åtskilligt övrigt att önska. Då det gäller vissa jordbruksprodukter borde Norrland kunna bli självförsörjande. Ökad grönsaksproduktion har i detta sammanhang förordats för att komma ifrån den ensidiga kosten, som leder till bristsjukdomar. Potatisodlingen bör även kunna utökas.

Givetvis äro alla dessa spörsmål icke ensidigt norrländska. Men de måste tagas upp till allvarligt övervägande och då icke minst med hänsyn till den betydelse ett utvecklat och vidgat jordbruk har för Norrlands glesbebyggda landsbygd och som stöd för näringslivets utveckling över huvud taget. Det är också nödvändigt att dessa frågor så snart som möjligt närmare studeras. Frågan om det rätta utnyttjandet av manuella arbetskraften och dragarna liksom jordbrukets byggnadskostnader, äro därvid mångskiftande problem, som delvis ha uppmärksammats kanske särskilt i norra Sverige, men som kräva ytterligare ingående studier och övervägande.

I diagrammen, fig. 35 och 36, redovisas för varje region beräknad pro-

Tab. 34. Åkerjordens användning 1937, hektar.

	I Nb	I Vb	II Nb	II Vb	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Höstvete	0	2	3	3	—	12	14	49	—	13	604
Höstråg	3	8	51	145	5	129	63	192	3	33	855
Vårvete	0	1	42	11	2	16	50	196	—	11	129
Vårråg	1	17	18	46	1	16	27	67	3	1	119
Korn	316	1 116	4 334	10 294	587	4 427	4 447	6 871	479	800	5 452
Havre	273	410	1 399	2 130	47	677	2 661	4 292	147	1 019	22 353
Blandsäd	19	65	767	3 279	27	362	681	1 608	37	210	2 639
Baljväxter	1	3	6	26	8	181	27	49	3	4	168
Potatis	613	1 071	1 893	2 380	216	1 193	2 078	3 434	314	357	3 363
Foderrotfrukter	15	43	117	308	5	103	93	218	16	33	542
Grönfoder	579	1 865	1 090	2 940	328	2 274	2 708	1 976	380	132	1 816
Vall	10 820	13 963	45 517	73 089	6 304	32 444	30 477	46 303	5 060	6 221	63 663
Träda o. obrukad jord	181	193	1 156	847	15	207	452	467	26	76	680
Andra växtsl.	4	13	27	39	2	18	25	77	—	7	158
Summa åker	**12 825**	**18 770**	**56 420**	**95 537**	**7 547**	**42 059**	**43 803**	**65 799**	**6 468**	**8 917**	**102 541**

duktion och konsumtion samt överskott och underskott av de mera betydelsefulla jordbruksprodukterna. För varje produkt för varje region finnas två lika höga staplar. Vänster stapel betecknar produktion (snedstreckad yta) och underskott (svart yta) samt i de fall där ingen produktion förekommer endast underskott. Höger stapel betecknar konsumtion av landsbygdsbefolkningen (rutad yta), konsumtion av stads- och tätortsbefolkningen (streckad yta) samt i vissa fall överskott (prickad yta). I konsumtion är endast människornas förbrukning medtagen, ej djurens. Praktiskt taget alla redovisade vegetabiliska överskott torde gå till djurens utfodring.

Den vegetabiliska produktionen har genomgående beräknats genom multiplikation av arealsiffrorna enligt 1937 års jordbruksräkning (tab. 34) med de genomsnittliga hektarskördarna 1928—1937 för länen (tab. 35). Beräkningarna äro behäftade med fel, bl. a. på grund av att länssiffror för hektarskördarna använts. Det hade varit bättre att använda siffror för jordbruksområdena, men då dylika äro tillgängliga endast för de sista åren torde det vara säkrare att använda tioårsmedeltal för länen, ehuru detta innebär ett

Tab. 35. Skörd i kg per hektar i medeltal för åren 1928—1937.

Län	Vete		Råg		Korn	Havre	Blandsäd	Ärter	Vicker	Potatis	Foderrotfrukt.	Hö fr. odlad jord	Hö fr. naturl. äng
	höst-	vår-	höst-	vår-									
Gävleborgs	2 110	1 710	1 870	1 380	1 630	1 610	1 630	1 430	.	13 890	31 920	3 230	1 090
Västernorrl.	1 950	1 610	1 540	1 160	1 570	1 390	1 520	1 230	.	13 610	31 020	3 130	1 240
Jämtlands	.	.	1 710	.	1 670	1 560	1 610	1 480	.	14 960	32 400	3 160	1 280
Västerb.	.	.	1 440	1 050	1 500	1 340	1 440	.	.	15 800	35 240	2 440	830
Norrbottens	.	.	1 310	1 310	1 670	1 630	1 580	.	.	16 590	34 920	3 110	950
Riket	2 370	1 780	1 830	1 300	1 950	1 770	2 110	1 530	1 570	13 660	36 780	3 640	1 180

bortseende från både olikheter inom länen och den successivt fortgående produktionsstegringen per hektar. Utsädet har icke tagits med i beräkningarna, varför överskott äro något för högt och underskott, i de fall där odling över huvud taget förekommer, äro något för lågt redovisade. I samma riktning verka lagringsförlusterna.

Mjölkproduktionen har beräknats med ledning av uppgifter om mjölkmängd per ko inom jordbrukets olika storleksklasser, vilka erhållits av 1938 års jordbruksutredning, samt uppgifter om antalet kor inom varje storleksklass, hämtade ur 1937 års jordbruksräkning. Köttproduktionen avser nötkött och fårkött. Denna liksom fläskproduktionen har beräknats med utgångspunkt från uppgifter ur 1938 års jordbruksutredning. Denna är en s. k. representativ undersökning, vilket innebär att endast ett visst antal brukningsdelar inom varje storleksklass undersökts. För vart och ett av de naturliga jordbruksområdena och deras länsdelar lämnas där uppgifter angående de undersökta brukningsdelarna, om antal djur, antal under ett år nedslaktade djur samt köttproduktion, allt redovisat på jordbrukets storleksklasser. Dock saknas uppgifter om köttproduktion för lappmarken i Norrbottens och Västerbottens län, fjällbygden i Jämtlands län samt mellanbygden i Gävleborgs län. För de områden, där uppgifterna äro fullständiga, ha siffrorna om köttproduktion per djur inom varje storleksklass multiplicerats med det totala kreatursantalet, och genom summering av produktionen inom varje storleksklass har regionens totala produktion erhållits. För de ovan nämnda områdena med ofullständig redovisning har det antagandet gjorts att den genomsnittliga slaktvikten varit densamma som i närliggande områden med fullständigare redovisning. Genom att multiplicera kreatursantal med slaktprocent och beräknad slaktvikt ha produktionssiffrorna erhållits, alltjämt för varje storleksklass, vilka sedan adderats till siffror för regionerna.

Äggproduktionen slutligen har erhållits genom att multiplicera antalet höns med en beräknad medelproduktion av 120 ägg per djur och en reduktion till vikt genom antagandet av 18 ägg per kg.[1]

Beräkningarna av konsumtionen äro grundade dels på folkmängdssiffrorna i 5-års åldersgrupper regionvis, fördelade på egentlig landsbygd, städer och tätorter (fig. 95—105), dels på socialstyrelsens undersökningar av hushållsvanor. Socialstyrelsen har gjort en undersökning av hushållsvanorna i städer och agglomererad landsbygd i riket, avseende förhållandena år 1933, och en annan beträffande småbrukar- och bondefamiljer, avseende förhållandena år 1933—34.[2] Vid konsumtionsberäkningarna har här antagits att uppgifterna om konsumtionsvanorna bland arbetare och lägre tjänstemän i

[1] 1930 års organisationskommitté i Norrbottens läns Hushållningssällskap räknar med 120 ägg per höna och år enligt uppgift i Enequist, G.: Lulebygdens livsmedelsförsörjning, Geographica, Uppsala, 1939.

[2] Sociala meddelanden 1934, nr 12 och 1936, nr 5. Socialstyrelsens under pågående krig utförda undersökningar ha icke använts enär de avspegla abnorma förhållanden.

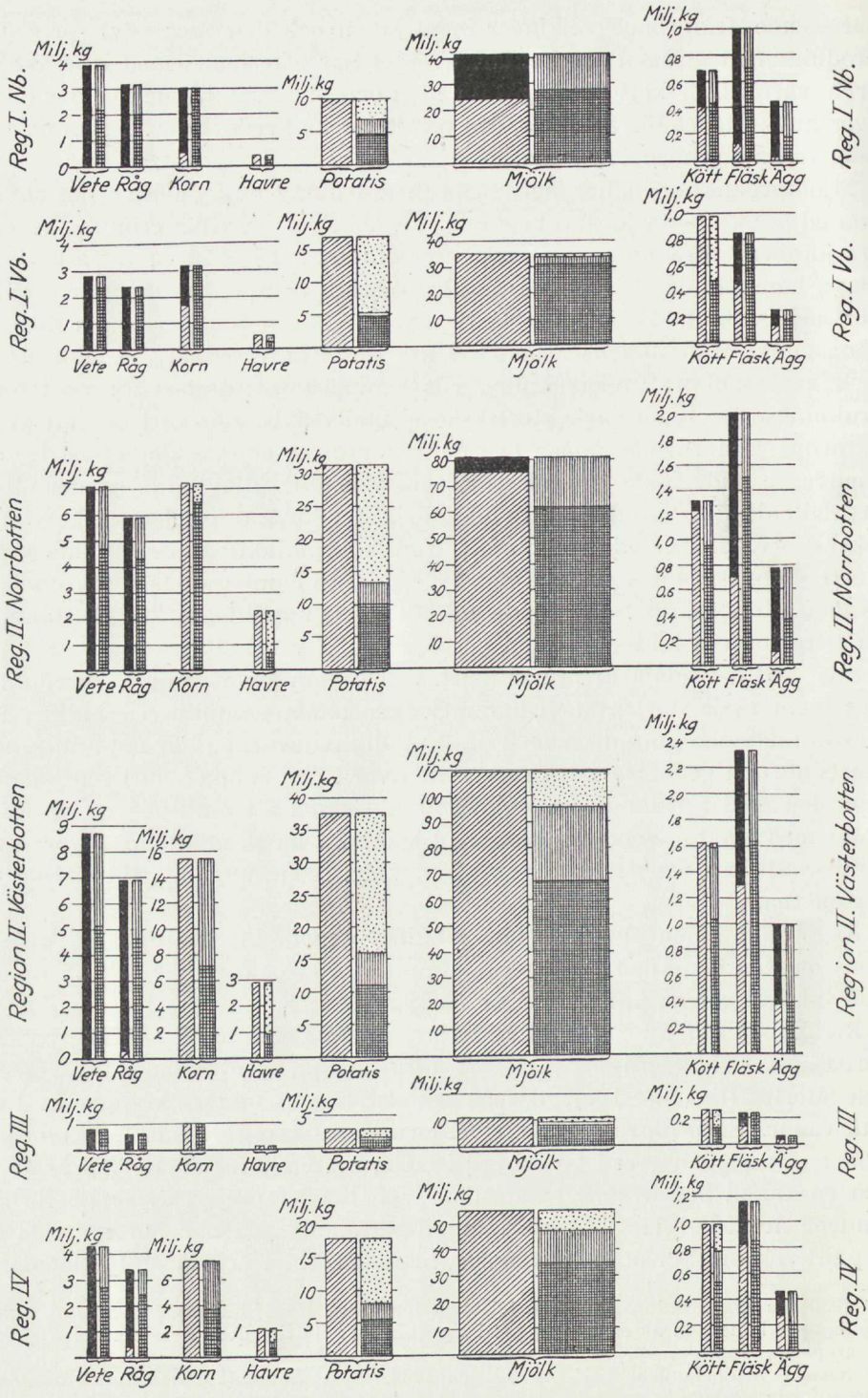

Fig. 35. Produktion och konsumtion av viktigare jordbruksprodukter, regionerna I—IV. För teckenförklaring se fig. 37.

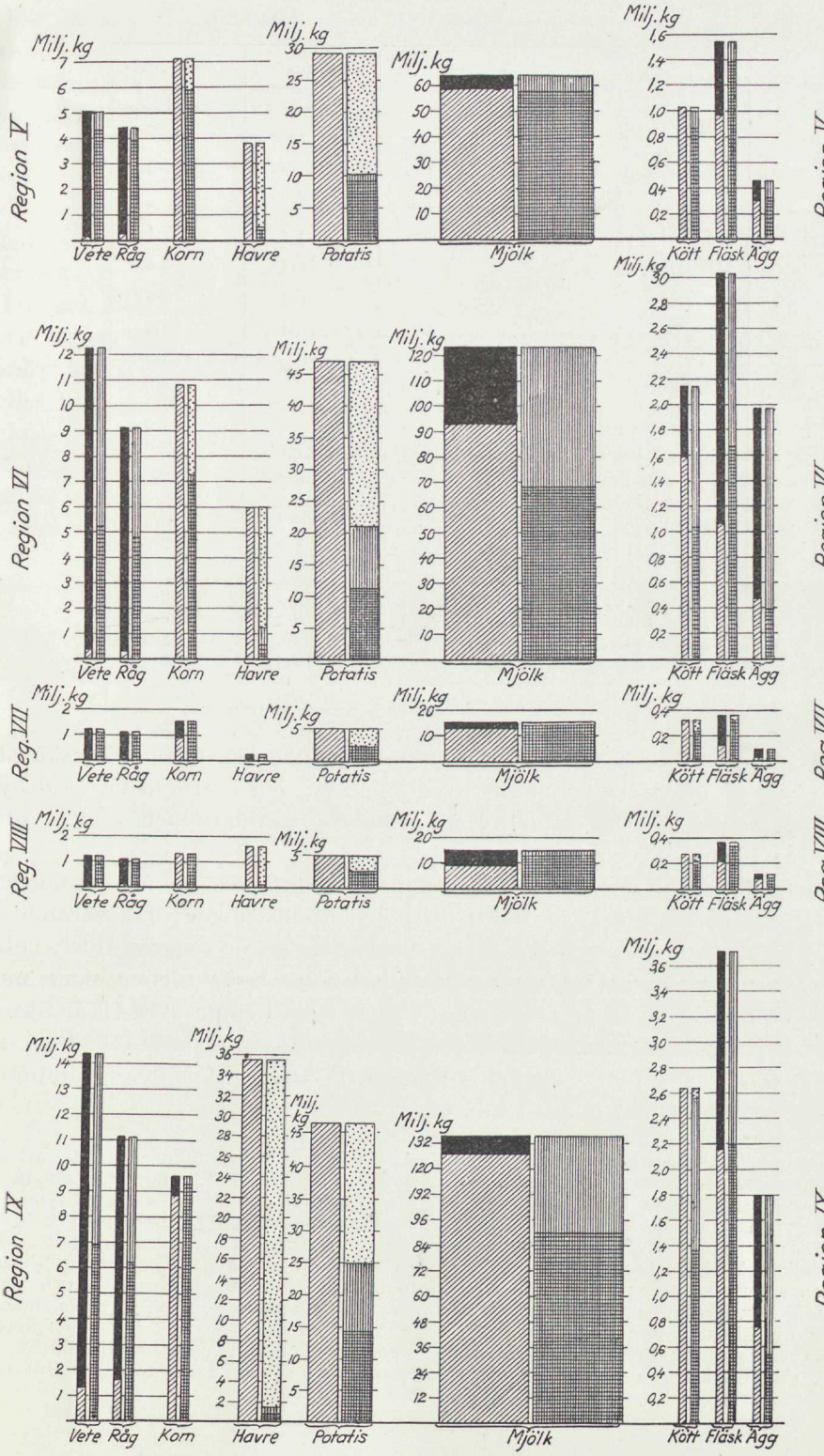

Fig. 36. Produktion och konsumtion av viktigare jordbruksprodukter, regionerna V—IX.
För teckenförklaring se fig. 37.

Tab. 36. Konsumtion per konsumtionsenhet.

Varuslag	Arbetare- och lägre tjänstemannahushåll	Större småbrukare i Norra Sverige
Kött och fläsk, kg	47·8	35·8
Mjölk och grädde, liter	257·5	418·4
Smör, kg	11·4	15·1
Margarin, kg	11·4	3·5
Ost, kg	6·1	5·0
Ägg, st.	226·1	88·5
Mjöl, kg	56·5	144·9
Vetemjöl	40·2	47·9
Rågmjöl	4·5	24·7
Rågsiktsmjöl	9·8	9·2
Annat mjöl	2·1	63·0
Gryn och flingor, kg	6·7	7·3
Havregryn	4·5	3·8
Korngryn	0·2	0·5
Risgryn	1·4	2·2
Andra gryn och flingor	0·5	0·8
Bröd, kg	43·3	9·7
Hårt rågbröd	10·3	6·7
Mjukt grovbröd o. sötlimpa	23·4	2·9
Vetebröd och dyl.	9·6	0·2
Potatis, kg	108·6	134·0

rikets städer och tätorter även äro representativa för de norrländska städerna och tätorterna samt att konsumtionen på den norrländska landsbygden representativt återspeglas av siffrorna för socialgruppen »större småbrukare» i norra Sverige.

I socialstyrelsens undersökningar anges konsumtionen för år och normalfamilj. En normalfamilj omfattar 3·3 konsumtionsenheter, motsvarande en familj på man, hustru och 2 à 3 barn, beroende på de senares ålder, enligt den s. k. amerikanska konsumtionsenhetsskalan. Enligt denna skala motsvarar en man över 15 år 1 konsumtionsenhet, en kvinna över 15 år liksom barn i åldrarna 11—14 år 0·9 enheter, samt barn i åldrarna 7—10, 4—6 och 0—3 år 0·75, 0·40 och 0·15 konsumtionsenheter.[3] Den beräknade konsumtionen per konsumtionsenhet anges i tab. 36.

[3] Mot den amerikanska konsumtionsenhetsskalan har den invändningen gjorts, att den undervärderar barnens konsumtion. Socialstyrelsen har använt skalan för att få ett mått på konsumtionen inom olika kategorier av hushåll. Här ha vi velat gå i motsatt riktning och komma fram till den totala konsumtionen av vissa varor, uttryckt i kg. Genom att först använda konsumtionsenhetsskalan för att reducera ett godtyckligt sammansatt hushålls konsumtion i kg för vissa varor till konsumtionen inom ett hushåll med en sammansättning motsvarande ett visst antal konsumtionsenheter (3,3) och sedan tillämpa konsumtionen (i kg) av vissa varor per konsumtionsenhet på hela befolkningen omräknad i konsumtionsenheter, komma de väsentligaste av felen i den amerikanska konsumtionsenhetsskalan att försvinna. Regionalt kunna förskjutningar inträffa, då befolkningen ej har samma sammansättning i hela norra Sverige. Om man

För att göra en jämförelse mellan konsumtion och produktion, måste en omräkning av konsumtionen eller produktionen ske till gemensamma sorter. Här har valts att omräkna konsumtionen så att den svarar mot vegetabilie- och animalieproduktionens redovisningssorter. Smör och ost har således omräknats till mjölk samt mjöl, gryn och bröd till omalen säd. För tillverkning av 1 kg smör har antagits åtgå 24 kg mjölk och för ost 11 kg. När säden males har antagits att 75 % av vikten erhålles som mjöl. Omalet korn och havre ge 70 resp. 60 % gryn.[1] Av 1 kg mjöl erhålles 1·3 kg mjukt bröd eller 0·8 kg hårt bröd.[2]

I norra Sverige konsumeras enligt undersökningarna av hushållsvanorna stora kvantiteter annat mjöl än vete och råg, inom socialgruppen »större småbrukare» icke mindre än 208 kg per normalhushåll och år mot 6·5 kg i mellersta Sverige. Denna konsumtion har i beräkningarna i sin helhet betecknats som kornmjöl med bortseende från konsumtionen av potatismjöl. Det mjuka brödet har i städerna och tätorterna till hälften ansetts bakat av råg, till hälften av vete och på landsbygden till hälften av råg och till hälften av korn.

Tab. 37. Produktion av viktigare jordbruksprodukter.

Region	Vete dt	Råg dt	Korn dt	Havre dt	Potatis dt	Mjölk dt	Nötkött dt	Fårkött dt	Fläsk dt	Ägg 1 000 st.
I Nb ...	—	52	5 277	4 450	101 697	250 070	3 610	500	1 340	451
I Vb ...	45	294	16 740	5 494	169 218	347 120	9 200	590	4 540	2 650
II Nb ..	690	904	72 378	22 804	314 049	756 450	11 740	580	7 090	2 126
II Vb ..	215	2 571	154 410	28 542	376 040	1 095 570	15 560	680	12 840	6 617
III	30	136	9 803	733	32 314	106 960	2 540	140	1 470	706
IV	480	2 406	73 931	10 561	178 473	558 640	9 550	300	8 330	5 164
V	1 057	2 634	70 747	37 661	288 607	581 400	9 840	520	9 790	5 456
VI	4 112	3 734	107 875	59 659	467 367	929 790	15 590	350	10 770	8 847
VII	—	51	7 999	2 293	46 974	135 050	3 070	160	1 310	545
VIII	462	631	13 040	16 406	49 587	96 270	2 590	170	2 130	1 523
IX	13 945	16 939	88 819	355 359	464 343	1 270 020	25 520	790	21 770	13 847
Summa	**21 036**	**30 352**	**621 019**	**543 962**	**2 488 669**	**6 127 340**	**108 810**	**4 780**	**81 380**	**47 932**

Som framgår av det föregående äro beräkningarna av såväl produktion som konsumtion att beteckna som grova överslag. Utslagen äro emellertid så stora att de i allmänhet kraftigt överstiga överslagsberäkningarnas felgränser och därför är det berättigat att grunda slutsatser på beräkningarna, ehuru de måste dragas med försiktighet.

går ut ifrån att barnens konsumtion enligt den använda skalan undervärderats kommer man till det resultatet att den totala konsumtionen anges för lågt i relativt barnrika områden och i motsvarande grad för högt i relativt barnfattiga områden. Dessutom kunna andra smärre avvikelser uppkomma i samband därmed, eftersom konsumtionens fördelning på olika livsmedel ej är densamma i alla åldrar.

[1] Enligt uppgifter från Kooperativa Förbundet. Beträffande omräkning av mjöl och gryn till omalen säd har Statistiska Centralbyrån i »Jordbruk och boskapsskötsel» för 1936 vid beräkning av rikets totala konsumtion av brödsäd använt andra omräkningstal: 100 kg vete = 70 kg vetemjöl; 100 kg råg = 65 kg rågmjöl.

[2] Enligt grunderna för Livsmedelskommissionens ransoneringsbestämmelser.

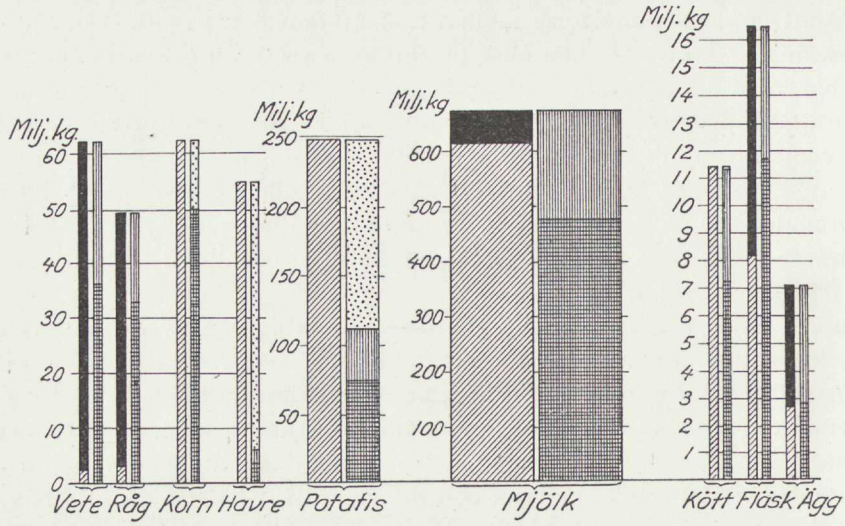

Fig. 37. Produktion och konsumtion av viktigare jordbruksprodukter i Norrland. Husdjurens konsumtion är ej medräknad. Varje produkt representeras av två staplar. Beträffande vete, råg, korn, havre, potatis och mjölk äro staplarnas bredd så avpassade att deras ytor äro proportionella mot viktsmängderna.

På vänsterstapel är:
snedstreckad yta = produktion;
svart yta = underskott.

På högerstapel är:
rutad yta = landsbygdsbefolkningens konsumtion;
streckad yta = tätortsbefolkningens konsumtion;
prickad yta = överskott.

En överblick av produktion och konsumtion i Norrland i dess helhet, fig. 37, ger följande resultat. Stora underskott föreligga av vete och råg, ett litet överskott av korn, ett stort överskott av havre och potatis, vilka emellertid, om man som sig bör medräknar utsädet och djurens konsumtion, sannolikt förvandlas till underskott. Självförsörjning föreligger med avseende på kött, men mjölk visar underskott och fläsk och ägg visa stora underskott. Till detta kommer betydande underskott av rotfrukter och grönsaker, enligt trädgårdsdirektör Gustav Löfving uppgående till 6 à 7 miljoner kg per år.[1] Vid bedömandet av underskotten bör man också taga med i räkningen att den nuvarande näringsstandarden är låg och bör höjas kraftigt.

Mot bakgrunden av den i det föregående tecknade bilden av det svenska jordbrukets avsättningsmöjligheter och den ovan gjorda jämförelsen mellan produktion och konsumtion i Norrland har man förutsättningar att besvara frågan vilka möjligheter, som avsättningsmarknaden ger att öka den norrländska jordbruksproduktionen. Möjligheterna att avsevärt öka produktionen i riket i dess helhet äro små, i Norrland stora, detta under förutsättning att de norrländska produktionskostnaderna kunna hållas så låga att de icke överstiga de sydsvenska jämte fraktkostnaden från södra Sverige till Norrland. Produktionskostnaderna kunna hållas låga antingen genom låga löner

[1] Härnömässan 1941, utgiven av Härnösands tekniska förening, Härnösand 1941. Under nuvarande krig har grönsaksodlingen ökats avsevärt.

eller genom en god jordbruksteknik, fattat i ordets vidaste mening. Då det på grund av kommunikationsteknikens utveckling och befolkningssituationen för varje år torde bli allt svårare att i Norrland bibehålla lägre reallöner än i andra delar av landet återstår endast möjligheten att pressa ned kostnaderna genom en förbättrad teknik.

Växtodlingen och husdjursskötseln.

Under förutsättning av ett rationellt utnyttjande av de möjligheter som naturen ger bör produktionen kunna ökas. Nästa steg i analysen blir att genom en granskning av hur jorden utnyttjas och hur husdjursskötseln bedrives undersöka på vilka områden som den norrländska jordbruksproduktionen har biologiska och tekniska möjligheter att utvidgas. En dylik undersökning måste utföras av experter på norrländskt jordbruk med samtidiga förutsättningar att överblicka vår jordbrukspolitik och faller därför utanför föreliggande utrednings ram. Endast några synpunkter skola här framläggas.

I diagrammen, fig. 38, åskådliggöres användningen av åkerjorden inom de olika regionerna år 1937. Staplarna beteckna från vänster till höger vete och råg (1), korn (2), havre (3), blandsäd (4), potatis (5), grönfoder (6), vall (7) samt träda och andra växtslag (8). Staplarnas höjd markera hur stor procent av den totala åkerarealen inom respektive regioner, som upptages av ifrågavarande odling. Vallens dominerande ställning är slående.

Vete och råg odlas i nämnvärd omfattning endast i region IX. De mycket stora underskotten borde delvis kunna utfyllas genom en ökad odling, i vissa regioner åtminstone, av råg, av vilket sädesslag det redan nu finnes lämpade sorter. Kornodlingen och havreodlingen liksom odlingen av blandsäd och grönfoder samt potatis borde likaledes kunna utökas för ett bättre täckande av foderbehovet, särskilt för hästarna i skogsbruket, samt svinen, vilka uppfödas i anmärkningsvärt liten omfattning, sett mot bakgrunden av de stora underskotten i fläskproduktionen. Det har även framhållits att en ypperlig kvalitet hos potatisen i kustlandet ävensom i de bättre jordbruksbygderna i inlandet och goda hektarskördar borde kunna motivera en export söder ut.

I hela Norrland dominerar som ovan sagts vallen, som i de olika regionerna upptar mellan 57 och 84 % av den totala åkerarealen. Det är endast den sydligaste regionen, kustlandet i Gävleborgs län, som ligger under siffran 70 %. Vallodlingen utgör jämte den naturliga ängen grunden för mjölk- och köttproduktionen, vilken vad köttet beträffar helt och vad mjölken beträffar nära täcker Norrlands eget behov ehuru vissa områden äro underskottsområden (fig. 35 och 36). En avsevärd utökning av vallen synes därför icke lämplig men väl en intensifiering av vallodlingen, vilket sammanhänger bl. a. med möjligheterna att utvidga arealerna för andra grödor i växtföljden.

Bland andra växtslag framträda rotfrukter och grönsaker med stora möj-

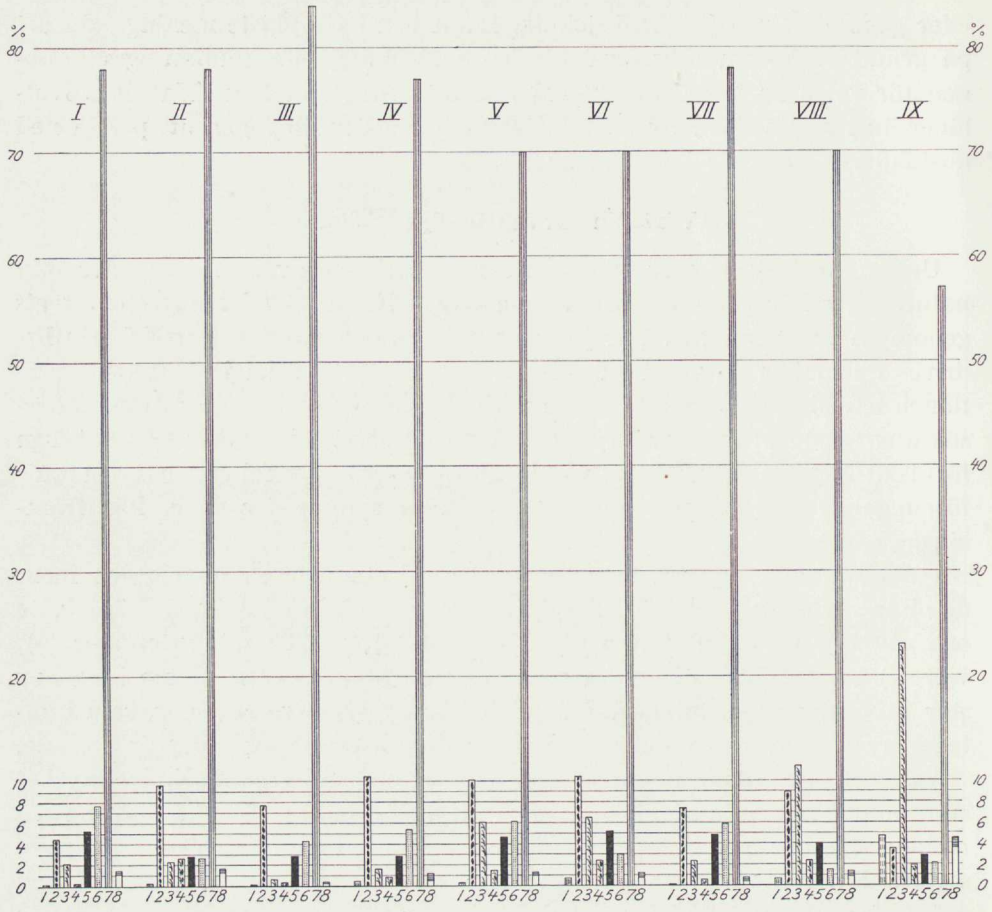

Fig. 38. Åkerjordens användning.

ligheter till ökad odling. Liksom potatisodlingen borde grönsaksodlingen t. o. m. med framgång kunna konkurrera på den sydsvenska marknaden på grund av höga kvaliteter.

Antalen husdjur, nötkreatursenheter och nötkreatursenheternas procentiska fördelning på olika djurslag regionvis anges i tab. 38. Antalen nötkreatursenheter per brukningsdel, tab. 33, är lågt, och följaktligen är djurskötseln mycket arbetskrävande. Detta förhållande är en oundviklig följd av att brukningsdelarna genomgående äro små. Husdjursbeståndet har en ensartad sammansättning över hela Norrland och med hänsyn till balansen mellan produktion och konsumtion måste, som ovan sagts, antalen svin både absolut och relativt betecknas som låga. Fjäderfäaveln måste också anses som dåligt utvecklad.

Tab. 38. Husdjur och nötkreatursenheter regionvis.

	I Nb			I Vb			II Nb		
	Antal kreatur	Antal nötkreatursenheter		Antal kreatur	Antal nötkreatursenheter		Antal kreatur	Antal nötkreatursenheter	
		abs.	rel.		abs.	rel.		abs.	rel.
Kor	15 465	15 465	61·1	21 507	21 507	59·3	42 307	42 307	64·9
Tjurar	59	59	0·2	63	63	0·2	126	126	0·2
Oxar	22	22	0·1	14	14	0·0	21	21	0·0
Ungnöt	5 451	2 726	10·8	9 801	4 901	13·5	14 460	7 230	11·1
Hästar	3 612	5 418	21·4	4 479	6 719	18·5	8 001	12 002	18·4
Unghästar	153	115	0·5	464	348	1·0	613	460	0·7
Svin	1 337	334	1·3	4 646	1 162	3·2	6 969	1 742	2·7
Får	11·241	1 124	4·4	13 045	1 305	3·6	13 003	1 300	2·0
Getter	607	50	0·2	3 231	268	0·7	27	2	0·0
Summa	—	**25 313**	**100·0**	—	**36 287**	**100·0**	—	**65 190**	**100·0**

	II Vb			III			IV		
Kor	60 596	60 596	63·1	6 542	6 542	56·8	31 473	31 473	58·5
Tjurar	119	119	0·1	22	22	0·2	119	119	0·2
Oxar	19	19	0·0	10	10	0·1	41	41	0·1
Ungnöt	19 296	9 648	10·0	3 495	1 748	15·2	14 118	7 059	13·1
Hästar	12 530	18 795	19·6	1 392	2 088	18·2	6 789	10 184	18·9
Unghästar .	1 919	1 439	1·5	238	179	1·6	2 081	1 561	2·9
Svin	15 914	3 979	4·1	1 162	291	2·5	7 716	1 929	3·6
Får	15 000	1 500	1·6	3 014	301	2·6	6 669	667	1·2
Getter	251	21	0·0	3 819	317	2·8	9 561	794	1.5
Summa	—	**96 116**	**100·0**	—	**11 498**	**100·0**	—	**53 827**	**100·0**

	V			VI			VII		
Kor	35 057	35 057	58·5	50 311	50 311	63·8	8 260	8 260	60·2
Tjurar	114	114	0·2	205	205	0·3	44	44	0.3
Oxar	33	33	0·1	40	40	0·1	8	8	0·0
Ungnöt	14 458	7 229	12·1	17 698	8 849	11·2	3 839	1 920	14·0
Hästar	8 330	12 495	20·9	9 633	14 450	18·3	1 712	2 568	18·7
Unghästar .	834	626	1·0	1 123	842	1·1	107	80	0·6
Svin	9 661	2 416	4·0	12 292	3 073	3·9	1 303	326	2·4
Får	11 547	1 155	1·9	7 859	786	1·0	3 524	352	2·6
Getter	9 586	796	1·3	2 801	233	0·3	2 027	168	1·2
Summa	—	**59 921**	**100·0**	—	**78 789**	**100·0**	—	**13 726**	**100·0**

	VIII			IX		
Kor	5 653	5 653	57·0	60 977	60 977	59·4
Tjurar	15	15	0·2	433	433	0·4
Oxar	7	7	0·1	37	37	0·0
Ungnöt	2 330	1 165	11·7	23 209	11 605	11·3
Hästar	1 396	2 094	21·0	14 415	21 622	21·1
Unghästar .	89	67	0·7	1 241	931	0·9
Svin	2 153	538	5·4	20 112	5 028	4·9
Får	3 736	374	3·8	17 511	1 751	1·7
Getter	90	8	0·1	3 324	276	0·3
Summa	—	**9 921**	**100·0**	—	**102 660**	**100·0**

Husdjurssköts elns rationalisering är särskilt viktig på grund av befolkningssituationen med dess mest utpräglade drag, kvinnounderskotten. Mångenstädes i Norrland är det nu mycket svårt att få folk till ladugårdsarbete. De enda framkomliga utvägarna ur denna svårighet, som tilltar för varje år, synes vara att männen i större omfattning än nu rycka in som ladugårdsskötare samt möjligen att djuren sammanföras i större ladugårdar där förutsättningar härför finnas genom att större områden åker, fördelade på flera ägare, ligga jämförelsevis samlade.

Skogsbruket.

Utnyttjandet av de norrländska skogarna har nått därhän att för närvarande mer än hela årliga tillväxten tages ut. Problemet är att på lång sikt höja skogarnas avkastning. Detta är nödvändigt ty skogen utgör grunden för den norrländska landsbygdens och de norrländska träindustriorternas dominerande bytesproduktion, ja, den är så betydelsefull att man kan beteckna den som grundvalen för Norrlands och hela rikets viktigaste bytesproduktion. Som påvisats i det föregående, sid. 8, är det bytesproduktionen, som är bestämmande för välstånd och folkmängd, icke egenproduktionen, vilken i en modern hushållning kan utvecklas endast i kraft av bytesproduktionen.

Det är alltså nödvändigt att skogen skötes med strävan mot ett uthålligt skogsbruk. Det är även för skogsbrukets del alldeles nödvändigt, att man i fortsättningen kommer att handla efter målmedvetna grundlinjer med hänsynstagande till de näringslivets krav beträffande råvarutillgångarna och deras dispositioner, som kunna vara lämpliga och de anvisningar som såväl praktisk skogsvård som vetenskaplig forskning kunna giva på frågan. Dess bättre äro förhållandena så, att denna för särskilt Norrland men även för hela vårt land viktiga fråga under de närmaste åren i många avseenden lärer kunna bättre överblickas och givas bättre förutsättningar för en riktig lösning än tidigare. Här må endast erinras om, att under åren 1938—1942 en ny och utförlig inventering av skogarna i alla Norrlandslänen skett genom 1937 års riksskogstaxeringsnämnd med undantag för Norrbottens läns lappmark, där annat material kunnat utnyttjas. Under år 1943 beräknas på samma sätt Kopparbergs län i huvudsak bli inventerat. Överslagsinventeringar äro av riksskogstaxeringsnämnden dessutom gjorda för Älvsborgs, Östergötlands, Kalmar och Örebro län. Riksskogstaxeringsnämndens resultat äro ej ännu alla publicerade. Med särskild tanke på det norrländska skogsbrukets problem har Kungl. Maj:t den 6 mars 1942 dessutom givit chefen för statens skogsförsöksanstalt i uppdrag att påskynda vissa för avverkningsberäkningar m. m. erforderliga produktionsundersökningar, för vilket ändamål särskilda medel anslagits. Även på andra sätt har både skoglig och teknisk forskning avseende skogsbruket numera kommit att uppmärksammas, icke minst med hänsyn till de norrländska skogs- och träförädlingsproblemen. I detta samman-

hang må även nämnas den nu pågående omarbetningen av den provisoriska lappmarkslagen i samband med en allmän överarbetning av skogsvårdslagen. Alla dessa liksom ett flertal andra nära hit hörande frågor böra i det fortsatta utredningsarbetet sammanbindas helt och läggas som grund för överväganden och program. Det är endast det förhållandet att materialet ännu icke föreligger tillgängligt som gör att dessa frågor i denna förberedande utredning icke behandlats utförligare.

Liksom i fråga om jordbruket är det nödvändigt att sammanställa skogsbrukets problem med befolkningsproblemen. Som förut visats måste man vänta sig en stagnerande eller fallande landsbygdsbefolkning och en kraftigt fallande folkmängd i de yngre arbetsföra åldrarna. Denna situation kan för skogsbrukets del endast mötas genom ökad rationalisering av arbetet i skogen, dels rationalisering eller mekanisering av alla arbetsmoment där detta är möjligt eller kan bli möjligt och dels rationalisering med avseende på arbetskraftens utnyttjande, främst genom ett mera effektivt utnyttjande av arbetsåret och då i anslutning till förhållandena inom jordbruket. I detta sammanhang bör även frågan om konjunktursvängningarna ägnas uppmärksamhet.

Nödvändigheten av en effektivisering av skogsbruket härrör från att man måste vänta sig å ena sidan höjda löner på grund av att andra näringsgrenar komma att konkurrera om speciellt ungdomarna, å andra sidan konkurrensen från utlandet på den utländska marknaden och därmed från länder, som redan före nu pågående krig hade en mycket låg lönenivå i förhållande till den svenska och som efter kriget sannolikt komma att ligga ännu lägre med avseende på lönenivån.

Som befolkningsbilderna visa har man att vänta sig stora årskullar i de äldre arbetsföra åldrarna parallellt med bristen på ungdomar. Då de äldre kommit förbi flyttningsåldrarna och även den för omskolning lämpliga eller möjliga åldern, måste man vara beredd på arbetslöshetssvårigheter för dem. Ehuru denna fråga måste bli föremål för ytterligare utredning är det här på sin plats att peka på en utväg. Denna äldre befolkning borde kunna användas för skogsvårdande åtgärder och så att säga pensionera sig själva genom att lämna efter sig välskötta skogar åt den relativt fåtaliga kommande generationen. Härigenom skulle, förutom fördelen av att ett sysselsättningsproblem löstes, den vinsten göras, att det bleve lättare för den kommande generationen att upprätthålla en god ekonomisk standard och sannolikt också tillfredsställande födelsesiffror.

Jordbruk och skogsbruk.

Frågan om effektiv samverkan mellan jordbruk och skogsbruk har knappast varit föremål för mera grundligt studium. I utredningen Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor har emellertid G. Hävermark gjort en analys av

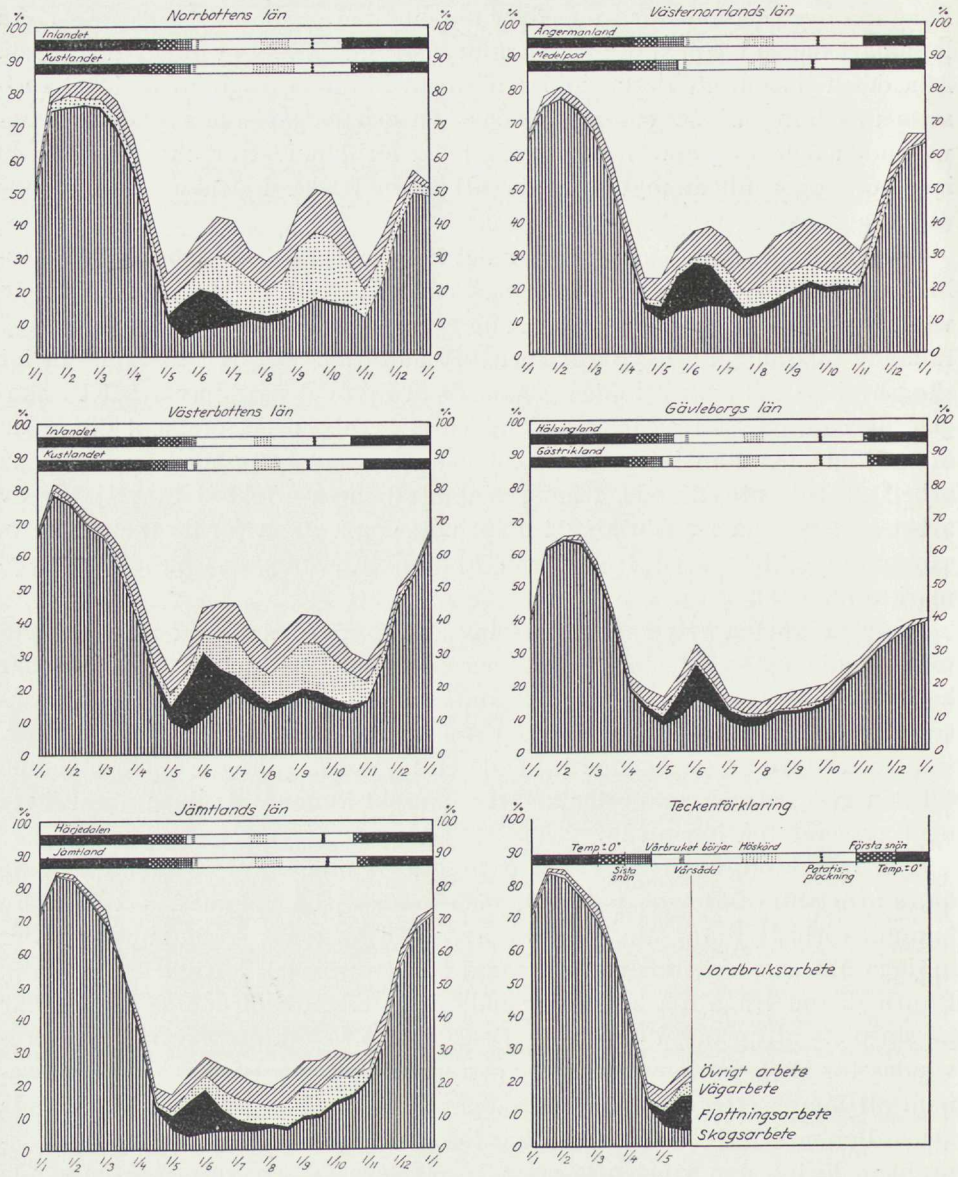

Fig. 39. Arbetsåret för norrländska skogsarbetare-hemmansägare enl. Hävermark samt årstiderna och några moment i jordbruksarbetet enl. redovisningen sid. 82.

skogsarbetarnas sysselsättning under året, vilken är av intresse.[1] I diagrammen, fig. 39, redovisas länsvis enligt hans uppgifter den procentuella fördelningen på olika sysselsättningar under året för jordbrukare och deras söner, som deltaga i skogsarbete. I diagrammen anges horisontellt årets

[1] Sveriges officiella statistik, Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor av Kungl. Socialstyrelsen, del I, Stockholm 1938.

gång, markerad av datumsiffrorna längst ned. Vertikalt anges den procent till vilken de uppgiftslämnande vid ifrågavarande tidpunkter uppgivit sig ha varit sysselsatta inom fem olika slag av arbete, skogsarbete, flottningsarbete, vägarbete, »övrigt arbete» samt jordbruksarbete. Med de horisontella banden i diagrammens övre delar anges jordbrukets huvudfaser, tidpunkterna för vårens ankomst, den sista snön, vårbrukets början, vårsådd, höskörd, potatisplockning, den första snön samt vinterns ankomst, allt enligt i det föregående redovisade uppgifter.

Under skogs-, flottnings- och vägarbete samt »övrigt arbete» kan man förutsätta att vederbörandes arbetskraft varit åtminstone någorlunda effektivt utnyttjad. Detta kan man däremot icke förutsätta under den mycket stora del av året då jordbruksarbete redovisas. I samtliga diagram förekommer en period under våren, då 70—80 % av arbetet anges som jordbruksarbete, men denna period infaller innan vårbruket börjar. Här finnes sannolikt i många trakter en betydande dold arbetslöshet. Toppbelastningen i flottningsarbetet synes sammanfalla med toppbelastningen i vårbruket.[1] Under höskörden skjutas uppenbarligen i allmänhet andra arbeten något åt sidan, vilket sammanhänger med vallens utomordentligt starka del i växtföljden, men under skördetiden i övrigt äro berörda hemmansägare och deras söner till stor del, olika i olika län, sysselsatta med vägarbete eller annat arbete. På senhösten föreligger sannolikt åter en period av dold arbetslöshet, då arbetskraften redovisas upptagen för jordbruket.

Diagrammen belysa särskilt genom den stora förekomsten av andra arbeten än jordbruksarbete under en av dettas brådaste tider, på våren, det ofta påtalade förhållandet att jordbruket skjutes åt sidan så snart som ett kontantavlönat arbete erbjuder sig, ett förhållande som man på sina håll velat bota genom att göra en klar boskillnad mellan jordbruk och skogsbruk. Som framgår av det föregående synes en dylik lösning icke möjlig. Lösningen måste sökas i en rationell samverkan mellan jordbruk och skogsbruk med hänsynstagande till olika förhållanden i olika bygder.

En av den fortsatta utredningens viktigaste uppgifter är att grundligt utreda möjligheterna att effektivisera det norrländska jordbruket och skogsbruket. Detta måste med få undantag ske genom en samverkan mellan de båda näringsgrenarna så att den mänskliga arbetskraften i största möjliga utsträckning utnyttjas året runt. Med avseende på de unga gäller det i framtiden icke att finna sysselsättning utan att ordna arbetet så att de erhålla säkrare inkomster, kontant eller in natura, så att de icke dragas bort från utan förbli på den norrländska landsbygden och där få möjlighet att i vida

[1] Man måste emellertid vara försiktig vid bedömandet av diagrammen på denna punkt. Uppgifterna om tidpunkterna för vårbruket är medeltal för en lång följd av år men medeltal för stora och ganska heterogena områden, och uppgifterna om arbetskraften gälla två bredvid varandra liggande år, vilka icke utan vidare kunna anses representativa. I Lappmarken utföres den mycket arbetskrävande bäckflottningen i lagom tid före vårbruket.

större utsträckning än nu bilda familj. Med avseende på de äldre kommer sannolikt även i fortsättningen sysselsättningsproblemet att vara aktuellt. Det är av vikt att de utnyttjas för uppgifter, som på lång sikt öka icke blott den norrländska skogens utan även jordens produktivitet. Inom skogsvårdsstyrelsen i Gävleborgs län torde man redan nu ha ägnat hithörande frågor särskild uppmärksamhet. Även inom andra län, bl. a. Västernorrlands och Norrbottens län har frågan ägnats förberedande studier. Vall- och mosskulturföreningen räknar också med att i sina studiegårdar kunna belysa dessa viktiga spörsmål.

Den lokala produktionen och tätorterna.

Städerna och tätorterna hysa den mindre delen av Norrlands befolkning, mellan 25 och 50 % i de olika länen. Denna befolkning finner sitt uppehälle så gott som uteslutande i lokal produktion av olika slag. Man kan emellertid ej vända på detta påstående och säga att den lokala produktionen så gott som uteslutande återfinnes i städer och tätorter. På landsbygden finns en ganska omfattande lokal produktion, dels spridd över landsbygden och då vanligen egenproduktiv, dels i orter, som på grund av liten befolkning eller ofullständig redovisning kommit att hänföras till landsbygden. Parallellismen mellan stads- och tätortsbefolkningen å ena sidan samt den lokala produktionen, speciellt i dess bytesproduktiva former, å den andra, är emellertid som ovan sagts tillräckligt starkt utpräglad för att berättiga sammankopplingen av dem, om man blott samtidigt håller avvikelserna i minnet.

Den lokala produktionen är utomordentligt mångskiftande och det är nödvändigt att systematiskt gå igenom dess viktigare grenar. Detta skall göras i den ordning, som anges av yrkesgruppernas kvantitativa betydelse, industri och hantverk, handel och samfärdsel samt allmän tjänst och fria yrken.

Industri och hantverk.

Översikt.

Huvudgruppen industri och hantverk gav år 1930 försörjning åt stora delar av befolkningen i Norrland, omkring 35 % i Gävleborgs och Västernorrlands län, 16 % i Jämtlands, 22 % i Västerbottens och 25 % i Norrbottens län.

Hantverk och småindustri anses med vissa föredömliga lokala undantag svagt utvecklade. Då de huvudsakligen äro egenproduktiva måste detta förhållande ytterst bottna i en allmän svaghet i näringslivet, och även om mycket kan göras för att främja hantverk och småindustri genom direkta åtgärder i form av exempelvis undervisning, kreditlättnader och understöd, finns det

intet som i det långa loppet kan ersätta en uppryckning av andra verksamhetsgrenar, främst de bytesproduktiva. Om man lyckas att få de bytesproduktiva förvärvsgrenarna mera bärkraftiga, får den till dessa knutna befolkningen ävensom företagen själva ekonomiska möjligheter att efterfråga hantverkets tjänster, vilket är den främsta förutsättningen för dess blomstring. Åter igen måste alltså vikten av att bringa de bytesproduktiva verksamheterna i god funktion understrykas.

Industrien ger uppehälle åt det stora flertalet av befolkningen i huvudgruppen industri och hantverk. I diagrammen, fig. 40 och 41, anges arbetarantalen 1929 och 1937 i de olika industribranscherna, fördelade regionvis på administrativ landsbygd och städer. Vid diagrammens baser anges med bokstäver branschernas beteckningar och med siffror de huvudgrupper, under vilka de sortera. Varje bransch åskådliggöres av två staplar, den vänstra markerande år 1929, den högra år 1937. Årtalen äro valda så att de representera två högkonjunkturer, varigenom jämförelserna bli så rättvisa som möjligt. Staplarnas höjd ange arbetarantalen. Endast branscher med mer än 10 arbetare inom respektive områden äro medtagna.

Industristatistiken ger direkt möjlighet att dela upp materialet på administrativ landsbygd och städer. Denna möjlighet har utnyttjats så mycket hellre som den i ett avseende motsvarar den i det föregående gjorda tätortsgrupperingen. Industrien i städerna är nämligen mångsidig och ingår i städernas karakteristiska mångsidiga yrkessammansättning, medan industrien på den administrativa landsbygden, som är lokalt ensidig, till sin dominerande huvuddel ingår i industriorternas ensidiga yrkessammansättning. Stadsdiagrammen, fig. 41, visa ett stort antal branscher utan någon extrem dominans medan de övriga diagrammen, fig. 40 och 41, visa ett litet antal branscher, varav vissa dominera mycket starkt. Det är de starkt dominerande branscherna, som i första hand påfordra uppmärksamhet, och om man som sådana betecknar de branscher som nå över 500 arbetare, finner man dem med ett undantag inom de första, tredje, fjärde och åttonde huvudgrupperna eller inom malmbrytning och metallindustri, träindustri, pappersindustri samt kemisk-teknisk industri. Det är dessa industrier, som bygga på de norrländska naturtillgångarna: malm, skog och vattenkraft. De ha sitt säte förnämligast inom de på kartan, pl. 1, redovisade kategorierna av industriorter: gruv- och metallindustriorter, träindustriorter och övriga industriorter.

På kartorna, fig. 42—85, redovisas de olika branschernas utveckling 1929—1937 inom de olika regionerna, städer och administrativ landsbygd sammanslagna, samt inom det övriga Sverige, i den mån denna utveckling kommer till synes i förändringar av arbetareantalen. På kartorna äro arbetarantalen 1929 och 1937 angivna dels med siffror och dels med ytproportionella tecken, en eller två cirklar i varje region, i några fall ett kryss och en cirkel. Ett kryss och en cirkel betecknar att inga arbetare förefunnos år 1929

1. Malmbrytning och metallindustri.

a) Järnmalmsgruvor och -anrikningsverk.
b) Andra malmgruvor och anrikningsverk.
c) Verk för framställning av järn och stål.
d) Verk för framställning av andra metaller.
e) Järn- och stålmanufaktur.
f) Mekaniska verkstäder.
g) Skeppsvarv.
i) Fabriker för elektriska apparater och ledningar.
k) Metallmanufaktur.

2) Jord- och stenindustri.

b) Torvindustri.
c) Brytning jämte grovhuggning och krossning av sten.
d) Finare stenförädlingsindustri.
e) Kalk- och kritbruk.
h) Tegelbruk.
i) Porslins- och kakelfabriker.
l) Annan jord- och stenindustri.

3. Träindustri.

e) Sågverk och hyvlerier.
g) Låd- och fanérfabriker.
i) Snickeri- och möbelfabriker.

4. Pappers- och grafisk industri.

a) Pappersmassefabriker.
b) Pappersbruk och pappfabriker.
c) Kartongvarufabriker och annan pappersindustri.
d) Tapetfabriker.
e) Grafiska anstalter.
f) Boktryckerier.

5. Livsmedelsindustri.

c) Kvarnrörelser.
f) Bagerier.
i) Choklad- och karamellfabriker.
k) Brännvinsbrännerier.
m) Bryggerier och mälterier.
n) Fabriker för andra dryckesvaror.
o) Tobaksfabriker.
p) Mejerier.
r) Slakterier och charkuterier.
s) Fiskberedningsanstalter och konservfabriker.
t) Annan livsmedelsindustri.

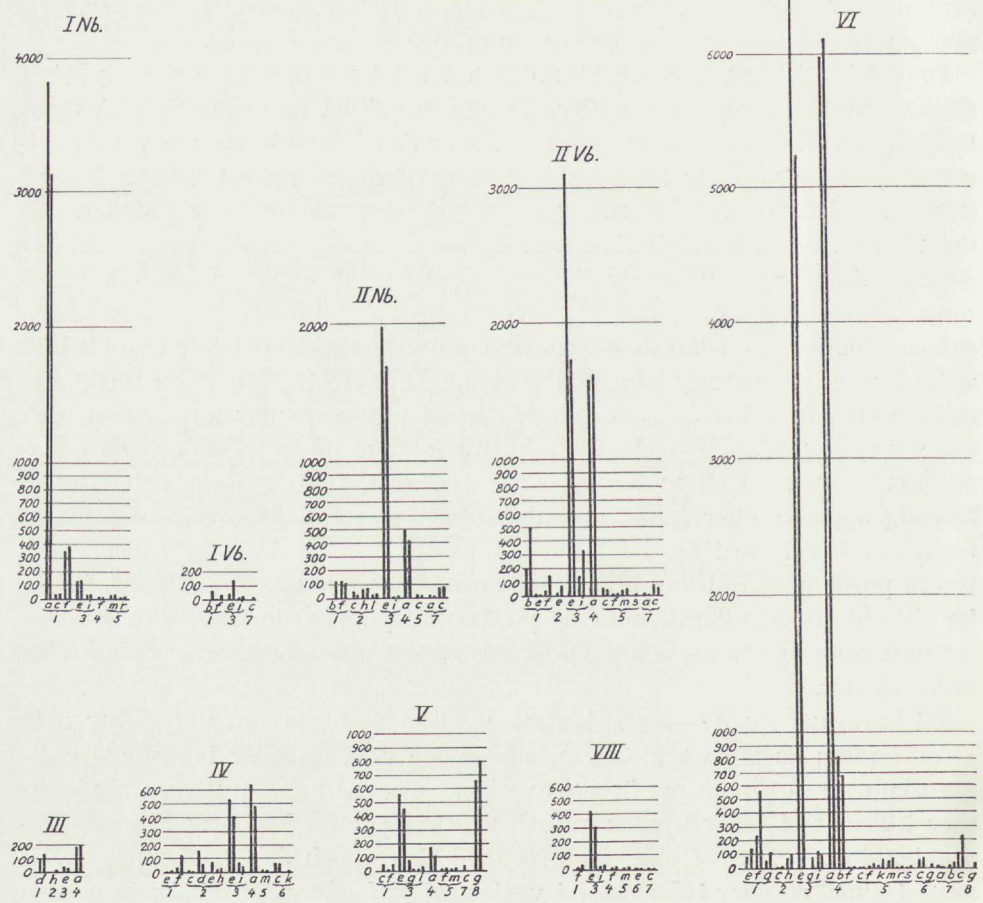

Fig. 40. Industriarbetarantal i olika branscher och regioner 1929 och 1937.

6. Textil- och beklädnadsindustri.

a) Bomullsspinnerier och -väverier.
b) Lin-, hamp- och jutespinnerier och -väverier.
c) Ullspinnerier och ylleväverier.
d) Trikåfabriker.
e) Band- och gardinfabriker samt snörmakerier.
g) Sömnadsfabriker.
h) Hatt- och mössfabriker.
i) Färgerier, blekerier och impregneringsfabriker.
k) Annan hithörande industri.

7. Läder-, hår- och gummivaruindustri.

a) Garverier.
b) Päls- och skinnvarufabriker.
c) Skofabriker.
e) Annan hithörande industri.

8. Kemisk-teknisk industri.

b) Olje-, tvål-, ljus- och parfymfabriker.
d) Kolnings- och trädestillationsverk.
g) Annan kemisk-teknisk industri.

10. Kraft-, belysnings- och vattenverk.

a) Elektricitetsverk.
b) Gasverk.
c) Vattenledningsverk.

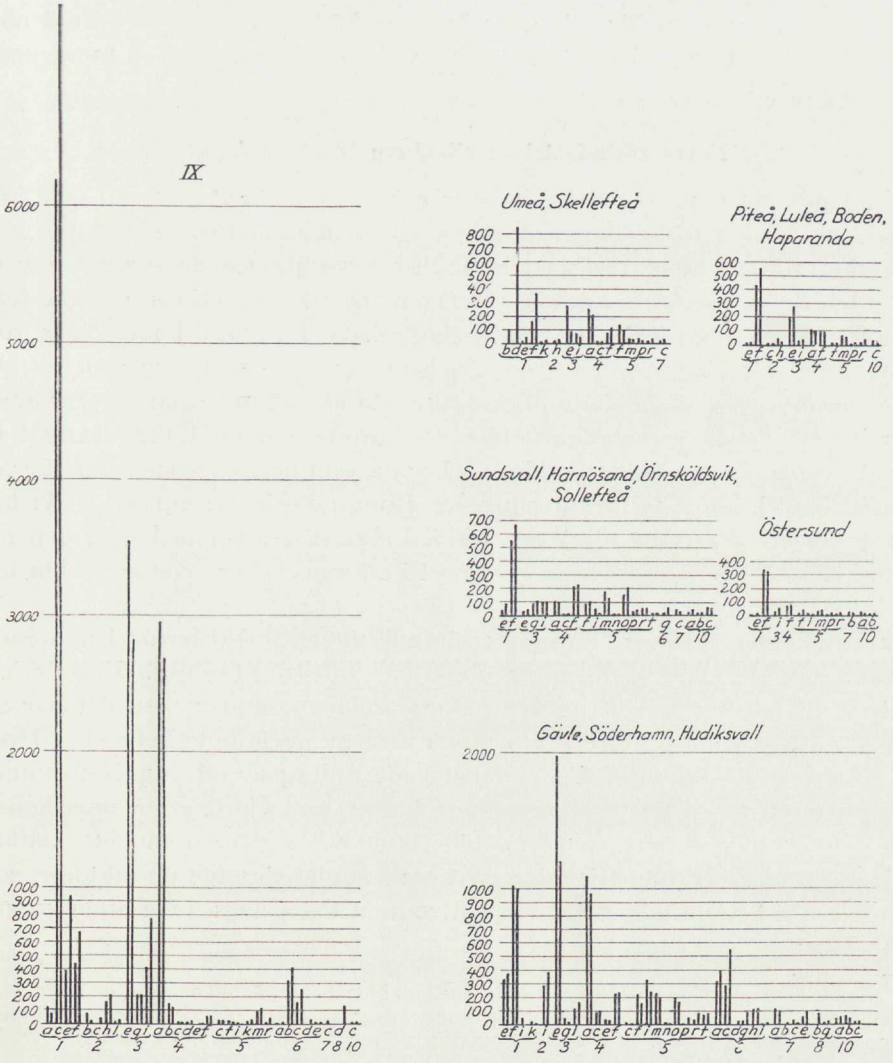

Fig. 41. Industriarbetarantal i olika branscher och regioner 1929 och 1937.

men däremot år 1937. En ny industri har här tillkommit, vars arbetarantal det senare året var proportionellt mot cirkelns storlek. En enda helfylld cirkel betecknar att arbetarantalet var lika stort 1937 som 1929, om den är endast delvis fylld, betecknar den hela cirkeln arbetarantal 1929 och den svarta sektorn arbetarantal 1937. I det senare fallet har arbetarantalet sjunkit och minskningen kan avläsas av den vita sektorns storlek. Av två cirklar bredvid varandra betecknar den vänstra arbetarantal 1929 och den högra ökningen 1929—1937 så att de två cirklarna tillsammans betecknar arbetarantalet det senare året.

Kartorna ge möjlighet att bedöma huvuddragen av de olika industribranschernas utvecklings- och förflyttningstendenser. De skola här diskuteras i tur och ordning, men för att få en bakgrund till diskussionen är det nödvändigt att först se på industriens lokaliseringsproblem från en mera generell synpunkt.[1]

Norrlandsindustriens allmänna förutsättningar.

Ett lands eller en landsdels »industri» är ett kollektivt begrepp och frestelsen ligger nära att bedöma industrien och dess möjligheter kollektivt. Man får icke falla för den frestelsen ty industriutvecklingen är summan av en rad delförlopp, där de enskilda företagen och de olika branscherna följa sina egna utvecklingslinjer. Varje företag arbetar i en hård konkurrens, som tvingar det att utnyttja alla resurser, icke minst de resurser, som en god lokalisering ger. I längden avspeglar sig detta förhållande i en tillväxt av en viss industri eller industribransch i ett område och en tillbakagång i ett annat. Om många företag och branscher ha samma rörelseriktning sker en allmän förskjutning av industrien från ett område till ett annat. Detta kan ske antingen genom att företagen förbli i sina ursprungliga lägen men tillväxa i storlek i ett område och tyna bort i ett annat eller genom direkta förflyttningar.

Många undersökningar ha gjorts rörande industrilokalisering i allmänhet liksom rörande lokaliseringen av särskilda industribranscher. Här är icke platsen att närmare gå in på detta stora problemkomplex men det har sitt intresse att se vilka faktorer, som anses vara av avgörande betydelse. Dessa faktorer komma till uttryck i nedanstående utdrag ur ett enquêteformulär, som använts vid en lokaliseringsundersökning, som gjorts efter amerikanskt mönster av Stockholms stads fastighetskontor.[2] I denna enquête ställdes följande frågor till industrichefer runt om i landet rörande de faktorer, som kunde anses bestämmande för respektive industriföretags nuvarande geografiska läge:

[1] Jämförelser grundade på arbetarantal mellan industrier på olika orter och vid olika tidpunkter kunna självfallet bli rätt missvisande enär arbetarantal påverkas av rationalisering och mekanisering. En fortsatt analys av norrlandsindustrierna måste självfallet läggas på en bredare bas än vad som här är möjligt.

[2] Industri och hantverk i Stockholm, utredning verkställd inom Stockholms stads fastighetskontor, Stadskoll. utl. o. mem. bih. 7 A o. B. 1938.

Avsättningsmarknad: Närheten till lokal avsättningsmarknad?

Arbetskraft: a) Tillgång på yrkeskunnigt folk? b) Tillgång på arbetskraftsreserv? c) Låga arbetslöner? d) Tillgång på arbetarbostäder? e) Billiga levnadskostnader?

Material för produktionen: a) Tillgång på inhemska råvaror? b) Användning av produkter eller biprodukter från närliggande anläggningar?

Kraft och bränsle: a) Tillgång på billig drivkraft? b) Tillgång på billigt bränsle?

Transportförhållanden: a) Goda järnvägsförbindelser? b) Tillgång till industrispår? c) Tillgång till inhemska sjöfartsförbindelser? d) Tillgång till utländska sjöfartsförbindelser? e) Låga hamnavgifter? f) Tillgång till kaj? g) Tillgång till billiga biltransporter? h) Gynnsamma lagringsmöjligheter?

Tomtmark och byggnader: a) Billig tomtmark? b) Billiga lokalhyror? c) Befintlig byggnad, som lämpat sig för fabriksrörelse?

Skatter: a) Låga skattesatser? b) Särskilt erbjudna fördelar?

Finansiella förhållanden: a) Kreditgaranti o. d. av kommun, lokala banker eller andra företag på orten? b) Investering av lokalt kapital i företaget?

Närbelägna industrier: a) Närhet till moder- eller dotterföretag? b) Andra anläggningar inom orten som kunna använda företagets produkter eller biprodukter?

Övriga faktorer: a) Personliga hänsyn t. ex. önskan att bo på just denna plats? b) Andra förhållanden: vilka?

Om man inledningsvis betraktar Norrlands industri kollektivt och ser efter vilka av ovanstående frågor, som för Norrlands del i allmänhet kunna besvaras positivt, finner man att dessa äro i minoritet.

Den lokala avsättningsmarknaden är i allmänhet liten och tillgången på yrkeskunnigt folk är knapp medan arbetskraftsreserven huvudsakligen utgöres av grovarbetare. Härmed sammanhänger en ofta påpekad svaghet, en viss brist på företagaranda hos befolkningen. Arbetslönerna äro i allmänhet icke låga, tillgången på arbetarbostäder är dyrbar att uppehålla på grund av relativt höga byggnadskostnader och klimatiskt betingade höga krav på byggnaderna. Levnadsomkostnaderna äro även i övrigt höga.

De inhemska råvarorna främja skogsindustrierna och gruvdriften men i övrigt är Norrland icke särskilt gynnat på denna punkt och på grund av industriens ensidighet är det endast i vissa fall, som emellertid äro mycket betydelsefulla, möjligt att använda produkter och biprodukter från närliggande anläggningar. Tillgång till billig elektrisk drivkraft finns delvis och borde kunna finnas överallt där industrien i övrigt har möjligheter att existera, men den förda politiken har icke överallt lett till tillfredsställande konsumtionspriser. Billigt bränsle för industriens behov kan knappast sägas vara för handen.

Järnvägsförbindelserna kunna i allmänhet icke betraktas som goda och sjöförbindelserna äro visserligen gynnade av många och goda hamnar men

de blockeras av is under en alltför stor del av året för att kunna betecknas som goda. De övriga frågorna under rubriken »transportförhållanden» äro alltför lokalt betingade för att kunna besvaras generellt. Utanför frågeformuläret falla flottlederna, som äro en tillgång för Norrland och dess skogsindustrier av utomordentligt värde. Billig tomtmark torde i allmänhet finnas, men däremot ej billiga lokalhyror, detta på grund av dryga byggnads-, uppvärmnings- och belysningskostnader. Endast i få fall torde det vara möjligt att utnyttja förut befintliga byggnader.

Låga skatter kan Norrland icke bjuda. De finansiella förhållandena kunna sägas vara varken särskilt gynnsamma eller ogynnsamma. Närbelägna industrier äro i allmänhet fåtaliga på grund av stora avstånd och ensidighet i den industriella utvecklingen.

Vad slutligen övriga faktorer beträffa har man att räkna med en många gånger omvittnad mycket stark hembygdskänsla, som driver norrlänningen att söka sin verksamhet i Norrland, men samtidigt måste man räkna med att industriledare, vilkas önskningar i första hand äro utslagsgivande på denna punkt, rekryteras från hela landet och därför ofta från början sakna denna norrländska hembygdskänsla.

Den gjorda överblicken ger en ganska mörk bild av norrlandsindustriens förutsättningar, en bild, som emellertid blir betydligt ljusare om man betänker att de uppräknade faktorerna ingalunda äro likvärdiga. Vissa av dem kunna vara så tungt vägande — olika för olika fall — att hänsynen till dem blir avgörande, även om de andra helt saknas. Som ovan sagts får man ej heller bedöma industrien kollektivt. Det är nödvändigt att granska varje bransch för att inte säga varje företag för sig. Innan en dylik granskning göres är det emellertid av vikt att beakta ett förhållande, som icke kommer till uttryck i kartorna, nämligen konjunkturvariationerna. Kartorna visa utvecklingen från konjunkturtopp till konjunkturtopp, men de säga intet om växlingarna under konjunkturcykeln, vilka äro betydelsefulla just ur den synpunkt som här måste läggas, nämligen balansen mellan människorna och deras försörjningsmedel.

Konjunkturvariationerna.

En uppfattning om industriens konjunkturkänslighet ur den mänskliga arbetskraftens synpunkt erhålles om man undersöker arbetarantalets minskning från en högkonjunktur till närmast efter densamma följande lågkonjunktur. Under de senaste årtiondena har man bevittnat två sådana förlopp, depressionerna i början av 1920-talet och i början av 1930-talet.

I efterföljande tablå anges industriens arbetarantal, byggnadsindustrien utesluten, i riket, i riket utom Norrland och i Norrland åren 1920, 1921, 1929 och 1932.

Åren 1920 och 1929 representera två konjunkturtoppar, åren 1921 och 1932 voro utpräglade lågkonjunkturår. I föreliggande sammanhang intres-

År	Riket		Riket utom Norrland		Norrland	
	Antal arbetare		Antal arbetare		Antal arbetare	
	Absoluta tal	Relativa tal	Absoluta tal	Relativa tal	Absoluta tal	Relativa tal
1920	417 381	100	357 316	100	60 065	100
1921	328 416	79	280 880	79	47 536	79
1929	453 244	100	391 133	100	62 111	100
1932	400 943	88	348 858	89	52 085	84

serar jämförelserna 1920—1921 och 1929—1932, vilka uttryckas med tablåns relativa tal. Från 1920 till 1921 gick industriarbetarantalen ned från relativsiffran 100 till 79 i riket i dess helhet liksom i Norrland. Från 1929 till 1932 var nedgången starkare i Norrland än i riket i övrigt. I Norrland gick siffran ned från 100 till 84, i riket utom Norrland från siffran 100 till 89. Att döma av tablåns siffror var krisen 1920—1921 icke särskilt svår i Norrland medan däremot krisen 1929—1932 gick hårdare ut över Norrland än över andra delar av landet. Vid bedömandet av siffrorna måste man emellertid beakta dels långtidsförändringarna, dels deltidsarbetets omfattning, vilket icke kommer till uttryck i arbetarsiffrorna.

Nedgången i arbetarantalet 1929—32 i sågverksindustrien, som år 1929 hade ungefär en tredjedel av Norrlands totala industriarbetarantal, var icke huvudsakligen en konjunkturnedgång. Som framgår av fig. 57 var den en varaktig nedgång. Att döma av fig. 42 var förhållandet i viss mån detsamma inom malmfälten i Norrbotten. Sänkningen i arbetarantalen 1929—1932 måste där ses mot bakgrunden av ett på längre sikt minskande arbetarantal, vilket bland annat sammanhänger med en genom mekaniseringen möjliggjord stigande effekt av den mänskliga arbetskraften. Mot bakgrunden av dessa förhållanden förefaller det icke som om Norrlands industri träffades särskilt hårt av 1929—1932 års konjunkturnedgång som sådan.

En uppfattning om deltidsarbetets omfattning erhålles ur uppgifter om antalet arbetstimmar per arbetare. Tyvärr är det vanskligt att få fram dylika uppgifter länsvis; de äro lättillgängliga endast för riket och för enskilda industribranscher i hela riket. I nedanstående tablå anges siffror för *rikets* hela industri och för de i Norrland mest betydelsefulla industribranscherna, järnmalmsgruvor och anrikningsverk, sågverk och hyvlerier samt pappersmassefabriker.

	Arbetstimmar per arbetare		Nedgång 1929—1932 %
	1929	1932	
Samtliga industrigrupper	2 132	1 966	8
Järnmalmsgruvor och anrikningsverk	2 167	1 213	44
Sågverk och hyvlerier	1 790	1 613	10
Pappersmassefabriker	2 320	1 744	25

Inom sågverksindustrien synes man icke i särskilt hög grad ha tillgripit deltidsarbete vilket däremot tycks ha varit fallet i massaindustrien och i synnerhet i gruvindustrien.

Om man dömer efter arbetarantalen synes Norrlands industri icke ha varit särskilt hårt drabbad av de två senaste lågkonjunkturerna. Om man dömer efter antalen arbetstimmar per arbetare synes däremot några av de mest betydelsefulla norrländska industrigrenarna vara svårt utsatta för konjunktursvängningarna. Det här använda materialet är emellertid icke tillräckligt för bestämda uttalanden i denna utomordentligt betydelsefulla fråga och det är en uppgift för den fortsatta utredningen att grundligt utreda den.

Industribranscherna.

Malmbrytning och metallindustri.

Järnmalmsgruvorna, fig. 42, dominera helt industrien i Norrbottens lappmark. Arbetarantalen ha där befunnit sig på tillbakagång i motsats mot i södra Sverige, där en liten ökning kan konstateras. Tillbakagången i Norrbotten beror på mekanisering, ej på minskad produktion. Konjunktursvängningarna äro mycket starka. Från 1930 till 1933 gick arbetarantalet ned till omkring hälften, men icke nog härmed; deltidsarbete tillgreps för de kvarvarande arbetarna i utomordentligt hög grad. Arbetena på att finna botemedel mot konjunktursvängningarna inom gruvindustrien i Norrbotten måste drivas så långt som möjligt. Sakkunniga bedömare anse malmtillgångarna tillräckliga för överskådlig tid. Någon risk för deras snara uttömmande föreligger ej.[1]

[1] *De Geer, G.:* Järnet i Sveriges näringsliv, Stockholm 1932. *Högbom, I.:* Järnmalmernas framtid, Jernkontorets annaler, N. S. 88, 1933.

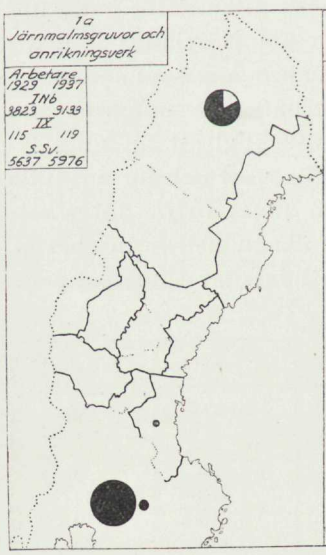

Fig. 42.

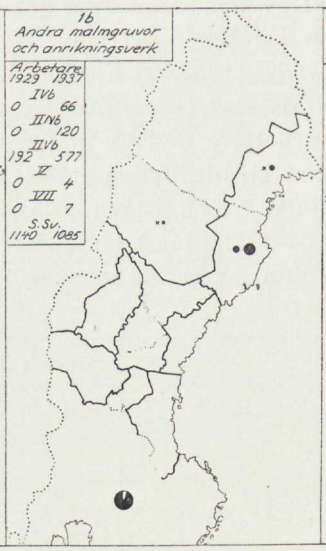

Fig. 43.

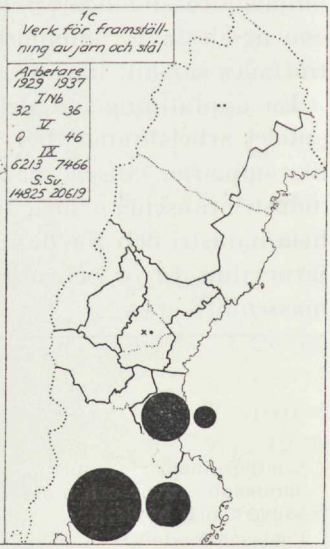

Fig. 44.

Den norrbottniska gruvindustrien har gett upphov till gruvindustriorterna därstädes. Befolkningens yrkesfördelning inom dem åskådliggöres på fig. 18, översta raden, bygd 132. I demografiskt avseende utmärkas gruvorterna av balans mellan könen, en relativt hög giftermålsfrekvens och en fruktsamhet, som ligger ungefär vid riksmedeltalet, fig. 22 och 95.

De starka konjunktursvängningarna inom gruvindustrien äro de norrbottniska gruvindustriorternas helt dominerande problem. De innebära ett ofullständigt utnyttjande av människornas arbetsförmåga, en därmed sammanhängande otillfredsställande livsföring hos de enskilda individerna och höga löner i förhållande till utfört arbete. På grund av bl. a. beroendet av den utländska marknaden höra de till de mest svårlösta industriella och sociala problemen.

Andra malmgruvor och anrikningsverk, fig. 43, samt verk för framställning av andra metaller, fig. 45, ha utvecklats starkt, framför allt i kustlandet i Västerbottens län, medan de minskat sina arbetarantal i sydliga Sverige. Utvecklingen i Västerbottens och Norrbottens län fortgår alltjämt, grundad på nya malmfyndigheter. Dessa industrier bilda grunden för gruv- och metallindustriorterna i Västerbottens län och i Norrbottens kustland. I tätortsförteckningen, sid. 36—39, och kartan, pl. 1, äro endast upptagna Boliden och Ursviken. Kristineberg, Laver och i framtiden sannolikt flera nya anläggningar böra redovisas i den fortsatta utredningen.

Orternas befolkning, fig. 22 och 98, karakteriseras av balans mellan män och kvinnor, stora kullar i de yngre arbetsföra åldrarna, hög giftermålsfrekvens och hög effektiv fruktsamhet. Dessa gynnsamma förhållanden avspegla expanderande försörjningstillfällen, som hittills varit relativt oberörda av konjunkturväxlingarna och förorsakat en stark inflyttning. Dock synes den höga fruktsamheten bero huvudsakligen på den av inflyttningen betingade gynnsamma åldersfördelningen och äktenskapsfrekvensen, ej på en särskilt hög åldersfruktsamhet.

Järn- och stålverk, fig. 44, äro av betydelse endast i Gävleborgs län. Här märkas främst Sandviken, Hofors och Forsbacka, i sin lokalisering bundna av de mellansvenska kvalitetsmalmerna och träkolsförsörjningen från skogarna. I forna tider hade Norrland en mera omfattande järnhantering. »Bruksdöden», som sedan mitten av 1800-talet ödelagt så många hyttor och bruk, har i det närmaste utplånat järnhanteringen norr om Gästrikland. Endast Ljusne och Iggesund leva ännu kvar som säten för järnhantering, ehuru den i dessa orter skymmes bort av skogsindustrierna. Att hoppas är att denna industri även kommer att få betydelse i Norrbotten genom det under anläggning varande järnverket i Luleå. Tidigare försök i samma riktning ha icke lyckats.

Befolkningens struktur i de mot järn- och stålverken svarande gruv- och metallindustriorterna i Gävleborgs läns kustland, fig. 22 och 105, visar balans mellan män och kvinnor, en hög kvinnlig giftermålsfrekvens och en låg effektiv fruktsamhet. Dessa orter anses socialt väl ordnade, men trots detta

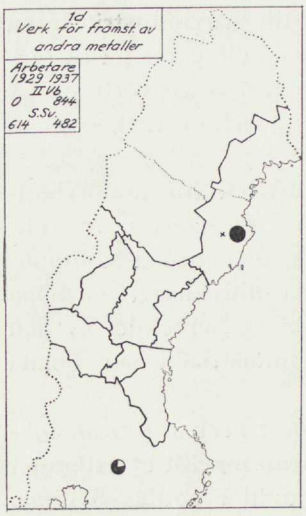

Fig. 45.

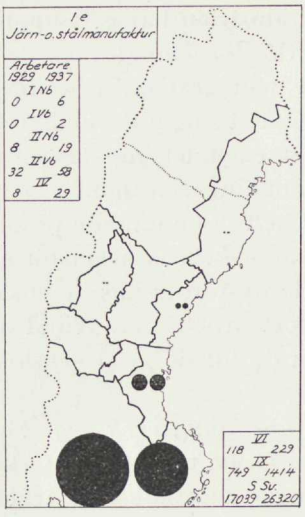

Fig. 46.

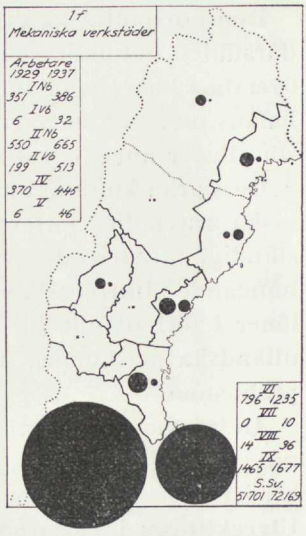

Fig. 47.

är nativiteten så låg, att orterna snart skulle dö ut, om inflyttningen upphörde. Då orterna äro ensidiga och deras industrier konjunkturkänsliga kan en kris inom järnhanteringen få mycket allvarliga konsekvenser inom dem.

Järn- och stålmanufaktur, fig. 46, liksom *metallmanufaktur,* fig. 49, hör hemma huvudsakligen i mellersta Sverige, där den har gamla anor och utvecklats förnämligast som kvalitetsindustri. Dessa industrier, som tillväxt mycket starkt, äro till sin lokalisering i hög grad bestämda av tillgång till yrkeskunnig arbetskraft och kontakt med marknaden[1], vilket torde förklara deras svaga utveckling i Norrland. Möjligt är att en bättre yrkesutbildning och en höjd allmänstandard i Norrland skulle kunna ge dem bättre utvecklingsmöjligheter där.

Den *mekaniska verkstadsindustrien,* som i hög grad är en stadsindustri, har utvecklats mycket starkt över hela landet, vilket är naturligt mot bakgrunden av den allmänna mekaniseringen i samhället, fig. 47. I Norrland träder den kvantitativt sett i bakgrunden men är därför ingalunda obetydlig. Den är mångskiftande och därför vansklig att behandla generellt. En del företag arbeta för den mer eller mindre lokala marknaden, de äro egenproduktiva, vanligen reparationsverkstäder av olika slag. Deras utveckling i Norrland är avhängig av den allmänna utvecklingen. Om exempelvis bilismen utvecklas ytterligare, komma förutsättningar att föreligga för utvecklingen av bilreparationsverkstäder o. s. v. En annan kategori av mekaniska verkstäder arbeta huvudsakligen för export; de äro ej i större grad före-

[1] Jämför Industri och hantverk i Stockholm, utredning verkställd inom Stockholms stads fastighetskontor, Stockholm 1938, samt *William-Olsson, W.:* Stockholms framtida utveckling, Stockholm 1941.

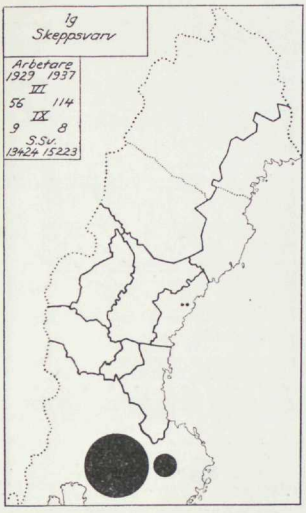

Fig. 48.

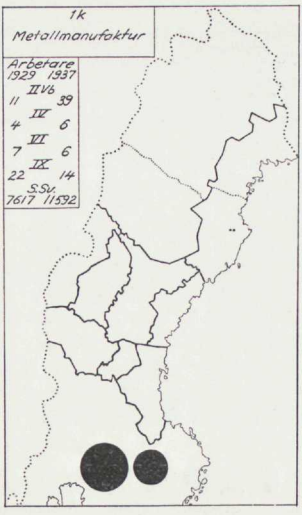

Fig. 49.

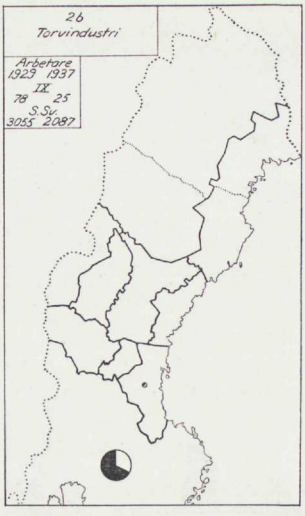

Fig. 50.

trädda i Norrland och synes knappast komma att bli det, framför allt på grund av avlägsenhet och ogynnsamma transportförhållanden. — En tredje kategori av mekaniska verkstäder har vuxit upp som specialtillverkare av maskiner och utrustning för svenska industrier eller kommunikationsföretag, t. ex. sågverksmaskiner, gruvmaskiner och rullande material. Hit höra flera av de mera betydande norrländska verkstäderna. När dylika företag, grundade av driftiga män, som insett behovet av en viss produktion och känt de speciella kraven på densamma, nått en betydande storlek och erövrat marknad i södra Sverige och även utlandet, föreligger risken att svårigheterna att hålla kontakt med kundkretsen framträda. Dessa svårigheter kunna tillsammans med höga löner och skatter samt andra ogynnsamma förhållanden bli så allvarliga att företagen flytta sin tillverkning söder ut.

Skeppsvarven ha i Sverige under perioden mellan de två världskrigen visat en klar tendens att tillväxa i Malmö och på västkusten, främst Göteborg, och att gå tillbaka på ostkusten. Orsaken härtill anses vara klimatet, som i denna industri spelar en stor roll på grund av att den till avsevärd del arbetar under bar himmel. Kartan, fig. 48, visar emellertid att den också expanderat i Västernorrlands län, relativt sett t. o. m. mycket starkt. Detta förhållande kan kanske tagas som en antydan om att ytterligare möjligheter finnas i de norrländska kustområdena, som ha en betydande sjöfart och därmed sammanhängande byggnads- och reparationsbehov.

Den *elektriska industrien* liksom *instrument- och urfabriker* och *guld- och silvervarufabriker* ha sitt hemvist förnämligast i mellersta Sverige och saknas i Norrland. Ej ens den på senare årtionden på ett flertal håll framväxande radioindustrien har funnit fotfäste där, förmodlingen på grund av svårigheterna att hålla kontakt med den snabba utvecklingen på området.

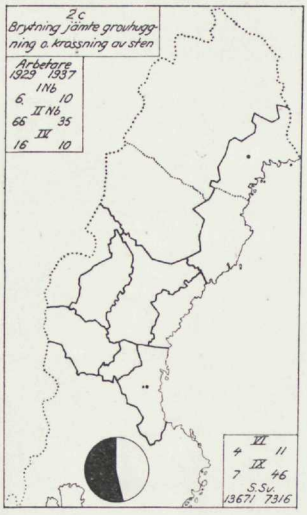

Fig. 51.

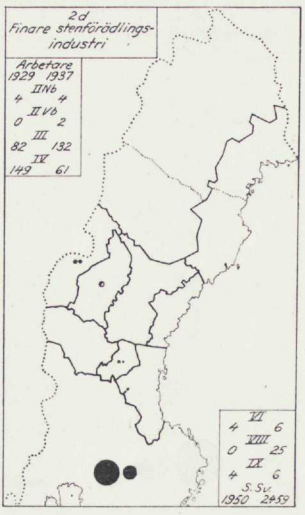

Fig. 52.

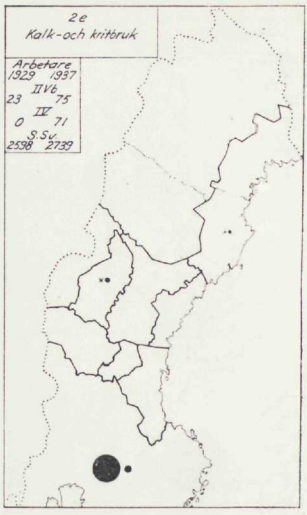

Fig. 53.

På denna punkt liksom på så många andra, framträder det ogynnsamma marknadsläget i förening med andra i det föregående nämnda nackdelar som ett svårt handicap för Norrland.

Jord- och stenindustri.

Denna huvudgrupp är svagt representerad i Norrland. *Torvindustrien,* fig. 50, gick under perioden 1929—1937 tillbaka i hela landet men har under nuvarande krisförhållanden fått ett kraftigt uppsving. Möjligt är att uppsvinget kan bli varaktigt, detta om de tekniska framstegen bli sådana, att torven även under fredsförhållanden kan konkurrera med andra bränslen. Kartan över *brytning jämte grovhuggning och krossning av sten,* fig. 51, har föga intresse för Norrland men så mycket större intresse ur stenhuggeridistriktens synpunkt i Bohuslän och Blekinge. Dessa distrikt utgöra i egenskap av »arbetslöshetsöar» de enda svenska motstyckena till de norrländska sågverksdistrikten och förhållandena inom dem ha varit och äro utomordentligt allvarliga. *Finare stenförädlingsindustri,* fig. 52, har alltjämt en viss betydelse i Jämtland. *Kalkbruken,* fig. 53, ha utvecklats betydligt och borde ha förutsättningar att utvecklas ytterligare mot bakgrunden av jordbrukets kalkbehov. *Tegelbruken,* fig. 54, ha i Norrland liksom i södra Sverige ökat sina arbetarantal under den ifrågavarande perioden. Även *porslinsfabriken* i Gävle har utvidgats, fig. 55.

Träindustri.

År 1929 voro ungefär hälften av rikets arbetare i *sågverk och hyvlerier* anställda inom de fem nordligaste länen. Sedan dess har proportionen ändrats starkt. Som kartan, fig. 57, visar ha arbetaretalen minskat mycket kraf-

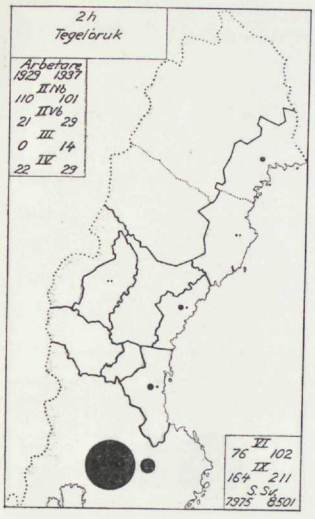

Fig. 54.

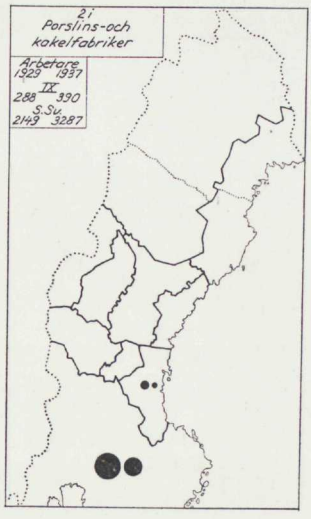

Fig. 55.

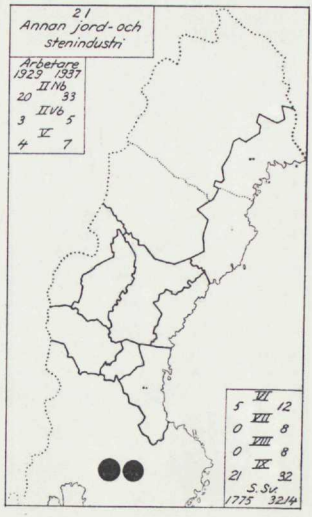

Fig. 56.

tigt i Norrland men endast obetydligt i södra Sverige. Kartan illustrerar ett av Norrlands största bekymmer under det gångna decenniet och man kan icke undertrycka den reflexionen att det redan 1929 borde ha varit möjligt att förutse 1930-talets utveckling och att redan då vidtaga åtgärder för att lindra dess verkningar.

Arbetslösheten lågkonjunkturåret 1932 och högkonjunkturåret 1937 finnes siffermässigt redovisad i nedanstående tablå. Siffrorna, som sammanställts ur fackföreningarnas statistik, ange hur stor procent av fackföreningsmedlemmarnas tid, som respektive år redovisats som arbetslös (antal arbetslösa veckor i procent av totala antalet redovisade veckor).[1] Siffrorna äro sammanförda efter de gängse trävaruexportdistrikten.

	Arbetslösa veckor i % av totala antalet redovisade veckor.	
	År 1932	År 1937
Norrbotten	61	52
Skelleftedistriktet	57	51
Umedistriktet	35	39
Örnsköldsviksdistriktet	47	50
Härnösandsdistriktet	57	40
Sundsvallsdistriktet	48	45
Hudiksvall—Söderhamnsdistriktet	50	28
Gävledistriktet	29	17
Jämtland	59	24
Hela Norrland	50	38

[1] Berättelse över Svenska sågverksindustriarbetareförbundets verksamhet år 1932 och 1937, Gävle 1933 och 1938.

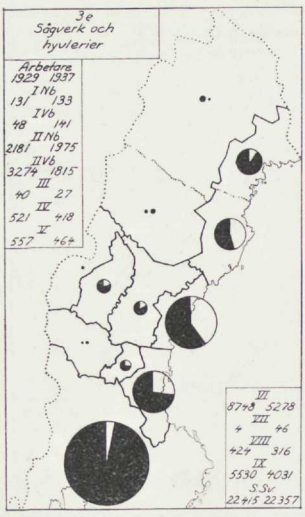

Fig. 57.

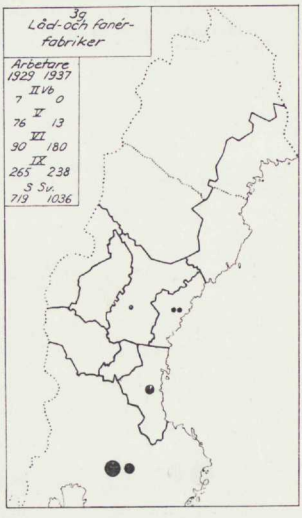

Fig. 58.

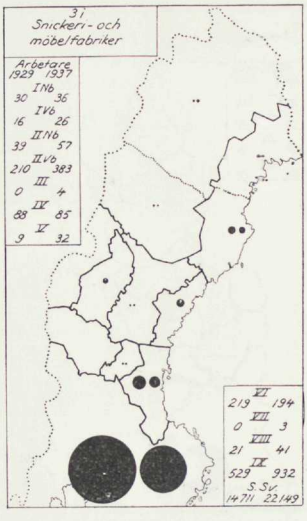

Fig. 59.

Det är icke ägnat att förvåna, att hälften av tiden i medeltal i Norrland förspilldes i arbetslöshet under den svåra krisen 1932. Däremot är det i hög grad ägnat att förvåna att nära två femtedelar av tiden redovisades som arbetslös under det goda året 1937. Detta är en avspegling dels av sågverksindustriens säsongmässiga variationer i fråga om krav på arbetskraft, dels av befolkningens obenägenhet att flytta, dess bristande platsrörlighet. Såväl industriens säsongvariationer som befolkningens obenägenhet att flytta måste motarbetas om missförhållandena i sågverksdistrikten skola kunna övervinnas. Den fortsatta utredningen bör ägna uppmärksamhet åt dessa förhållanden.

Sågverksindustrien hör till de få industrier, som ha en självklar lokalisering i Norrland, bunden av råvarutillgångarna genom flottlederna. Den framtida utvecklingen är väsentligen betingad av skogstillgångarna å ena sidan samt den tekniska och kommersiella utvecklingen å den andra, som dels kommer att bestämma virkets fördelning mellan sågverksindustrien och andra industribranscher, främst massaindustrien, dels mekaniserings- och rationaliseringstakten. Den framtida virkestillgången kommer att kunna väl överblickas genom den nu pågående riksskogstaxeringen och vissa av statens skogsförsöksanstalts undersökningar. Den framtida mekaniseringen torde få bedömas med särskild hänsyn till den genom befolkningssituationen mycket sannolika bristen på yngre arbetskraft. Man måste sannolikt räkna med nödvändigheten av att driva arbetsbesparande åtgärder mycket långt.

Arbetsstyrkorna inom sågverksindustrien ha icke minskat likformigt inom de olika regionerna. I inlandet ha de i allmänhet ej minskat så mycket som i kustlandet och i kustlandet har minskningen gått hårdast ut över Västernorrlands och Västerbottens län, regionerna II b och VI. Detta samman-

hänger med uppkomsten av transportabla cirkelsågar i inlandet, som använda sig av dess transportleder, samt med konkurrensen de olika regionerna emellan om råvaran.

Sågverks- och massaindustrierna och deras moderna efterföljare, wallboardindustrien och de träkemiska industrierna, ligga som en bård på den norrländska kusten. I särskilt hög grad äro de emellertid samlade i Sundsvalls- och Ådalsdistrikten i Västernorrlands län. Där mynna Ångermanälven, Indalsälven och Ljungan, vilka sträcka sina källflöden solfjäderformigt in i landet och detta därtill inom en region, där skogen gett en för industriellt bruk kvalitativt god avkastning. Koncentreringen till dessa distrikt är emellertid icke enbart byggd på skogarna, som ligga innanför dem; den är även beroende av tillförseln av virke norr ifrån genom havsflottning. Skogarna i Västerbotten och Norrbotten, liksom tidigare också de finska skogarna, få släppa till virke till skogsindustrierna i mellersta Norrland och även till industrier längre söder ut. Här föreligger en konflikt mellan olika intressen. I de nordligaste länen önskar man förädla skogen vid egna anläggningar, detta framför allt för att behålla företagsamhet och arbetstillfällen inom olika produktionsgrenar i hembygden. Som bundsförvant i denna strävan har man främst fördelen av att taga virket direkt från flottleden. Mot dessa intressen stå de längre söder ut liggande industriernas behov av råvara. De äro överutbyggda i förhållande till de skogstillgångar, som ligga bakom dem och utan tillskott från andra områden kan deras fulla kapacitet ej utnyttjas. De ha i förhållande till de längre mot norr belägna industrierna fördelarna av en längre seglationstid samt ett för näringslivet gynnsammare klimat. Konflikten om råvaran mellan skogsindustrierna i norra och mellersta Norrland har blivit akut i och med att man nått gränsen för de möjliga avverkningarna.

Tillsammans med massaindustrien, fig. 60, och dess påbyggnader representerar sågverksindustrien träindustriorternas bytesproduktion och är därmed bestämmande för dessa orters struktur och utveckling. För dessa orters planering liksom för industrierna själva är det nödvändigt att bilda sig en uppfattning om industriernas framtida utveckling, icke blott totalt utan även lokalt, i varenda ort. Detta är en uppgift för den fortsatta utredningen, som endast kan lösas i intim samverkan med representanter för olika intressen och med stöd av siffermaterial från bland annat den nya riksskogstaxeringen och statens skogsförsöksanstalts undersökningar.

Befolkningens yrkestillhörighet inom träindustriorterna åskådliggöres av diagrammen, fig. 18, bygderna 105—129. Den demografiska strukturen, fig. 22 och 97—105, är ganska likartad inom de olika regionerna, karakteriserad av en i allmänhet åldrande befolkning, kvinnounderskott, som äro betydande i de yngre arbetsföra åldrarna och påfallande stora särskilt i inlandsregionerna, där icke blott sågverksindustrien utan även massaindustrien

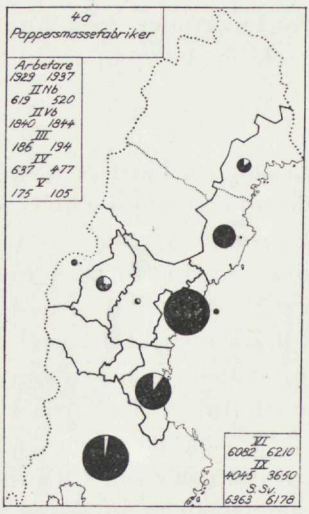

Fig. 60.

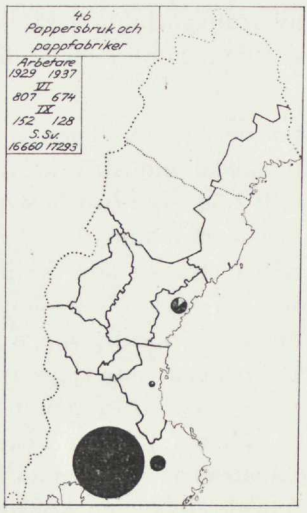

Fig. 61.

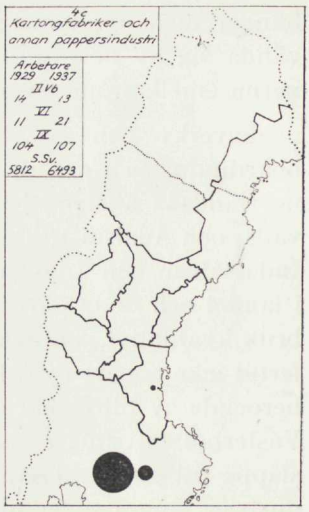

Fig. 62.

vacklar, en relativt hög kvinnlig giftermålsfrekvens och en effektiv fruktsamhet, som ligger omkring riksmedeltalet.

Låd- och fanérfabriker, fig. 58, ha ökat sina arbetaretal i riket, därav kraftigt i Västernorrlands län (VI), medan arbetarantalen minskat i övrigt i Norrland (V och IX). Utvecklingen, såväl den hittillsvarande som den framtida, måste bedömas mot bakgrunden av dels emballageindustrien, som synes ha starka utvecklingsmöjligheter, dels fiberplatteindustrien, som likaledes torde ha betydande utvecklingsmöjligheter.

Snickeri- och möbelindustrien, fig. 59, hör till de mycket starkt expanderande svenska industrierna och detta även i vissa regioner i Norrland. Dess utveckling under mellankrigsperioden visar som ett karakteristiskt drag uppkomsten av ett stort antal smärre företag, spridda i södra och mellersta Sverige, men även i Norrlands kustregioner. Den bör ha vissa utvecklingsmöjligheter om dess norrländska marknad kan organiseras och stärkas och om arbetslöner och andra produktionskostnader kunna hållas på en nivå, som icke avsevärt överstiger den sydsvenska. De relativt goda möjligheterna till stordrift, som finnas särskilt vid kusten i anslutning till sågverksindustrien, kunna t. o. m. tänkas bli grunden för en mycket stark utveckling.

Pappers- och grafisk industri.

Den svenska *pappersmasseindustrien*, fig. 60, ligger liksom sågverksindustrien till sin huvudpart i Norrland och Värmland, genom flottlederna bunden till skogstillgångarna men även knuten till sågverken bl. a. genom förmågan att nyttiggöra sågverkens avfall som råvara. Som framgår av kartan hade den ungefär samma arbetarantal 1929 som 1937. I södra Sverige registre-

rades en obetydlig tillbakagång och inom Norrland minskades arbetarstammen något i Norrbottens, Jämtlands och Gävleborgs län medan en liten ökning förekom i Västernorrlands och Västerbottens län. I motsats mot sågverksindustrien återfinnes den starkast tillbakagående tendensen i inlandet, ej i kustlandet.

Pappersmasseindustrien är konjunkturkänslig, något som icke kommer mycket till uttryck i arbetarantalens variationer, men däremot av variationerna i antalet arbetstimmar per år. Under högkonjunkturåret 1929 använde massaindustrien i Norrland mänsklig arbetskraft till ett mått av 31·4 milj. arbetstimmar. Under lågkonjunkturåret 1932 var motsvarande användning endast 18·8 milj. arbetstimmar. Det är förnämligast mer eller mindre långvariga arbetsstopp, som registreras i dessa siffror men ej i siffrorna över arbetarantalen.

Massaindustrien ligger naturligt i Norrland och kommer mänskligt att döma att förbli där. Dess fortsatta utveckling är beroende dels av råvarutillgångarna — det är ur dess synpunkt utomordentligt betydelsefullt att skogen skötes väl — dels av den tekniska utvecklingen, som f. n. ger löften om allt större möjligheter att vidare förädla skogsprodukterna. Det är av vikt att dylika möjligheter tillvaratagas och följaktligen att den tekniska forskningen främjas.

Liksom i fråga om sågverksindustrien är det av vikt att klarlägga var i Norrland massaindustrien och dess påbyggnader i framtiden böra ligga för att arbeta under mest gynnsamma betingelser. Detta är, som ovan framhållits, även nödvändigt ur träindustriorternas synpunkt, som tarva en planmässig sanering. Detta spörsmål bör, som redan framhållits i den föregående diskussionen om sågverksindustrien, bli föremål för den fortsatta utredningens uppmärksamhet.

Pappersbruk och pappfabriker visa svagt stigande tendenser i södra Sverige och fallande i Norrland. Många gånger har den frågan framställts, varför pappersbruken icke ligga i anslutning till massaindustrien i Norrland. Svaret har ansetts ligga dels däri, att pappersbruken kräva god kontakt med sina avnämare och goda fraktmöjligheter året om, dels i det förhållandet att pappersmassa som råmaterial för pappersframställning till större delen av sin vikt ingår i papperet och att det följaktligen ur transportarbetets synpunkt icke innebär någon större förlust att frakta massan till konsumtionscentra, antingen i Sverige eller utlandet, och där förädla den. Det är billigare att frakta massan söder ut än att frakta kol och andra förnödenheter till massan i Norrland och där framställa papperet för att sedan frakta detta söder ut till förbrukarna. Till detta skulle komma de fördyrande moment, som man enligt granskningen i det föregående, sid. 110—112 har att räkna med i Norrland.

Kartongfabriker och annan pappersindustri, fig. 62, har under perioden 1929—1937 utvecklats mycket snabbt, en utveckling, som i hela sin styrka

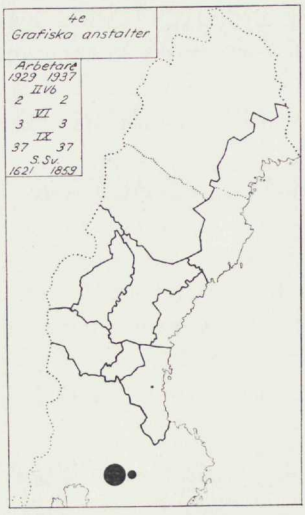

Fig. 63.

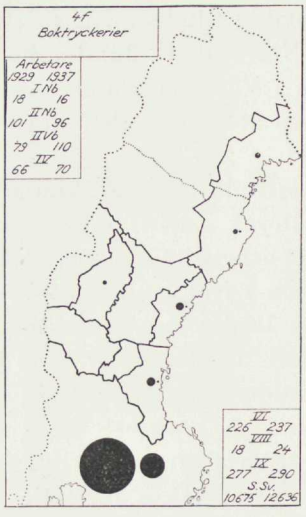

Fig. 64.

icke kommer till uttryck i kartan enär en snabbt fortgående mekanisering gör arbetarsiffrorna till dåliga exponenter för industriens utveckling. Den torde ännu ha stora möjligheter att expandera, dock främst i mellersta och södra Sverige i anslutning till konsumtionsvaruindustriens utveckling.

Grafiska anstalter, fig. 63, *och boktryckerier,* fig. 64, äro typiska stadsindustrier, de industrier som mer än några andra utvecklas i de politiska, ekonomiska och kulturella huvudstäderna. Denna tendens torde även komma att vara verksam i framtiden och den grafiska industriens utveckling i norrlandsstäderna är knuten till frågan, huruvida dessa i framtiden kunna hävda sig som ekonomiska och kulturella centra.

Livsmedelsindustri.

Mot bakgrunden av det faktum att Norrland i stort sett är ett underskottsområde i fråga om livsmedel är det ganska självklart att livsmedelsindustrierna där skola vara svagt utvecklade.

Större *kvarnar,* fig. 65, saknas. Tanken har varit uppe att förlägga en handelskvarn i exempelvis Sundsvall, men svårigheterna att realisera en dylik tanke äro stora enär det knappast kan medföra någon vinst att frakta spannmål till en stad i Norrland, att mala den där och sedan distribuera mjölet till olika delar av Norrland framför det nuvarande förfaringssättet, att mala spannmålen vid handelskvarnar i södra Sverige och transportera produkterna norr ut. *Bagerierna,* fig. 66, ha delvis minskat sina arbetartal i Norrland, ett förhållande som förefaller egendomligt och borde kunna ändras. Bagerierna äro emellertid, liksom övriga livsmedelsindustrier i Norrland, egenproduktiva och deras fortsatta utveckling är därför i huvudsak

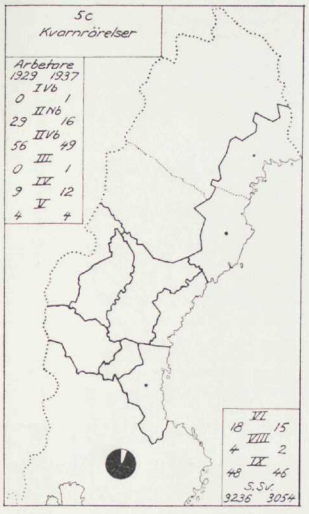

Fig. 65.

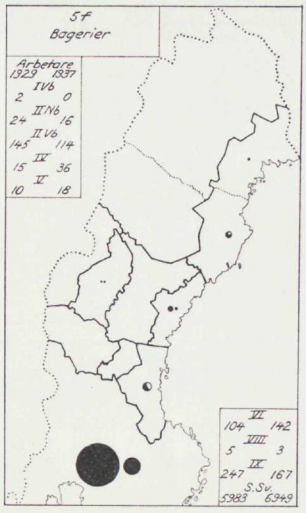

Fig. 66.

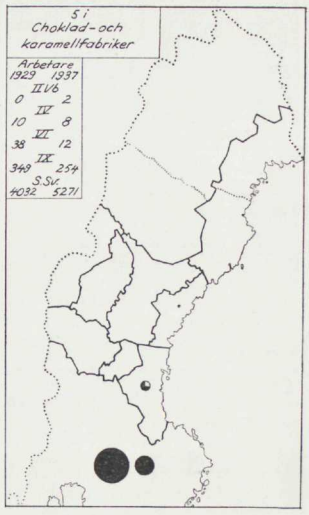

Fig. 67.

beroende av om man lyckas höja det allmänna välståndet. *Choklad- och karamellfabrikerna,* fig. 67, ligga huvudsakligen i mellersta och södra Sverige, där de ökat sina arbetartal, särskilt i Stor-Stockholm, medan arbetarantalen minskat i Gävle. Så egendomligt det än kan låta är denna industribransch beroende av modeväxlingarna och detta i förening med att extra arbetskraft periodvis behöver anlitas, gör dess lokalisering till Norrland problematisk.

Brännvinsbrännerier, fig. 68, som fordom voro spridda i mycket stort antal över hela Sverige, återfanns år 1937 till sin huvudpart i Kristianstads

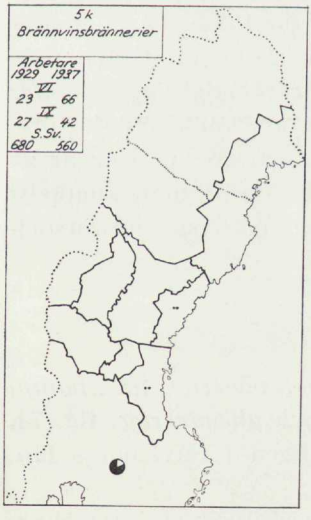

Fig. 68.

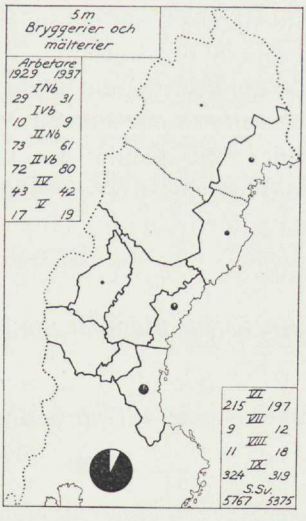

Fig. 69.

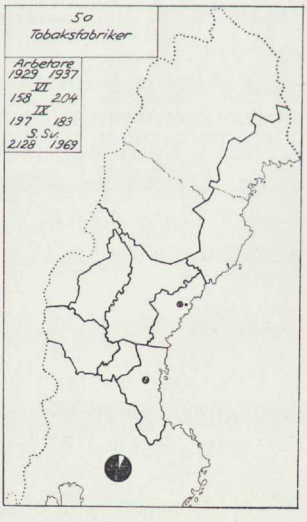

Fig. 70.

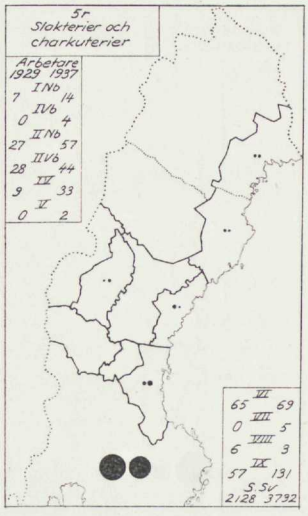

Fig. 71.

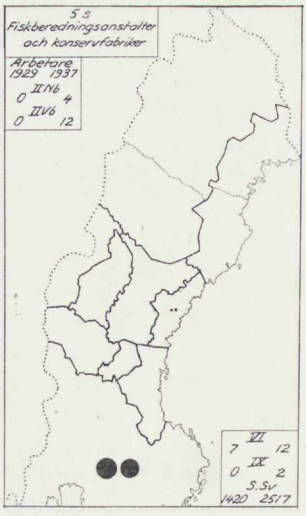

Fig. 72.

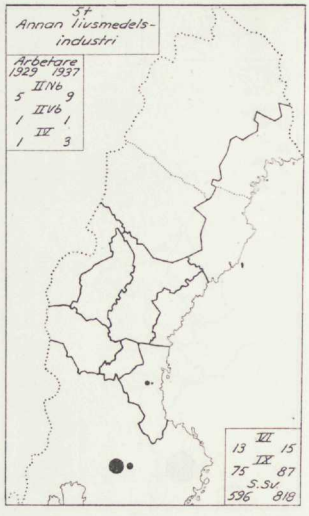

Fig. 73.

län, där potatis användes som råvara. För närvarande är det förbjudet att framställa brännvin av potatis, detta på grund av livsmedelssituationen, och denna fabrikation är nu huvudsakligen förlagd till Norrland med trä som utgångsmaterial. Frågan om man efter kriget skall återgå till de gamla förhållandena bör ägnas uppmärksamhet av den fortsatta utredningen.

Bryggerier och mälterier, fig. 69, äro ur landsdelarnas synpunkt utpräglat egenproduktiva, med få undantag förlagda i städerna. Deras utveckling i Norrland är helt betingad av konsumtionsvanorna inom Norrland. *Tobaksfabrikernas,* fig. 70, arbetarantal har i allmänhet minskats genom mekaniseringarna. Vid Härnösandsfabriken ökade det emellertid 1929—1937. *Slakterier och charkuterier* äro sparsamt företrädda i Norrland, ett förhållande som emellertid håller på att ändras till det bättre. *Fiskberedningsanstalter och konservfabriker* och *annan livsmedelsindustri* äro mycket sparsamt företrädda i Norrland. Någon utveckling inom dessa industrigrenar, som är av större betydelse för Norrlands näringsliv i dess helhet, torde man knappast kunna vänta sig på grund av Norrlands allmänna läge på livsmedelsförsörjningens område.

Textil- och beklädnadsindustri.

Den egentliga textilindustrien, *bomullsspinnerier och väverier, lin-, hamp- och jutespinnerier och väverier* samt *ullspinnerier och ylleväverier,* fig. 74, 75 och 76, är i Norrland representerad huvudsakligen i Gävleborgs län,

[1] Sveriges industri, översikt utgiven av Sveriges industriförbund. Andra upplagan. Stockholm 1936. Sid. 435.

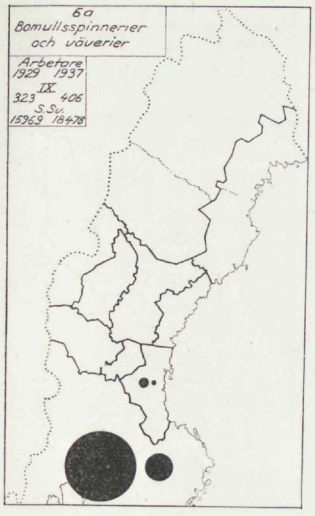

Fig. 74.

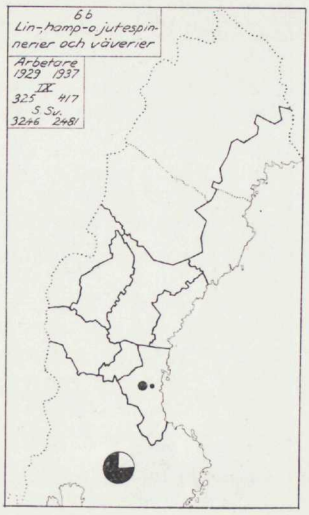

Fig. 75.

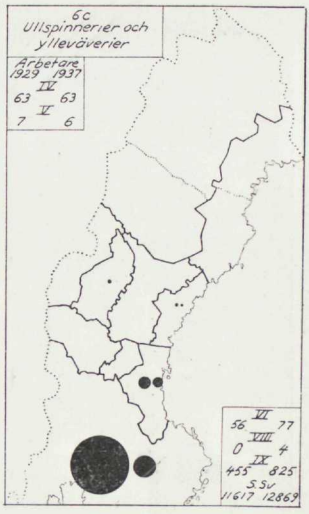

Fig. 76.

ehuru några företag också finnas i Jämtlands och Västernorrlands län. En icke obetydlig ökning av arbetarantalen ägde rum 1929—1937. Det är lin- och ylleindustrien, som expanderat, och möjligt är att denna expansion kan komma att fortsätta, baserad på bl. a. en utökad linodling och en utökad fåravel.

Trikåfabriker, fig. 77, och *sömnadsfabriker,* fig. 78, visade i Sverige en kraftig utveckling under mellankrigsperioden. En mycket obetydlig del av denna utveckling föll på Norrlands lott. I fråga om trikåindustrien har detta måhända varit oundvikligt, enär denna är starkt bunden till sina råvaror, garner av olika slag, vid val av läge. I fråga om sömnadsindustrien, som växt fram på ett flertal platser, spridda över södra och mellersta Sverige, torde Norrlands eftersläpning väsentligen vara att tillskriva bristande kontakt med utvecklingslinjer och modeväxlingar. Sömnadsindustrien utgör en utmärkt komplementindustri till tunga industrier med manlig arbetskraft enär den huvudsakligen sysselsätter kvinnor, och detta förhållande borde kunna utnyttjas mångenstädes i Norrland genom upptagandet av standardiserade tillverkningar, som ej äro så starkt beroende av modeväxlingarna.

Läder-, hår- och gummivaruindustri.

Garverierna, fig. 80, ha överallt i Norrland minskat sina arbetarantal medan de ökats i södra Sverige. Tillbakagången i Norrland torde sammanhänga med att mer eller mindre hantverksmässiga småföretag med varje år fått det allt svårare att stå sig i konkurrensen. De svenska hudarna äro också olämpliga för framställning av vissa slag av läder, varför hudar och andra

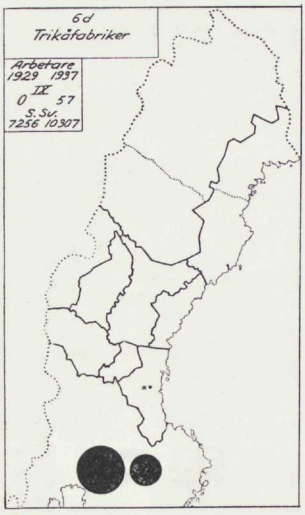

Fig. 77.

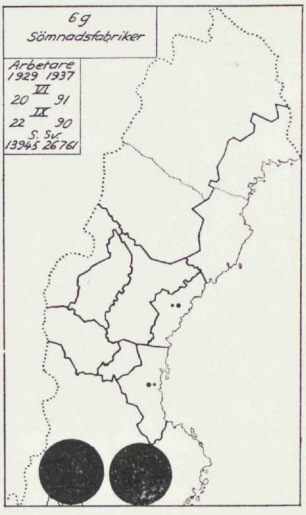

Fig. 78.

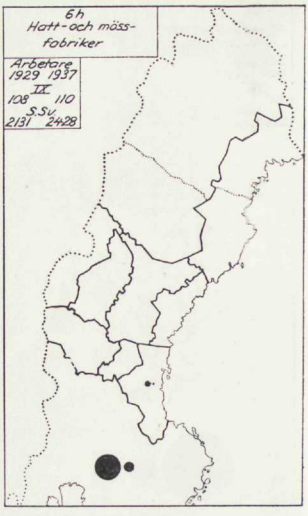

Fig. 79.

råvaror importeras i stor omfattning, vilket minskar de norrländska företagens konkurrenskraft med deras sämre importlägen.

Päls- och skinnvarufabriker, fig. 81, äro svagt utvecklade i Norrland, vilket med företagsamhet möjligen borde kunna ändras, i all synnerhet som denna bransch ännu befinner sig i stark expansion och goda förutsättningar för pälsdjursuppfödning i Norrland föreligga och delvis utnyttjas. *Skofabrikerna,* fig. 82, ha däremot utvecklats betydligt, detta genom en företagsamhet och duglighet, som trotsat det faktum, att den syd- och mellansvenska skoindustrien har en kapacitet, som redan är mer än tillräcklig för Sveriges

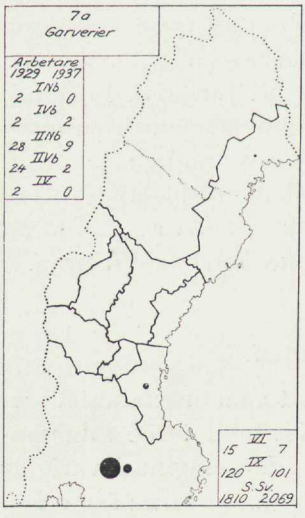

Fig. 80.

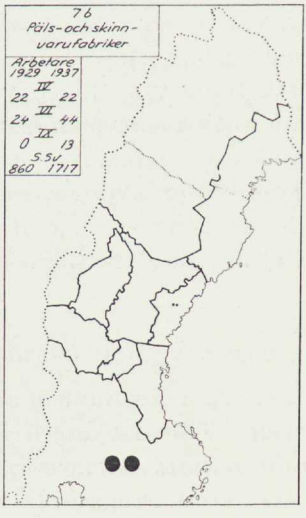

Fig. 81.

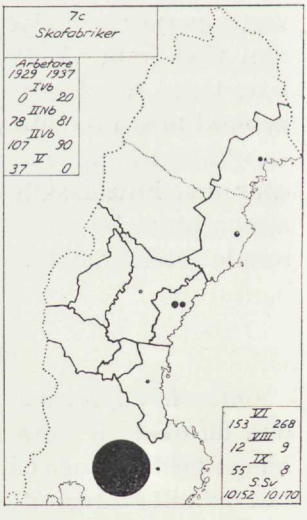

Fig. 82.

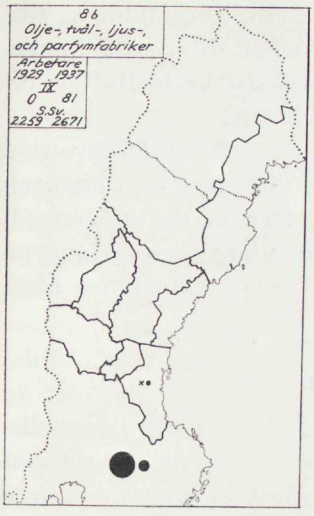

Fig. 83.

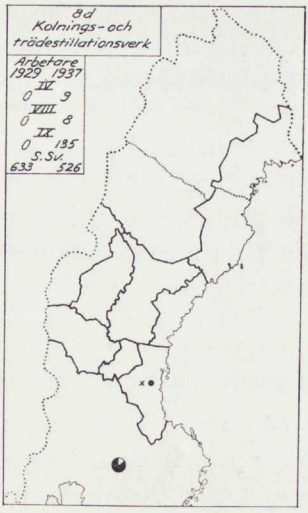

Fig. 84.

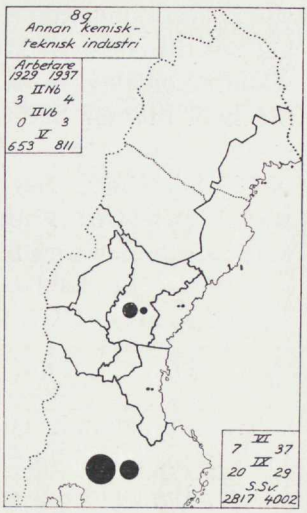

Fig. 85.

behov. Omkring skoindustrien i Mjällom, region VI, har på senare år växt upp en tätort, som ej medtagits på tätortskartan, pl. 1, men som 1940 hade 548 invånare.

Kemisk-teknisk industri.

Under denna rubrik sammanföres i den officiella statistiken en rad av olikartade industrier, där kemiska processer äro av väsentlig betydelse i förädlingsarbetet. Att märka är emellertid att i det föregående behandlade industrier, i vilka kemiska processer i många fall äro mycket framträdande, t. ex. cellulosaindustrien, ej föras dit. Det är alltså här fråga om kemisk industri i inskränkt bemärkelse.

Inom den organiska kemiska industrien framträda *kolnings- och trädestillationsverken,* fig. 84, som under perioden 1929—1937 ökade sina arbetarantal i Gävleborgs län men minskade dem i södra Sverige. Milkolningen inräknas icke i dem. Kolningen, som tidigare gått starkt tillbaka, har under innevarande kris fått ett ofantligt uppsving och på det tekniska området äger nu en intensiv utveckling rum, som kan komma att visa sina verkningar i bestående industrier med tillverkning av träkol, tjära, terpentin och andra produkter.

I anslutning till cellulosaindustrien, vilken behandlas i det föregående, håller en löftesrik kemisk industri på att växa fram, en industri som kan komma att bli av utomordentligt stor betydelse för Norrlands framtida utveckling.

I restgruppen *annan kemisk-teknisk industri,* fig. 85, återfinnas i inlandet i Västernorrlands län, vid Alby och Ljungaverk i Medelpad, stora elektrokemiska industrier med tillverkning av kalciumkarbid, kalkkväve, ammonium-

sulfat och ljungasalpeter m. m. Deras förnämsta lokaliseringsfaktor är tillgången till elektrisk kraft, men kravet på djuphamn gör sig även gällande, vilket är orsaken till att vissa tillverkningar i Alby på sistone förflyttats till Stockvik utanför Sundsvall.

En annan elektro-kemisk industri, nyligen startad, är aluminiumverket vid Kubikenborg. Dess förläggning till Norrland möjliggöres av tillgången till billig elektrisk kraft samt djuphamn. Industrien baserar sig under fredliga förhållanden på bauxit från medelhavsländerna, under avspärrning på andalusit från Boliden, samt kalksten och kol. Även bör omnämnas kloralkaliindustrierna vid Mo och Domsjö m. fl. verk.

Byggnadsindustri och hantverk.

Tillfredsställande statistiskt material saknas för att bedöma byggnadsindustriens utveckling. Några principiella synpunkter måste emellertid framhållas. Byggnadsindustrien är egenproduktiv, den står i de övriga verksamhetsgrenarnas och befolkningens tjänst och det är av största vikt att byggnadskostnaderna hållas låga. Höga byggnadskostnader utgöra en allmän hämsko på näringslivet. Byggnadsindustrien är å ena sidan en skyddad hemmamarknadsindustri, som inbjuder sina utövare till en monopolistisk prissättning. Å andra sidan är den mycket svårt hemsökt av konjunkturvariationerna, vilket tvingar dess utövare att tillförsäkra sig höga inkomster under arbetsperioderna som kompensation för de sinande inkomsterna under arbetslöshetsperioderna. Det är nödvändigt att man söker komma ur denna situation och når en fortlöpande sysselsättning för byggnadsindustrien jämsides med lägre byggnadskostnader.

Det är också av största vikt att byggnadsverksamheten anpassas efter de allmänna utvecklingslinjerna inom näringslivet, såväl beträffande befolkningsutvecklingen som i fråga om förändringarna i näringsgrenarnas lokalisering. Bostadsbyggandet bör sålunda anpassas efter knappheten på arbetskraft i hemmen och samtidigt ställas i en positiv befolkningspolitiks tjänst. På landsbygden måste byggnadsverksamheten rättas efter de förhållanden inom jordbruket, som man har anledning att vänta sig, med sannolika sammanslagningar av brukningsdelar och över huvud taget effektiviseringar av driften. Det är av största vikt att tätorternas sanering och utbyggnad sker efter noggrant övervägande av deras bytesproduktiva verksamheters utvecklingsmöjligheter.

Hantverket är huvudsakligen egenproduktivt och måste därför i en förberedande utredning skjutas i bakgrunden. Detta betyder ingalunda, att hantverket är mindre betydelsefullt eller dess förhållanden likgiltiga. Ett väl utvecklat, effektivt arbetande hantverk är en omistlig del av ett välordnat näringsliv. Liksom i fråga om byggnadsindustrien äro de statistiska uppgifterna om hantverket mycket bristfälliga, ett förhållande som bör avhjälpas icke endast för Norrlands del utan för rikets i dess helhet.

Samfärdsel och handel, allmän tjänst och fria yrken.

Handel och samfärdsel ge uppehälle åt endast en liten del av befolkningen i Norrland, mellan 9 och 14 % i de olika länen. I tab. 39 anges hur denna befolkning år 1930 uppdelades på de olika verksamhetsgrenarna i länen, på den administrativa landsbygden och i städerna.

Tabellens branscher äro uppdelade i två större grupper, handel, innefattande rubrikerna varuhandel, bank- och försäkringsrörelse och hotell- och restaurangrörelse samt samfärdsel, innefattande rubrikerna post, telegraf och telefon, järnväg och spårväg, allmän landtransport, sjöfart och lotsväsende m. m. Av dessa större grupper är samfärdseln den kvantitativt mest betydelsefulla, och då den är av ingripande betydelse på en mångfald olika områden, är det lämpligt att behandla den före de olika handelsgrenarna.

Samfärdsel.

Vid bedömandet av samfärdseln och dess betydelse måste två synpunkter läggas. Dels måste de direkta verkningar noteras, som följa med att en viss mängd människor engageras för att handha kommunikationsmedel av olika slag, dels måste effektiviteten hos dessa kommunikationsmedel beaktas. Den senare synpunkten är den utan jämförelse viktigaste. Medan effektiviteten hos andra verksamhetsgrenar är en så att säga intern angelägenhet, berör effektiviteten hos kommunikationerna hela samhället, och detta i så hög grad att samhällets hela ekonomiska typ och dess utveckling äro väsentligen betingade av förbindelsernas effektivitet och utveckling. Kommunikationsföretagen ge visserligen arbete åt många människor, så många, att vissa orter, t. ex. järnvägsorterna, väsentligen äro betingade av dem, men om man ser Norrland som en enhet, är deras betydelse i detta avseende icke stor. Kommunikationerna måste bedömas ur såväl personbefordrans synpunkt som ur godsbefordrans. I det förra fallet träder snabbheten i förgrunden, i det senare prisbilligheten.

Under de senaste tjugo åren har en utomordentligt stark förbättring inträtt i fråga om kommunikationernas snabbhet. En uppfattning om hur snabbheten i förbindelserna emellan Norrland och södra Sverige ökats ge kartorna över tidsavstånden från Stockholm 1920 och 1938, fig. 8 och 9. Resan från Stockholm till Riksgränsen tog exempelvis icke stort mer än hälften så lång tid 1938 som aderton år tidigare. Inom Norrland, i den mer eller mindre lokala trafiken, ha förbättringarna varit relativt ännu större. Här har bilismen och busslinjerna åstadkommit en omvälvning av förut oanade mått, en omvälvning, vars verkningar vi endast sett början av. Det är framför allt busslinjerna som ge isokronkartan, pl. 1, dess ljusa toner. Utan dem skulle kartan te sig mörk med ljusa band utefter de glesa järnvägslinjerna. Intill bilismens genombrott var huvudparten av Norrlands

Tab. 39. Folkmängden inom handel och samfärdsel år 1930.

Hela länet.

	Gävleborgs län	Västernorrlands län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län
Varuhandel	13 919	12 824	5 140	6 056	6 732
Bank och försäkring	1 114	1 106	472	519	417
Hotell och restaurang	2 107	2 326	1 276	926	1 010
Summa	**17 140**	**16 256**	**6 888**	**7 501**	**8 159**
Post	2 249	2 259	1 270	1 382	1 629
Järnväg	10 427	5 045	4 622	3 929	10 783
Allmän landtransport	6 344	7 546	1 104	3 673	3 864
Sjöfart	1 843	3 965	293	999	1 237
Lotsväsende	401	348	72	245	351
Summa	**21 264**	**19 163**	**7 361**	**10 228**	**17 864**
Summa handel o. samfärdsel	**38 404**	**35 419**	**14 249**	**17 729**	**26 023**
Landsbygd.					
Varuhandel	7 015	7 043	3 095	4 062	4 230
Bank och försäkring	471	381	236	244	149
Hotell och restaurang	911	918	829	502	579
Summa	**8 397**	**8 342**	**4 160**	**4 808**	**4 958**
Post	1 223	1 352	870	963	1 003
Järnväg	7 254	3 742	2 600	3 218	7 129
Allmän landtransport	2 945	5 625	771	3 117	2 897
Sjöfart	745	2 923	274	859	910
Lotsväsende	66	174	66	192	211
Summa	**12 233**	**13 816**	**4 581**	**8 349**	**12 150**
Summa handel o. samfärdsel	**20 630**	**22 158**	**8 741**	**13 157**	**17 108**
Städer.					
Varuhandel	6 904	5 781	2 045	1 994	2 502
Bank och försäkring	643	725	236	275	268
Hotell och restaurang	1 196	1 408	447	424	431
Summa	**8 743**	**7 914**	**2 728**	**2 693**	**3 201**
Post	1 026	907	400	419	626
Järnväg	3 173	1 303	2 022	711	3 654
Allmän landtransport	3 399	1 921	333	556	967
Sjöfart	1 098	1 042	19	140	327
Lotsväsende	335	174	6	53	140
Summa	**9 031**	**5 347**	**2 780**	**1 879**	**5 714**
Summa handel o. samfärdsel	**17 774**	**13 261**	**5 508**	**4 572**	**8 915**

landsbygd avlägsen och isolerad. Nu ha stora delar av den och därtill de delar, som hysa den övervägande delen av landsbygdsbefolkningen, fått ganska snabba förbindelser med kulturella och ekonomiska centra.

Utvecklingen av förbindelserna innebär icke endast att en tryckande isolering brytes. Den innebär också att den moderna tidens idéer, tankar, va-

nor och pretentioner tränga ut i bygderna, och den innebär icke blott ökade möjligheter för landsbygdens folk att då och då komma ut och se sig om i världen, den innebär också att lockelserna och möjligheterna att för alltid lämna landsbygden bli vida större än förr. Så egendomligt det än kan låta har kommunikationernas snabbhet kommit att verka som ett av landsbygdens skarpaste avfolkningsinstrument.

Den ökade snabbheten i kommunikationerna har i de för sin naturskönhet berömda delarna av Norrland, främst fjälltrakterna i Jämtland och Härjedalen, möjliggjort ett starkt uppsving av turist- och rekreationsväsendet. I och med att större delen av Sveriges folk blivit lösryckt från landsbygden har ett stigande behov framträtt av semesterrekreation i naturen, ett behov som sannolikt kommer att ytterligare stegras. I många trakter av Norrland finnas ypperliga möjligheter att tillfredsställa detta behov och om kommunikationerna ytterligare förbättras, böra möjligheter föreligga att starkt utvidga turistväsendet.

Ur godsbefordrans synpunkt är det som ovan sagts fraktkostnaderna som träda i förgrunden. Det är självklart att dessa spela en mycket stor roll i en landsdel med så stora avstånd och ett så ensidigt näringsliv som utmärker stora delar av Norrland. Dit måste fraktas stora mängder livsmedel, kol, olja och andra produkter av olika slag och därifrån måste fraktas tunga råvaror och halvfabrikat såsom malm, massa och trävaror. På grund av klimatet, närmare bestämt isförhållandena, kan icke heller de för massgods billiga och av talrika goda hamnar gynnade sjötransporterna utnyttjas i önskvärd omfattning, och det olyckliga förhållandet har uppkommit att fartygen gå fullt lastade söder ut men ofta i barlast norr ut, medan förhållandet är det motsatta på järnvägarna, vars vagnar gå fullt lastade norr ut men i stor omfattning tomma söder ut.

En undersökning av fraktkostnaderna är ett omfattande arbete, som faller utanför ramen för den förberedande utredningen. Det är emellertid nödvändigt att en sådan undersökning tages upp på programmet för det fortsatta arbetet liksom över huvud taget undersökningar rörande det bästa utnyttjandet av olika transportmedel och transportanläggningar.

Handel.

Handeln hör till de i inledningen, sid. 14—18, beskrivna specifikt stadsbildande verksamheterna. Den representerar den kedja av verksamheter, som förbinda producenter med konsumenter och vars mest typiska utformning är producent — grosshandel — detaljhandel — konsument. Ehuru gränsdragningen ingalunda är skarp behandlas lämpligen grosshandeln för sig och detaljhandeln för sig.

Detaljhandeln är egenproduktiv om man betraktar Norrland som en en-

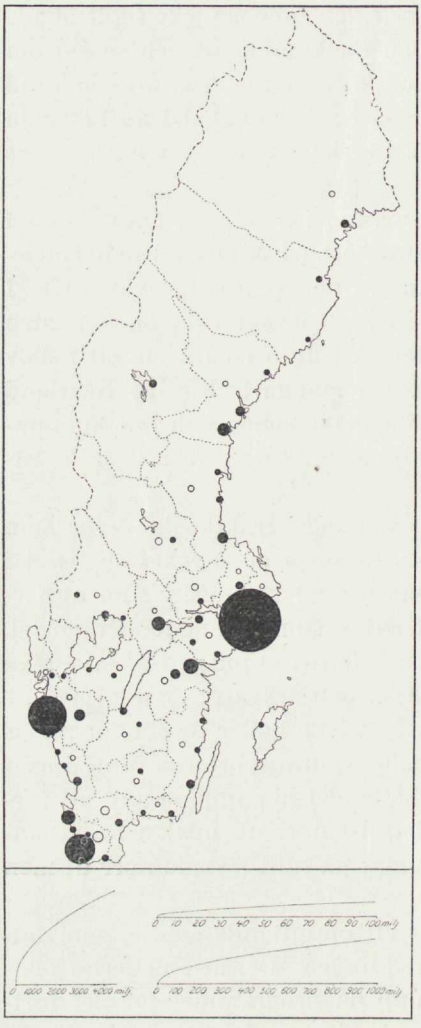

Fig. 86. Partihandelsomsättningen i Sverige år 1931, samtliga branscher. De fyllda cirklarna visa omsättningen på bestämda orter, de ofyllda visa omsättningen inom länen i övrigt.

het, och dess blomstring är följaktligen en följdföreteelse till utvecklingen av andra verksamheter. Om jordbruk, skogsbruk, industri och andra näringsfång ge en god bärgning åt sina utövare, då föreligger grunden för en blomstrande detaljhandel. Det är alltså indirekt, genom andra näringsgrenar, som man har möjligheterna att främja detaljhandeln. Detta innebär naturligtvis ingalunda att det är likgiltigt hur detaljhandeln fungerar; tvärt om är det av stor vikt att dess funktioner skötas väl, ty en dålig organisation belastar hela samhället.

Grosshandeln kan på grund av sin natur icke ses enbart ur Norrlands synpunkt, den måste också ses ur rikets. På kartan, fig. 86, anges grosshandelsomsättningen i Sverige, samtliga branscher tillhopa, enligt 1931 års företagsräkning (rubriken »partihandel och verksamhet av partihandelskaraktär»). Koncentrationen till Stockholm, Göteborg och Malmö, till landets ekonomiska huvudstäder, är det dominerande draget i kartbilden. De övriga städerna ha en om icke i absoluta tal så dock i relativa obetydlig grosshandel. De norrländska städerna visade ifrågavarande år följande partihandelsomsättning i runda tal:

Sundsvall	59	milj. kr.
Gävle	44	» »
Härnösand	39	» »
Luleå	27	» »
Östersund	26	» »
Örnsköldsvik	13	» »
Umeå	11	» »
Hudiksvall	10	» »
Skellefteå	9	» »

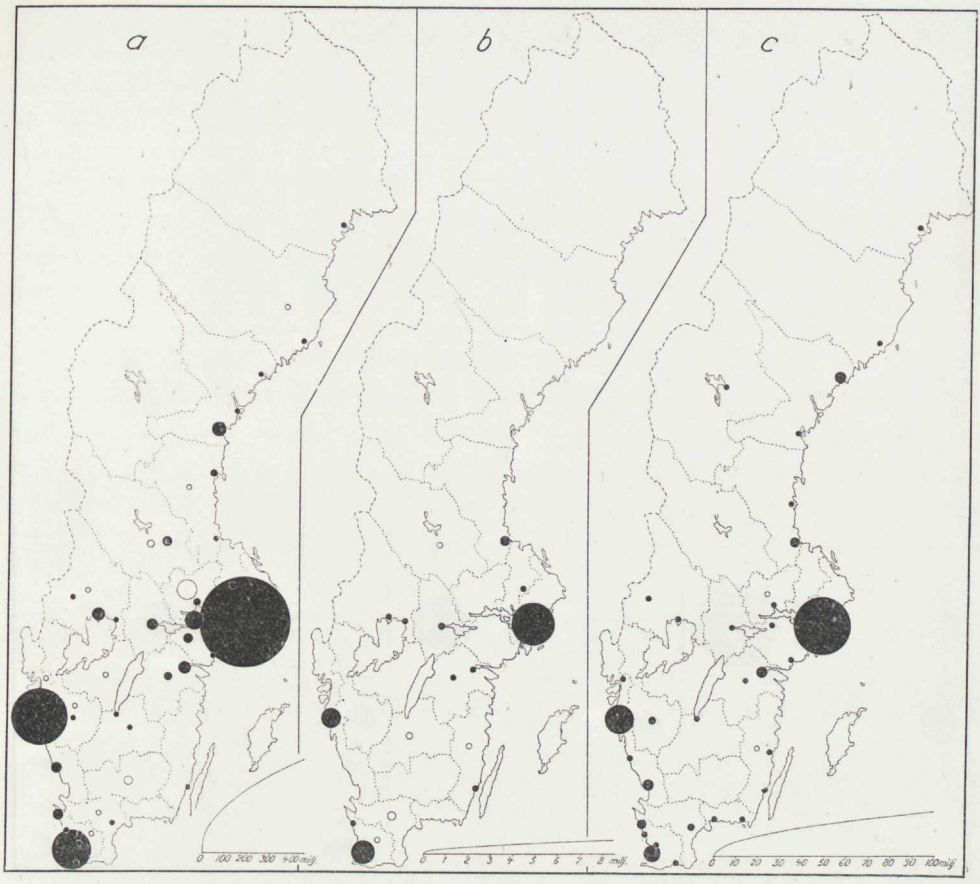

Fig. 87. Partihandel och verksamhet av partihandelskaraktär.

a) Malmer, järn och metaller samt arbeten därav, maskiner, fordon, instrument o. d.
b) Byggnadsmaterial (utom trä), glas, porslin o. d.
c) Mineraloljor och bränslemedel.

Söderhamn	8	»	»
Kiruna	2	»	»
Boden	1	»	»

Till jämförelse kan nämnas att Stockholm hade 2 053, Göteborg 756 och Malmö 388 milj. kronors omsättning.

Ehuru siffermaterial saknas för att bedöma grosshandelns lokalisering före 1931, kan man säga att koncentrationen till ett fåtal städer, framför allt Stockholm, icke varit så utpräglad förr. Den gamla bilden visade blomstrande grosshandelshus i städerna runt om i landet, icke minst i de norrländska kuststäderna, grosshandelshus, som undan för undan försvunnit. Detta är en verkan av den allmänna kommersiella och tekniska utvecklingen, särskilt kommunikationernas förbättring sådana de beskrivits i det

Fig. 88. Partihandel och verksamhet av partihandelskaraktär.
a) Trävaror, snickerialster, pappersmassa, tändstickor m. m.
b) Papp och papper samt arbeten därav, kontors- och förlagsartiklar.
c) Levande djur, alla slag, kött, fläsk, charkuterivaror och fisk.

föregående. Dess allvarligaste följdverkan är icke minskade sysselsättningsmöjligheter för de anställda inom handeln utan det förhållandet att ekonomiskt ledande krafter dragits bort från landsortsstäderna och följderna härav, sådana de skisserats i inledningen och ytterligare komma att belysas i det följande.

På kartorna, fig. 87—90, anges omsättningen inom de huvudgrupper, som företagsräkningen redovisar. Grupperna äro otympliga och i många fall måste man ställa sig frågande inför siffrorna, men de ge dock en uppfattning om förhållanden, som man annars känner föga till. Grosshandeln med malmer, järn och metaller och arbeten därav, maskiner, fordon, instrument och dyl., fig. 87 a, är starkt koncentrerad till Stockholm, Göteborg och Malmö och endast obetydligt företrädd i Norrland, detta trots att malmer och numera också metaller till så väsentlig del härstamma från Norrland. Handeln med byggnadsmaterial, glas, porslin och dyl.,

Fig. 89. Partihandel och verksamhet av partihandelskaraktär.
a) Mejeriprodukter, ägg, trädgårdsalster, sprit-, malt- och läskedrycker; tobaksvaror.
b) Kolonialvaror, sötvaror, mjöl, bröd, salt, margarin o. d.
c) Spannmål, utsäde, foder- och gödselmedel m. m.

fig. 87 b, är svagt utvecklad i Norrland. Handeln med mineraloljor och bränsle, fig. 87 c, är relativt sett bättre företrädd, ehuru siffrorna i detta fall, på grund av 1930-talets snabba utveckling på området, måste betraktas som starkt föråldrade. Gruppen trävaror, snickerialster, pappersmassa, tändstickor m. m., fig. 88 a, är med hänsyn till karaktären av Norrlands näringsliv obetydlig. Det är endast Härnösand och i någon mån Sundsvall som ännu spela en roll inom denna branschgrupp, vars nutida lokalisering är ett av de mest markanta exemplen på hur de specifikt stadsbildande verksamheterna koncentrerats till Stockholm. Av de övriga branschgrupperna är det endast tre som spela någon avsevärd roll i Norrland. Två av dessa tillhöra handeln med livsmedel och njutningsmedel, produkter som i stor omfattning införas till Norrland. Mejeriprodukter, ägg, trädgårdsalster, drycker och tobaksvaror, fig. 89 a, visa sålunda avsevärda omsättningssiffror i södra och mellersta Norrlands städer och partihandeln med kolonialvaror, sötvaror,

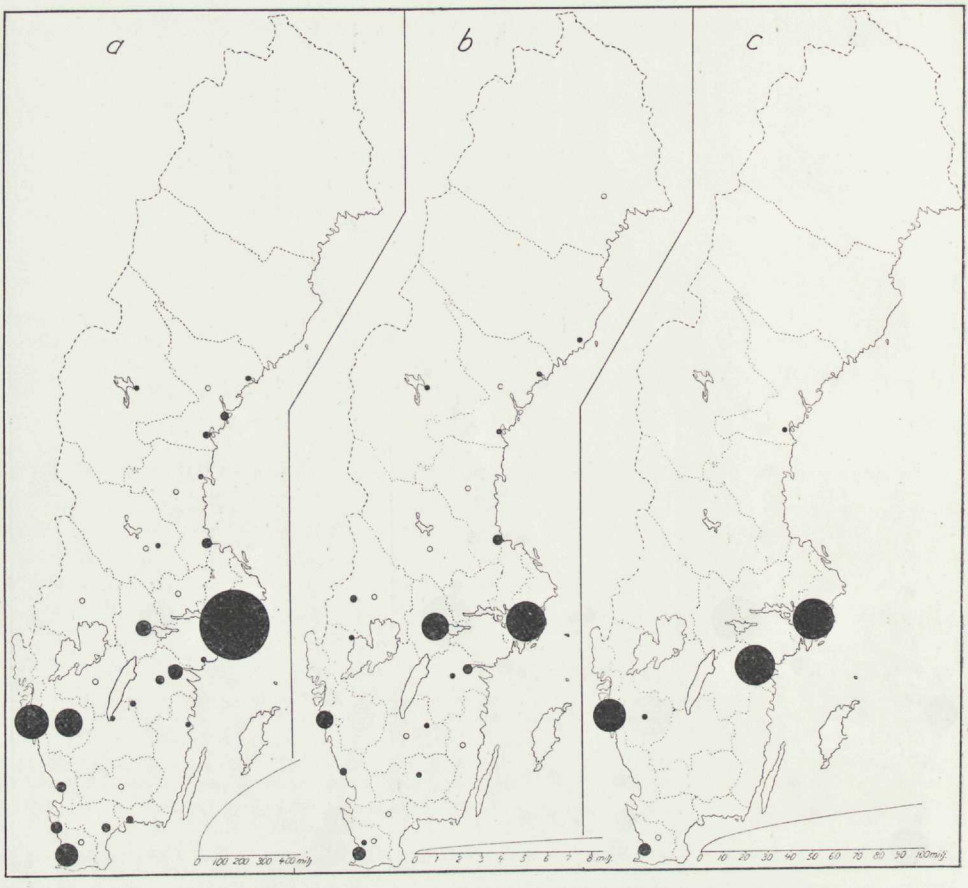

Fig. 90. Partihandel och verksamhet av partihandelskaraktär.

a) Textil- och beklädnadsvaror
b) Hudar, skinn, läder- och gummivaror o. d.
c) Färger, kemiska artiklar, medic. preparat o. d.
d) Lump, skrot, spånadsämnen m. m.

mjöl, bröd, salt, margarin o. d., fig. 89 b, är också relativt väl företrädd. Slutligen visar handeln med lump, skrot och spånadsämnen, fig. 90 d, betydande omsättningssiffror i vissa städer.

Bankväsende. De svenska affärsbankerna kunna grupperas i lokala banker, provinsbanker och mer eller mindre riksomfattande banker. Lokala banker med huvudkontor utan avdelningskontor voro i Norrland år 1935 A.-B. Luleå Folkbank och A.-B. Sundsvalls Kreditbank, endast två företag. Provinsbankerna voro också två, nämligen A.-B. Jämtlands Folkbank med fem avdelningskontor i Jämtlands län samt Sundsvalls Enskilda bank A.-B. med 29 avdelningskontor, varav ett i Stockholm och de övriga spridda i alla norrlandslänen utom Norrbottens. Av provinsbanker med huvudkontor i andra län än norrlandslänen hade Upplands Enskilda Bank tre avdelningskontor i

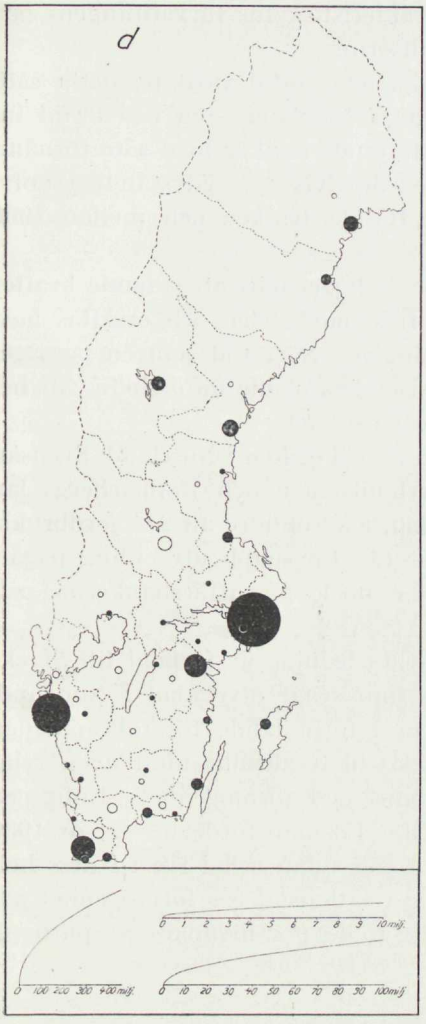

Fig. 90 d.

Gästrikland. Av de riksomfattande bankerna med huvudkontor i Stockholm hade Jordbrukarbanken två avdelningskontor i Gävleborgs län, Skandinaviska Kredit A.-B. åtta avdelningskontor, belägna utefter norrlandskusten, samt Svenska Handelsbanken icke mindre än 111 avdelningskontor, spridda över hela Norrland, fig. 93.

Norrland kan, om man undantar Norrbottens län, icke sägas vara missgynnat med avseende på bankkontorens antal i förhållande till folkmängden. I Jämtlands län är tvärt om deras relativa antal mycket högt och i Gävleborgs och Västernorrlands län högt (15—25 bankkontor per 100 000 invånare). Västerbottens län har i likhet med Skåne och Västkusten 10—15 bankkontor per 100 000 invånare medan Norrbottens län ligger under 10, vilket efter svenska förhållanden är lågt. Antalen bankkontor i förhållande till folkmängden, vilka ge uttryck för bankernas tillgänglighet, säger emellertid icke mycket. Genom framför allt Postsparbanken men även de övriga sparbankerna har varje människa i Sverige numera möjligheter att begagna sig av banker. Det är ett annat förhållande, som är av särskild betydelse för Norrland såväl som för andra delar av Sverige.

I den ovan gjorda redogörelsen för affärsbankerna och deras avdelningskontor lägger man särskilt märke till att banker med hemortsrätt i Norrland äro sparsamt företrädda. Av 158 avdelningskontor sorterade icke mindre än 124 under bankföretag med säte utanför Norrland; 121 av dem sorterade under Stockholmsbanker och, som ovan sagts, icke mindre än 111 under Svenska Handelsbanken. Bankväsendet är till väsentlig del underordnat Stockholm, en omständighet, som under nuvarande förhållanden torde få anses nödvändig. Det är den i det föregående, sid. 14—18, beskrivna pyramidformiga uppbyggnaden av finansväsendet och handeln, som här kommer till uttryck, en uppbyggnad, som vi tidigare sett avspeglad i gross-

handelns fördelning och som även är karakteristisk för förvaltningens och det kulturella livets uppbyggnad och lokalisering.

Liksom i fråga om grosshandeln har det icke alltid varit på detta sätt. Tidigare funnos ett stort antal bankföretag i Norrland, som emellertid inköpts eller på annat sätt uppgått i riksomfattande banker med säte förnämligast i Stockholm. Intill år 1900 hade exempelvis sju självständiga norrländska bankföretag gått upp i Svenska Handelsbanken och mellan 1900 och 1925 icke mindre än 22.

Det för Norrland allvarliga i denna process ligger däri att ledande krafter på det ekonomiska området dragas bort från landsdelen och ersättas med underordnade, som ofta betrakta anställningen i Norrland som en passageplats. Denna nackdel motväges av bankväsendets ökade möjligheter att betjäna näringslivet, framför allt den större industrien.

Jordbrukets kreditväsende är förhållandevis väl ordnat i Norrland. Svenska jordbrukskreditkassan har sålunda i norrlandslänen och Kopparbergs län tre centralkassor och, sorterande under dem, icke mindre än 214 jordbrukskassor. Uppgifterna gälla årsskiftet 1942—43. En snabb utveckling pågår. Huvuddelen av jordbrukskrediterna faller dock på affärsbankerna och sparbankerna.

Om man bortser från postsparbanken, vars ledning är förlagd till Stockholm, måste sparbanksrörelsen betraktas som svagt utvecklad i Norrland. Sparbankskontoren ligga glest, de äro få i förhållande till folkmängden och de innestående beloppen äro små icke blott absolut utan även relativt, i förhållande till befolkningens inkomst och förmögenhet. Enligt en sammanställning av sparbanksinspektör Olof Edsman fördelade sig år 1930 inkomsten per inkomsttagare i Norrland å ena sidan och i riket i dess helhet å andra sidan som 5 : 6; motsvarande relationstal för förmögenhet per förmögenhetsägare var 4 : 6 medan slutligen de per invånare å sparbank innestående sparmedlen förhöllo sig som 2 : 6.[1]

Allmän tjänst och fria yrken.

Allmän tjänst och fria yrken ge uppehälle åt endast en ringa del av Norrlands befolkning, mellan 3 och 6 % i de olika länen (fig. 28, stapelgrupp IV). Medeltalet för riket är omkring 6 %, varför denna huvudgrupp i allmänhet är underrepresenterad i Norrland. I tab. 40 är den uppdelad på sina undergrupper.

Den första raden i tabellen, »Statens (civila) förvaltning, ej annorstädes redovisad», är en grupp, som innefattar huvudparten av den statliga civila förvaltningen. Dess befolkningsnumerär är naturligtvis som sådan av mindre betydelse. Intresset koncentrerar sig på frågan om förvaltningens effektivitet.

Sveriges statliga förvaltning har under senare decennier karakteriserats

[1] Föredrag vid Norrländska sparbanksföreningens årsmöte i Luleå i augusti 1940.

Tab. 40. Folkmängden inom allmän tjänst och fria yrken år 1930.

	Gävleborgs län	Västernorrl. län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Norrland	Riket
Statens civila förvaltning ej annorstädes redovisad	735	704	436	541	1 196	3 612	25 774
därav tullen	255	225	68	130	800	1 478	10 133
Försvarsväsendet	641	812	1 251	1 120	2 692	6 516	53 088
Kommunal förv. ej annorstädes redovisad	1 011	911	277	429	753	3 381	29 528
Religionsvård	1 190	1 159	549	643	675	4 216	26 703
Undervisning m. m.	3 278	3 702	1 797	2 404	3 281	14 462	84 527
Litterära o. konstnärliga yrken	584	609	221	251	306	1 971	24 343
Sjuk-, fattig-, barna- o. fångvård samt annan social verksamhet	2 388	2 682	1 599	1 379	1 966	10 014	81 039
Summa allm. förv.-tjänst och fria yrken	9 827	10 579	6 130	6 767	10 869	44 172	325 002

dels av en mycket stark expansion, dels av en stigande centralisering, vilket tagit sig uttryck bl. a. i en mycket stark ansvällning av de centrala ämbetsverken i Stockholm. Denna process har varit en av orsakerna till Stockholms kraftiga tillväxt. Förvaltningens allmänna expansion kan icke här diskuteras. Det räcker med att konstatera att den ägt rum och alltjämt fortgår och icke visar tendenser att upphöra. Dess tendens till centralisering i Stockholm måste däremot beröras, då den i vissa avseenden har allvarliga återverkningar för Norrlands liksom också för den övriga svenska landsortens vidkommande. Dessa återverkningar bestå dels i att ledande krafter i viss omfattning dragas ifrån Norrland, ett förhållande som genom sina följdverkningar har mycket allvarligare konsekvenser än vad man i allmänhet är benägen att föreställa sig, dels härröra de från de svårigheter, som alltid föreligga för en starkt centraliserad förvaltning att rätt bedöma de olika landsdelarnas förhållanden och behov. Den senare synpunkten har många gånger framhållits av förvaltningens representanter i Norrland.

I tabellens andra rad är den befolkning, som är knuten till tullen, särredovisad. Siffran för Norrbottens län är här mycket hög, beroende på den långa landgränsen främst till Finland, där tullstationerna äro många, men även till Norge.

Försvarsväsendet hade år 1930 en avsevärd personal i Norrland, dock ej så stor i förhållande till landsdelens folkmängd som i södra delen av riket. Försvarsväsendet utgör kärnan — eller för att använda den i föreliggande arbete genomförda terminologien, den dominerande bytesproduktionen — i tvenne norrländska stadsbildningar, Boden och Sollefteå, vilka till sin utveckling även i framtiden äro beroende därav.

Den kommunala förvaltningen liksom religionsvården äro huvudsakligen

egenproduktiva. Detsamma gäller undervisningsväsendet, ehuru vissa »skolstäder», t. ex. Härnösand, äro säten för undervisningsanstalter, som betjäna stora rayoner. Även de litterära yrkena liksom socialvården äro väsentligen egenproduktiva.

Skolväsendet har den i det inledande kapitlet beskrivna pyramidformiga organisationen. Folkskolor ligga spridda efter befolkningsfördelningen. Från dem gå flertalet elever ut i yrkesarbetet, men en del fortsätta i högre folkskolor, en del gå till lärlings- och yrkesskolor av olika slag och ett mindretal till realskolornas olika typer. Av realskolornas relativt fåtaliga elever gå en del vidare till gymnasierna och från dem slutligen ett fåtal till universitet och högskolor av olika slag. Det är endast folkskolorna, som genom sin spridning efter befolkningsfördelningen äro tillgängliga för var och en. De övriga skoltyperna äro tillgängliga endast på vissa orter, fåtaligare ju högre skolformerna äro.

Det går icke att undvika att människorna av geografiska skäl bli olika lottade med avseende på utbildningsmöjligheter, och i en landsdel som Norrland blir befolkningens missgynnade ställning många gånger särskilt framträdande.

Folkskolorna ligga som ovan sagts spridda efter befolkningsfördelningen, dock med den begränsningen att stora delar av landsbygden endast ha folkskolans lägre former till sin disposition. Folkskolorna i Norrbottens län finnas inlagda på kartan fig. 91 med elevantalen våren 1941 angivna av cirklarnas storlek och skolformerna av deras skuggning. Som framgår av kartan är det stora områden med en icke obetydlig befolkning, som endast har tillgång till de lägre folkskoleformerna, de s. k. B^2- och D-skolorna. Man strävar nu att utbyta de lägre formerna mot högre genom att nedlägga små skolor av lägre form och med bussar och andra kommunikationsmedel föra barnen till s. k. centralskolor av högre form. Nedläggandet av skolor är i södra Norrland och i synnerhet i södra Sverige även betingat av de sjunkande barnantalen. Systemet med centralskolor har många fördelar men också nackdelar. Till de senare höra att barnen utsättas för ganska stora påfrestningar genom resorna, vilket emellertid måhända får anses uppvägt av de pedagogiska fördelarna. Till nackdelarna hör också att många byar berövas den kulturhärd som en skola alltid är. Detta har uttryckts med »att byn förlorar sitt ansikte», ett uttryck, som har en känslomässig klang men icke förty ger ord åt en allvarlig realitet, allvarligare än den ekonomiskt och rationellt tänkande människan vanligen föreställer sig.

Som i det föregående, sid. 11—18, framhållits är den urbaniseringsprocess, som vår tid bevittnar, landsbygdens avfolkning och städernas, framför allt storstädernas, enorma tillväxt, innerst betingad av att ledande krafter, politiskt, ekonomiskt och kulturellt, samlas i städerna medan landsbygden lämnas blottad på dylika krafter. Var och en som känner till den svenska landsbygden har erfarit den andligt och därmed också materiellt utarmande effek-

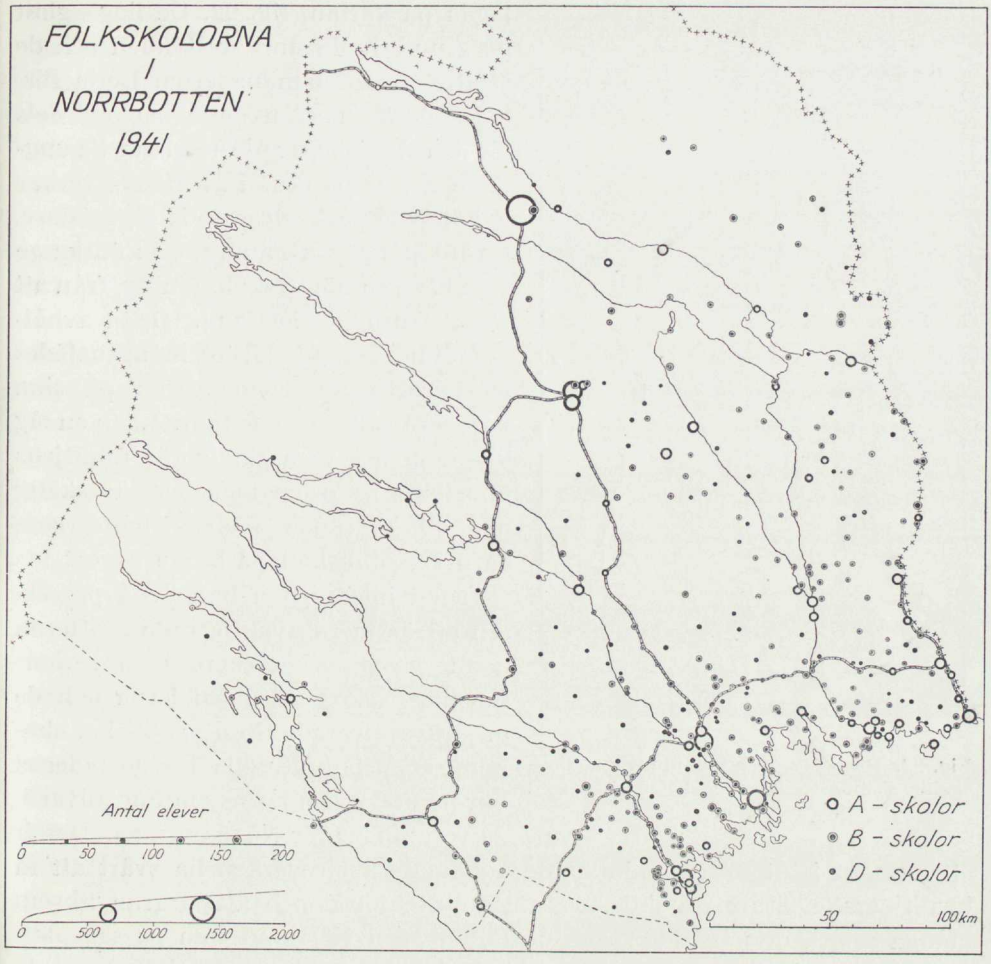

Fig. 91.

ten av denna process. I Stockholm ses verkningarna extremt åt ena hållet, på Norrlands landsbygd extremt åt det andra. Om denna process får fortgå har man att emotse en allt svårare andlig utarmning och en allt kraftigare avfolkning av först den svenska landsbygden, därefter den svenska landsorten, allt till tvivelaktig fördel för ett fåtal städer och sannolikt ödesdigert för Sveriges folk. Det är nödvändigt att klart se denna utvecklingsprocess i ögonen och taga ställning till den. Om man bejakar det skisserade utvecklingsförloppet, då kan man fortgå på den inslagna vägen och draga in de relativt dyrbara byskolorna, om man förnekar den, då måste man så långt det är möjligt taga på sig kostnaderna för de små skolorna och därigenom hålla kulturens utposter på landsbygden.

Realskolorna och gymnasierna samt flickskolorna i Norrland finnas ut-

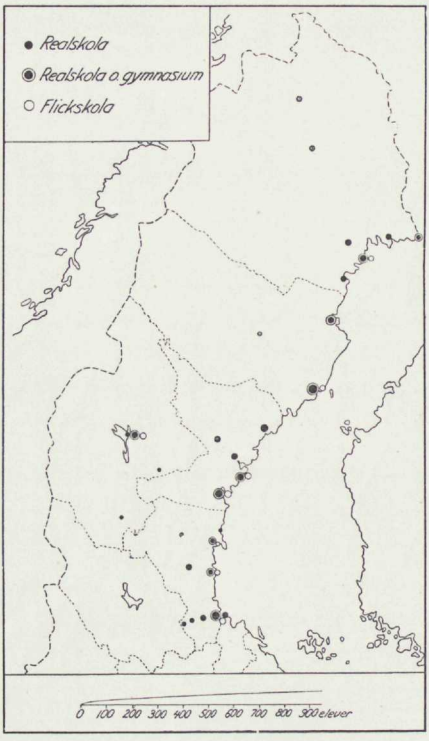

Fig. 92. Realskolor och kommunala mellanskolor, gymnasier och flickskolor i Norrland höstterminen 1939[1].

lagda på kartan, fig. 92. De ligga glest på grund av de stora avstånden och de relativt små folkmängderna. Detta förhållande är en ofrånkomlig nackdel, dels för den studiebegåvade norrländska ungdomen, dels på grund av att det verkar avhållande på kvalificerade jägmästare, läkare, präster och andra, som önska ge sina barn en högre skolbildning, från att söka tjänster i Norrland. Detta avhållande moment förstärkes mångenstädes av dyrortsgrupperingen, som på sina håll ger ifrågavarande tjänstemän en låg lön, som må vara skälig för familjens uppehälle på orten men icke är skälig om vederbörande nödgas hålla sina barn i skolhushåll på högre dyrort.

Den i inledningen beskrivna processen att de mera kvalificerade krafterna inom varje yrkesgrupp i stor omfattning söka sig till städerna och de mest kvalificerade till de politiska, ekonomiska och kulturella huvudstäderna har på undervisningens område allvarliga verkningar för Norrlands del. Det är ett allmänt känt förhållande att de norrländska läroverken ha svårt att få kvalificerade lärare, särskilt kvalificerade lektorer, och att lärarna liksom många andra ofta betrakta sina anställningar i Norrland som passageplatser. Den skadliga effekten härav är tvåfaldig. Dels blir undervisningen i de norrländska läroverken lidande, vilket har den indirekta verkan att människor i ledande ställningar, som ha barn i skolåldern, ej så gärna söka sig till Norrland, dels utbildas icke de norrländska läroverksstäderna till de starka kulturhärdar, som äro så väl behövliga i Norrland och som skulle kunna utvecklas om kulturpersonligheter i högre grad än nu bundes till dem.

Om man anser det vara i sin ordning att svensk ungdom i avlägsna landsdelar får en kvalitativt sämre utbildning än ungdomen i landets centrala delar och om man anser kulturhärdarnas styrka likgiltig i Norrland, då kan man låta de nuvarande förhållandena i fråga om det högre skolväsendets lärarrekrytering bestå. Om icke måste man bjuda lärare på mindre eftersökta orter större förmåner än på de eftersökta orterna. Detta kan ske antingen genom rätt till dubbla tjänstår, vilket emellertid skulle understryka

[1] Efter kartans datum har Boden fått högre allmänt läroverk och kommunala mellanskolor ha inrättats i Arvidsjaur, Ånge, Timrå, Vilhelmina, Vännäs och Åsele.

norrlandsbefattningarnas karaktär av passageplatser, eller genom högre löner för norrländska läroverkslärare. Den senare utvägen är den enda, som både ger den norrländska ungdomen en undervisning, likvärdig med den sydsvenska ungdomens, och skapar förutsättningar för utbildande av starka norrländska kulturhärdar. Ett betydelsefullt steg i denna riktning är taget genom att Umeå läroverk gjorts till provårsläroverk.

Den norrländska universitets- och högskoleungdomen är hänvisad till universiteten och högskolorna i mellersta och södra Sverige, främst Uppsala och Stockholm. Tanken har varit uppe att förlägga en högskola till Norrland, närmast till Härnösand. På grund av att ett universitet eller en högskola som sitt dominerande mål har forskningen och denna kräver dels en mycket stor vetenskaplig apparat, dels en rikt utvecklad kontakt mellan olika forskningsområden och deras representanter, torde det vara synnerligen svårt att få till stånd en högskola i Norrland. Om man skulle lyckas att skapa en dylik högskola, skulle den sannolikt få svårt att stå sig i konkurrensen, detta på grund av att de bästa lärarkrafterna skulle dragas söder ut, mot de under alla omständigheter rikare forskningsmöjligheterna där. Med dem skulle följa de bästa eleverna. Därtill kommer avstånden och kommunikationernas anordning, som äro sådana, att Uppsala eller Stockholm äro i det närmaste lika lätt tillgängliga för Norrland i dess helhet som vilken som helst av dess städer. En norrländsk högskola skulle, anses det, endast få betydelse för den provins i vilken den förlades. Med statsmakternas senaste beslut att utbygga den tekniska forskningen i Stockholm och Göteborg och med utbyggandet av forskningsinstitutioner vid olika norrländska industrier torde även tanken på en träteknisk högskola i Norrland förfalla. Detta betyder emellertid ingalunda att förutsättningar saknas för tekniska läroverk och praktiska tekniska skolor. 1943 års riksdag beslutade också inrättandet av tekniska läroverk i Luleå och Skellefteå.

Många gånger har framhållits bristen på yrkeskunnigt folk i Norrland, en brist som man söker avhjälpa genom ett utbyggande av lärlings- och yrkesskolorna. Dessa äro i förhållande till övriga delar av landet fåtaliga och kräva ytterligare utbyggnad. Ett stort bekymmer är emellertid att eleverna, efter slutad utbildning, i stor omfattning söka sig platser söder ut, att m. a. o. yrkesskolorna bli kanaler, genom vilka ofta de bästa norrländska ungdomarna söka sig bort från sin hembygd. Botemedlet häremot kan i längden endast sökas i en allmän förbättring av villkoren för företagsamheten i Norrland, en förbättring, som är avhängig av om man lyckas att genom effektiviseringar på praktiskt taget alla områden höja Norrlands standard. En dylik höjning kan endast ske långsamt. Under tiden är det av särskild vikt vid fördelningen av bördorna landsdelarna emellan att hänsyn tages till det förhållandet, att den norrländska befolkningen ger uppfostran åt stora ungdomsskaror, vilka sedan ägna sin kraft åt södra Sveriges näringsliv.

I Norrland finns det allt som allt tolv lantmannaskolor och elva lanthushållsskolor, vilket är för litet. Mot bakgrunden av vad som ovan, sid. 81—106, sagts om jordbruket i Norrland är det av synnerlig vikt att undervisningsväsendet bygges ut på denna punkt. Särskilt betydelsefullt är att den besuttna bondeklassens ungdomar få tillfälle till en god jordbruksutbildning, de ungdomar som i framtiden i första rummet skola bära upp det norrländska jordbruket.

Som sista rubrik i yrkesgruppen allmän tjänst och fria yrken står social verksamhet av olika slag (sjuk-, fattig-, barna- och fångvård samt annan social verksamhet). Det är särskilt ett förhållande, härrörande från befolkningssituationen, som man här måste beakta. Vi gå praktiskt taget i hela landet emot en ansvällning av de äldre årsklasserna jämsides med en uttunning av de yngre (fig. 24—26 och 95—105). Detta kommer att få vittgående konsekvenser i fråga om ålderdomsvården och sjukvården, med starkt ökade krav på dem.

Städer, handelsorter och järnvägsorter.

De olika verksamhetsgrenar, som sortera under yrkesgrupperna allmän tjänst och fria yrken samt handel, ha den tidigare beskrivna pyramidformiga uppbyggnaden. Denna åskådliggöres för bl. a. Norrlands del på ett talande sätt av Svenska Handelsbankens organisation, sådan den framställes på kartan fig. 93, en karta, som varit publicerad som annons. Handelsbankens 266 kontor äro indelade i 19 grupper, varav 6 ligga i Norrland. Varje grupp sorterar under en avdelningscentral, vilket på kartan är åskådliggjort av linjerna från de spridda avdelningskontoren till avdelningscentralerna, i Norrland belägna i Luleå, Umeå, Härnösand, Östersund och Gävle, m. a. o. i residensstäderna samt i Sundsvall. Huvudcentralen, under vilken avdelningscentralerna sortera, ligger i Stockholm i anslutning till bankens huvudkontor.[1] Genom detta system sker en ömsesidig växelverkan emellan landsbygd, stad och huvudstad, en växelverkan, som i hög grad dirigeras från huvudstaden. En analog organisation återfinnes i olika modifikationer inom hela förvaltningen, vilken gren man än väljer, och den återfinnes inom handeln, ehuru vanligen icke formellt så utmejslad som i det här givna exemplet.

Dessa verksamheter och de kulturella verksamheterna äro, som ovan sagts, orsaken till och drivkraften i städernas och handelsorternas utveckling. De söka sin lokalisering i de av kommunikationerna mest gynnade punkterna, gynnade dels i förhållande till folkrika bygder, dels i förhållande till städerna eller huvudstaden. Att märka är emellertid att dessa verksamhetsgrenar icke endast äro tillfinnandes i städerna och handelsorterna. De åter-

[1] Genom att övertaga AB Vänersborgsbanken har Svenska Handelsbanken nyligen ytterligare utbyggt sitt kontorsnät med två avdelningscentraler och ett 30-tal avdelningskontor i västra Sverige.

finnas även i industriorterna, ehuru de där i allmänhet ej komma till synes i befolkningssiffrorna. De drunkna så att säga i den stora massan industribefolkning. I varje ort av någorlunda storlek återfinnas förvaltningens och handelns representanter och inom varje ort återfinnas de vanligen koncentrerat i dess centrala del, i det område, som kan betecknas som ortens detaljhandelsområde. Endast i undantagsfall, då den administrativa avgränsningen tillåter det, kommer detta till synes i statistiken. Ett sådant fall är Kramfors (fig. 18 och pl. 1), vars befolkningssammansättning är handelsortens. Trots detta är Kramfors icke här förd samman med handelsorterna utan med träindustriorterna, detta enär Kramfors organiskt hör samman med dem och står eller faller med dem. De självständiga handelsorterna däremot stå eller falla med den landsbygd eller det omland, i vilket också kan finnas tätorter, som de betjäna.

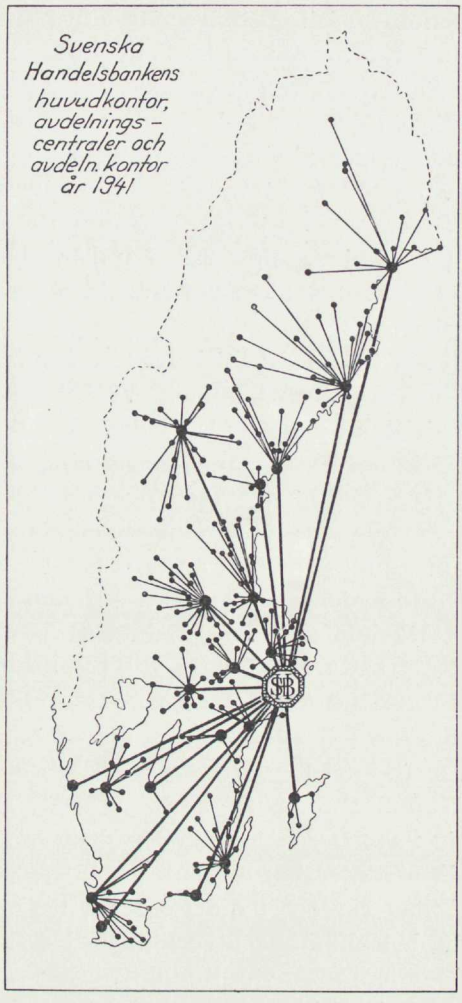

Fig. 93. Svenska Handelsbankens kontorsnät år 1941.

I det föregående, sid. 30—33, ha städernas och handelsorternas typiska yrkessammansättning beskrivits. De karakteriseras av att en stor del av befolkningen tillhör handel och samfärdsel och en betydande del allmän tjänst och fria yrken samt av att industrien inom dem är mångskiftande. Den mångskiftande stadsindustrien i förhållande till den ensidiga industrien på den administrativa landsbygden framgår som förut sagts av fig. 40 och 41. Förklaringen till industriens mångskiftande karaktär i städerna och handelsorterna är att söka i att en rad av olikartade industrier och hantverk finna sina bästa livsbetingelser i anslutning till förvaltningen, kulturlivet och handeln med deras urval av politiskt och administrativt, kulturellt och ekonomiskt ledande krafter samt i anslutning till de relativt höga inkomster, som äro förknippade med de ledandes verksamhet. I städerna och handelsorterna, i högre grad ju större de äro, samlas grafisk industri, sömnadsindustri och modeindustrier av olika slag. Där finnas betingelserna för hant-

verkare och konstnärer att utöva sin verksamhet och dit komma först impulser, som ofta bli bestämmande för industriernas lägen.

Som ovan sagts avspeglar sig städernas och handelsorternas funktion och yrkesfördelning i deras demografiska struktur. Denna utmärkes framför allt av stora kvinnoöverskott, särskilt i de yngre arbetsföra åldrarna, samt av en låg fruktsamhet. Kvinnoöverskotten i städerna och handelsorterna motsvaras, som tidigare framhållits, av kvinnounderskotten på den egentliga landsbygden, fig. 22. Landsbygdens avfolkning i dess mest elakartade form, kvinnornas flykt från landsbygden, sker till väsentlig del via handelsorterna till städerna och därifrån till storstäderna. Detta fenomen kan måhända till en del tillskrivas kvinnans mindre förutsättningar att uthärda det tunga arbetet på landet. Väsentligen torde det emellertid få tillskrivas det förhållandet att stadsnäringarna i stor utsträckning sysselsätta kvinnlig arbetskraft. Detta gäller förvaltningen och handeln med deras skaror av kontorister och bodbiträden, och det gäller flera av de typiska stadsindustrierna, t. ex. sömnadsindustrien. De höga inkomsterna i städerna ge också sina innehavare möjlighet att anställa hembiträden till löner, som ligga långt över vad landsbygden vanligen kan erbjuda.

Det andra dominerande draget i städernas och handelsorternas demografiska struktur, den låga fruktsamheten, är det mest hotfulla draget i landets befolkningssituation. En av dess orsaker torde vara att söka i stadsbefolkningens yrkesstruktur, en annan i städernas bostadsförhållanden. Dess allvar framträder med skärpa i städernas befolkningspyramider år 1960, sådana de framställas i fig. 97—105. Det är av utomordentlig vikt att det avlägsnas. Det faller emellertid utanför föreliggande utrednings ram att föreslå åtgärder härutinnan.

Städerna och handelsorterna äro för sin utveckling för det första beroende av den allmänna utvecklingen i deras omland, detta på grund av att deras dominerande bytesproduktiva verksamheter betjäna omlanden. Om exempelvis landsbygdsbefolkningen i en handelsorts omland tillväxer i antal och välstånd, då blomstrar även handelsorten. Om landsbygdsbefolkningen minskar och dess existensmedel försämras, då tynar handelsorten. För det andra äro städerna och handelsorterna beroende av det system av varandra över- och underordnade orter, som utkristalliseras omkring de pyramidformigt uppbyggda verksamheterna. Med kommunikationernas förbättring kunna vissa av dem bli överflödiga, en större ort överflyglar exempelvis en mindre och drager till sig dess funktioner med följden att den mindre tynar bort.

Under yrkesgruppen handel och samfärdsel sorterar också järnvägsväsendet. Järnvägsbefolkning finnes på praktiskt taget alla orter, stora eller små, som beröras av järnvägar, men vanligen är denna järnvägsbefolkning så liten i förhållande till den övriga befolkningen, att den försvinner i mängden. I vissa orter dominerar den emellertid befolkningen, orter, som växt

upp som säten för järnvägens verkstäder eller som bostadsorter för dess personal. I dylika orter representerar järnvägsväsendet den dominerande bytesproduktionen, och de stå eller falla med detsamma. I Norrland ha flera orter i hög grad karaktären av järnvägsorter, särskilt Vännäs. Den demografiska strukturen i järnvägsorterna överensstämmer i huvudsak med handelsorternas, fig. 22, och då de oftast samtidigt äro säten för handel och därtill allmänna kommunikationscentra, är det endast med tvekan, som man särredovisar dem.

Övriga yrkesgrupper.

Yrkesstatistikens två sista huvudgrupper, »husligt arbete» samt »f. d. yrkesutövare och övriga» (fig. 28, stapelgrupperna V och VI) ha, som ovan sagts, endast indirekt intresse vid en teckning av balansen mellan befolkningen och dess försörjningsmedel. Gruppen husligt arbete är beroende av befolkningen inom de fyra första huvudgrupperna, där dess arbetsgivare i huvudsak återfinnas, och de f. d. yrkesutövarna falla till väsentlig del utanför förvärvslivet, som de en gång tillhört och då inom de fyra första huvudgrupperna.

Husligt arbete innefattar landsbygdens och stadsbygdens hembiträden. Gruppen utgör en synnerligen intressant indikator på befolkningsproblemen. Hembiträdesyrket är ett typiskt övergångsyrke. De unga flickorna gå in i det för att efter ett fåtal år antingen ingå giftermål eller övergå till andra yrken. Det finns ingen redovisad yrkesgrupp, där medelåldern är så låg som inom det husliga arbetet, och följaktligen är det ingen grupp, där befolkningskrisen med dess brist på ungdomar fortare avspeglar sig. Bristen på kvinnlig arbetskraft i lanthushållen är också det mest brännande arbetskraftsproblemet på landsbygden liksom bristen på hembiträden i städerna. Denna brist kommer mänskligt att döma att tilltaga för varje år och följden blir sannolikt stigande löner för ifrågavarande yrkesgrupp, som undan för undan utesluter den ena efter den andra från möjligheterna att använda sig av dess tjänster. Stigande löner för de unga kvinnorna kan också få negativa följder i fråga om giftermålsfrekvensen, detta om icke männens löner stiga i samma takt; det kan bli så ekonomiskt fördelaktigt för en självförsörjande kvinna att ägna sina krafter åt förvärvsarbete att hon drar sig för ett äktenskap, där mannens inkomster äro relativt låga. I själva verket torde detta redan i stor omfattning vara fallet, särskilt på landsbygden. I det föregående, sid. 43—46, har visats att den egentliga landsbygden har stora kvinnounderskott i åldrarna 20—30 år och att trots detta giftermålsfrekvensen bland kvinnorna är låg. Detta måste till väsentlig del bero på att männen med sina inkomster icke kunna bjuda kvinnorna materiella villkor, som ens tillnärmelsevis kunna jämföras med dem de erhålla som exempelvis hembiträden i städerna. Detta förhållande är redan nu allvarligt och kan komma att bli utomordentligt allvarligt.

De ovan beskrivna perspektiven understryka behovet av vissa åtgärder. Det är uppenbarligen nödvändigt att med kraft bedriva moderniseringen av bostäderna, så att arbetet i hemmen blir så lätt som möjligt. Detta gäller såväl landsbygd som stad. Det är vidare nödvändigt att med kraft bedriva rationaliseringen av landsbygdens ekonomibyggnader, särskilt ladugårdarna. Med avseende på de senare tränger sig det ovan, sid. 102, anförda kravet fram på större ladugårdar, som kräva mindre arbete per djur. Även kraven på större och bättre arronderade brukningsdelar liksom kraven på en allmän rationalisering av jordbruket får ökad tyngd.

F. d. yrkesutövare och övriga är en grupp som sammansättes av åldringar samt en rad kategorier, som av redovisningstekniska skäl sammanförts i en restgrupp. Enligt diagrammet, fig. 28, sjönk gruppens relativa andel av totalbefolkningen 1920—1930. Den sjunkande rörelsen beror emellertid, som ovan framhållits, på att folkräkningen 1930 var noggrannare än den 1920 och att följaktligen restgruppen minskades. De f. d. yrkesutövarnas antal visade icke någon sjunkande tendens och i framtiden komma de att öka mycket starkt, åtminstone om nuvarande pensionsålder bibehålles oförändrad.

Skatter.

Det är nödvändigt att arbeta på bred front, om man vill nå varaktiga resultat av strävandena att främja Norrlands näringsliv. Denna nödvändighet härrör från att de olika näringsgrenarna äro sammanflätade i en så intim växelverkan, att varje del blir lidande av missförhållanden inom varje annan del. Till missförhållanden, som trycka alla näringsgrenar, höra de höga skatterna.

På kartan, fig. 94, åskådliggöres det kommunala utdebiteringsbehovet per skattekrona år 1939 på landsbygden. Uppgifterna avse summan av utdebiteringarna per inkomstskattekrona till allmän kommunalskatt, landstingsskatt, vägskatt och tingslagsmedel. De icke administrativa tätorterna ha samma skatter som de landsbygdskommuner, i vilka de ligga, medan municipalsamhällena ha något högre skatter, dock endast en à två kronor per skattekrona. Kartan kan därför sägas i huvudsak återge förhållandena på såväl den egentliga landsbygden som i tätorterna med undantag för köpingarna och städerna. Dessa senare ha i allmänhet betydligt lägre utdebiteringsbehov. Samtliga norrländska köpingar och städer med undantag av Sveg, Boden och Haparanda hade 1939 ett kommunalt utdebiteringsbehov av 10—15 kronor. I Sveg och Boden låg motsvarande siffra mellan 15 och 20 kronor och i Haparanda mellan 20 och 25 kronor.

Det är stora skiljaktigheter mellan olika kommuner och olika delar av Sverige, som komma till uttryck på kartan. I en kommun ligger utdebiteringsbehovet vid 7 kr., i en annan närmare 50 kr. De höga utdebiterings-

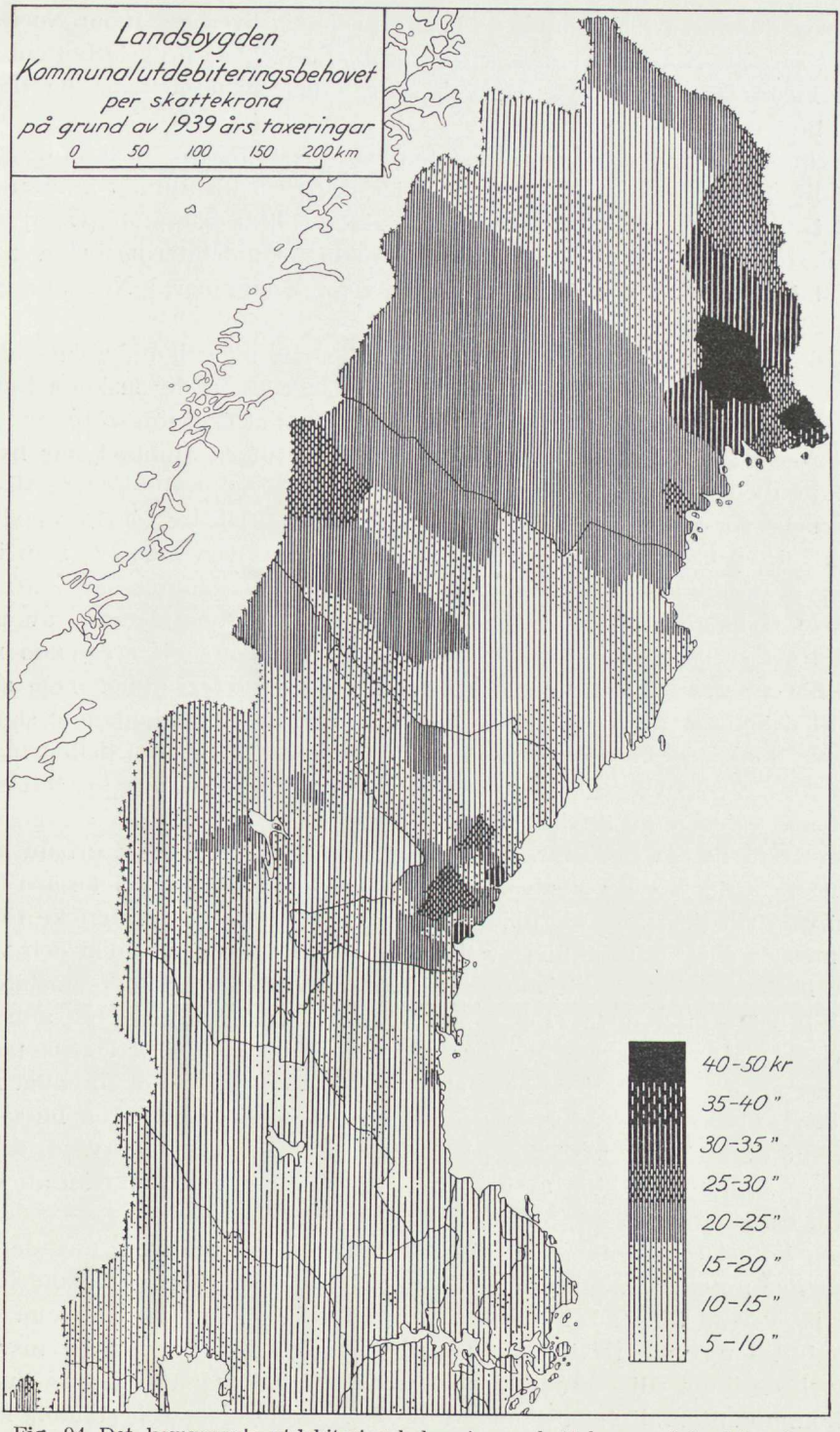

Fig. 94. Det kommunala utdebiteringsbehovet per skattekrona på landsbygden år 1939.

behoven dominera i Norrland, de låga i mellersta Sverige. Inom Norrland är det särskilt Norrbottens län, vissa lappmarkssocknar i Västerbottens län samt kustsocknarna i Medelpad och södra Ångermanland, som ha utomordentligt stora utdebiteringsbehov.

Skillnaderna äro så stora, att staten har måst ingripa med bidrag till skattelindringar, men trots detta utdebiterades 1939 till allmän kommunalskatt tre kronor per skattekrona i landets bäst ställda kommun (Orsa), medan den faktiska utdebiteringen (det kommunala utdebiteringsbehovet minus statsbidraget till skattelindringar) i vissa kommuner i Norrland gick upp till 21 kronor per skattekrona.

Skillnaderna i skattetryck mellan olika kommuner och olika landsdelar stärka de flyttningstendenser, som såväl företagen som de enskilda individerna ha, ja, de förorsaka i många fall självständigt flyttningsrörelser. Om skatterna äro höga i en kommun i förhållande till en annan tynar bytesproduktionen därstädes. Därmed hämmas också egenproduktionen, skatteunderlaget försämras och skatterna stiga, vilket ytterligare försämrar situationen. Utvecklingen kan förliknas vid en sugande virvelrörelse, som ödelägger de kommuner eller orter, som träffas av densamma, om den icke hejdas. Dylika virvelrörelser på missgynnade orter kompletteras av motsatta rörelser på gynnade orter, där utvecklingen går i ett crescendo med från början gynnsamma betingelser för befintlig företagsamhet, låga skatter, tillströmning av ny företagsamhet från andra orter, sjunkande skatter o. s. v. Som i det föregående, sid. 14—18 framhållits, är det denna mekanism som ger en viktig del av förklaringen till städernas och särskilt storstädernas våldsamma tillväxt.

Det är så många och starka faktorer, som i vår tid främja urbanismen, att det framstår som en nödvändighet att avlägsna alla, som icke äro konstitutiva. Till dem höra de ojämnt fördelade skatterna. Det är icke förenligt med en klok användning av Sveriges jord att vissa områden och vissa orter lämnas dåligt utnyttjade, därför att de genom olyckliga omständigheter blivit skattetyngda. Det är icke heller lämpligt att företag anhopas på vissa platser på grund av låga skatter. Företagen böra läggas på de platser, där de kunna arbeta mest effektivt. Det är icke heller förenligt med en rättvis behandling av Sveriges folk att vissa områden och orter bli sämre lottade än andra med avseende på exempelvis skolor och läkarvård, därför att höga kommunalskatter avskräcka kvalificerade människor från att söka sig till dem.

I en tidigare epok, före den utpräglade byteshushållningen, före de moderna kommunikationernas genombrott och före den stora folkvandringen från landsbygd till stad, kunde man med fog låta kommunerna, som då i motsats till nu voro relativt slutna enheter, bära det ekonomiska ansvaret var och en inom sitt område. Under nutida förhållanden är det så många för kommunalförvaltningarna okontrollerbara faktorer, som bestämma kom-

munernas utgifter, att en spridning av det ekonomiska ansvaret är nödvändig. En kommuns befolkning kan och bör icke med höga skatter bära de ekonomiska konsekvenserna av att stora industriföretag läggas ned eller söka sig andra lägen eller av att åldersstrukturen förskjutes mot en väldig dominans av åldringar genom att ungdomen undan för undan flyttar. Den bör icke ensam bära dylika bördor; den kommun, som tar emot det bortdragande industriföretaget och den bortdragande ungdomen bör dela dem, ja denna kommun bör rätteligen också dela utbildningskostnaderna för den ungdom, som den tar emot.

Dessa mycket komplicerade och viktiga frågor torde bli föremål för vidare uppmärksamhet från såväl särskilda beskattningssakkunniga som från 1941 års befolkningsutrednings sida.

Regionerna.

I det föregående ha olika sidor av Norrland, dess befolkning, dess jordbruk och skogsbruk, dess industri och handel behandlats i tur och ordning. Denna framställning måste kompletteras med en regional behandling, där varje region beskrives och sambanden inom varje region beaktas. Detta är nödvändigt för bilden av Norrland och dess problem, men det är också nödvändigt för det praktiska handlandet, som väsentligen är knutet till regionerna och orterna. Självfallet kan i denna regionala beskrivning endast vissa drag framhävas, som äro av särskilt stor allmän betydelse. Varje stad, varje ort och varje bygd har sina speciella problem, som tarva noggrann uppmärksamhet men som icke kunna behandlas i en förberedande utredning. Den här gjorda regionala beskrivningen är endast att betrakta som en inledning till en grundlig regional behandling av problemen, som kan genomföras endast med hjälp av lokalkunskap och som bör genomföras i det fortsatta utredningsarbetet.

Regionerna komma att diskuteras en för en och diskussionen skall, med hänvisningar till den tidigare systematiska framställningen, knytas till kartan, pl. 1, samt till en redovisning för varje region av befolkningsutvecklingen och befolkningsstrukturen på den egentliga landsbygden och i tätortskategorierna, fig. 95—105. Befolkningsutvecklingen är i diagrammen åskådliggjord i logaritmisk skala, som ger en direkt uppfattning av den procentuella folkökningen eller minskningen. Den åtminstone i huvudsak kända utvecklingen intill 1935 är angiven med heldragna linjer, den beräknade utvecklingen 1935—1960 är angiven med streckade linjer. Beräkningarna äro gjorda med de möjliga antagandena att dödligheten förbättras och nativitetsfallet upphör samt det verklighetsfrämmande antagandet att alla flyttningar upphöra från år 1935. Befolkningens ålders- och könsfördelning samt giftermålsfrekvens år 1935 är angiven enligt folkräkningens uppgifter, medan befolkningens åldersfördelning år 1960 är åskådliggjord enligt be-

räkningar, som äro grundade på de ovan omtalade antagandena om dödligheten, nativiteten och flyttningarna samt på ännu ett antagande, som är verklighetsfrämmande liksom flyttningsantagandet, nämligen att män och kvinnor i varje åldersgrupp komma att vara liktaliga. I fig. 95—105 kan man alltså endast bygga på folkmängdsutvecklingen intill 1935, de heldragna kurvorna, samt på befolkningsstrukturen 1935, pyramiderna som stå i mitten av figurerna. De streckade folkmängdskurvorna och 1960 års befolkningspyramider äro endast att betrakta som stöd för diskussionen om de framtida förhållandena.

Region I, Norrbottens län.

Regionen omfattar lappmarken i Norrbottens län samt Pajala och Korpilombolo tingslag, vilka senare äro transportgeografiskt knutna till regionen. Den sydligaste delen av regionen, Arvidsjaurs och Arjeplogs tingslag, är transportgeografiskt orienterad mot Västerbottens län (jfr pl. 1). Landarealen och dennas fördelning på ägoslag år 1937 samt folkmängden och dess fördelning på egentlig landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning år 1935 samt antalen finnar och lappar år 1930 anges i efterföljande tablå.[1]

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	8 013	100	Befolkning	73 213
därav: åker	13	0	därav: landsbygdsbefolkn.	46 508
äng	69	1	tätortsbefolkning	26 705
skogsmark	2 583	32	finnar 1930	21 148
övrig mark	5 349	67	lappar 1930	4 011

Icke mindre än två tredjedelar av landarealen utgöres av övrig mark, nästan uteslutande fjäll och myr. Fjällen upptaga den västra delen av regionen, enligt riksskogstaxeringen 3 464 000 hektar eller 43 % av regionens hela landareal. Myren är också utomordentligt utbredd. Skogsmarken visar låg produktivitet; normala boniteten är enligt riksskogstaxeringen endast 1·3 i lappmarken. Siffran torde ligga något högre i Pajala och Korpilombolo tingslag. Åkerarealen är obetydlig och ängsarealerna äro enligt redovisningen fem à sex gånger så stora som åkerarealerna.

Klimatet är det strängaste i Sverige, årets medeltemperatur ligger under 0° och vinterns längd är omkring sex och en halv månader, fig. 12 och 31.

Landsbygdens befolkning uppgår till omkring 46 000 människor och består till omkring hälften av finnar och lappar. Det finska bosättningsområdet upptar regionens östra del, ungefärligen fram till Riksgränsbanan.

Människorna finna till närmare 80 % sitt uppehälle inom yrkesgruppen

[1] Samtliga arealsiffror äro tagna ur 1937 års jordbruksräkning. Beträffande skogsmark och övrig mark finnas nu för flera län den senaste riksskogstaxeringens tillförlitligare siffror. Då riksskogstaxeringen ännu ej fullföljts för hela Norrland, ha dess siffror emellertid ej utnyttjats i denna preliminära utredning.

REG. I. NORRBOTTEN

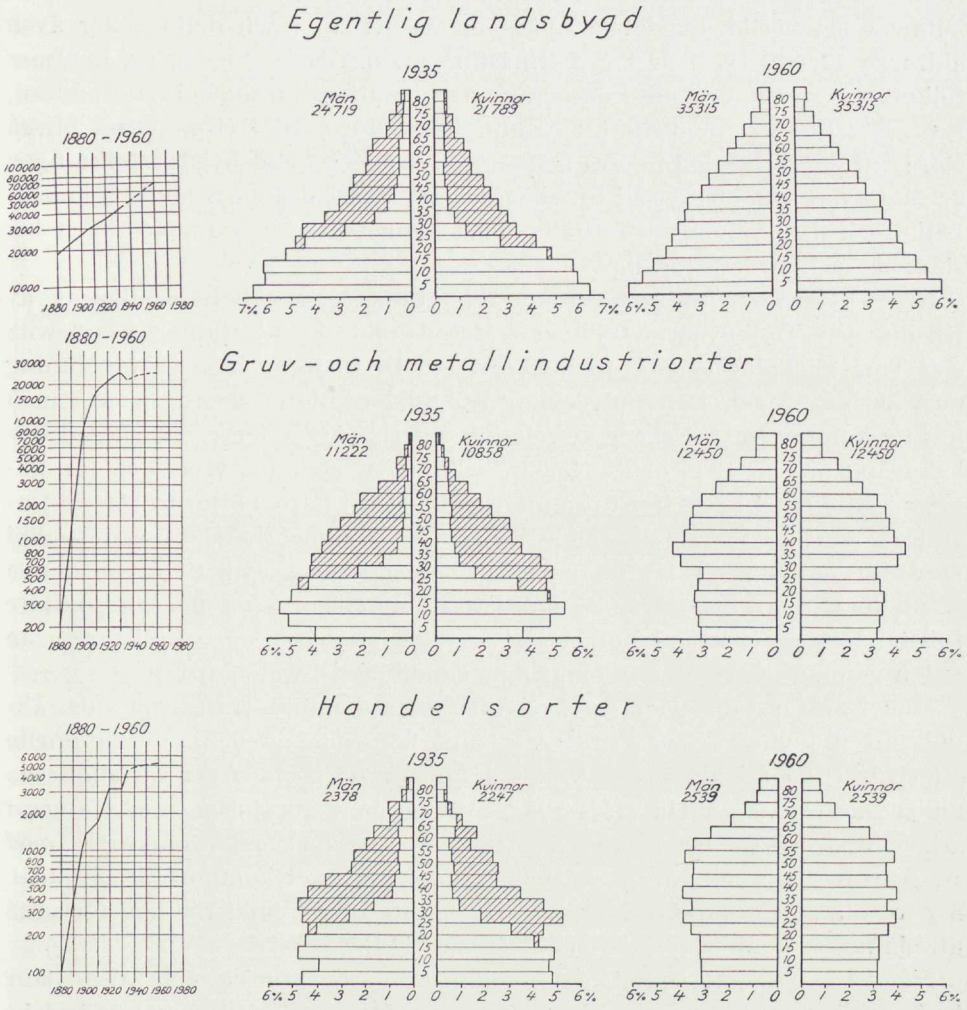

Fig. 95. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. I, Norrbotten.

jordbruk med binäringar, fig. 29. Om man bortser från lapparna, vilkas problem finnas belysta i bl. a. 1930 års lapputredning samt i av generaldirektör L. Berglöf verkställd överarbetning av denna[1], är det skogsarbetet, som utgör grunden för folkförsörjningen. Jordbruket är att betrakta som ett komplement till skogsbruket, vilket avspeglas i att brukningsdelarna genomgående äro mycket små, fig. 32.

Befolkningstillväxten har varit stark och om nativiteten förblir oförändrad och flyttningarna upphöra kommer folkmängden att fortsätta att stiga till

[1] Statens offentliga utredningar 1936: 23, socialdepartementet samt 1940: 37 och 1942: 41, jordbruksdepartementet.

upp emot 70 000 om 20 år, fig. 95. Detta kan man emellertid icke vänta sig. Troligt är att nativiteten kommer att falla och att flyttningar komma att äga rum. Också med de i det föregående, sid. 59—66, beräknade flyttningarna kommer emellertid den totala folkmängden att stiga och detta gäller även åldrarna 15—60 år. I de lägre arbetsföra årsklasserna, 15—30 år, kommer folkmängden enligt de anförda beräkningarna att förbli ungefär oförändrad, fig. 24—27. Det är emellertid ingalunda uteslutet att flyttningarna bli så stora, att en minskning i dessa årsklasser inträder. Landsbygdsbefolkningen är som ovan sagts hänvisad till skogsarbetet som sin dominerande inkomstkälla, och de ekonomiska förhållandena inom regionen äro väsentligen bestämda av hur detta ordnas.

Gruv- och metallindustriorterna, malmfälten i Norrbotten, utgöras av Kiruna och Tuolluvaara, Gällivare, Malmberget, Koskullskulle, Dennewitz och Tingvallskulle med förortsbebyggelser. De hade år 1935 en befolkning av omkring 22 000. Deras utveckling var tidigare utomordentligt snabb men har nu kommit in i ett skede av relativt stillestånd, t. o. m. en markerad tillbakagång mellan 1930 och 1935. Befolkningens struktur visar den för tätorter i allmänhet karakteristiska undertaligheten i barnaåldrarna. Med oförändrad nativitet och upphörande inflyttning kommer befolkningen snabbt att åldras. Den är för sin utkomst helt beroende av gruvdriften. Om denna skulle försvinna, skulle även de andra verksamhetsgrenarna mer eller mindre fullständigt försvinna med undantag av vissa handelsgrenar i Gällivare, som sedan gammalt betjäna den omkringliggande landsbygden (jfr pl. 1).

Man behöver som ovan sagts icke befara att malmtillgångarna sina. Utvecklingen kommer som hittills att vara beroende av den internationella efterfrågan på malm. Gruvorternas dominerande problem är variationerna under konjunkturcykeln. Dessa äro utomordentligt starka med forcerat arbete under högkonjunkturer och halv drift under lågkonjunkturer med en svår arbetslöshet, vars bemästrande är ett mycket komplicerat problem. Åtgärder mot konjunktursvängningarna måste bli föremål för den fortsatta utredningens uppmärksamhet (jämför sid. 114).

Handelsorterna, Arjeplog, Jokkmokk, (Porjus), Murjek och Arvidsjaur hade 1935 en befolkning av 4 625 personer. Denna befolkning visade icke den för handelsorter annars så typiska övertaligheten av kvinnor, vilket kan sammanhänga dels med att Porjus oriktigt klassificerats som handelsort, dels med att orterna ha en stor befolkning, tillhörig jordbruk och skogsbruk. Murjek var före Inlandsbanans färdigställande av betydelse som omlastningsort till Jokkmokk, en roll, som nu är utspelad.

Handelsorterna ha tillväxt mycket starkt och deras fortsatta utveckling är beroende av å ena sidan utvecklingen i omlanden, m. a. o. landsbygdsutvecklingen, å den andra av styrkan av de strömningar, som under senare decennier i allt högre grad hopat företagsamhet i samhällena på den egentliga landsbygdens bekostnad.

Region I, Västerbottens län.

Regionen omfattar lappmarken i Västerbottens län. Dess sydliga del, Vilhelmina och Åsele tingslag, är transportgeografiskt orienterad mot Västernorrlands län (jfr pl. 1). Landarealen och dennas fördelning på ägoslag år 1937 samt folkmängden och dess fördelning på egentlig landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning 1935 jämte lapparnas antal 1930 anges i nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	3 745	100	Befolkning	54 909
därav: åker	19	1	därav: landsbygdsbefolkn.	48 568
äng	36	1	tätortsbefolkning	6 341
skogsmark	1 912	51	lappar (1930[1])	1 183
övrig mark	1 778	47		

[1] Siffran innefattar ej lappar på »landsbygden i övrigt» i Västerbottens län.

Närmare hälften av landarealen utgöres av övrig mark, liksom i föregående region huvudsakligen bestående av fjäll och myr, enligt riksskogstaxeringen 995 300 hektar fjäll och 702 500 hektar myr. Skogen visar en relativt låg produktivitet med en normal bonitet av 1·8 enligt sista riksskogstaxeringen. Åkerarealerna äro små liksom också de registrerade ängsarealerna. Klimatet är strängt, ehuru icke fullt så hårt som i Norrbottens lappmark. Årets medeltemperatur ligger omkring + 1° och vintern varar dryga sex månader. Klimattypen är, liksom i Norrbottens lappmark, kontinental med kalla vintrar och varma somrar, fig. 12 och 31.

Landsbygden har en befolkning av omkring 49 000 människor, varav ett drygt tusental äro lappar. Finnarnas antal är obetydligt. Befolkningen tillhör till mer än 80 % yrkesgruppen jordbruk med binäringar och är sålunda ensidigt arealproduktiv, fig. 29. Liksom i föregående region är det skogen, som utgör grunden för folkförsörjningen; jordbruket med dess korta brukningstid och små brukningsdelar, fig. 32, är i allmänhet att betrakta som ett komplement till skogsbruket, detta trots det faktum att jordbruket fanns långt innan skogen hade något värde.

Befolkningstillväxten har varit stark och om nativitetsfallet och flyttningarna upphöra kommer tillväxten att fortsätta från nuvarande knappa 50 000 till över 60 000 om tjugo år. Detta kan man emellertid knappast vänta sig. Tillväxten torde redan nu ha upphört på grund av flyttningar och sjunkande nativitet, fig. 6. Flyttningarna visa sig särskilt i de stora underskotten på kvinnor i de yngre arbetsföra åldrarna, fig. 96.

Med de flyttningsantaganden, som gjorts i det föregående, har man att vänta sig en sjunkande folkmängd i de åldrar, som befinna sig i sin bästa kraft, fig. 27, och även med relativt optimistiska beräkningar kommer man

REG. I. VÄSTERBOTTEN

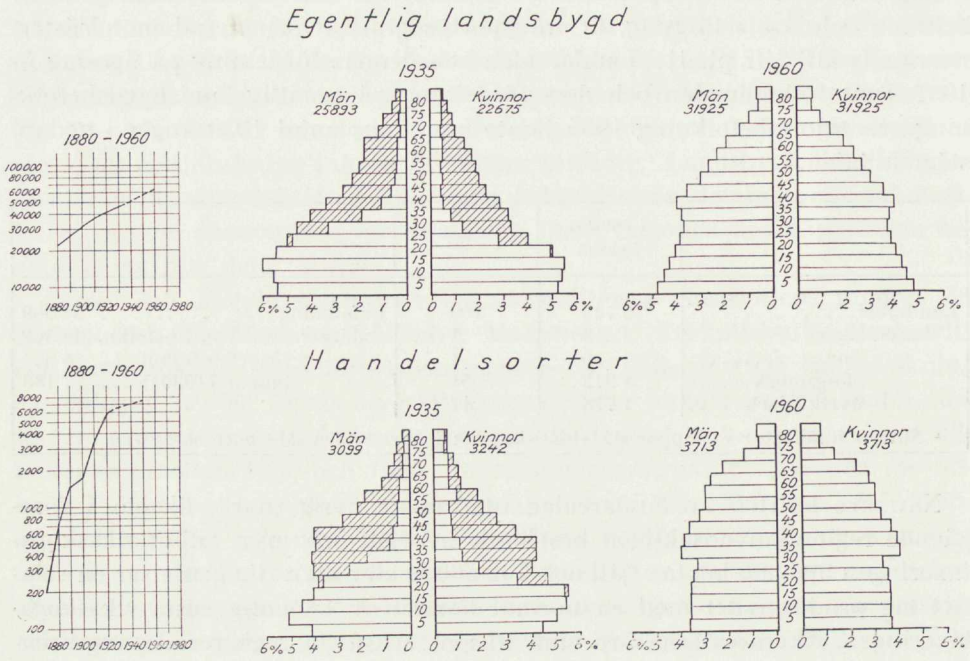

Fig. 96. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. I, Västerbotten.

fram till att antalet yngre arbetsföra, 15—30 år, kommer att sjunka, för kvinnornas del t. o. m. starkt, fig. 24. Detta innebär att ett av landsbygdens svåraste problem, bristen på ungdom och särskilt kvinnlig ungdom, kommer att bli än svårare och detta t. o. m. i en region, som i detta avseende hör till de bäst ställda i Norrland. Det innebär emellertid också att konkurrensen om arbetstillfällena blir mindre och följaktligen förutsättningarna bli större för arbetaren att tillförsäkra sig en bättre och säkrare lön för sitt arbete.

I det föregående har framhållits nödvändigheten av att skogen skötes så att dess avkastning på lång sikt ökas. Den fortsatta utredningen har att för denna region liksom för den föregående och de efterföljande beräkna det framtida behovet av arbetskraft i skogen under förutsättning av å ena sidan årliga drivningar och en god skogsvård, å den andra krav från arbetarnas sida på tillräckliga och jämna inkomster. Förhållandena på landsbygden böra ordnas med hänsyn till dessa beräkningar och med ett jordbruk, som fyller ut arbetsåret för den skogsarbetande befolkningen, fig. 39, och som ger den bostäder och nödiga livsmedel samtidigt som det fyller skogens behov av dragare.

I detta sammanhang tränger sig frågan om befolkningens åldrande i förgrunden, ehuru den icke är på långt när så brännande i denna region som i de sydligare. Befolkningspyramiden för den egentliga landsbygden 1960, fig. 96, är icke mycket abnorm, ehuru dess nedre del är underdimensionerad. Den är emellertid en konstruktion, grundad på verklighetsfrämmande antaganden, och framtiden kommer sannolikt att visa en kraftigt underdimensionerad bas och starka underskott på den kvinnliga sidan och överskott på den manliga i befolkningspyramiden. Inom en icke långt avlägsen framtid ha vi att vänta de stora årskullarna inom den högre medelåldern och därefter i ålderdomen. Detta kommer väl sannolikt icke att på landsbygden innebära några svårare arbetsförsörjningsproblem, vilket däremot sannolikt blir fallet i tätorterna, men det skärper problemet om hur den äldre och överåriga arbetskraften bäst bör användas. Den ännu några årtionden rikliga men åldrande arbetskraften synes så långt möjligt är böra sättas in på jordförbättrande och skogsvårdande arbeten, förbättringar av vägnät o. dyl., som på lång sikt komma näringslivet till godo.

Handelsorterna, (Storuman), Stensele, Sorsele, Lycksele, Vilhelmina, Åsele, Dorotea och Fredrika, hade år 1935 tillsammans en befolkning av 6 341 personer. Storuman är närmast att betrakta som järnvägsort.

Deras utveckling är betingad av landsbygdsutvecklingen. Denna har länge varit starkt positiv och handelsorternas folkmängd har också ökat snabbt. Parallellt med den avsaktande befolkningstillväxten på landsbygden under 1930-talet dämpades också handelsorternas tillväxt, fig. 96. Då man icke har att vänta sig en ökad landsbygdsbefolkning torde man näppeligen kunna vänta sig en kraftigare expansion av handelsorterna. Det är emellertid tänkbart att vissa av dem kunna få avsevärd betydelse som stödjepunkter för turistväsendet, analogt med förhållandena i Jämtland och Härjedalen. Som bekant har detta utvecklats utomordentligt starkt, främjat av kommunikationernas snabba förbättring, semesterlagens tillkomst och den allmänna utvecklingen av friluftslivet. Det är snarare troligt än otroligt att kommunikationernas snabbhet kommer att ökas så att lapplandsfjällen bli lätt tillgängliga för mellersta och södra Sveriges befolkning. Fig. 8 och 9 visa hur landkommunikationerna förbättrades under mellankrigsperioden. Man kan emotse ytterligare förbättringar av dem. Därtill komma de perspektiv, som flygtrafiken öppnar.

Inom regionen har på de senaste åren en *gruvindustriort* växt upp, Kristineberg i Lycksele socken. Den hade vid 1940 års folkräkning 442 invånare och har sedan dess ytterligare ökat sin folkmängd. Dess förutsättningar och karaktär skall diskuteras nedan, i samband med behandlingen av gruv- och metallindustriorterna i kustlandet i Västerbottens län, sid. 167.

Region II, Norrbottens län.

Regionen omfattar kustlandet i Norrbottens län utom Pajala och Korpilombolo tingslag. Dess areal år 1937 och folkmängd år 1935 anges i nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 853	100	Befolkning	134 483
därav: åker	57	3	därav: landsbygdsbefolkn.	95 577
äng	60	3	tätortsbefolkning	38 906
skogsmark	1 272	69	finnar (1930)	11 588
övrig mark	464	25	lappar (1930)	252

Åkern och ängen registreras med ungefär lika stora ytor, tillsammans omkring 6 % av landarealen. Skogsmarken är det dominerande ägoslaget med drygt två tredjedelar av den totala landarealen. Skogens produktivitet är högre än i lappmarken; boniteten är sannolikt nära 2. Övrig mark, huvudsakligen myr, upptar en fjärdedel av landytan.

Regionen ligger huvudsakligen under den marina gränsen. I motsats mot lappmarken äro de lägre partierna täckta av sediment, som mångenstädes äro utmärkta odlingsjordar. Det är ytterst klimatet, som stått i vägen för en rikare uppodling. Detta är dock icke av samma utpräglat kontinentala typ som i lappmarken. Årets medeltemperatur ligger endast några grader högre än lappmarkens, men vintrarna äro icke så stränga och långa, mellan fem och en halv och sex månader, fig. 12 och 31. Den årliga nederbörden är här, liksom i hela Norrlands kustland, lägre än i inlandet, framför allt i fjälltrakterna, och vårar och försomrar äro ofta besvärande torra.

Landsbygden hade 1935 en befolkning av närmare 96 000 människor, varav 11 600 finnar. Den finska bosättningen är koncentrerad till Tornedalen, där finskan är talspråk. En avsevärd inflyttning av särskilt kvinnor från Finland pågår. Befolkningen finner till mellan 60 och 70 % sitt uppehälle i jordbruket och skogsbruket, fig. 29.

Befolkningstillväxten har varit stark, ehuru icke så snabb som i lappmarken. Om nativitetsfall och flyttningar upphöra kommer folkmängden att öka snabbt, fig. 97. Befolkningsstrukturen 1935 karakteriseras av betydande kvinnounderskott, vilka äro särskilt markerade i de yngre arbetsföra åldrarna. I årsklasserna 20—30 år funnos sålunda endast 850 kvinnor på 1 000 män, en avspegling av utflyttningen och samtidigt förklaringen till den starka invandringen av finska kvinnor.

Med det flyttningsantagande som gjorts i det föregående kommer folkmängden i åldrarna 15—60 år att stiga, fig. 27, och åldersgruppen 15—30 år kommer att bibehålla sin numerär i huvudsak oförändrad, fig. 24. Flyttningsantagandet är emellertid måttligt; det är ingalunda otroligt att flytt-

ningarna bli större under inflytande av den allmänna bristen på ungdomar i landet och ökad rörlighet hos befolkningen genom de förbättrade kommunikationerna. Om flyttningarna bli större än de kalkylerade och om nativitetsfallet fortsätter, vilket åtminstone icke är otroligt mot bakgrunden av de sig från söder mot norr spridande låga födelsetalen, kommer folkmängden även i denna region att gå emot en minskning. Utvecklingen härutinnan är här liksom annorstädes beroende av de levnadsvillkor, som kunna erbjudas inom regionen.

Levnadsvillkoren äro, som ovan sagts, huvudsakligen knutna till skogen och jorden. Beträffande lappmarken har i det föregående sagts att jordbruket endast är att betrakta som ett komplement till skogsbruket. I föreliggande region ligga förhållandena något annorlunda till, enär förutsättningar här finnas för ett lönande jordbruk, i all synnerhet om jordbruksarbetet på ett lämpligt sätt kombineras med skogsarbetet. I gynnsamma fall bör skötseln av det egna jordbruket och skogsbruket helt upptaga ägarens tid för att den bästa avkastningen skall kunna utvinnas.

Förutsättningarna för jordbruket kunna sägas i huvudsak vara: en mångenstädes ypperlig odlingsjord, som i stor omfattning ännu ej är uppodlad, ett klimat, som tillåter jordbruk, och ett behov av jordbruksprodukter, som tillåter en ökad produktion. Om man tar med i räkningen lappmarkens behov och därtill räknar med att näringsstandarden hos befolkningen bör avsevärt höjas, finnes utrymme för en stark produktionsökning, fig. 35.

Produktionen per person av jordbruksbefolkningen, som ger ett grovt mått på de levnadsvillkor, som regionen bjuder sin landsbygdsbefolkning, är emellertid låg, om man undantar lappmarken samt Jämtlands fjällbygd och Härjedalen den lägsta i Sverige, fig. 30. Utan att den höjes, är det omöjligt att höja befolkningens levnadsstandard, och sker icke detta måste man vänta sig starka flyttningar.

Det dubbla målet att öka den totala produktionen och att öka produktionen per individ kan vinnas genom nyodling och rationalisering av jordbruket. Vad rationaliseringen beträffar tränger sig frågan om brukningsdelarnas storlek och arrondering i förgrunden. Brukningsdelarnas storlek anges i fig. 32. Omkring 70 % av dem tillhöra de två minsta storleksgrupperna, vilket får ses mot bakgrunden av att deras brukare väsentligen äro att betrakta som skogsarbetare med jordbruk som stödjande näring. De övriga brukningsdelarna ha en storlek, som ställer ganska stora krav på brukarens arbete; vid 10 à 15 hektar och däröver kan man tala om fullständiga jordbruk, som under sommarhalvåret och en del av vinterhalvåret ge sina innehavare och deras familjer full sysselsättning. Det finnes emellertid icke många dylika brukningsdelar men ett allmänt behov föreligger att utvidga dem. Om icke detta behov tillfredsställes är det omöjligt att effektivt utnyttja människornas arbetskraft, vilket återigen är nödvändigt för höjandet av befolkningens ekonomiska standard. En väg att gå är nyodlingens, dock

REG. II. NORRBOTTEN

Egentlig landsbygd

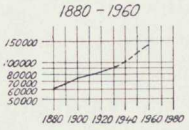

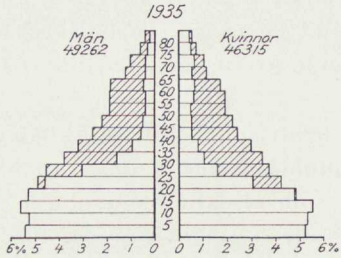

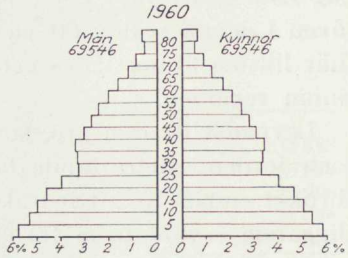

Träindustriorter

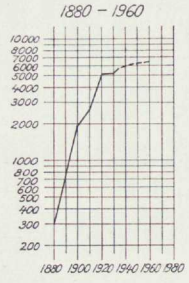

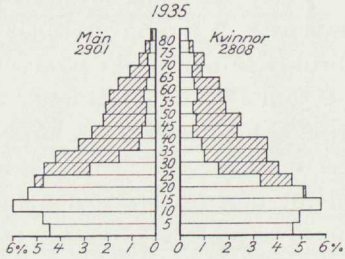

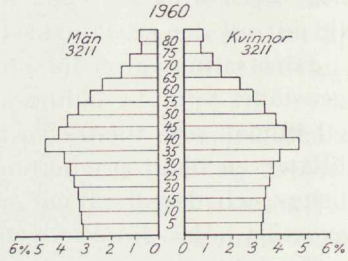

Järnvägsorter

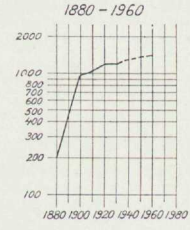

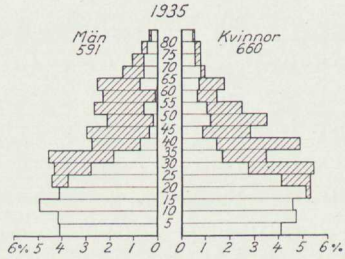

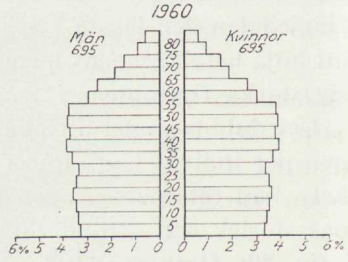

Handelsorter

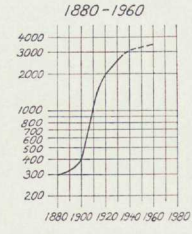

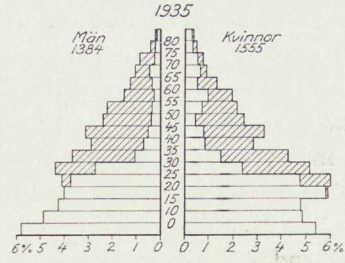

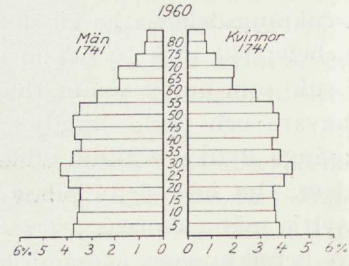

Fig. 97. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. II, Norrbotten.

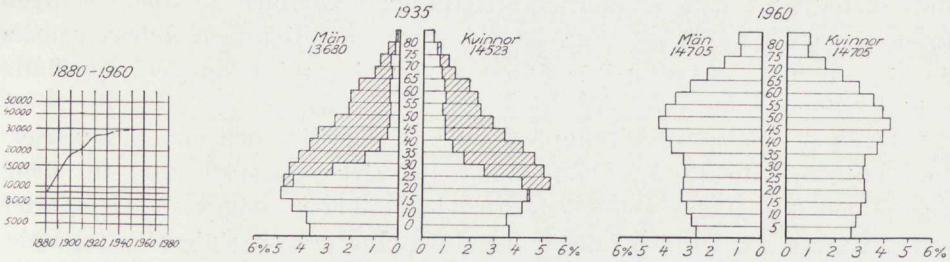

Fig. 97 B.

i allmänhet med det kravet att nyodlingen bedrives i anslutning till nuvarande bosättning och invid äldre, för små brukningsdelar, så att den tjänar till att utvidga dem.

Till de små brukningsdelarnas problem komma arronderingsproblemen. I det föregående, sid. 85 och fig. 33, har framhållits att brukningsdelarna mycket ofta äro så arronderade, att ett effektivt arbete på dem är omöjligt. En ändamålsenlig fastighetsbildning måste underlättas och är den även genom särskilda sakkunniga föremål för samhällets uppmärksamhet. I sydligare regioner kommer en utvidgning av brukningsdelarnas storlek genom sammanslagningar liksom också en omarrondering att starkt underlättas av befolkningssituationen. I föreliggande region är befolkningskrisen ännu ej så långt gången och tillkomsten av mindre fastigheter fortgår och dominerar ännu, vilket kan synas betänkligt. I allmänhet synes icke heller landsbygdens befolkning i övre Norrland ha intresse av lantbruksfastigheter med åkerareal över c:a 10 hektar.

En förbättrad arrondering av jorden och en utvidgning av brukningsdelarna genom sammanslagningar eller genom nyodlingar framstå mångenstädes som medlet för främjande av näringslivet på landsbygden inom regionen. Härtill komma de möjligheter, som finnas att på ett bättre sätt än hittills samordna jordbruksarbetet med skogsarbetet, så att befolkningen får jämnare och säkrare arbete och inkomst året runt, fig. 39.

Regionen i dess helhet är den mest skattetyngda i Sverige, fig. 94. Detta missförhållande måste botas om en avsevärd förbättring av förhållandena skall kunna vinnas. Det förhållandet att stora marker med de yppersta odlingsjordar, mjäla med ett tunt lager av torv, i exempelvis Karl Gustavs socken, ligga outnyttjade, måste ses även mot bakgrunden av skattetrycket.

Träindustriorterna, Seskarön, Töre, Karlsborg, Båtskärsnäs, Storfors och Munksund, hade år 1935 tillsammans en registrerad befolkning av 5 709 personer, ett sannolikt något för lågt tal. Orterna visade en snabb folkmängdsstegring intill 1920, ett stillestånd mellan 1920 och 1930 och därefter åter en tillväxt. Kvinnorna äro något undertaliga och denna undertalighet är ganska utpräglad i åldrarna 20—30 år. Den kvinnliga giftermåls-

frekvensen är högre än på landsbygden och fruktsamheten lägre. Med oförändrad nativitet och upphörande flyttningar kommer totalbefolkningen ännu några årtionden att stiga samtidigt som befolkningen åldras ganska starkt. En icke obetydlig inflyttning fordras för att i längden uppehålla folkmängden.

Orterna äro för sin utveckling beroende av sågverks- och massaindustrierna jämte eventuellt nytillkommande industrier i anslutning till dem, fig. 57 och 60. Under mellankrigsperioden räddades några av dessa orter från en mer eller mindre fullständig undergång genom statens ingripande. Statsingripandet avspeglas i kartan över sågverksindustriens utveckling, fig. 57, som visar ett endast obetydligt minskat arbetarantal inom denna region, medan arbetarantalen gått ned våldsamt i de sydligare regionerna.

Den framtida utvecklingen är beroende av å ena sidan skogens avkastning inom de flodområden som avvattnas till kusten i Norrbottens län, å den andra av konkurrensen från de sydligare belägna träindustrierna, som med havsflottning dra stora virkespartier från Norrbotten. Som sagts i det föregående synes det nödvändigt att snart avgöra var råvaran skall förädlas, om Norrbottens virke i framtiden skall förädlas i Norrbotten eller om och i vilken utsträckning denna förädling skall ske söder ut. Det är nödvändigt för ett rationellt ordnande av såväl träindustrierna och träindustriorterna som många andra frågor som ha samband med utvecklingen. Som redan tidigare nämnts, sid. 121, kan här bli tal om ett gemensamt överläggande mellan olika parter och gäller det en fråga av största betydelse. Det torde också bli ett av de viktigaste spörsmålen att få frågan om virkestillgångarnas disposition och alla de följdproblem, som sammanhänga härmed, utredd på ett allsidigt och sakligt vis.

Handelsorter. Älvsby municipalsamhälle har oriktigt klassificerats som järnvägsort. Den har järnvägsorternas och handelsorternas typiska demografiska struktur med stora kvinnoöverskott och en kvinnlig äktenskapsfrekvens och en effektiv fruktsamhet, som ligga vid riksmedeltalen, drag som starkt avvika från såväl den omkringliggande landsbygden som industriorterna. Matarengi, Kalix, Morjärv och Lakaträsk ha utvecklats starkt och om landsbygden går mot en rikare utveckling, komma även de sannolikt att ytterligare utvecklas. Lakaträsk synes emellertid ha ett ogynnsamt läge och det är endast med tvekan, som den tas upp bland tätorterna, då folkmängden är liten och till stor del hänförlig till jordbruk med binäringar.

Städerna äro Piteå, Luleå, Boden och Haparanda. Tillsammans och med förorter hade de år 1935 en befolkning av 28 200 människor. Furunäsets sjukhus har räknats som förort till Piteå och bl. a. också Luleå Gammelstad som förort till Luleå. Det senare är icke riktigt. Luleå Gammelstad med 641 invånare är rätteligen att beteckna som en självständig handelsort, centrum för Nederluleå socken.

Folkmängdsstegringen var under slutet av förra och i början av inneva-

rande sekel stark. Efter 1920 inträffade en stagnation, som emellertid under 1930-talet förbyttes i en icke obetydlig utveckling, vilken berörde samtliga städer, ehuru i endast ringa grad Haparanda. Befolkningens struktur är den för städer vanliga med övertalighet för kvinnorna, vilken är särskilt markant i de yngre arbetsföra åldrarna och en kvinnlig giftermålsfrekvens och en effektiv fruktsamhet, som ligga vid riksmedeltalet, fig. 22. Fruktsamheten har under de senaste 25 åren sjunkit med 48 %, tab. 17, och nettoreproduktionstalet 1935—36 var 0·67. Befolkningen sörjer m. a. o. icke på långt när för sin egen återväxt. Yrkesfördelningen år 1930 i varje stad redovisas i fig. 17 och de olika städernas betydelse som handelscentra och centra för det högre skolväsendet framgår av fig. 86—90 och 92.

Luleå bäres i främsta rummet upp av sin ställning som administrativ, kulturell och kommersiell centralort i Norrbotten. Tillsammans med Boden har Luleå ett betydande omland, som omfattar Norrbottens län med undantag av Arjeplog och Arvidsjaur, Pitebygden samt Tornedalen med Kalixbygden.[1] Detta omland hade 1940 tillsammans med de två städerna en folkmängd av omkring 120 000, vilket avspeglar sig bl. a. i en betydande grosshandel i Luleå, sid. 134. Staden har också en betydande järnvägsbefolkning, omkring 20 % av hela folkmängden, som är bunden till Luleå—Ofotenbanans ändpunkt, samt stora järnvägsverkstäder. Luleå med Svartöstaden är på grund av malmutskeppningen efter tontal räknat Sveriges tredje hamn. Det under anläggning varande järnverket kommer sannolikt att öka stadens industriella betydelse.

Luleå stad grundades på 1620-talet på den plats där Gammelstaden nu ligger, men älven var redan då ofarbar dit för större fartyg och 1649 flyttades den 8 km nedåt älven, till den nuvarande platsen vid Lulefjärden. Den sekulära landhöjningen, som uppgår till omkring 1 m på 100 år, har emellertid så småningom minskat hamndjupet och då malmskeppningarna började, var det nödvändigt att anlägga en ny hamn med större djup, Svartöstaden, som ligger 3 km närmare havet. Denna av landhöjning och igenslamning samt ökad fartygsstorlek betingade förflyttning av hamnen och därmed förskjutning av bebyggelsen är karakteristisk för många norrländska kuststäder, som ha sina uthamnar.[2]

Boden har, från att ha varit en kyrkby, växt fram som järnvägsknutpunkt och framför allt som garnisonsstad. Dess utveckling är numera dominerad av försvarsväsendet.

Genom uppkomsten av två städer i samma dalgång så nära varandra som Luleå och Boden har en i vissa betydelsefulla avseenden menlig splittring

---

[1] Som omland betecknas här det område, som har kortare restid till respektive stad än till någon annan av de som isokroncentra upptagna städerna och större handelsorterna på kartan, pl. 1. Vid beräkningen av omlandens folkmängder har använts Affärsekonomis karta över befolkningsfördelningen i Sverige och tidningsspridningsdistrikten, Stockholm 1942.

[2] Se Nelson, H.: Geografiska studier över de svenska städernas och stadsliknande orternas läge. Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 14 Nr 13, Lund 1918.

uppstått. Som i det föregående framhållits äro städernas utveckling en funktion av koncentreringen av ledande krafter på olika områden inom dem och ju större denna koncentration är, dess större växtkraft ha de och dess större möjligheter ha de att fungera som ekonomiska centra och kulturhärdar för sina omland. Genom uppdelningen på två städer minskas effekten av denna koncentration och städerna bli var för sig svagare. Det är den princip, som låg till grund för det svenska järnvägsnätets utbyggnad, som här visar sina negativa verkningar. Järnvägarna skulle dragas genom bygder, som förut saknade goda kommunikationer, och de gamla hamnstäderna kommo därför i allmänhet att ligga vid sidan av dem och nya stadsbildningar vuxo upp. I ett land med hastigt stigande folkmängd skulle detta icke ha inneburit någon större nackdel, men i ett land med stagnerande folkmängd som Sverige innebär det uppkomsten av för många och för små städer, en kraftsplittring, som särskilt i en landsdel som Norrland är menlig.

Piteå med ett litet omland, som tillsammans med staden har omkring 29 000 invånare, har liksom Luleå flyttats på 1600-talet, från Piteå gammelstad till det nuvarande läget. Haparanda, vars omland omfattar Tornedalen och Kalixbygden med omkring 48 000 invånare år 1940, staden inbegripen, har ett föga gynnsamt geografiskt läge, grundad efter 1809 års krig, då Torneå skildes från Sverige. Dess hamn var redan från början dålig och en uthamn har måst anläggas.

Region II, Västerbottens län.

Regionen omfattar kustlandet i Västerbottens län. Landarealen och dess fördelning på ägoslag år 1937 samt folkmängden och dess fördelning på landsbygdsbefolkning och tätortsbefolkning år 1935 anges i nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 795	100	Befolkning	160 102
därav: åker	96	5	därav: landsbygdsbefolkn.	102 837
äng	40	2	tätortsbefolkning.	57 265
skogsmark	1 216	68		
övrig mark	442	25		

Åkern upptar en tjugondedel av landarealen. Ängen har en mycket blygsammare ställning i denna region än i lappmarken med icke hälften av åkerns areal. Skogen täcker två tredjedelar av ytan och tillväxten är betydligt högre än inom lappmarksregionerna; normala boniteten är enligt senaste riksskogstaxeringen 2·0. Övrig mark utgöres huvudsakligen av myr.

Klimatet är relativt gynnsamt. Årsisotermen för + 2° går genom regionen, vintertemperaturen är särskilt i kustbandet ganska gynnsam och sommar-

temperaturen hög. Vintern varar i Umeå fem och en halv månader, fig. 12 och 31.

Landsbygden har en befolkning av omkring 103 000 människor, som till 70 % lever av jordbruk och skogsbruk, fig. 29. Befolkningstillväxten var stark på 1800-talet men har därefter varit svag, så svag att man kan tala om en stagnation. Det är flyttningarna som betingat denna stagnation; utan dem skulle befolkningen ha tillväxt starkt, och om de upphöra i framtiden och om nativitetsfallet upphör, kommer en betydande folkmängdsstegring att äga rum under några årtionden framåt, fig. 98. En dylik utveckling kan man emellertid ej vänta sig. Flyttningarna komma säkerligen att fortsätta och kanske också nativitetsfallet. Med de flyttningsantaganden, som gjorts i det föregående, kommer folkmängden att minska ganska snabbt och särskilt gäller detta kvinnorna. I åldrarna 15—30 år blir denna minskning våldsam, så våldsam att man sannolikt måste beteckna flyttningsantagandet som överdrivet, fig. 24.

Liksom i Norrbottens kustland spelar jordbruket en stor roll vid sidan av skogsbruket; i vissa områden spelar det t. o. m. huvudrollen för befolkningens försörjning. Som över allt i Norrland äro emellertid brukningsdelarna i allmänhet för små efter nutida förhållanden, fig. 32, och arronderingen är mångenstädes otillfredsställande. Ett på lång sikt lagt program med utvidgning av brukningsdelarna genom sammanslagningar och nyodlingar samt en omarrondering, som undan för undan ger det uppväxande släktet bärkraftiga jordbruk, synes vara bland de främsta medlen att främja näringslivet inom regionen. Underskotten i fråga om spannmål, fläsk och ägg böra kunna nedbringas, fig. 35. Här liksom i övriga regioner är det också nödvändigt att skogsvården bedrives med kraft och att skogsbruk och jordbruk samordnas så att befolkningen får en så jämn sysselsättning året runt som förhållandena tillåta.

Gruv- och metallindustriorterna, Boliden och Ursviken, ha växt upp med en explosionsartad hastighet under de senaste decennierna. Utvecklingen före 1920-talet bars upp av hamnrörelsen i Skellefte hamn jämte en stark utveckling av närliggande massa- och sågverksindustrier. Därefter är den starka utvecklingen betingad av gruvdriften i Boliden och smältverket i Rönnskär, fig. 43 och 45.

Befolkningsstrukturen är helt präglad av den starka inflyttningen med stora årskullar i de yngre arbetsföra åldrarna och ett stort antal barn, vilket huvudsakligen är att tillskriva en livlig äktenskapsbildning och en stark representation av kvinnor i de mest fruktsamma åldrarna. Åldersfruktsamheten är icke tillräckligt hög för att i längden uppehålla befolkningsnumerären utan inflyttning. Kvinnorna äro något undertaliga och undertaligheten är betydande i medelåldern, en avspegling av orternas nybyggarkaraktär.

På senare år ha flera orter av denna typ växt fram, de största Kristine-

REG. II. VÄSTERBOTTEN

Egentlig landsbygd

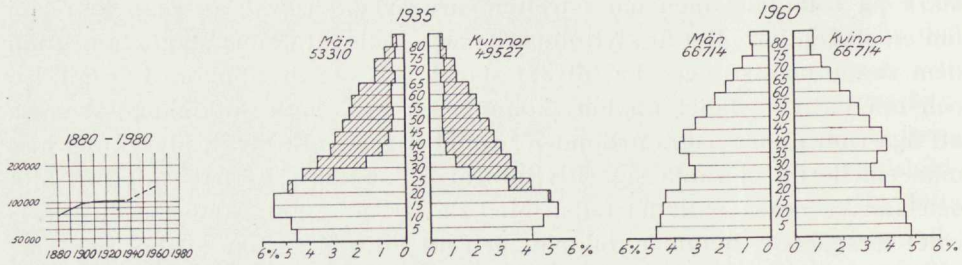

Gruv- och metallindustriorter

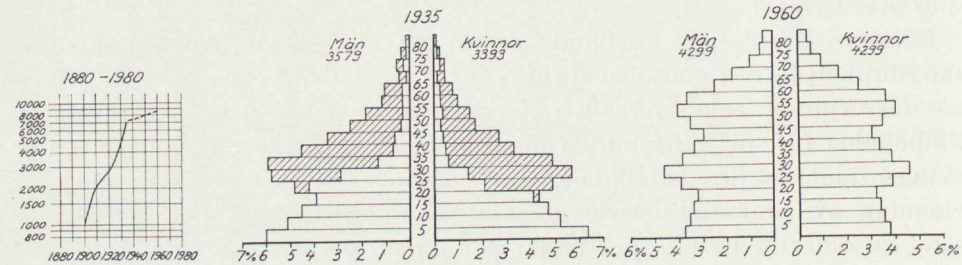

Träindustriorter

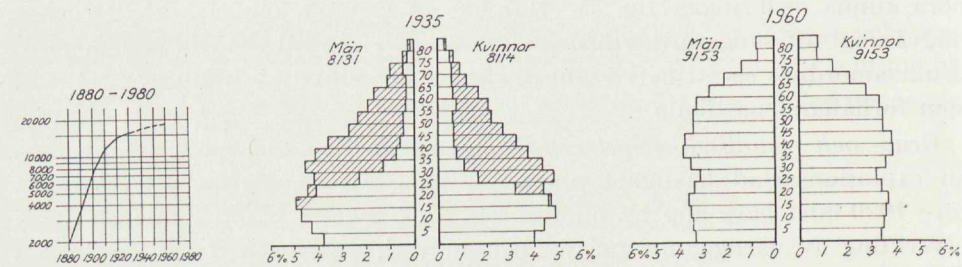

Järnvägsorter

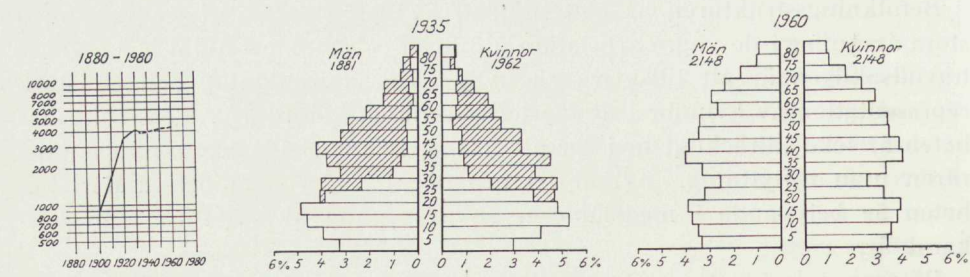

Fig. 98. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. II, Västerbotten.

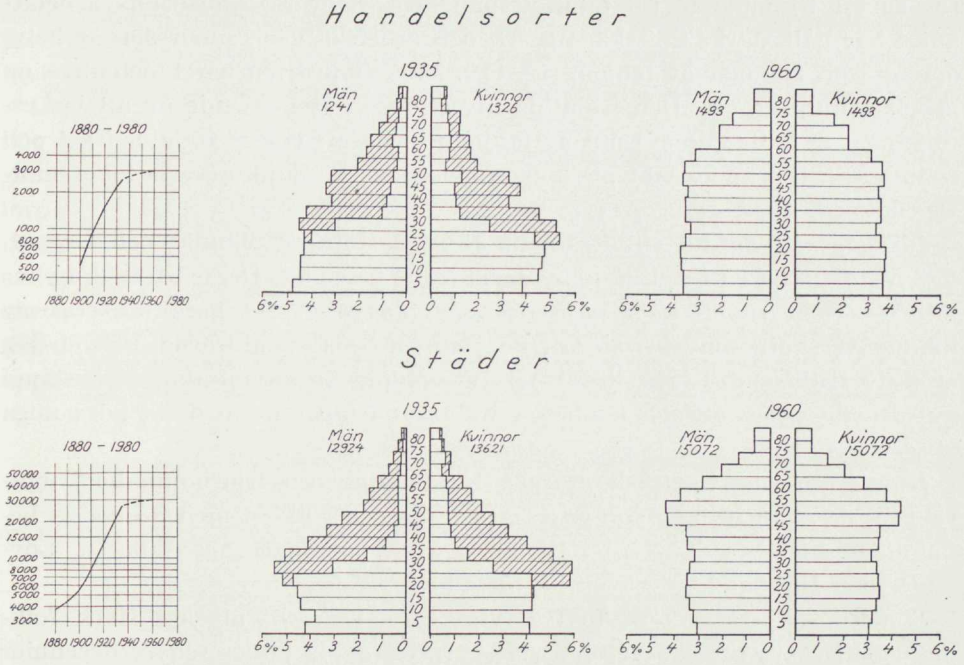

Fig. 98 B.

berg i Lycksele socken (region I Vb) med 442 invånare år 1940 och Laver i Älvsby socken (region II Nb) med 256 invånare samma år. Den framtida utvecklingen av dessa orter liksom tillkomsten av nya sådana är beroende av malmfyndigheterna. De hittills utförda geologiska undersökningarna ge förhoppningar om en betydande framtida utveckling. Utvecklingen ställer stora krav på transportväsendet, och särskilda anordningar, t. ex. vägar med stor kapacitet eller linbanor, äro nödvändiga för de nya gruvorterna. I Boliden har man att räkna med svårlösta problem när gruvan om något 10-tal år är utbruten.

Det hastiga framväxandet av relativt stora tätorter har en stark effekt på den omkringliggande landsbygden. För jordbruket innebär det förbättrade avsättningsmöjligheter och därmed stimulans till ökad produktion. Det innebär emellertid också en ökad landsbygdsavfolkning; de yngre arbetsföra söka sig i stor omfattning till de goda förtjänstmöjligheterna vid de nya gruvföretagen. För skogsbrukets del kan detta innebära en markerad knapphet på arbetskraft. Den starka flyttningen från landsbygden i Västerbottens län, som anges i tab. 29, måste säkerligen ses mot bakgrunden av gruvindustrins framväxande.

Träindustriorterna, som äro uppräknade i översikten sid. 36, hade år 1935 en befolkning av drygt 16 000 människor. Deras befolkningstillväxt företer en markerad avmattning under de senaste decennierna. Befolkningen visar en begynnande ansvällning av den högre medelåldern och barnantalen äro

för små i förhållande till totalfolkmängden. Sågverksindustriens arbetarantal har gått starkt tillbaka, fig. 57, och arbetslösheten inom den är betydande, som framgår av tablån, sid. 119. Massaindustrien har bibehållit sina arbetarantal, fig. 60. Den framtida utvecklingen är beroende av att virkestillgångarna hållas uppe samt av möjligheterna att vidare förädla träet och cellulosan. Det är av vikt att massaindustriens konjunkturvariationer motarbetas, sid. 123.

Järnvägsorterna, till vilka räknats Jörn, Bastuträsk, Vännäs och, oegentligt, Vindeln, ha en befolkning av drygt 3 800 personer. Deras utveckling har tidigare varit snabb men på senare år obetydlig. De karakteriseras av kvinnoöverskott, som äro stora i de yngre arbetsföra åldrarna, och en låg effektiv fruktsamhet, fig. 22. Deras utveckling är huvudsakligen bestämd av järnvägsväsendet, och tendenser till förändringar inom detta böra noga observeras.

Handelsorterna, Burträsk, Norsjö, Nordmaling och Bjurholm, ha i motsats till de ovan behandlade järnvägsorterna och i likhet med de nedan behandlade städerna ökat sin folkmängd även på senare år. Vindeln, Lövånger och Hällnäs borde även ha förts hit.

Städerna, Umeå och Skellefteå, visa en oavbruten, mycket stark folkmängdstillväxt. Endast ett fåtal städer i Sverige ha under senare decennier kunnat uppvisa en liknande utveckling och de övriga norrlandsstäderna kunna icke alls förete någon motsvarighet.

Umeå har handelsortens yrkesfördelning med en stor del av befolkningen tillhörig yrkesgruppen allmän tjänst och fria yrken (fig. 17). Stadens hastiga utveckling förklaras främst av att den är huvudort för Västerbottens län med dess snabba ekonomiska uppsving under senare decennier.[1] Stadens omland beskäres i söder och väster genom trafiklederna från Sollefteå—Härnösand och Örnsköldsvik, vilka föra Åsele och Vilhelmina till dessa städers omland. Invånarantalet i Umeå med omland uppgår till omkring 112 000. Grosshandeln i staden är ej stor. Umeå spelar emellertid trots detta en allt mer framträdande roll bland Norrlands städer, delvis på bekostnad av Sundsvall och Härnösand. Uttryck härför är bl. a. förläggningen av hovrätten för Övre Norrland till Umeå samt, på sistone, utbyggandet av Umeå läroverk till provårsläroverk. Dessa förhållanden böra ses mot bakgrunden av kommunikationernas utveckling, fig. 8 och 9. För ett tjugotal år sedan tog resan från Stockholm till Sundsvall mellan 13 och 14 timmar, nu endast 9. Sundsvall och Härnösand ha kommit inom gott »räckhåll» för Stockholm, en nattresa, och det bärande motivet för åtskilliga slag av företag att förlägga sig där har försvunnit.

Den snabba utvecklingen av Skellefteå torde i främsta rummet vara avhängig av gruv- och metallindustriens utveckling i anslutning till Skellefte-

[1] Åkerman, J.: De svenska länens ekonomiska utveckling under mellankrigsperioden. Ekon. tidskr. nr 1, 1941, Årg. XLIII.

fältets malmförekomster. Stadens omland ligger på ömse sidor om gränsen mellan Norrbottens och Västerbottens län och hade 1940 omkring 99 000 invånare. Grosshandeln i staden är obetydlig.

Demografiskt karakteriseras städerna i Västerbottens län av en relativt hög kvinnlig äktenskapsfrekvens och även en i förhållande till övriga städer ganska hög effektiv fruktsamhet, fig. 22. Dessa gynnsamma förhållanden torde, liksom motsvarande förhållande i gruv- och metallindustriorterna inom länet, huvudsakligen vara att hänföra till en av den starka inflyttningen betingad fördelaktig åldersfördelning inom befolkningen. Som framgår av tab. 19, sid. 56, är reproduktionen visserligen bättre än inom de övriga länens städer, men nativiteten är ingalunda tillräcklig för att i längden uppehålla befolkningsnumeräreu.

Region III.

Regionen omfattar fjälltrakterna i Jämtland. Areal och befolkning framgå av efterföljande tablå, giltig för åren 1937 och 1935.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 358	100	Befolkning	14 337
därav: åker	8	1	därav: landsbygdsbefolkn.	13 158
äng	4	0	tätortsbefolkning	1 179
skogsmark	482	35	lappar (1930)[1]	522
övrig mark	864	64		

[1] Siffran innefattar ej lappar på »landsbygden i övrigt» i Jämtlands län.

Fjällen uppta större delen av regionens areal. Skogen, med en låg produktivitet, upptar en dryg tredjedel, medan åkern och ängen tillsammans ej nå upp till en procent av landytan. Klimatet har i det föregående betecknats som lokalmaritimt med förhållandevis milda vintrar och svala somrar.

Landsbygden hade 1935 drygt 13 000 invånare, varav något mer än 500 utgjorde lappar. Till omkring 65 % levde denna befolkning av jordbruk, skogsbruk och fiske, vilket är förvånande lågt och får sin förklaring av att industrien och hantverket sysselsätta omkring 12 % och handeln och samfärdseln omkring 9 % av befolkningen, fig. 29. I landsbygden har nämligen inräknats vissa smärre industriorter, som pressa upp den förra, samt flera turistorter, som pressa upp den senare siffran. Landsbygdens hittillsvarande folkmängdsutveckling har enligt kurvan, fig. 99, varit fluktuerande, omväxlande ökning och minskning. De tidigare folkmängdsuppgifterna äro emellertid ganska osäkra. Beräkningarna rörande folkmängdsutvecklingen tyda på en minskande landsbygdsbefolkning, detta i synnerhet i de yngre arbetsföra åldrarna, fig. 24.

Av *handelsorterna* är endast Gäddede redovisad i 1935 års agglomerationsstatistik. Dess folkmängd är för liten för att med fördel åskådliggöras bland

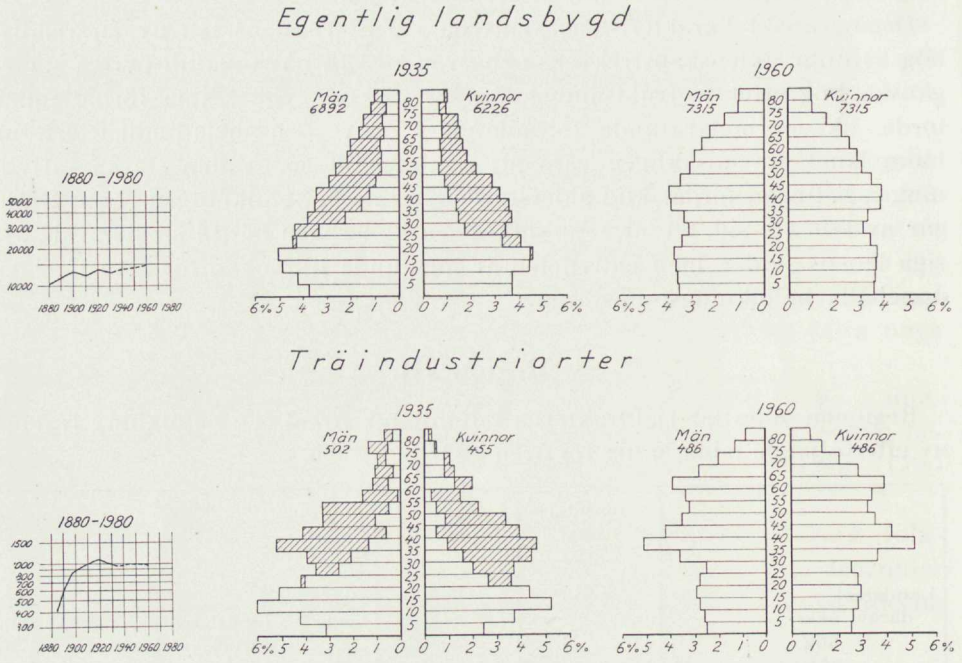

Fig. 99. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. III.

befolkningsbilderna. Till handelsorterna inom regionen sluter sig turistorterna, vilka spela en viktig roll vid utnyttjandet av regionens största tillgång, naturskönheten. De viktigaste medlen att utveckla näringslivet äro sannolikt knutna till det ur urbanismen och kommunikationsförbättringarna framspringande turistväsendet.

Järpens municipalsamhälle redovisas som *träindustriort,* uppburen av en sulfitfabrik. Den har i motsats till massaindustrierna i den angränsande regionen IV hållit uppe sitt arbetarantal mellan 1929 och 1937, fig. 60, och orten visar också en betydligt gynnsammare proportion mellan män och kvinnor i de yngre arbetsföra åldrarna, fig. 22.

Region IV.

Regionen omfattar den bördigaste delen av Jämtland, jordbruksräkningens siluområde. Dess areal år 1937 och folkmängd år 1935 framgår av nedanstående tablå.

Åkern och ängen upptaga 4½ % av regionens landareal. Fördelningen är emellertid icke jämn. Omkring Storsjön är uppodlingen tät, i övrigt gles, fig. 16. Skogen tar drygt fyra tiondedelar av arealen och övrig mark, förnämligast myr, en tredjedel. Klimatet är lokalmaritimt med relativt milda

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 300	100	Befolkning	76 693
därav: åker	43	3	därav: landsbygdsbefolkn.	52 463
äng	16	1	tätortsbefolkning	24 230
skogsmark	812	63		
övrig mark	429	33		

vintrar och en särskilt i förhållande till övriga delar av inre Norrland hög årstemperatur, fig. 12. Vintern varar icke mer än dryga fem månader, fig. 31.

Landsbygden hade 1935 en folkmängd av drygt 52 000 invånare. Denna befolkning utmärkes av låg dödlighet, låg fruktsamhet samt under senare år små flyttningsförluster, sid. 48, 53 och 63. Med avseende på kvinnornas undertalighet skiljer sig regionen icke från landsbygden i övrigt. Den kvinnliga giftermålsfrekvensen är låg, fig. 22.

Folkmängdsstegringen stannade av under de första årtiondena av innevarande sekel och under de sista decennierna ha avfolkningstendenserna blivit alltmer tydliga. Med upphörande flyttningar har man tills vidare att vänta sig någon folkmängdsstegring totalt och i de högre åldersgrupperna, men något sjunkande tal i de lägre. Med de i det föregående gjorda flyttningsantagandena kommer såväl den arbetsföra vuxna befolkningens numerär som särskilt de yngres antal att minska starkt, fig. 24—27.

Befolkningen är till omkring 70 % sysselsatt i jordbruk och skogsbruk, fig. 29, och åtgärder för att förbättra dess villkor äro uppenbarligen i främsta rummet knutna till möjligheterna att effektivisera dessa näringsfång. Produktionen per person av jordbruksbefolkningen är efter norrländska förhållanden ganska hög, fig. 30, och regionen är, om man bortser från produktionen av brödsäd, fläsk och ägg, ett överskottsområde i fråga om jordbruksprodukter, fig. 35. Åtgärder böra vidtagas för att öka brukningsdelarnas storlek, fig. 32, i denna region, förnämligast genom sammanslagningar eller genom organiserandet av gemensamhetsdrift i olika avseenden, arronderingen bör förbättras och ett effektivt samarbete bör organiseras mellan jordbruk och skogsbruk så att arbetsåret fylles ut på lämpligaste sätt, fig. 39. Dylika åtgärder, som förordats i diskussionen om de föregående regionerna, äro i denna liksom i de följande regionerna i än högre grad än inom dem nödvändiga på grund av att nativitetsfallet gått längre och på grund av att regionerna befinna sig närmare de starka utflyttningsmålen i mellersta Sverige.

Träindustriorterna, som med tillgängligt material äro svårbestämda och till vilka räknats Söre, Ulriksfors, Äggfors, Trångsviken, Krokom, Hissmofors och Ytterån (fig. 18, bygd 118 samt fig. 19, bygd 117 och 120) hade år 1935 omkring 4 000 invånare. Deras folkmängd ökade mycket snabbt fram till 1920 varefter en stagnation inträdde. Utan flyttningar komma orterna ännu

REG. IV.

Egentlig landsbygd

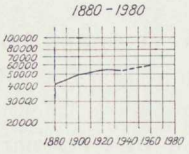

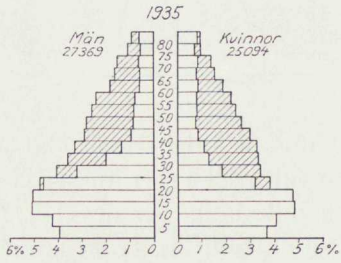

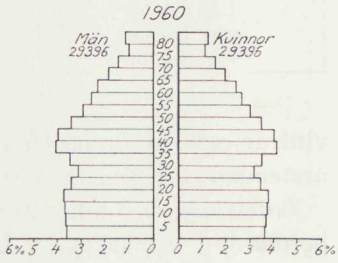

Träindustriorter

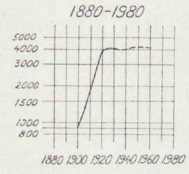

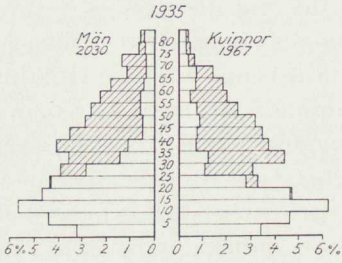

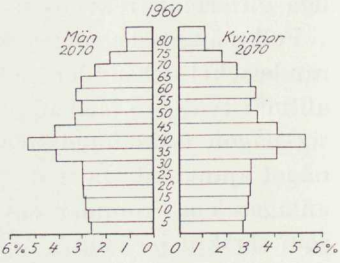

Övriga industriorter

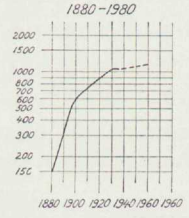

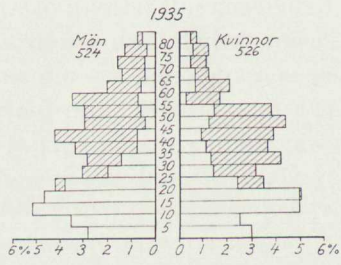

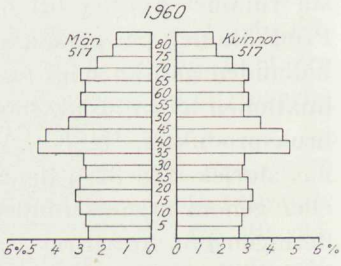

Handelsorter

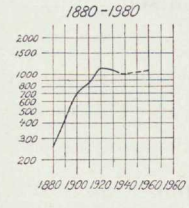

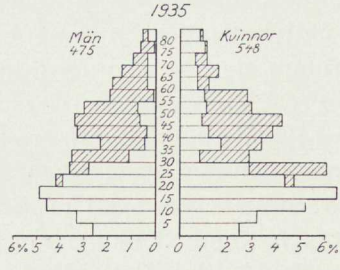

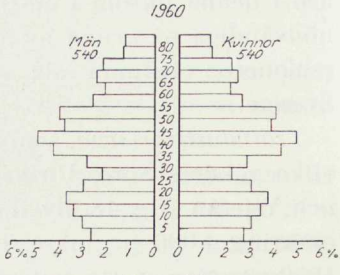

Fig. 100. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. IV.

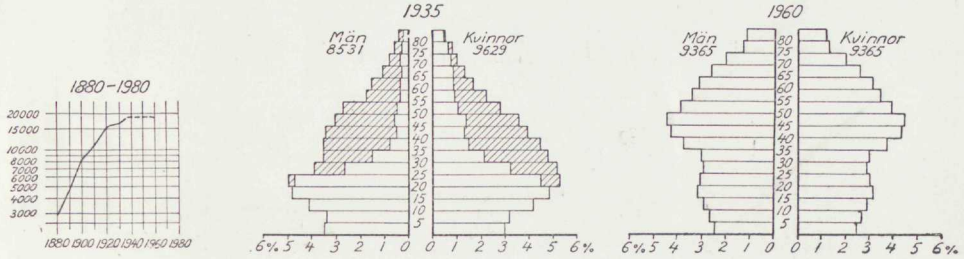

Fig. 100 B.

någon tid att kunna uppehålla den nuvarande folkmängden men sedan komma de snabbt att avfolkas.

Pappersmasse- och sågverksindustrierna, som svara för orternas egentliga bytesproduktion, ha minskat sina arbetarantal, fig. 60 och 57, vilket avspeglas i orternas befolkningspyramid, fig. 100. Kvinnounderskotten i de yngre arbetsföra åldrarna äro starkt utpräglade, fig. 22. Det är nödvändigt att mot bakgrunden av skogstillgångarna och industriernas vid kusten ställning bedöma de här ifrågavarande industriernas framtida möjligheter och att planera träindustriorterna därefter.

Brunflo med stenindustri och Nälden med ylleindustri ha förts till kategorien *övriga industriorter*. De båda orterna, som utvecklats starkt, hade år 1935 tillsammans drygt 1 000 invånare. *Handelsorten* Strömsund, fig. 16, har efter en snabb utveckling sett sin folkmängd minska under senare år. Dess befolkning, som uppgår till omkring 1 000 människor, visar stora kvinnoöverskott, exceptionellt stora i de yngre arbetsföra åldrarna, fig. 22.

Staden Östersund hade år 1935 med förorter en befolkning av drygt 18 000 människor. Som i nästan alla städer var utvecklingen snabb under 1800-talet men den har i motsats till utvecklingen i många andra norrlandsstäder fortsatt även under senare år och 1940 hade invånarantalet överstigit 20 000. Kvinnoöverskotten äro stora, den kvinnliga äktenskapsfrekvensen och den effektiva fruktsamheten låga, 100 B och 22. Nettoproduktionstalet var 1935/36 0·6.

Yrkesfördelningen är handelsortens med påfallande litet industri, stor handels- och järnvägsbefolkning samt stora grupper tillhöriga allmän tjänst och fria yrken samt f. d. yrkesutövare, fig. 17. Östersund ligger väl till inom Jämtlands län, utan konkurrens, den självklara medelpunkten för förvaltning, affärsliv och kulturellt liv. Det är endast den folkfattiga södra delen av Härjedalen och några områden i östligaste delen av Jämtland, som bryta sig ut ur länet genom bättre förbindelser åt söder och öster än till Östersund. Staden har tillsammans med sitt omland omkring 120 000 invånare och grosshandeln är betydande. Den till synes egendomligt dragna gränsen mellan Jämtlands och Västernorrlands län är betingad av de transportgeografiska förhållandena, pl. 1.

REG. V

Egentlig landsbygd

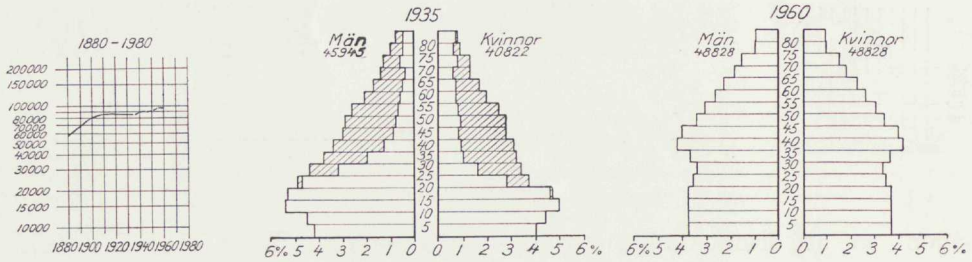

Träindustriorter

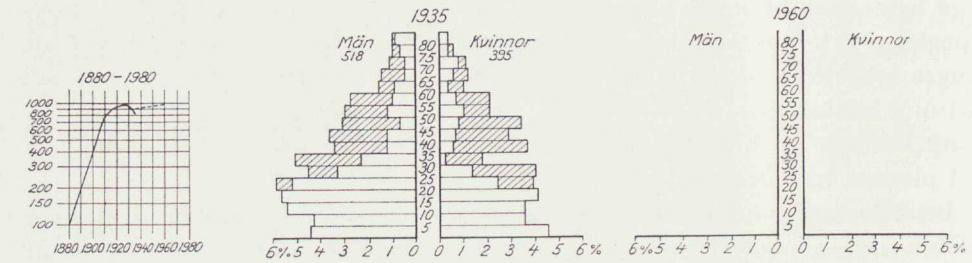

Övriga industriorter

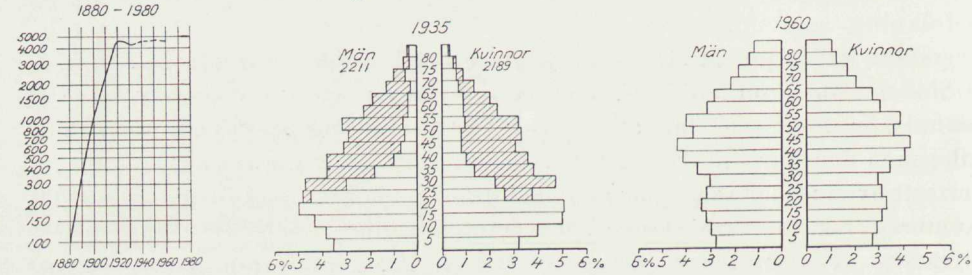

Järnvägsorter

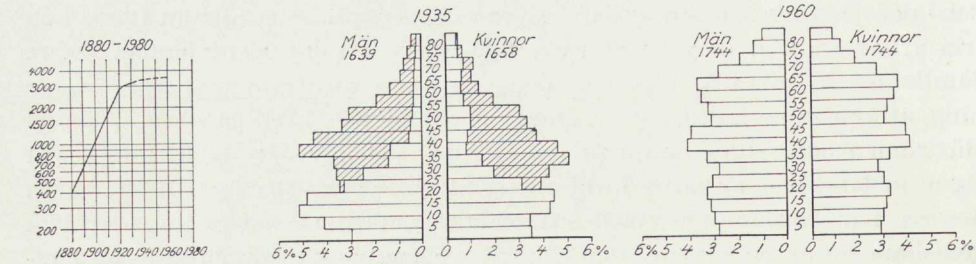

Fig. 101. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. V.

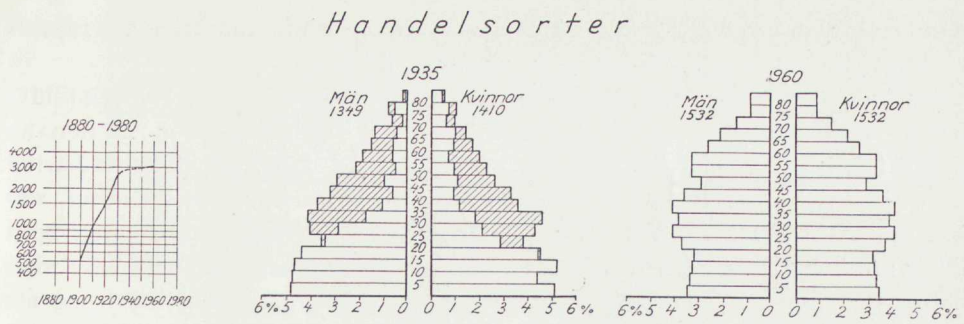

Fig. 101 B.

Region V.

Regionen omfattar östra Jämtland samt de västra delarna av Ångermanland och Medelpad, med små jämkningar jordbruksräkningens mellanbygd i Jämtlands och Västernorrlands län. Areal och folkmängd framgår av nedanstående tablå. Siffrorna gälla 1937 och 1935.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	2 125	100	Befolkning	97 536
därav: åker	44	2	därav: landsortsbefolkn.	86 167
äng	28	1	tätortsbefolkning	11 369
skogsmark	1 718	81		
övrig mark	335	16		

Åkern och ängen ligger huvudsakligen samlad i floddalarna, som skiljas åt av vattendelarnas stora skogsvidder. Skogarna, som för närvarande i stor utsträckning sakna äldre grövre skog, ha en ganska snabb tillväxt, enligt riksskogstaxeringen 2·1 m^3 per har, och de lämna en högklassig råvara till träindustrierna, särskilt sågverksindustrien. De täcka fyra femtedelar av arealen.

Landsbygden har en befolkning av omkring 86 000 människor som till 70 % arbetar i skogsbruk och jordbruk, fig. 29. Folkmängden har under senare decennier minskat något. Om flyttningarna upphöra kommer den åter att stiga någon tid, ehuru obetydligt. Med i det föregående gjorda flyttningsantaganden kommer avfolkningen att bli stark, fig. 27. Kvinnounderskotten äro stora, fig. 22 och 101.

Ehuru jordbruket har goda betingelser i ådalarna är befolkningen ganska utpräglat knuten till skogsbruket och skogens behov av arbetskraft. Vad som i det föregående sagts om vikten av en god skogsvård, rationaliserade arbetsmetoder i skogen och på jorden och en förbättrad arrondering samt nödvändigheten av att samordna skogsbruket och jordbruket, måste med styrka framhållas i denna region, där bl. a. könsproportionen i de äktenskapsbil-

dande åldrarna tydligt pekar på svårigheterna för ungdomarna att få tillräckligt stora och säkra inkomster för familjebildning.

Träindustriorterna inom regionen, Gällö och Grötingen, fig. 18, bygd 116, ha på senare år hastigt minskat sin folkmängd och könsproportionen är också i hög grad abnorm, med stora kvinnounderskott. Sågverksindustrien inom såväl Grötingen som Gällö har minskat sin arbetarstam betydligt, vilket sannolikt ger huvuddelen av förklaringen till utvecklingsförloppet. Som *övriga industriorter* ha betecknats Ljungaverk, Torpshammar och Alby men också Bredbyn, Östavall, Fränsta kyrkoplats och Stöde, de senare oegentligt, fig. 18 och 19, bygd 111 och 115. Det är framförallt de elektro-kemiska industrierna, Alby och Ljungaverk, men även massaindustrien, Torpshammar, som gett upphov till dessa orter och som svara för deras fortsatta existens, fig. 85 och 60. Tidigare har omtalats att industrien till stor del flyttats ifrån Alby, sid. 130.

I motsats till den egentliga landsbygden och industriorterna ha *järnvägsorterna* och *handelsorterna* fortsatt sin utveckling även på senare år, ehuru i ett långsammare tempo än tidigare. Bräcke och Ånge representera järnvägsorterna. Som ovan sagts sker en koncentrering till Ånge av järnvägsbefolkningen och Bräcke får övervägande karaktären av handelsort, fig. 19, bygd 116. *Handelsorterna* representeras av en rad små orter, Helgum, Kyrkbygden, Krångede, Backe, Rossön och Trehörningsjö, som i ovanligt liten grad skilja sig demografiskt från den omkringliggande landsbygden, fig. 22, vilket får sin förklaring av att befolkningen till ovanligt stor procent tillhör jordbruket och dess binäringar. Dessa orter liksom andra orter i det inre av Norrland bäras ofta upp av skogsbruket. De äro centralpunkter för skogsförvaltningen.

Region VI.

Regionen omfattar kustlandet i Västernorrlands län och sammanfaller efter smärre jämkningar med jordbruksräkningarnas motsvarande område. Areal och folkmängd åren 1937 och 1935 framgå av nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	892	100	Befolkning	209 637
därav: åker	67	8	därav: landsbygdsbefolkn.	102 181
äng	30	3	tätortsbefolkning	107 456
skogsmark	615	69		
övrig mark	180	20		

Nära 11 % av landarealen upptages av åker och äng, en hög siffra i förhållande till de föregående regionerna och en avspegling av det förhållandet, att regionen huvudsakligen ligger under marina gränsen. Skogen upptar omkring 70 % och övrig mark täcker ej fullt 20 %. Klimatet närmar sig de mel-

lansvenska förhållandena med en årstemperatur av + 3°, en julitemperatur av + 15° och en januaritemperatur mellan — 5° och — 10°. Vintern varar omkring 5 månader, fig. 12 och 31.

Landsbygdens befolkning uppgick 1935 till 102 000 vilket är knappt hälften av regionens totala folkmängd. Även i detta avseende påminner regionen om mellersta Sverige med dess stora tätortsbefolkning. Folkmängdsutvecklingen efter 1880 synes karakteriserad av en svag stegring till omkring 1910 och därefter en svag tillbakagång. Utvecklingens förlopp är emellertid svårt att fastställa på grund av den nedan omtalade diffusa avgränsningen av tätorterna. Befolkningsstrukturen är den för landsbygden i allmänhet vanliga och beräkningarna rörande den framtida utvecklingen visa den likaledes vanliga allmänna avfolkning, som är särskilt stark i de yngre åldersklasserna, fig. 24—27. Befolkningens yrkesfördelning visar, att endast 50 % tillhör jordbruk med binäringar och så mycket som 27 % industri och hantverk, fig. 29. Förklaringen ligger i en ofullständig tätortsredovisning, vilken också kommer till uttryck i de stora skillnader i landsbygdsfolkmängden liksom också tätortsfolkmängden mellan 1935 och 1940, som komma till uttryck i tab. 2. Tätortsredovisningen i 1940 års folkräkning är nämligen vad Norrland beträffar vida utförligare än tidigare, grundad på bl. a. uppgifter från överlantmätarna i respektive län.

Åkerbruket spelar en mycket stor roll inom regionen, men är ej tillräckligt för att ens tillnärmelsevis förse landsbygdsbefolkningen jämte den stora tätortsbefolkningen med livsmedel, fig. 36. Stora underskott förekomma på bl. a. spannmål, mjölk, kött, fläsk och ägg. Skattetrycket är särskilt i södra Ångermanland och Medelpad hårt, fig. 94, och levnadskostnaderna högre än vad som annars är vanligt på landsbygden. Då nyodlingsmöjligheterna äro starkt begränsade synes möjligheterna att avsevärt förbättra landsbygdsbefolkningens förhållanden vara knutna till en rationalisering av jordbruket genom förut omtalade åtgärder, nämligen sammanslagning av brukningsdelar där detta på grund av bland annat terrängförhållandena är lämpligt och förbättring av arronderingen, genom höjande av jordbrukstekniken och genom uppammande av trädgårdsskötsel och andra binäringar till det egentliga jordbruket. På landsbygden i norra Ångermanland ha under de senaste årtiondena omfattande industrier växt upp, främst i Mjällom, men här liksom annorstädes utbildas tätorter omkring industrierna så snart dessa fått en mer avsevärd betydelse.

Träindustriorterna finnas förtecknade i uppställningen sid. 38. Deras folkmängd steg hastigt till sekelskiftet, därefter långsammare. Om inflyttningen upphör kommer den att stagnera. De hyste år 1935 nästan en fjärdedel av regionens totala befolkning, nära 50 000 människor. Befolkningens yrkestillhörighet framgår av fig. 18, bygd 109—115. Den starka ensidighet, som kommer till uttryck i diagrammen, är alltjämt utpräglad, ehuru den på sina håll har lättats något genom tillkomsten av nya industrier såsom aluminium-

REG. VI

Egentlig landsbygd

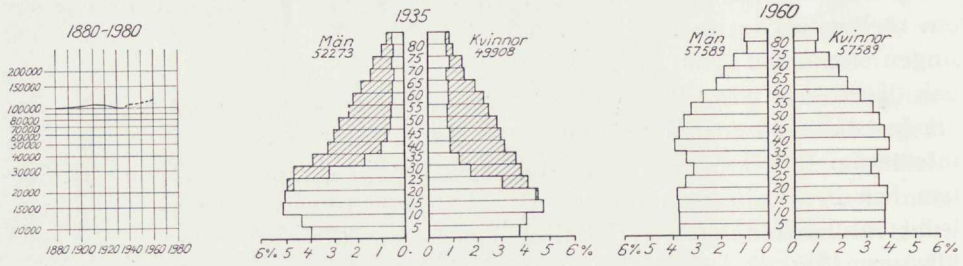

Träindustriorter

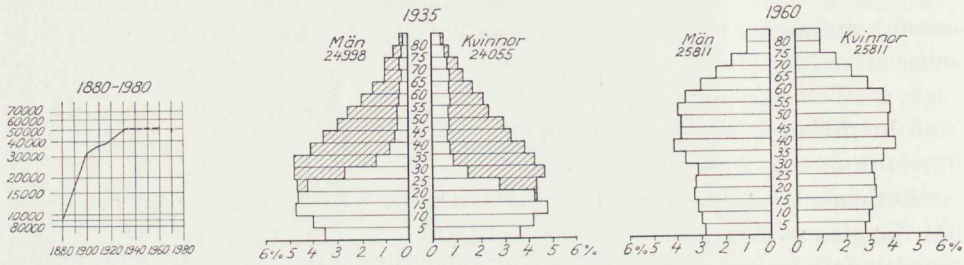

Övriga industriorter

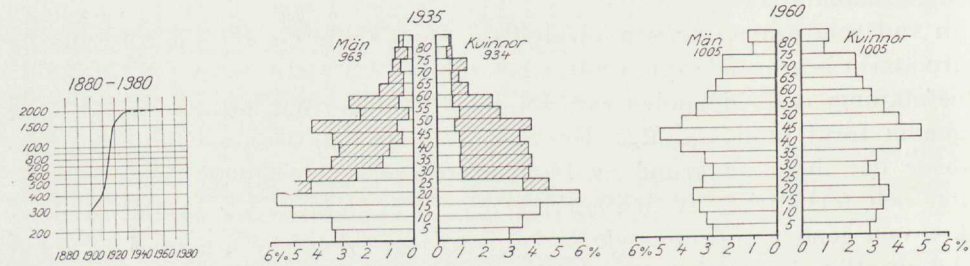

Järnvägsorter

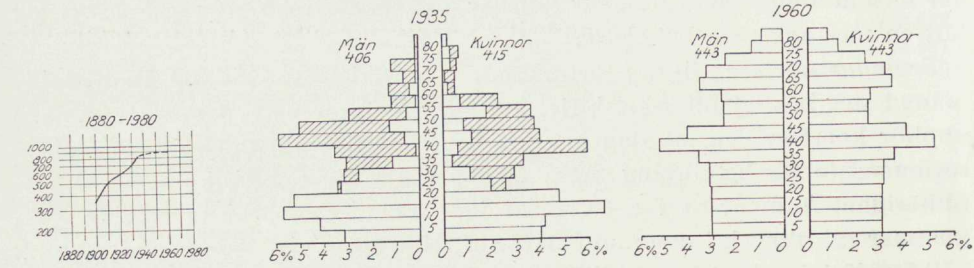

Fig. 102. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. VI.

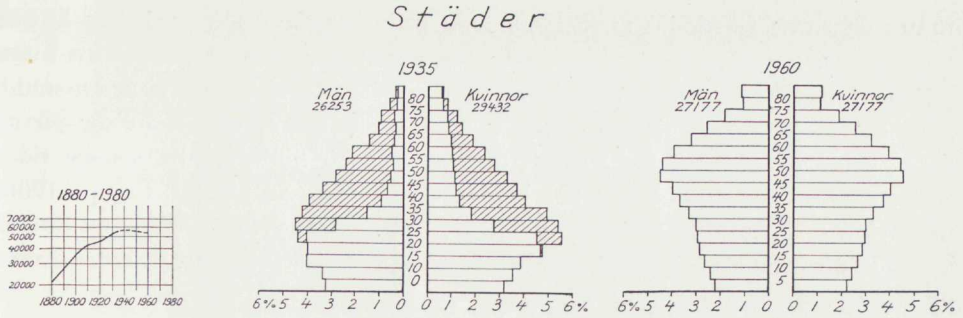

Fig. 102 B.

verket vid Kubikenborg och elektro-kemiska anläggningar vid Stockvik. Det är sågverks- och massaindustrierna, som representerat orternas bytesproduktion. Massaindustrien har bibehållit sina arbetarantal under 1930-talet medan sågverksindustrien minskat dem mycket starkt, fig. 60 och 57. Arbetslösheten var också inom denna industri stor även under högkonjunkturen 1937, sid. 119.

Som förut framhållits är det särskilt nödvändigt att inom träindustriorterna uppmärksamma folkmängden och de varaktiga arbetstillfällen, som industrien kan ge. Dessa senare kunna endast bedömas mot bakgrunden av en analys av skogsindustriernas lokalisering och utvecklingsmöjligheter i Norrland i dess helhet. Träindustriorternas befolkningspyramider, fig. 102, ha liksom flertalet övriga pyramider underdimensionerade baser. De yngre årskullarna äro fåtaliga. På landsbygden kommer detta förhållande att underlätta befolkningens anpassning på längre sikt efter försörjningsmedlen. Inom tätorterna är förhållandet i allmänhet det samma, men inom orter med starkt tillbakagående försörjningstillfällen som sågverksorterna föreligger den risken att ingen plats beredes ungdomen i förvärvslivet, vilkets krympande arbetstillfällen måste reserveras för de äldre, som en gång fått fotfäste inom detsamma. Det synes vara av vikt att man särskilt inom sågverksorterna bereder arbete åt ungdomarna. I annat fall kan den framtida åldersstrukturen inom dem bli än mer ofördelaktig än vad som framgår av träindustriorternas pyramid 1960 i fig. 102. Detta kan komma att betyda ökad arbetslöshet bland de äldre, en arbetslöshet som även här bör mötas genom igångsättande av arbeten som på längre sikt öka jordens och skogens produktivitet eller som höja de samhällens kvalitet, i vilka den uppväxande fåtaliga generationen kommer att utföra sin livsgärning. Stora arbetsuppgifter vänta i saneringen av bebyggelsen i de nuvarande tätorterna, icke minst träindustriorterna.

Till *övriga industriorter* och *järnvägsorter* ha inom regionen räknats Matfors med bl. a. ylleindustri och Långsele. De små folkmängderna inom dessa orter ge deras befolkningspyramider mycket oregelbundna utseenden.

Städerna, Sundsvall, Härnösand, Sollefteå och Örnsköldsvik, hysa tillsam-

mans en dryg fjärdedel av regionens befolkning, år 1935 omkring 56 000 människor. Befolkningsstrukturen är den för städer vanliga med stora kvinnoöverskott och låg fruktsamhet, fig. 22 och 102. Utvecklingen visar en snabb stegring till sekelskiftet och därefter en långsammare. Om man ser på de olika städerna visar det sig att Örnsköldsvik och Sollefteå på senare tider utvecklats mer än Härnösand och Härnösand mer än Sundsvall, som på 1930-talet stått nästan stilla i utvecklingen. Befolkningens yrkestillhörighet är likartad inom de olika städerna med undantag av Sollefteå, som präglas av sin egenskap av militärstad, fig. 17.

Sundsvall har, som nyss sagts, utvecklats endast långsamt under senare årtionden. Dess folkmängd uppgick 1940 till 27 400, inberäknat förorter. Staden är en utpräglad handelsstad. Den har ett omland med omkring 108 000 invånare, som sammanfaller med landskapet Medelpad om man tar bort dettas västligaste del, vilken har sina bästa förbindelser med Ljusdal och Östersund, och lägger till gränstrakten i det nordligaste Hälsingland, som har bättre förbindelser med Sundsvall än Hudiksvall, pl. 1. Grosshandeln är ganska rikt utvecklad, bättre än i någon annan norrländsk stad (sid. 134 och fig. 86—90). Stadens relativa stillestånd torde väsentligen få sin förklaring av svårigheterna i omlandet, som till stor del präglas av förhållandena inom de nödlidande träindustriorterna, men sannolikt också av en allt hårdare konkurrens med Stockholm.

Härnösand växte ganska snabbt fram till 1910 men har därefter ökat sin folkmängd långsamt. Dess omland är icke stort, i huvudsak begränsat till Nedre Ångermanbygden. Med staden hade detta omland år 1940 56 000 invånare. Grosshandeln är dock betydande, större än vad man skulle vänta sig av det begränsade omlandet. Förklaringen ligger dels i att Sollefteå är utan betydelse som grosshandelsort och att Härnösand i detta avseende kan tillgodoräkna sig större delen av dess omland, dels ligger den i att Härnösand förmått bibehålla en stor del av sin gamla trävaruhandel, fig. 88 a.

Av mycket stor betydelse är stadens egenskap av administrativ och kulturell huvudstad i Västernorrlands län, en egenskap som sannolikt är förklaringen till att staden kunnat fortsätta sitt växande bättre än Sundsvall, detta i trots av de bekymmersamma förhållandena i omlandet, som till stor del utgöres av de nödlidande träindustriorterna i Ådalen.

Sollefteå är i första rummet att betrakta som en militärstad och då den icke ligger invid stambanan genom övre Norrland är dess underordnande under Härnösand givet. Konkurrensen städerna emellan i Västernorrlands län gäller i främsta rummet Sundsvall och Härnösand. Dessa städer, som båda äro gamla, betjäna sina respektive ådalar med kringliggande jordbruksdistrikt, Sundsvall Ljungans och Indalsälvens, Härnösand Ångermanälvens. Med nuvarande möjligheter på kommunikationernas område skulle dessa ådalar mycket väl kunna betjänas av en enda stadsbildning, som skulle kunna nå en stor styrka som Norrlands avgjort främsta stad. Den historiskt

betingade splittringen på två städer innebär i nuvarande läge på kommunikationernas och handelsteknikens område liksom i nuvarande befolkningssituation en svaghet, dels i förhållande till Stockholm, dels i förhållande till nordligare belägna norrlandsstäder (jfr ovan sid. 170).

Örnsköldsvik är den starkast växande staden i Västernorrlands län. Omlandet och staden tillsammans hade 1940 omkring 66 000 invånare. Utvecklingen i staden speglar en snabb utveckling i det mycket livaktiga omlandet, som bl. a. karakteriseras av efter norrländska förhållanden låga skatter och billiga levnadsomkostnader, fig. 94. Staden är nära sammanväxt med distriktets träindustri och uppväxande träkemiska industri och den har en livaktig mekanisk industri. På kartan pl. 1 kommer en stor del av örnsköldsviksdistriktets skogsindustrier icke till synes enär de räknats in under siffrorna för Örnsköldsvik.

Region VII.

Regionen omfattar folkräkningens härjedalsbygd eller landskapet Härjedalen jämte Bergs tingslag med undantag av Bergs kommun. Areal år 1937 och folkmängd år 1935 framgå av nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 505	100	Befolkning	20 077
därav: åker	6	0	därav: landsbygdsbefolkn.	19 071
äng	11	1	tätortsbefolkning	1 006
skogsmark	811	54		
övrig mark	676	45		

Med den stora procenten »övrig mark», bestående av fjäll och myr, och den låga åkerprocenten påminner regionen om lappmarken i Västerbottens län, region I Vb. Klimatet är lokalkontinentalt med en låg årstemperatur och kalla vintrar, fig. 12.

Landsbygden är glest befolkad av omkring 19 000 människor. Befolkningen är utpräglat arealproduktiv, till närmare 80 % sysselsatt i jordbruk med binäringar, fig. 29. Produktionen per person av jordbruksbefolkningen visar att skogen är den viktigaste näringskällan, fig. 30, och näringslivets förkovran måste grundas på sådana åtgärder som i det föregående rekommenderats i regioner med ett dominerande skogsbruk, sid. 90 och 158. Trots den obetydliga tätortsbefolkningen är regionen i nästan alla avseenden ett underskottsområde med avseende på livsmedel, fig. 36. Sveg är den enda registrerade tätorten i regionen, en *handelsort* av den typ, som är vanlig i Norrlands inland, fig. 17. Den är icke tillräckligt stor för att tagas med som ett centrum i isokronkartan, pl. 1, vilket sammanhänger med regionens folkfattigdom och allmänna karghet i förening med det förhållandet att Östersund behärskar dess norra del. Den sydliga delen av regionen är transportgeografiskt starkt dragen mot Kopparbergs län, pl. 1.

REG. VII.

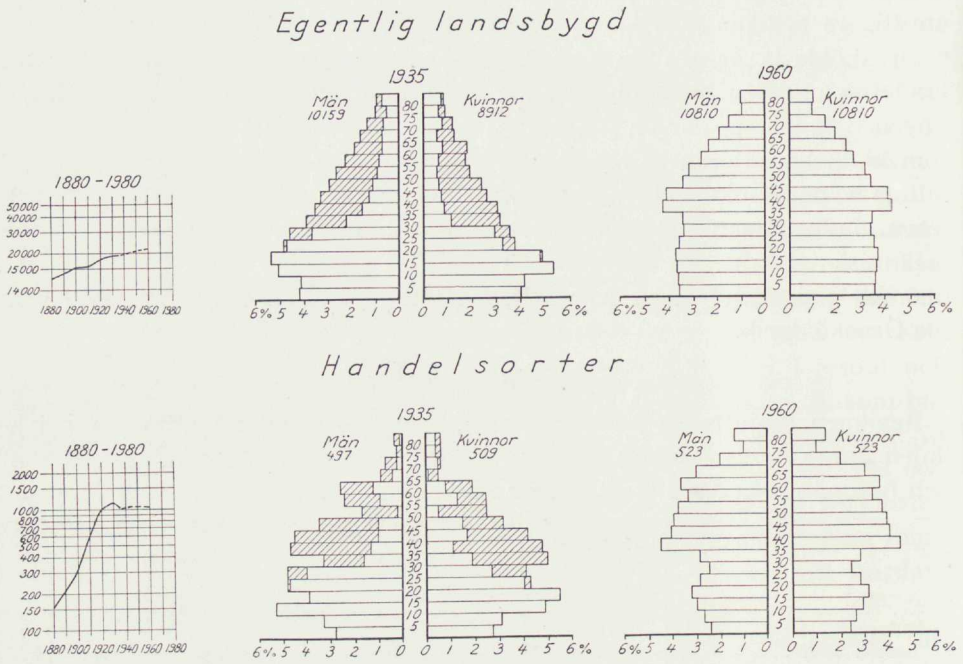

Fig. 103. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. VII.

Region VIII.

Regionen omfattar den nordvästra delen av Hälsingland, västra Hälsinglands domsaga utom Järvsö, Undersvik och Arbrå. Areal och folkmängd 1937 och 1935 framgå av nedanstående tablå.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	479	100	Befolkning	22 757
därav: åker	10	2	därav: landsbygdsbefolkn.	19 647
äng	4	1	tätortsbefolkning	3 110
skogsmark	385	80		
övrig mark	81	17		

Regionen, som utgör en fortsättning åt söder av region V, har ungefär samma fördelning av ägoslagen som denna. Skogen upptar fyra femtedelar av arealen och övrig mark, förnämligast myr, är relativt litet utbredd. Klimatet är betydligt gynnsammare än i Härjedalen.

Landsbygden har särskilt omkring Ljusdal en ganska tät bosättning. Den till omkring 20 000 uppgående befolkningen finner till mellan 60 och 70 %

REG. VIII

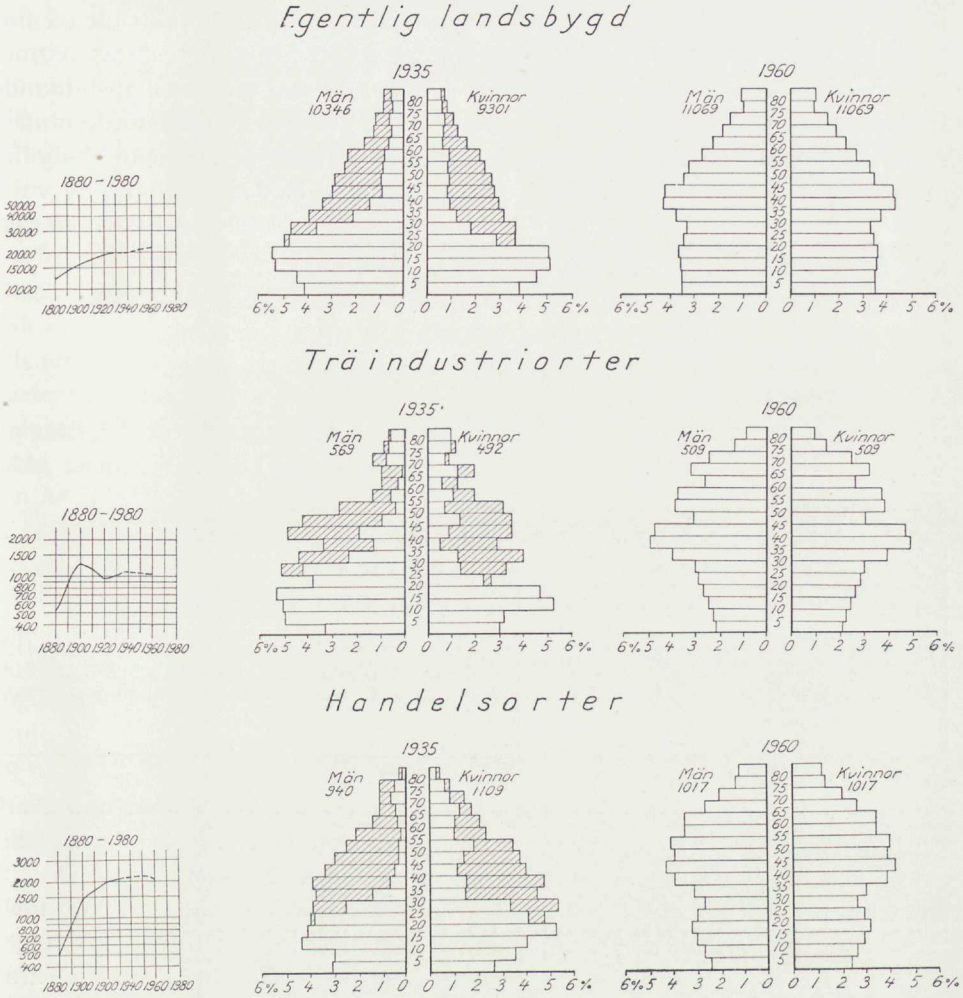

Fig. 104. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. VIII.

sitt uppehälle i jordbruk och skogsbruk, fig. 29. Skogsbruket utgör den förnämsta näringskällan och jordbrukets produktion är otillräcklig för regionens behov, fig. 30 och 36. Befolkningen visar stora kvinnounderskott och en låg kvinnlig äktenskapsfrekvens, fig. 22. Man har sannolikt att emotse avfolkning, särskilt i de yngre åldrarna, fig. 24, och en rationalisering av skogsbruket men också av jordbruket liksom ett samordnande av dem synes nödvändig om man skall kunna undvika svåra avfolkningsföreteelser.

Inom regionen ligger *träindustriorten* Hybo och *handelsorten* Ljusdal. Hybo, med sågverk, visar en starkt oregelbunden utveckling liksom en

oregelbunden befolkningspyramid, fig. 104, vilket emellertid sammanhänger med att folkmängden är så liten att tillfälligheterna ha stort spelrum i bilderna. Ljusdal visar en jämnt avtagande utvecklingskurva som nätt och jämnt fört orten till den storlek, där den medtages som ett centrum på isokronkartan, pl. 1. Demografiskt karakteriseras Ljusdal av stora kvinnoöverskott, en låg kvinnlig äktenskapsfrekvens i de yngre äktenskapsbildande åldrarna och en låg effektiv fruktsamhet, fig. 22 och 104. Yrkesfördelningen är handelsortens med en avsevärd järnvägsbefolkning och en icke obetydlig industri, fig. 17. Handelsområdet räknar omkring 38 000 invånare, av vilka emellertid många på grund av ortens ringa storlek söka sig till de närliggande städerna Hudiksvall och Bollnäs.

Region IX.

Regionen omfattar hela Gävleborgs län utom dess nordvästra del (Region VIII). Areal och folkmängd framgå av nedanstående tablå. Siffrorna gälla åren 1937 och 1935.

	1 000-tal hektar	%		
Landareal	1 339	100	Befolkning	258 413
därav: åker	103	8	därav: landsbygdsbefolkn.	135 118
äng	27	2	tätortsbefolkning	123 295
skogsmark	1 005	75		
övrig mark	203	15		

I förhållande till Norrland i övrigt är en stor del av regionen uppodlad. Nästan en fjärdedel av landarealen består av åker och äng, tre fjärdedelar av skog och endast ett par procent av övrig mark. Normala boniteten för länet är enligt riksskogstaxeringen 2·5. Klimatet närmar sig starkt de mellansvenska förhållandena, fig. 12, ehuru regionen till sin huvudpart ligger norr om en sådan karakteristisk linje som ekens nordgräns. Vintern varar fyra och en halv till fem månader, fig. 31.

Landsbygden hade år 1935 en befolkning av omkring 135 000. Denna befolkning visar den för landsbygden vanliga kvinnliga undertaligheten, särskilt utpräglad i de yngre arbetsföra åldrarna, och en låg effektiv fruktsamhet, fig. 22 och 105. I slutet av 1800-talet steg folkmängden sakta, mellan 1900 och 1930 höll den sig ganska oförändrad och därefter började ett fall, som blev starkt markerat i senare hälften av 1930-talet, fig. 3—6. Om flyttningarna upphöra kommer folkmängden sannolikt åter att stiga något, om de fortsätta kommer en folkminskning att inträffa, som i de yngre åldersklasserna hotar att bli mycket stark, fig. 24. Landsbygdens befolkningspyramid år 1960 visar den åldersfördelning, som man har att vänta sig om flytt-

ningarna upphöra. Som tidigare upprepade gånger framhållits, kan man emellertid icke vänta sig att flyttningarna från landsbygden upphöra och man har att emotse en framtida åldersfördelning på landsbygden, som är vida mer ofördelaktig än den i och för sig ofördelaktiga åldersfördelning, som figuren visar. Även könsproportionen kommer med all sannolikhet att bli vida ofördelaktigare.

Befolkningens yrkesfördelning visar knappa 60 % jordbruksbefolkning och dryga 20 % industribefolkning, fig. 29. Liksom i region VI beror det höga procenttalet redovisad industribefolkning på den egentliga landsbygden till väsentlig del på en ofullständig tätortsredovisning i 1930 och 1935 års folkräkningar, en redovisning som starkt förbättrats i 1940 års folkräkning. Detta kommer, som ovan sagts, till uttryck i siffrorna i tab. 2, som visa en mycket stark minskning av den redovisade landsbygdsbefolkningen och en motsvarande ökning av tätortsbefolkningen särskilt i Gävleborgs och Västernorrlands län mellan 1935 och 1940.

Jordbruksproduktionen per person av jordbruksbefolkningen är högre inom föreliggande region än inom någon annan region i Norrland, ehuru den är låg i förhållande till södra och mellersta Sverige, fig. 30. Trots detta är regionen i många avseenden ett underskottsområde i fråga om livsmedel, fig. 36. Skogsbruket spelar ej en så stor roll för folkförsörjningen som i allmänhet annars i Norrland, och åtgärder för att främja näringslivet måste uppenbarligen i främsta rummet inriktas på en effektivisering av jordbruket så att dettas avkastning per person ökas. De i denna region särskilt små ungdomsskarorna böra beredas bärkraftiga jordbruk, främst genom omfattande sammanslagningar av brukningsdelarna allt efter som de äldre draga sig ur arbetslivet eller dö bort. I övrigt måste beaktas de krav på förbättrad jordbrukstekniк och arrondering, rationaliserat skogsarbete och intensifierat samarbete mellan jordbruket och skogsbruket, som framförts i det föregående.

Gruv- och metallindustriorterna domineras av Sandviken, Hofors och Forsbacka med förorter. Till dem komma några smärre orter, Jädraås, Åshammar och Tjärnäs. Befolkningspyramiden, fig. 105, visar att åldrarna under 25 år äro undertaliga, starkare ju yngre grupperna äro. Trots en hög kvinnlig giftermålsfrekvens är den effektiva fruktsamheten låg, fig. 22 och 105. Den hittillsvarande folkmängdsutvecklingen visar en jämn stegring, betingad av en stark invandring, vilken i sin tur är betingad av industriutvecklingen, fig. 42, 44 och 46. Om invandringen upphör kommer befolkningen snabbt att stagnera och minska. Orterna äro helt och hållet beroende av järnindustrien, som inom de ovan nämnda stora orterna inriktas på kvalitetsproduktion. Vid en lågkonjunktur inom järnhanteringen som efter 1914—1918 års världskrig kunna orterna bliva hårt drabbade. Ett påfallande drag är att industrier med kvinnlig arbetskraft saknas inom dessa orter, ehuru goda förutsättningar för sådana borde finnas.

REG. IX

Egentlig landsbygd

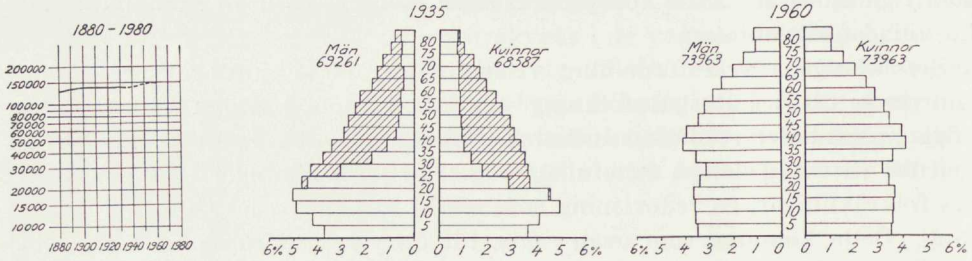

Gruv- och metallindustriorter

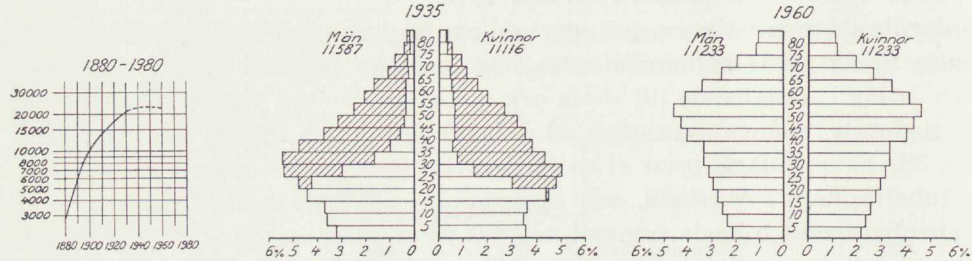

Träindustriorter

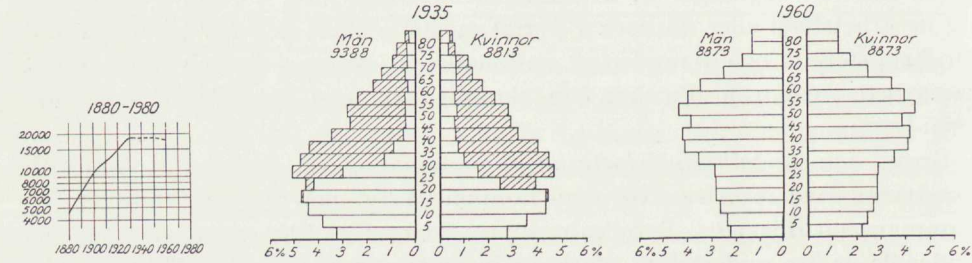

Övriga industriorter

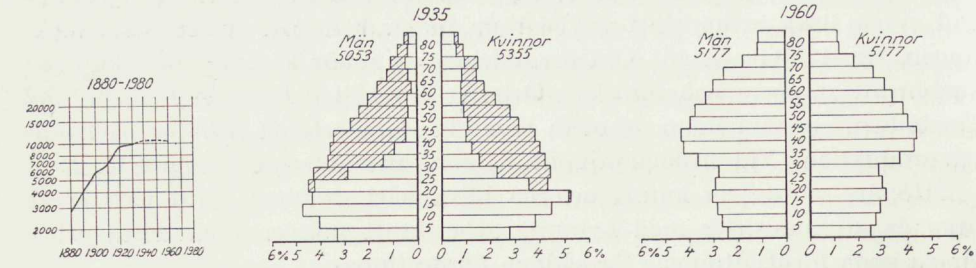

Fig. 105. Befolkningsutveckling och befolkningsstruktur i Reg. IX.

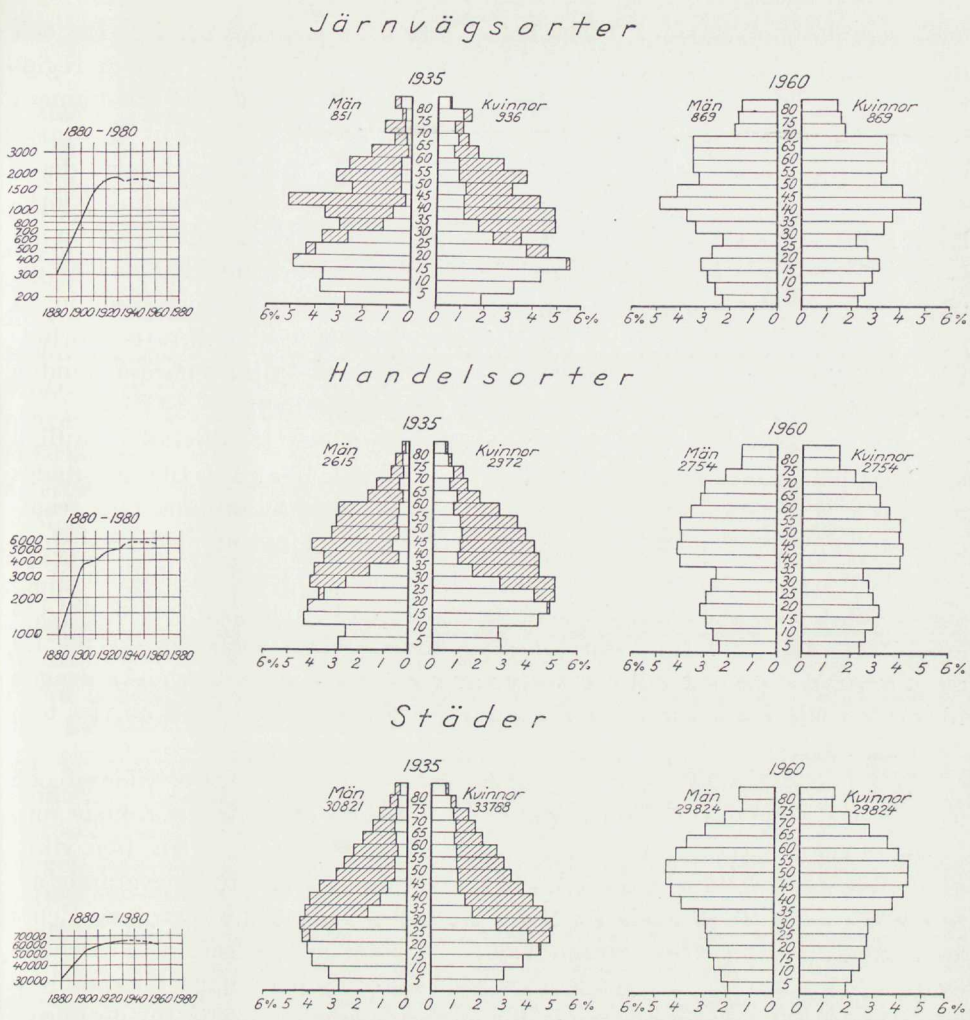

Fig. 105. Forts.

Träindustriorterna utgöras av en rad samhällen, som finnas förtecknade i uppställningen sid. 39. Deras folkmängd steg hastigt till slutet av 1920-talet men har därefter gått tillbaka. Med upphörande inflyttning kommer folkmängden att stagnera och sjunka. Befolkningens yrkestillhörighet är ensidig och tillbakagången efter 1930 är att hänföra dels till sågverksindustriens tillbakagång, fig. 57, men även till massaindustriens, fig. 60. För träindustriorterna i föreliggande region gäller för övrigt vad som sagts om träindustriorterna i region VI. Som *övriga industriorter* ha betecknats en rad samhällen, vilkas namn återfinnas på sid. 39. Dylika orter, med en många gånger ganska mångsidig industri, äro talrikare i denna region än i de föregående, vilket sammanhänger med regionens närhet till och likhet med Mellansverige, med dess ofta mångskiftande industri.

Storvik är den enda ort, som betecknats som *järnvägsort,* fig. 18, och Bollnäs-Björkhamre den enda som betecknats som *handelsort* inom regionen, fig. 18. Den senare är samtidigt i hög grad en järnvägsort och numera har den även stadsrättigheter. Som ovan sagts är det många gånger vanskligt och även omotiverat att skilja dessa typer från varandra, då såväl deras funktioner som demografiska struktur ofta överensstämma. Bollnäs-Björkhamre är ett betydande samhälle som självfallet gjorts till ett centrum på isokronkartan, pl. 1. Dess omland är betydande med omkring 45 000 invånare, orten inbegripen. Bollnäs ligger vid en gammal landsvägsknutpunkt med goda förbindelser, vilket ger orten en stor konkurrenskraft i förhållande till Söderhamn, i all synnerhet sedan sjötrafiken på senare årtionden alltmer förlorat i betydelse i förhållande till landtrafiken.

Städerna utgjordes 1935 av Gävle, Söderhamn och Hudiksvall. Samtliga dessa städer växa numera endast svagt. Som framgår av fig. 105 avslutades deras starka expansionsperiod redan vid sekelskiftet. Av samma figur framgår, att befolkningsstrukturen år 1935 var starkt abnorm med lika stora årsklasser i 55-årsåldern som i den första barnaåldern. Reproduktionen är också dålig, icke stort mer än hälften så många barn födas som skulle behövas för att i längden uppehålla folkmängden utan inflyttning, sid. 56. De olika städernas yrkesstruktur framgår av fig. 17 och visar de typiska dragen för städer och handelsorter, ehuru industrien i Söderhamn visar en viss tendens till ensidighet.

Gävle har det största omlandet, i huvudsak omfattande Gästrikland och nordligaste delen av Uppland, vilket tillsammans med staden räknar omkring 125 000 invånare. Grosshandeln är icke obetydlig, fig. 86. Den viktigaste orsaken till att stadens lovande utveckling i början av innevarande århundrade kom att förbytas i ett relativt stillestånd, torde ligga i att den i kommunikationsförbättringarnas tecken i vissa betydelsefulla avseenden överflyglades av Stockholm. Dess styrka synes numera ligga i karaktären av residensstad samt i en mångsidig industri, som i motsats till de övriga norrlandsstäderna med undantag av Härnösand i stor omfattning sysselsätter även kvinnlig arbetskraft.

Söderhamn har på sitt område en avsevärd träindustri. Om man bortser från denna utgör handeln stadens dominerande bytesproduktion. Omlandet är litet med omkring 32 000 invånare, staden inbegripen, beskuret av det innanför liggande Bollnäs. Stadens problem måste ses mot bakgrunden av detta förhållande jämte träindustriens svårigheter. Hudiksvall har ett större omland än Söderhamn med en folkmängd av omkring 45 000 invånare. Dess ställning är också bättre i förhållande till det innanför liggande konkurrenssamhället Ljusdal. Att Hudiksvall stannat vid en lägre folkmängdssiffra torde sammanhänga med att industrien i Hudiksvallsdistriktet ej nått samma omfattning som i Söderhamnsdistriktet, vilket i sin tur är avhängigt av flodområdenas anordning sådan den åskådliggöres på fig. 13.

SAMMANFATTNING.

Med Norrland förstås i föreliggande utredning liksom vanligen i administrativa sammanhang de fem nordligaste länen.

Norrland är icke likartat över allt och har icke samma problem över allt. Vid behandlingen av undersökningsmaterialet har därför skilts mellan olika regioner och mellan egentlig landsbygd och tätorter, till vilka räknas såväl städer som andra samhällen. Tätorterna ha efter yrkesstrukturen klassificerats under rubrikerna städer och handelsorter, järnvägsorter, gruv- och metallindustriorter, träindustriorter samt övriga industriorter. Regionindelningen och tätorterna åskådliggöras på pl. 1. Grunderna för regionindelningen redovisas i kapitlet Indelning av landsbygden, sid. 21—29, och principerna vid tätortsklassificeringen redovisas i kapitlet Gruppering av tätorterna, sid. 29—40.

Med näringsliv förstås samspelet mellan befolkningen och dess försörjningsmedel. På grund härav har det varit nödvändigt att för Norrland i dess helhet liksom för var och en av de ovan nämnda regionerna och tätortskategorierna genomföra dels ett studium av befolkningsförhållandena, dels ett studium av försörjningsmedlen, dels ock ett studium av hur dessa samverka inom var och en av de olika regionerna och tätortskategorierna. Studiet av befolkningsförhållandena återfinnes i kapitlet med samma namn, sid. 41—76, studiet av försörjningsmedlen återfinnes i kapitlen Den areella produktionen och egentliga landsbygden, sid. 76—106, samt Den lokala produktionen och tätorterna, sid. 106—150. Det kombinerade studiet av befolkningen och dess försörjningsmedel återfinnes i kapitlet Regionerna, sid. 153—190.

Studiet av befolkningsförhållandena ger följande resultat:

Den åtskillnad som gjorts, väsentligen med utgångspunkt från yrkeslivet, mellan egentlig landsbygd och tätorter, samt mellan olika landsbygdsregioner och olika tätortskategorier motsvaras av markanta skiljaktigheter i befolkningens struktur med avseende på ålder, kön och civilstånd, fig. 22.

Åldersdödligheten har varit och är högre i Norrland än i södra och mellersta Sverige, såväl i tätorterna som på landsbygden, och i allmänhet högre ju längre mot norr man kommer. Den har sjunkit i hela landet men ingen regional utjämning har skett. Spädbarnsdödligheten och tuberkulosdödligheten äro relativt höga i Norrland och ge en stor del av förklaringen till dess överdödlighet.

Fruktsamheten är i allmänhet högre ju längre mot norr man kommer och den är genomgående högre på egentliga landsbygden än i tätorterna. Den har över allt sjunkit mycket starkt, i allmänhet med 50 à 60 % under 25-årsperioden 1910—1935.

Reproduktionen eller balansen på längre sikt mellan befolkningens bortgång genom dödsfall och dess förnyelse genom födelser är med några undan-

tag otillfredsställande. Vid mitten av 1930-talet föddes i Norrlands städer i allmänhet endast omkring hälften av de barn, som skulle behövas för att i längden uppehålla folknumerären, och i de övriga tätorterna var läget icke heller tillfredsställande. Den egentliga landsbygdsbefolkningen i de tre sydligare norrlandslänen nådde icke fullt upp till det antal födelser, som skulle behövas, medan reproduktionen var tillfredsställande i Västerbottens län och starkt positiv i Norrbottens. Reproduktionen försämrades över allt mycket snabbt till fram mot mitten av 1930-talet eller så långt som föreliggande beräkningar sträcka sig.

Flyttningsrörelserna gåvo Norrland vinster på 1800-talet men förluster under innevarande århundrade, förluster till södra och mellersta Sverige, som enbart på 1930-talet gingo upp till nära 40 000 människor. Tätorterna visade i allmänhet flyttningsvinster medan den egentliga landsbygden visade förluster, som 1930—1935 beräknas uppgå till nära 28 000 människor. Under senare delen av 1930-talet voro förlusterna sannolikt betydligt större. Man kan räkna med årliga flyttningsförluster under denna tid från de utpräglade landsbygdsdistrikten, som uppgingo i södra Norrland till 1 à 2 % och i nordliga Norrland till ½ à 1 % av befolkningen.

Om man skulle räkna med att nativiteten förblir oförändrad, att dödligheten successivt förbättras och att alla flyttningsrörelser upphöra, då kommer den egentliga landsbygdens befolkning att tillväxa under de närmaste årtiondena och tätorternas att avtaga samtidigt som de äldres antal över allt stiger och de yngres sjunker. Om flyttningarna från den egentliga landsbygden fortsätta som hittills har man därstädes att vänta sig svåra avfolkningsföreteelser, fig. 24—27.

Jordbruket och skogsbruket utgöra befolkningens viktigaste inkomstkällor i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. I Gävleborgs och Västernorrlands län är industrien jämbördig eller överlägsen, fig. 28.

Produktionen per person av jordbruksbefolkningen är i Norrland i jämförelse med sydligare delar av landet låg, fig. 30, och grundförutsättningen för framgång i strävandena att förbättra landsbygdsbefolkningens villkor är att denna ökas, att utbytet av den mänskliga arbetskraften höjes.

Brukningstiden för jordbruket är kort, fig. 31, en av huvudorsakerna till att dess avkastning är liten i förhållande till jordbruksbefolkningen. Brukningsdelarna äro små icke blott i skogsbygderna, där detta ofta på grund av skogsarbetet icke är en olägenhet, utan även i slättbygderna och ådalarna, så små att ett effektivt utnyttjande av människor och maskiner på dem icke är möjligt. Arronderingen är mångenstädes mycket otillfredsställande, fig. 33. Arbetsårets fördelning på skogsarbete, jordbruksarbete och övriga arbeten lämnar luckor i sysselsättningen, särskilt på våren och hösten, fig. 39. Jordbrukets avkastning täcker icke den norrländska befolkningens egen konsumtion. Stora underskott föreligga i fråga om vete, råg, fläsk och ägg. Mjölkproduktionen är icke fullt tillräcklig, fig. 37. I den fortsatta ut-

redningen bör man inom ramen för en allmän undersökning av jordbrukets läge söka botemedel mot dessa förhållanden. Egnahemsverksamheten anses här ha en betydande uppgift att fylla.

Skogen ger landsbygdsbefolkningen en mycket stor del av dess arbetstillfällen och arbetsinkomster. Den är grunden för sågverks- och massaindustrierna, Norrlands viktigaste industrier och därtill Sveriges mest betydande exportindustrier. Det framstår som ett oeftergivligt krav att skogen skötes så att den ger största möjliga avkastning på lång sikt, vilket kräver omfattande skogsvårdande och skogsförbättrande åtgärder.

Norrlandsindustriens sammansättning måste betecknas som ensidig, med en påfallande svag representation av hemmamarknadsindustrier och med sågverks- och massaindustrier samt gruvdrift som dominerande inslag. Industrien återfinnes huvudsakligen i ensidiga industriorter och städerna äro, om man jämför med städerna i södra och mellersta Sverige, påfallande industrifattiga, fig. 40 och 41.

Malmfälten i Norrbotten visade under 1930-talet sjunkande arbetarantal, sammanhängande med mekanisering av driften, fig. 42. Järnmalmsgruvorna höra till de mest konjunkturkänsliga av alla företag och det torde förbli nödvändigt att alltjämt lägga ned stora ansträngningar på att bekämpa de därmed förknippade svårigheterna, som äro internationellt betingade.

Järnverken ha på senare årtionden i Norrland varit företrädda endast i Gävleborgs län, fig. 44. Nu har tillkommit järnverket i Luleå. Utvecklingen efter förra världskriget var sådan att man bör vara på sin vakt mot en arbetslöshetskris när fredliga förhållanden inträda efter nuvarande krig.

Sågverken, fig. 57, visade under 1930-talet starkt minskande arbetartal medan pappersmassefabrikerna, fig. 60, hade i stort sett oförändrade siffror. Dessa industrier ha i fortsättningen att anpassa sig efter stagnerade eller sjunkande virkestillgångar. Man måste vara beredd på att den utländska konkurrensen sannolikt kommer att pressa priserna nedåt samtidigt som den inhemska konkurrensen om industriens arbetskraft sannolikt kommer att pressa lönerna uppåt. Fortsatt effektivisering efter de linjer som nu prövas synes därför nödvändig. Därvid träder ett problem i förgrunden, som måste bli föremål för den fortsatta utredningens uppmärksamhet, nämligen skogsindustriernas lokalisering. Huvudfrågan blir det mycket svårlösta problemet i vilka delar av Norrland och i vilka orter inom dessa delar som den huvudsakliga förädlingen skall äga rum.

En översikt ger vid handen att det är flera industrier som tyckas ha förutsättningar i Norrland men som saknas där eller äro svagt representerade. Dylika industrier äro kalkbruk, som borde kunna finna avsättning på grund av jordbrukets kalkbehov, snickeriindustrier, som i anslutning till sågverksrörelsen borde kunna utvecklas med utnyttjande av stordriftens fördelar, bagerier, som borde kunna få avsättning i de på arbetskraft fattiga hem-

men, pälsindustrier och olika slag av kemiska industrier, särskilt kemiska industrier med trä som utgångsmateriel, vilka kunna utnyttja norrländska råvaror och krafttillgångar samt slutligen komplementindustrier av olika slag, som utnyttja kvinnlig arbetskraft, detta särskilt i industriorterna, vilka nästan alla helt domineras av manliga industrier.

Siffermaterialet rörande byggnadsindustrien är mycket knapphändigt och det är ett starkt önskemål att detta förbättras. Framhållas bör nödvändigheten av att med kraft bedriva modernisering av bostäderna såväl på land som i stad, så att hemarbetet underlättas. Byggnadsverksamheten bör anpassas efter utvecklingslinjerna inom näringslivet. Jordbrukets byggnation måste så långt möjligt anpassas efter framtidens driftsformer, sådana de nu kunna bedömas. Planeringar och utbyggnader av de olika tätorterna böra anpassas efter de framtidsutsikter, som noggrant genomförda analyser av näringslivet påvisa.

Samfärdseln har utvecklats starkt under de senaste decennierna. Snabbheten i förbindelserna har bland annat genom elektrifieringen under mellankrigsperioden ökats i mycket hög grad, fig. 8 och 9, och genom busslinjerna har landsbygden gjorts tillgänglig på ett förut oanat sätt, pl. 1. I anslutning till ytterligare förbättringar av snabbheten i kommunikationerna bör semester- och rekreationsväsendet med utnyttjande av Norrlands naturskönhet ha goda utsikter att ytterligare utvecklas.

En undersökning av fraktkostnaderna i Norrland bör göras i avsikt att om möjligt finna medel att nedbringa dem. Länsstyrelsernas befogenheter i förhållande till centralförvaltningen böra granskas i avsikt att finna möjligheter både till en fastare koordination och till en större rörelsefrihet för länsstyrelserna, detta särskilt som flertalet norrlandslän ligga avlägset från huvudstaden. Även böra möjligheterna att decentralisera förvaltningen i övrigt undersökas. Betydelsen av att de ledande krafterna på olika områden stanna inom bygden och bli ett med denna måste understrykas.

Studiet av landsbygdsavfolkningen och storstadstillväxten ger vid handen att de andliga momenten spela en mycket större roll i denna utveckling än vad man vanligen föreställer sig, sid. 16 och 142—146. Detta ger ökad tyngd åt de många gånger framförda kraven på att undervisningsväsendet i Norrland förstärkes. Sålunda böra folkskolorna på landsbygden så långt möjligt uppehållas, lantbruksskolor och andra yrkesskolor böra utbyggas liksom också de tekniska skolorna och läroverken. En fullgod lärarrekrytering till särskilt de högre skolformerna bör säkerställas genom konkurrenskraftiga löner.

En effektiv kommunal skatteutjämning är en nödvändig förutsättning för framgång i strävandena att hindra en utarmning av de mindre lyckligt lottade landsdelarna och orterna i Sverige.

Utredningsarbetet bör fullföljas för varje region och varje ort i anslutning till de regionala beskrivningarna sid. 153—190.

Citerad litteratur.

Här anges endast i texten citerade arbeten. En utförlig norrlandsbibliografi finnes under utarbetande av Industriens utredningsinstitut.

Affärsekonomis karta över befolkningsfördelningen i Sverige och tidningsspridningsdistrikten, Stockholm 1942.

Anrick, C. J.: Karta över Sveriges åkerareal, Stockholm 1921.

Befolkningsrörelsen år 1939 av Statistiska centralbyrån, Stockholm 1942.

Berättelse över Svenska sågverksindustriarbetareförbundets verksamhet år 1932 och 1937, Gävle 1933 och 1938.

Betänkande angående lägenhetsupplåtelser åt lappar som lämnat renskötseln. Statens offentliga utredningar 1940: 37, Jordbruksdepartementet.

Betänkande angående åtgärder för avhjälpande av de inom vissa delar av Norrbottens läns lappmark yppade missförhållanden samt rörande de kostnader som därav kunde föranledas m. m., Statens offentliga utredningar 1936: 23, Socialdepartementet.

Betänkande angående åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m. m. Statens offentliga utredningar 1942: 41, Jordbruksdepartementet.

Betänkande med vissa demografiska utredningar, avgivet av befolkningskommissionen, Statens offentliga utredningar 1938: 24, Socialdepartementet.

De Geer, G.: Järnet i Sveriges näringsliv, Stockholm 1932.

De Geer, S.: Norra Sveriges landformsregioner, Geografiska Annaler, bd VIII, 1926.

Edin, G., Sundquist, G., Söderberg, R.: Det svenska året, Svenska turistföreningens förlag, Stockholm 1941.

Enequist, G.: Lulebygdens livsmedelsförsörjning, Geographica, Uppsala 1939.

Folkräkningen den 31 december 1920.

Folkräkningen den 31 december 1930.

Folkräkningen den 31 december 1940.

1931 års företagsräkning verkställd av Kommerskollegium, Stockholm 1935.

Hesselman, H., och *Lundqvist, M.:* Karta över barrskogens procentiska arealfördelning, Ymer 1936, h. 1.

v. Hofsten, E.: Demografiska undersökningar av Stockholms folkmängdstillväxt, Stadskoll. utl. o. mem. bih. 1941/57, Stockholm 1941.

Hyrenius, H.: De senaste årens nativitetsuppgång, en analys, Ekonomisk tidskrift 1942, nr 4.

Härnömässan 1941, utgiven av Härnösands tekniska förening, Härnösand 1941.

Högbom, A. G.: Norrland, naturbeskrivning, Uppsala 1906.

Högbom, I.: Järnmalmernas framtid, Jernkontorets Annaler, N. S. 88, 1933.

Höijer, E.: Sveriges uppdelning på naturliga jordbruksområden, Statsvetenskaplig tidskrift, årg. 24, Lund 1921.

Industri och hantverk i Stockholm, utredning verkställd inom Stockholms stads fastighetskontor, Stadskoll. utl. o. mem. bih. 7 A och B 1938.

Jonasson, O., Höijer, E., Björkman, T.: Jordbruksatlas över Sverige. Jordbruksräkningen år 1937.

TÄTORTER, TIDSAVSTÅND OCH REGIONER I NORRLAND 1935—1939

Skala 1:2 milj.

0 50 100 150 km.

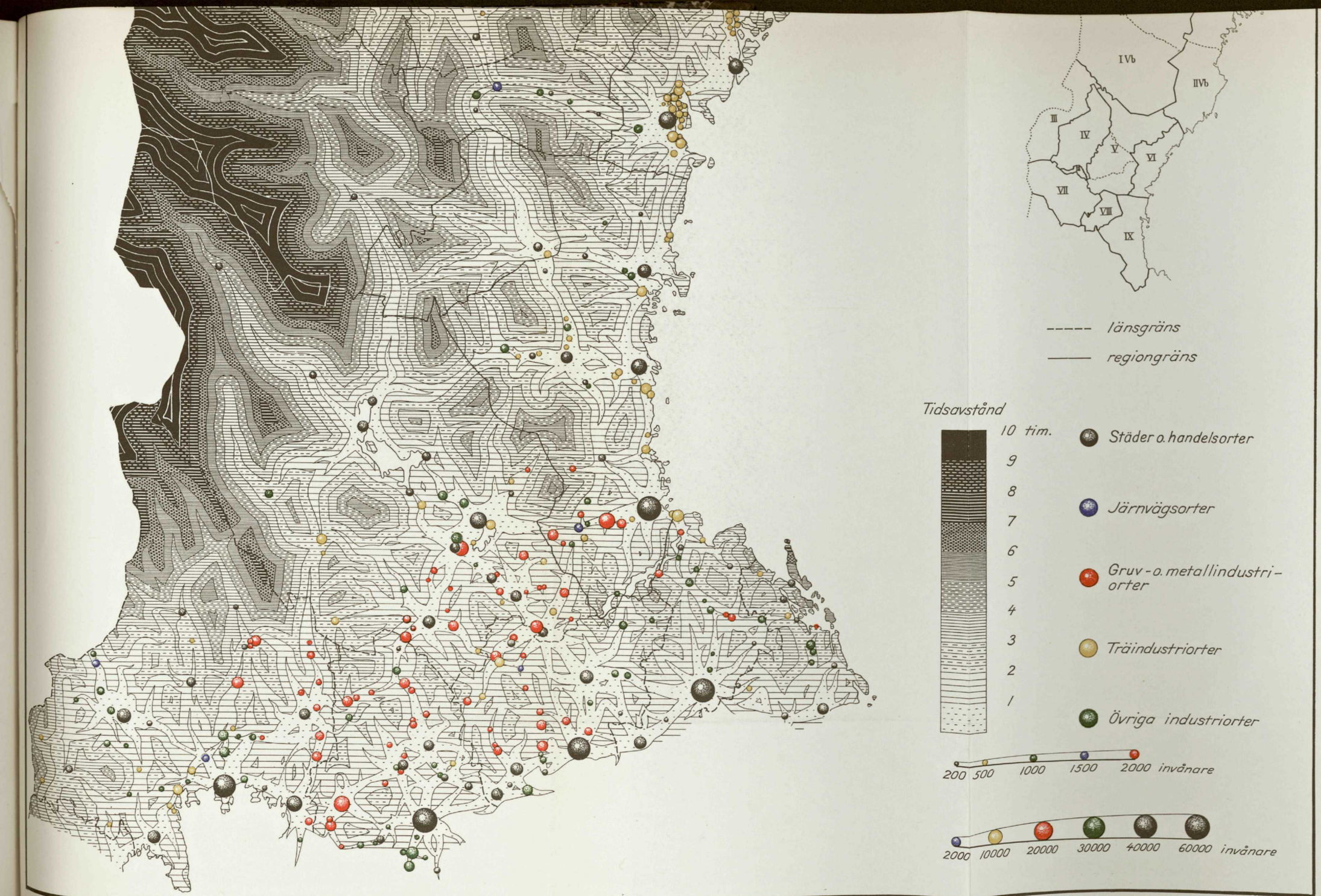

IDUNS TR., ESSELTE, STHLM 43

Statens offentliga utredningar 1943

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Flyttningsersättningssakkunniga. Betänkande med förslag till författningar ang. ersättning för flyttningskostnad. [2]
Utredning och förslag ang. pappersformaten inom statsförvaltningen. [6]
Betänkande med förslag till lag om redovisningsmedel m. m. [24]
Betänkande med förslag ang. den statliga statistikens organisation m. m. [28]
Handledning rörande tillämpningen av administrativa fullmaktslagen. [38]

Kommunalförvaltning.

1940 års civila byggnadsutredning. Betänkande 1. Förslag till ändringar i Kungl. Maj:ts byggnadsstadga samt till föreskrifter rörande planläggning och utförande av byggnad för vissa vårdanstalter och folktandpoliklinik. [10]
Stadsplaneutredningen 1942. 2. Förslag till vissa ändringar i byggnadsstadgan. [30]

Statens och kommunernas finansväsen.

1941 års familjebeskattningssakkunniga. Betänkande med förslag till ändrade grunder för familjebeskattningen. [3]
Besparingsberedningens slututlåtande. [13]
Undersökning av taxeringsutfallet beträffande jordbruksfastighet å landsbygden vid 1938 års allmänna fastighetstaxering. [23]

Polisväsen.

Utredning rörande polismäns anslutning till politiska ytterlighetsriktningar m. m. [5]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Betänkande ang. levnadskostnadsindex. [8]
Utredning och förslag ang. statsbidrag till daghem och lekskolor m. m. [9]
Utredning och förslag ang. statsbidrag till social hemhjälpsverksamhet. [15]
Utredning och förslag ang. planmässigt sparande för familjebildning och statens bosättningslån. [18]
Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 3. Tiden juli 1941—juni 1942. [25]
Utredning ang. Norrlands näringsliv. [39]

Hälso- och sjukvård.

Betänkande med förslag ang. omorganisation av rättsmedicinalväsendet i riket. [20]
Betänkande rörande sinnesslövårdens organisation med hänsyn till erforderliga åtgärder för beredande av skolundervisning åt bildbara sinnesslöa barn. [29]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Ladugårdsbyggnadssakkunniga. Meddelande nr 1. Djurstallars planering, värmehushållning och ventilation. [26]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Utredning rörande skogsnäringens ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringens bärkraft. 3. Skogsbrukets transportfrågor: Vägar och järnvägar. [4]
Betänkande ang. åtgärder mot spekulation i vattenkraft. [14]

Industri.

Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 4. Förslag till åtgärder för textilforskningens ordnande. [11] 5. Förslag till åtgärder för järn- och metallforskningens ordnande. [16] 6. Förslag till åtgärder för den geotekniska forskningens ordnande. [22]

Handel och sjöfart.

Betänkande med förslag till hamnförordning. [32]

Kommunikationsväsen.

Betänkande med författnings- och organisationsförslag för genomförande av ett förstatligande av den allmänna väghållningen på landet m. m. [1]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. Bilaga 1. Hygieniska förutsättningar för skolarbetet. [7] Bilaga 2. Den psykologiska forskningens nuvarande ståndpunkt i fråga om den psykiska utvecklingen hos barn och ungdom m. m. [19]
Tillströmningen till de fria fakulteterna och arbetsförhållandena närmast efter avlagd examen samt militärtjänstgöringens inverkan på universitets- och högskoleungdomens studier och ekonomiska förhållanden. [17]
Utredning med förslag ang. reglering av den territoriella församlingsindelningen i Göteborg. [31]
Betänkande rörande reglering av löner och tjänsteförhållanden m. m. för lärarpersonal vid statsunderstödda sinnesslöskolor. [33]
Betänkande med utredning och förslag ang. den högre tekniska undervisningen. [34] Tabellbilaga. [35] Bihang 1, innehållande förslag ang. läroämnen, lärarbefattningar samt läro- och timplaner vid tekniska högskolan i Stockholm och Chalmers tekniska högskola. [36] Bihang 2, innehållande förslag ang. byggnader samt utrustning och möblering för tekniska högskolan i Stockholm samt Chalmers tekniska högskola. [37]

Försvarsväsen.

Betänkande med förslag till statliga åtgärder för stödjande av den privata motorlösa flygningens och modellflygningens utveckling. [12]
Betänkande med förslag till reglering av det militära arvodesväsendet. [21]
Betänkande med förslag till lag om folkskyddsväsendet (folkskyddslag) m. m. [27]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Iduns tr., Esselte, Sthlm 43
219874